

АПСНЫТӘИ АХӘЫНҘҚАРРАТӘ УНИВЕРСИТЕТ
НАРҘДЫРРЕИ АДӘЫНТӘИ
АФОЛЬКЛОРҘЦААРЕИ РЦЕНТР

**АИБАШЬРА АКОРРЕСПОНДЕНТ
КӘАСТА ГАБНИА ИМШЫНЦА**

Акәә
НААР
2016

УДК 94 (5)
ББК 63.3 (5Абх) 64 я 25
Т 56

Еиқәлыршәсит, атыжьра иазлырхисит, ацхъажәа ләит
Е.В. Тодуа

Атыжьра азырхиара далахәын
Н.С. Барцыц

Атақзыцхықәу аредатор
З.Ць. Цьануа

Аконсультантцәа
М.Л. Таниа
О.Д. Гәымба

Аибашьра акорреспондент Кәаста Габниа имшыңца /
Еиқәлыршәсит, атыжьра иазлырхисит, ацхъажәа ләит
Е.В. Тодуа. Акәа: НААР, 2016. – 315 д.

Ашәкәы сиднакылоит Ацсны Ацьынцътәылатә еибашьра ашықәсқәа рзы (1992–1993) корреспондентк иахасабала аибашьцәа ирыцыз Кәаста Семион-ица Габниа ианцамтақәа. Уи рхы иадырхәар рылшоит Ацсны Ацьынцътәылатә еибашьра атоурых иазәлымхау зегьы.

©Е.В. Тодуа, 2016
©НААР, 2016

Уацэтгәи амш азы...

«..О, апхьао!..

Арт ацәахәақәа анысыоуа снапқәа цысуеит, сгәы атра итагылом... Слымхәақәа пжәома схәо ағынза икоуп... Аснариадқәа хәцхьа икахаусит. Уи абжы цәыршәага-хлымзаах цьаханымуп...» – сылацш нархьысит, (ажәа шықәса зхьцуаз, иоахьоу ашыа анпыккала атетрад хәычы ианыз ацәахәақәа.

Урт иоуан 55 шықәса иртагылаз Дәрыцшь ақыта инхоз, август 28, 1992 шықәса инаркны сентиабр 25, 1993 шықәсанза, Ацсны ацьынцьтәылатә сибашьраан зкалам абцъарцас изкыз Кәаста Семион-ица Габниа.

Апсуа жәлар рмилат хәкәитратә қәцара апхьака еицагыло абицарақәа рзы тоурыхны иаанхарц азы, абцъар еицш, акаламгы аус арутәын. Зуаоыбжара инеихьаз ахаца абцъар шытихыр анаму, Кәаста Габниа зкалам шытихны атоурыхнцаоыс игылаз дыруазәкуп. Уи иоыга ырццак-ырццакуа ага иааишьтуаз арткәацгақәа ақбаад иаирбон. Ақбаад иаирбон ага игәымбыльбарара, аибашьра ахтысқәа, урт уснәкәык ахасабала ашыа-кәыргәғәаратә нцамтақәаны икаларц азы.

Ирацәаоуп акорреспондентцәеи атележурналистцәеи, агәымшәара аарцшны, афронт акны имоапысуаз аазырцшуа атоурыхтә нцамтақәа кәццоз уацәтәи амш азы. Ацыхәтәантәи ашыкәсқәа рзы сиуеицшым ашәкәыооцәеи ажурналистцәеи итрыжьуа иалагсит аибашьраан икарццоз рхатәы мшынцақәа, авидеонцамтақәа. Урт зегы хара хцьынцьтәылатә сибашьра атоурых аазырцшуа хәы змазам нцамтақәаны икоуп апхьакатәи абицарақәа рзы.

Уацэтэи амш иазхэыцуаз дреиуан Кэаста Габниа-гы. Уи икалам тиркьон уацэтэи амш азы...

«...Ацхьао, ус угэы ианамгааит, ари сибашьра ды-казар, аамта абааигеи аора хэа... Ахысра ишафьз, сте-трад аацэырызган, аора салагесит. Абарт ацэахэакэа анысыоуа снапкэа цысуеит, избанзар сыла иабаз ауп...» Абас лассы-ласс ацхьао иахь ихы наирхоит арт ацэа-хэакэа равтор имшынцакэа рсы. Уи дазхэыцуеит иа-нцамтакэа ацхьакатэи рсеицш, дизхэыцуеит иацхьао, хьаас имоуп уи ишидикылаша.

Арт амшынцакэа ртоурых сара исахаит сентиабр 27, 2010 шыкэсазы. Ускан аус зуан ахатэы телехэацшра «Абаза», уи аредакция адпалагы ари амш азы сана-геит Акэатэи ашхьафь аибашьра авестеранцэа рсеицы-ларахь. Арака хайбадырит Кэаста Габниа ицха Акта Габниеси сарсеи. Хайцэажэарафь исзеиталхэеит Кэаста аибашьобы-корреспондентс аибашьрахь дышцаз, уи ииоуаз амшынцакэагы апапкакэа иргэылацаны ицэах-ны ишрымоу...

Адырфоены Кэаста Габниа имшынцакэа сыргэыла-цишуа стэан уи иахэпья луадафь. Сацхьа астолафь икэын акъаадтэ папкакэа оба. Урт иргэылан ажэсинраалакэа зныз тетрад дуки, ашэкэкэа рсахьа зманы иказ даса оо-тетрадки, иара убас ахоаалакэа зныз акъаадбгыцкэа-гы, ацыхэтэан – ицэсиқэарашэа иказ атетрад хэычы. Иаашьтысхит:

«...Уажэы асаат 16:30 ыкоуп. Хтэоуп ахыргэгар-та кны. Авышка хашьтахь цшыноажэака метра икоуп. Сара цсак ашьяпы садтэалоуп. Сханы Вита-лик Тэанба ацса дадтэалоуп, уи иханы – Виталик Анталаа. Аиҫахысра мацк ианааиқэтэо хабжькэа сиқэхаргоит “укоу, сыкоу?” хэа. Таха хазымто асна-риадкэа роуп...

...Абыржэы мацк итынчрахсит. Аха уи бапа сгэы сажьоит, сцэеисжьы тынчым...

...Авышка сахэацшуа стэоуп. Зака хэыцра, шака гэтыха узцэырцуазси ари аминут азы...»

Ари Кэаста Габниа ацыхэтэантэи ицэахэакэа ракэын.

...Аснариадкэа адгбыл иалапка ицон, ақбаад ианпыккала ицон...

Ақбаад ашыа ахьыршын...

Азныказы схэысжьы ааиланаргылеит... Ашытахь хықэкыс ишытысхит Кэаста Габниа ихы зкэицаз аус иара дзызхьаауаз иацхьаф икынза анагара.

Иазгэататэуи, арт анцамтақэа уажэацхьаггы апшэкэыфы Сарион Таркбыл инапы ишакхьаз, аха инагзаны аус адулаха дахьымзакэа ицстазаара далцит 2005 шыкэсазы. Амшынца адакьақэа рытан икаицеит, ибжьяжью арыцхэқэа шыкоу азгэаитеит, ахқэак агазет «Бзыци», иара убас ажурналқэа «Амцабзи» «Алашарси» ркны икьыцхьхьан.

Сара снапафы иааиз анапылафьирақэа аредакция рзузамызт. Амшынца ананцаз арыцхэи иахьанцаз атыпқэеи арбаны ишыақэгылоуп, цьара-цьара ахьз зманы икоу анцамтақэа иара айбашьфы-акорреспондент Кэаста Габниа итэуи, сара икаспаз ахқэа ахьц цшыьркцақэа иртакуп, силкаамкэа инхаз ажэакэа акэапрацэа зыбжьягылоу ахьц цшыьркцақэа иртакны иарбоуп. Амшынца афныцкаггы ахэоу айфартэышыа айфкааразы ажэакэак ахьц цшыьркцақэа иртакны иахьыкаспаз ыкоуп, аха урт рхьцхьазара рацэам. Сара иахьынзалшпоз автор ианцамта ишыкацэкьаз ааныжьра сезыспэеит. Анцамтақэа ркны икан фба-хца вариант змаз анапылафьирақэа, урт ахфылақэа ракэын. Айбашьра ашыкьымтафы итынчыз аамта хцэахақэа раан зыриашара дафыз, алитературатэ

оырахъ ииаигоз ракеын. Сара урт ркынтөи иалысхит сйха инагзаз авариапткөа.

Амшынпаасы сйха ихатөааны иубоит 1992 шыкөсазы икацаз апамаптакөа, 1993 шыкөсатөи ахтыскөа сйха имачны иаарпшуп. Уи зыхкьаз, ускан иара дызлахөыз ажөылларакөа руак аан инапылабыракөа рыхөтак ахьйцөыпцхастахаз ауп.

Амшынпа айхарак излашыбакөгылоу автор айбашьра апацоз дзыцөажөаз айбашьыөцөа реитахөаракөа рылоуп, иарбоуп иара дзыниаз, дызлахөыз ахтыскөагы, иагөылагалоуп айбашьыөцөа ситархөоз алафкөа. Акыр азөлымхара рыман икоуп автор хазы иалкааны иапацоз ахысракөа раамта арбаны, настгы ахархөара зтаз абцаркөа ртөы.

Амшынпа сйхысшеит ах дукөа өба рыла: Айбашьра амаа анылара (24.08.–30.12.1992), Ихалшоз зегь кахцар акөын... (10.01.–25.09.1993).

Габниа Көаста Семион-ица диит мшацымза 24, 1941 шыкөсазы Гөдоута араион Калдахөара акытан. Шыкөскөак рышытахь итаацөеи иареи нхара ииасит ацхьа-катөи ицстазаараасы анырра изтаз Дөрыпшь акытахь. 1965 шыкөсазы иара далгеит Дөрыпшьтөи абжьаратө школ. Адырөашыкөсан, 1966 шыкөсазы, дталеит Акөатөи асахьагыхратө цараиурта амөы аус адулара азанаат ала. Уи дагыалгеит 1970 шыкөсазы. 1979–1980 шыкөскөа рзы ацара ицон сынлатөи-латөарадатөи Апаснытөи аобласттө комитети Акөатөи акалакьтө комитети рырккاراتө өны акны сйскааз асахьагыхратө школ асы.

1982–1983 шықәсқәа, иара убас 1985–1987 шықәсқәа рзи ақытсовет Жәлар рдепутатс дыкан. Ацснйтәи ацынцътәылатә еибашыра (1992–1993) алагамтаз Дәрыщшь ақытан иааиртит сиусицшымыз ашықәсқәа рзы атыцантәи археологиатә цшаарақәа раан сизигаз аекспонатқәа сидызкылоз атоурыхтә музеи. Аибашыра ашықәсқәа рзы ари амузеи ааха гәгәа аиуит, уи нахысгыы аиҭашықәыргыллара залыршамхсит.

Кәаста Габниа иқыта атоурых аарцшра дашьтан, азәлымхара иман. Уи даныстудентыз ашықәсқәа рзы дрылахын ацарауаа имоацыргоз археологиатә цшаарақәа. Ускан итыщуаз агазет «Советская Абхазия» лассыласс ианылон урт ацшаарақәа ирызкыз ацсышәалей урыс бызшәалей иоыз истатиақәа, ихатәы фототыхымтақәа рыцны. Урт ирсиуоуп «Агәхара иааццқәаз археологиатә цшаахқәак», «Знакомьтесь: абхазский орнамент» ухәа реицш икақәоу. 1968 шықәсазы агазет «Советская Абхазия» ианылеит «Волшебное искусство» хәа хызыс измаз истатиа.

Рацхьатәи ишәкәы, «Шәмыччан» хәа хызыс иаманы, итыцит 1990 шықәсазы. Уи сиднакылоит жәлар рлаф иазааигәоу ажәабжь кьасқәа. Иаххәап: «Камидат имагәкәа», «Сышкахауаз здыруазтгы...», «Шәыгәтаны сышьталоит», «Зны арт срыдашшылап», «Арлан Лапагә», «Шәмыччан», «Хакәыцә-ица Маркәацә соуп изхәо...» ухәа уб. иц. Иара абри ашықәс азы ашәкәтыжырта «Алашарахь» иритеит жәлар рхәамтақәа ирылхны еикәиршәаз аобатәи ишәкәы «Алиса», аха уи атыжыра дахымзеит Ацсны ускан имоацысуаз атоурыхтә мзызқәа ирыхкьаны. Уи иагәылоуп иажәеинраалақәа: «Ацснйтәи ашьхақәа», «Ашьыжь», «Азыхь», «Амшын сыхиалан...», «Азаза симхәыццас...», иара убас асахьатыхоы Диего Родригес де Сильва Веласкес изку астатиа «Испания ахьзырхәага».

Кэаста Габниа Ацсны ацбынцътөылатө сибашь-ра ашықәсқәа рзгы икалам аға исагылаос, хысгас иман. 1992 шықәсазы Гәдоутә араион агазет «Бзыц» аномерқәа ирнылеит абарт ифольклортө нцамтақәа: «Цхәыск лакарагы агәы умам» (март 10, 1992), «Уараида-рарира» (март 24, 1992), «Ацәыуатә лара лоуми», «Бгәы гәгәазар бара», «Асызара зегы ириааиусит», «Нар», «Асабац кауцеит» (апрель 22, 1992).

Аибашьра аналага, рацхьатәи амш инаркны, уи икаипаз ахәарала, аибашьра акорреспондент хәа аршахатга итан афронт ахь дышьтын.

Цәыббра 25, 1993 шықәсазы Акәатәи ашьхаҫы дта-хсит.

Автор сыжыны.

Аңхвасе, арты аңаахдакыа уакрыл^ахыа, ^{иуоуиуары} ~~иуоуиуары~~
заишом кара змасы абырдыа. ~~Эи уиаша идаттам.~~
Арака сөөкөсүмүдөй иткү^укык итасаб ала исахва-
рыраны ~~иуоуиуары~~ асера —
Сыла иадаз, исахаз, иказ иткүчүккөз ~~иуоуиуары~~ иуоуиуары,
Эе иуоуиуары ~~иуоуиуары~~ иуоуиуары.
Эе иуоуиуары ~~иуоуиуары~~ иуоуиуары.

Иуоуиуары абырдыа,

АИБАШЬРА АМФА АНЫЛАРА (24.08.–30.12.1992)

24.08.1992

Дэрыцшы

Ашыжь асаат 8 рзы снейт Дэрыцшытэй ахыхчаратэ штаб асы. Уи айхабы ихатыпуао Тэанба Анатол Кэычаица, иускэа дызеыз данаарылга, снаидгылан хыкэкыла сзааиз атэы иасхэсит.

– Уаапшы, аштаб асы хаилацэажэап, иухэаз расхэап, иахырхэаауа хбап, нас адырра уахтоит, – ихэан, иикыз акьяадкэа апапка рагэылацара дналагеит.

– Адэахыы сыпшызааусит, – схэан, сындэылцит.

Сөбызцэа ахытэаз апса-цлакэа рышка ссынасхейт. Хара имгакэа, «Габниа, аштаб ахы иуцхэсит!» хэа ытц-бжьык геит аусхэартасынтэ.

Снейт.

– Иухэаз цкэа уазхэыцхьоу? – хэа исазцааит.

Уи иацанакуаз аузымдырхуаз, уаха хэыцрак кам-цакэа, атак касцейт:

– Исхэаз – хэоуп! – схэсит.

– Ус акэзар, умцшзакэа, аоны уцаны усеикэыршэаны уаа. Асаат 11 рзы амашына Гэымстака ицоит, уака итэоу хаибашыюцэа рхэы ргоит, азэы итыц ыкоуп, – ихэсит Тэанба.

Уаха ажэак мхэакэа, аоны сааит. Сахьцоз стаацэа ирасхэсит. Истахкэаз сыматэакэа ааизганы сартмак илтасцан, амфа сныкэлейт. Аштаб асы санааи, Анатол бгыыц хэычык аасиркит, амхэыр акэцаны. Ифын иара урыс бызшэала. Уи аршахатга иахэон: «Абри абгыыц зытоу Габниа Константин Семион-ица, Дэрыцшы

ВООРУЖЕННЫЕ СИЛЫ
РЕСПУБЛИКИ АБХАЗИЯ

« 31 »

Действительно по

« 31 » АВГУСТА 1993 г.

Срок продлен по

« — » — 199 г.

Срок продлен по

« — » — 199 г.

Личный № А МЯ 5243

Группа крови:

УДОСТОВЕРЕНИЕ № РА. 002877

Фамилия

Габниа

Имя

Константин

Отчество

Семенович

Воинск. зв., должность СТ лейтенант

Военный корреспондент

Владельцу удостоверения разрешено хранение и ношение табельного огнестрельного оружия

Командир

Г.И.И.

Соснаинов С.А.

ақытан инхо, уатәи ахыхьчаратә штаб инаҗаз ана-
пынцала, корреспондентк иахасабала аиҗагылара
ахыыкоу ацәахәа ашка ддәықәцоуп, уака имҗапысуа
аибашьратә хтысқәа ашәкәы ранцаразы». Иара убас
ахәара кацан испырхагамхаларц, излауала ацхыраа-
ра сырталарц. Ақбаад инапы ацабын аштаб аиҗабы
Арзынба Б.З.

Ари ашәкәы анаасиркы, – Гәымстака ицо амашьы-
на уааныжыны имцааит... Ақәсиара бзиақәа узеиҗас-
шьоит. ...Уегәат, абаацс, уахыцо еибашьроуп, – ихәан,
днасыдцны иҗынеихеит.

...Амашьынахь снейт. Ашә аартны снакәтәоит хәа
сшаҗыз, «аштаб аҗы иуцхьоит» хәа азәы ибжыы иргейт.
«Исархәарызеишь, мап ркызар калап» сгәахәын, уахь
сҗынасхеит.

– Иахыала цьаргыы узцом, уацәы уцоит, – ихәсит аш-
таб аиҗабы Беслан Арзынба.

– Избан? – хәа сцааит, исзеилкаауам акгыы.

– Амузеи аҗы уатахк ада зегь тарцәтәуип, избанзар
ахәцәа рзы акаруатқәа җнаргылатәуип, – ихәсит иара.

Уи акәхейт, мап сзымхәейт, саагылт.

Амашьынаныкәцаҗ Радион Гыцба дсыртан, хәи-
цхырааны амузеи ф-уатахк тахарцәейт, ионаз ама-
тәрқәа иахыцхастамхашаз тыцк аҗы инхажьит. Хәыл-
быханза хәҗын. Амузеи ацацхақәа наганы аштаб аҗы
ирыстейт, избанзар уацәы амҗа сықәлоит Гәымстака.
Уака икоуп сҗызцәа, сықәлапәа, сеиҗабацәа – абар,
шьта жәамш раахыс ацсреи абзарей иреагыло сгуаа-
жәлар.

Сазцшуп уацәтәи амш...

25.08.1992

Гөымста

Аибашыра жәәатәи амш. Асаат 12 ирхысхьан. Гөым-статәи ацха ҳазааигәахо ҳашәеиуаз, хзықәтәаз амашы-на ааныркылт. «Икалазеишь, ҳзааныркылазеи?» хәа ахәыцрацәкьа ҳамразакәа, ыщыа ацсуа сибашыыцәа хмашыына иаадххылан, руазәы амашыынаныкәцаф дыз-латәаз ала ашә днадгылан, ус ихәсит:

– Ҳатамзааит шәахьаанахкылаз. Икалозар, амашы-на азә шәтыцыр ауп, зыгәра хзымго машыынак ҳацә-цеит, хахьзаны ианахкылар ауп.

Уаха ажәак мхәакәа сынтыцит. Амашыына аакәдыр-гьежыын, ирыцәцаз инашыталейт. «Игьежыны иаан-за арака сышцагылазаауеи» схәан, асфальт саныланы ссынасхейт Гөымста ацхәхь.

Снеиуейт ашышыхәа, амәа аган сеатаны. Уаанза избәхьаз амәа абакоу, ана-ара ахахә ытқәа аныж-лоуп. Амәа иоахыкны игылоу ахацакьа цыххаа икоуп, атанк иаанашытуаз аснариадқәа иамыржәаз ахахә кәы-баса амәа ианыжлоуп. Ацламахәкәа ежәаны ацакьа иаҫажьуп, ааигәа игылаз ацлақәа аснариад ихнажәан, амәа аган иаважьуп.

Снеиуейт ацакьа сеавакны, ахахәкәа снарывс-аарыв-суа. Ус сышнейуаз, иоасхыкны, асыцрафынтә азәы иб-жыы ҫацаза иаагейт: – Уа инеиуа уарбану? Уаагыл! – хәа.

Саагылт. Схы ышытыхны снацшит, аха азәгыы дсымбейт. «Слымха сажьазаап» схәан, сышәа неихыз-гон сицш, сицах – уи абжыы. Уаха шыаҫак аукаспахуаз – уи абжыы адгыыл саланаркацазшәа, кәацарак сзыка-мцо снаргылт. Соацшит ашәапыцьяц иацәарахь – гага-цас азә далзбаауан, аха деилыскааратәы сылацш ихьзо-мызт.

Ишызбаз ала, уи аҕапакыа даҕаланы дылбаауан, са сыһка аласкыара даҕын. Ус, зда царта амам ахыкэ иаҕагылаз ачыкы иапэара днадгылт, исавакны. Җалацшкэа сикэшэсит. Дыздырит, Дэрышпштэи арпыс Даур Цьениа иакэын. Ажэакгы мхэакэа, иара иах ахалара салагеит... Изулак схалт. Ацспэакэа сibaх-хэсит. Цшьбака метра иоаххыкны азэы амакировкатэ халат [аеыроашьагатэ маҕэа] ишэпаны дыштэаз гэас-теит.

– Ари дарбану, хыхь итэоу? – сiazцааит Даур.

– Дыснаиперуп. Сара савтоматчикуп, уи дахьцалак сицуп, дсыхьчоит.

Итэаз снаидгылан, ацспэа иасхэсит. Иикыз абцъар сылацш надхалейт, избанзар аснаипер-шэакы сымба-цызт... Уа снаиватэсит саргы. Аицэажэара ханала-га, Даур днахадпын, жэабака метра днаскыаны, цлакы ашьапы исавакны днагылт, Ачадара далацшуа...

...Җаибадырит. Сарбаныз иасхэсит, иаргы иесирды-рит – Иухименко Виачеслав Владимир-ица. Август 14 рзы аибашьра ианалага инаркны ацсуа сibaшьыцэа дрыдгыланы деибашьусит.

– Сара Акэа сиит, саурысуп, Ацсны сыцсадгыл ауп хэа исыцхызоит. Ацсуаа рыцсадгыл ахьчаразы иангы-ла, сара сеыцхыакны зымса сзымгылт, сыламыс иаца-намкит, – ихэсит Виачеслав.

– Рацхыа уабалашэси аиҕахысра? – хэа сiazцааит.

Иикыз ашэакы ишьамхы иныкэицан, хазцатэаз аиа-цэара доацацшит. Илацш цъара икыдхалейт схэаратэы избон ицшышьала. Җазцатэаз ахьаца соацацшит сар-гы – амахэкэа хыжэжэаны иахынхалан, абыцкэа ресикэархэны, иканзахьан...

– Иумбой хазцатэоу ацла?.. Ацшзара-цэа зхаз, уажэы амахэкэа эжэаны, ирыцхахэха игылоуп. Ари аверто-

лиот иканажбыз аснариад ауп [ас] иказтаз... – Абас аңәажәара дшаҕыз, хахьтәаз аснаиперцәа хгәартазар акәхап, ахқәа, иәаххыкны, ацлақәа рымахәқәа ираахо иалагеит.

– Хтыц ситахкып. Даур, уарггы урбазар калап, уааскьеишь арахь, – ихәсит Иухименко дахьтәаз.

Хәагылан, хтыц цсахны, дасацъара хнатәсит, чықьк хеавакны. Даурггы итыц ипсахт.

Иухименко иикыз абцъар иацхъа инышьтеицан, дысеацшуа дналагеит аңәажәара:

– Ацхъан исугаз азцаара схаштыз цьумшьааит... Рацхъаза аиәахысра сақәшәсит Акәа, ауниверсам ацхъа. Абцъар сымамызт,.. – иажәа уака иаәсахицәсит.

Хнаәсан игылаз Даур иахь снацшып, – Иикыу абцъар иара итәзами? – хәа сцааит.

– Умыццакын, уи атәгы иара ихала иуеихәоит...

Даур иажәа далымгацкәа, ахқәа ҳацхъа адгьыл ицакшо иалагеит. Хәагылан, даса тыцк ахь ҳаиасит. Хәхьтәоу аснаипер-шәақь сылацш адхаланы ахәацшра саҕын, иарггы уи гәситазар акәхап, ус ихәсит:

– Улацш адхалсит акәу сабцъар?

– Улацш адхаларатәы икоуп.

– Ус иубазарггы, ула уамжәсит. Ари рацхъаза изкыз ахәра шиоуз сицш, иарггы ахәрақәа амоуп.

– Избан, ари абцъар уара иутәзами?

– Уажәшьта сара истәуп, снапәсы иааиаанза изтәыз дхазын... Хыхь ишысхәаз сицш, рацхъаза аиәахысра салашәсит ауниверсам ацхъа. Арака аиәахысра гәгәа цон, авертолиот аснариадқәа канажбуан. Цсыуа арцыск дырхәын, данкахауаз (сара иааигәара сгылан), снаидххылан, ишьтыхра салагеит. Убри аамтазы амедехәшьагы даахадгьылт. Хәицхырааны иахьшәартамыз тыцк ашка диахгәит, ихәрагы ишахәтаз сицш иәаххәсит.

Дышьтыхны данахгоз иабцъаргы шытысхит. Сахьцааз, «Аршба ижэлоуп» рхэсит, ихъз сгэалашэом. Иикыз абцъар ашьхэа сирбсит – ахы ахьакэшэаз икылжэаны икан, иаахсит 00-хык. Ицхастан, иара убас, акылщшыгеи апхагеи. Иагкэаз касцеит. Ишубо еицш, уажэы ари ала сеибашьеит.

– Уцстазаарацы иухамыштца хэа мышкы алкааны иумоу?

– Август 14 рзы аибашьра иалагеит, 15 рзы азы сырны апсуа еибашьыоцэа рахь сааит, 16 рзы сыцстазаара аеакхсит. Уи амш сара ныхэак еицш исзыкэлит, шыта стахаргы хьаас исымам, – ихэан, ила тырхаха даесеацшит.

«Закэытэ гэыргъароузеи, закэытэ ныхэоузеи дызлацэажэо, уажэы хазынтэык агэакра аамта хантагылоу, иара дгэыргъаратэы дзыкэлазеи?» хэа сгэы стахэыцуа стэан, иихэаз иахысхэаара сзымдыруа. Сэацшыллара игэамцхазар акэхап, Даур ус ихэсит:

– Иихэаз дасакала уазымхэыщын, хара хэхь данауаз ицхэыс лцэалтэымкэа дыкан, август 16 рзы аца длоуит. Уи иахаижьтсеи, уаанза иахбахьаз иакэымкэа, алахэыхреи агэышьтыхреи изацылт.

Соагылан, – Иудысныхэалоит! Аибашьра иалиааз ацеи ацсынцры ду иоуааит, хашьхакэа реицш, агэамч имазааит! – схэан, инапы ааныскылт.

– Итабуп, – ихэсит ацсышэала.

Ахысыбжькэа мацк ианааихсыцъ, уи схы иархэаны, «абзиараз» хэа нарахэаны сэынасхон еицш, Даур сэаитит:

– Кэаста, амсала сцоит хэа уаламгааит, ишэартоуп, аснаиперцэа иахьа ишакэым ала ахысра хтакны ирымоуп. Амашэыр ахынтэаауа уздыруам, икалозар, абрыстэиала уца, – ихэан, инапгы сызлацапаз амсэхь инаирххсит.

– Итабуп, – схэан, исирбаз амфала сёынасхсит.
Дёрыцшьтёи айбашьыюцёа ахьтёаз атыц ахь сцон...

Дёрыцшьбаа ахьтёаз санней, асаат 16 рахь аус ауан. Арака итёаз авзвод [агёыц] сихабыс дрыман Лиониа Цыгёба. Азёазёала зегьы ацсшёа расхёсит. Икакёаз санрылацш, сгёалакара шьтыцит, избанзар айбашьыюцёа азёгьы илахь сикёны дсымбеит, илахсыхза икан зегьы.

Асаат 16 рзы аафык хайбашьыюцёа рыцсы ршьарц ишьталсит.

– Кёаста, арт ишьталаз харцырхагахарым, уха асаат 20 рзы цыхьёра ицоит. Апалатка хныцшцны, цъара хнатёаны хайцёажёалап, – ихёсит Нодар Гьерзмаа.

Ацлақёа рыцака рыешаны, гёыц-гёыцла сицёажёо итёаз рахь хёынаххсит. Рацхья хназыдгылаз агёыц рыкны ицёажёоз Ёнгьиз Гёынба иакёын, лафк ихёозар акёхарын, сибарччо итёан зегьы.

Хайцёажёо хашгылаз, – Кёаста, унацши ушьтахька, адырцарафь икоу убап, – ихёсит Ёнгьиз. «Исымбац избозеи?» аасгёахёт, аха усгьы уахь снацшит.

– Баша исхёо цьумшьааит, цкъа унацши, – ихёахт Ёнгьиз.

«Ара акы ыкацёкъазаап» хёа сгёы иаанаган, сышьтахька сеитанацшыхт. Блала сеимдо спааиуаз, сылацш иаацашёсит хыхьтёаз иоаххыкны, жёа-метрак ракара набжьаны, адырцарафь, адгьыл ыцжааны ишыказ.

– Иубама? – дцааит итёакёаз рахьынтёи азёы.

«Сылацш зыкёшёаз иара акёзаап» сгёахёын, ситах

уахь снацшит икылкааны. Оо-метраки бжаки атбаара аمانы, адгьыл кылжэаны ишьтоуп, ацауларашьям-хышпэара акара икоуп.

– Ари закэу удьбуама? – дцааит Виталик Цкьын.

– Изакеьхи, агэамсамкэа ахьташпэьжбуа атыц ауми, – схэсит, аконсервтэ банкакэа ухэа, агэамсамкэа итажбыз сылацш анрыкэшэа.

Итэакэаз ааибарчсит.

– Ари ас ианыкалоз указар, агэамсам ухэозар хбарын! – ихэсит Нодар Гьерзмаа.

– Ишыкалаз шэымхэо нас, Анцэа ииныхэаша! Иабаздыруеи, иахьоуми санааиз, шыапымшла шэгэарата сталааит! – схэсит саахыхэмарны.

Нодар, инапы скэакэа иныкэцаны, ус ихэсит:

– Ари иацы, август 24 аены, асаат 14 рзоуп ианыкалаз. Ишыкалазгьы абас ауп: Гэымста азнырцэынтэ, акемпинг ацхьа атанк гьланы ихьсуан хпозицияхь. Аснариадкэа кахауан зны исаахькны, зны илакэны, ажэакала, иаахакэыршаны ицжэон, адгьыл хыцхьцуан, хлымхакэа ардагэома ххэо асынза хнаагэсит уи абжы цэгьа. Сгэы самжэозар, уи аены хпозицияс икахаит 28 снариад. Уаоцсыла цхаста хмоуит, ианаамтаз ахьцэа-хыртакэа реы хеыцхьахкит, азэык-оыцьяк рыда.

– Изустцэада урт, азэык-оыцьяк хэа ззухэаз? – сцааит сара.

– Ишубо сицш, арака игьлоуп х-палаткак сизааигэаны, урт рыгэтапэкья икахаит снариадк. Уамашпэа иубаша, ицжэаз аснариад ускак апхаста канамтазэсит. Ааигэа-сигэа игьлаз ацлакэа рымахэкэа хнажэсит, уи ахцша палаткак ахнахит. Палаткак асы, алтахараасы игьлоу, (уажэы хаибашьыоцэа ахьыпэоу), <...> Виталик Цкьын имацара дыцатэан. Аснариад адгьыл ицна-рцаз ахахэ цыыхакэа руакы иаахэсит, ахэра хэа акгьы

имоузеит. Ахыкэаф игылоу ахцатэи апалатка иахагылоу ахьаца ду ашьапы даватэан Закан Нанба, дахьчеит уи ахьаца, ахахэи аснариад цыыхакэси ацла ашьапы иаахейт. Ажэакала, уи аены Анцэа дахьхылацшит, псрада хаилгеит, – абас иажэа даалгеит Нодар.

– Ушьапкэа ргэаг умамзар, узгылоузеи, умтэо?! – ихэсит Алхас дахьтэаз.

– Аиашацэкья ухэсит, уажэраанзаггы сзымтэазеи, – схэан, рыгэтаны снатэсит.

Хайцэажэо хаштэаз «воздух» хэа азэы ибжыы геит ацшыхэратэ пункт аеынтэ. Асаат снахэацшит – 18:10.

Ицэазгыы цагылан, рабцаркэси ркаскакэси аашь-птааны иот ахыцэахырта тыцкэа рахь. Хашцшуаз, вертолиотк аархалт Аладатэи Ешыра хпозициакэа. Аснариадкэа канажбуан, урт рыткэацыбжь хахауан. Уака апхаста шыкалоз хдыруан, аха хзызхэышуаз хапсуа еибашьыцэа ахьтэоу акы рмышьындаз хэа акэын.

«Шьта “отбой” калазар акэхап» ххэан, хтыцкэа рышка хцоит хэа хцагыланы хдэыкэлеит. Мцабжа хнейхьан еицш, еицах «воздух» хэа абжыы геит. Хгъежыны хэот доусы хтыцкэа рахь. Авертолиот Гэымста апха иахыпрааны, хахьтэаз ахэашка ибжысны, Цугуровка ахэы шыкоу инеиуан. Хшызырцуаз, аткэацыбжькэа го иалагеит. Итэакэаз цыоукы ус рхэсит: «Уазабаа акэхап изыкэшэаз».

Харт хзыхьчоз ашэапыцьяц еицынчыла акэын, иара уажэггы, авертолиот хшыпрааны ианцоз, хазцэахыз иароуп.

Уажэы асаат 19:05. Уаха аабык цшыхэра ицараны икоу, рабцаркэа ухэа, иатаху зегь рыла ресибытаны игылоуп, иазцшуп адца.

...Ажэоан ацтакэа хьуп, акэа алагоит ухэаратэы, апша иацоу хьшэашэоуп.

– Машәырда шәхынхәааит, шәахыцо шәманшәа-лахааит! Шәхы шымсаацыжәгаша жәдырусит, шәе-гәашәт, шәкеибамыжәааит, – ихәан, азәазәала рнапкәа аанкыланы, – абзиала! – хәа рсихәсит акомандир Леонид Цыгәба.

Дара анца ашьтахь сааткгы мпккәа, амш убас ибаацсхсит, «ацгәы-цсы дәылганы адәахы иузкажәуа-мызтигәагны» шырхәо сицшикалсит. Ишдыды-мацәы-суаз, акәаршәы шлеиуаз мацара ауха иаахаршеит.

Цшыхәра ицазгы ацх цәгәала ирхыргсит, азы ацшахәа ишаваз идыршеит. Ашьыжь ргыцаә ианааи, ибаазан, ацәа рыгын, ахытагы ишакуаз хбон, аха... «Аха» зхысхәаауа дара роуп: реацшылара убас икан, азәы илахь сикәны дхамбеит, иәацха-әаччо, илахәыхза хәацхәа игылан. «Арт реицши икоу айбашыюцәа уанры-цу, уахыымцара абыкәу» аасгәахәт сахыгылаз, дарггы реынархсит рпалаткакәа рахь, рыцсы ршьарц.

Ақәа шлеиц алеира иәсын...

Уажәы абрака ианысцоит август 25 аены аға хпози-циахь данхысуази дызлахысуази ртәы:

11:55 – атанк итнаркяз хә-снариадк кахәит Гәымста ацха аханы;

11:57 – х-снариадк кахәит Алықьса Чычба июны ацыхәахь;

12:10 – атанк итнаркяз 00-снариадк кахәит Гаидар игәыц ааигәара;

12:33 – иаакәымцзакәа ахысра иәсуп аснаиперцәа;

12:37 – аснаиперцәа хәихсуеит Иухименкой сарей хәицәажәо хәхтәоу;

- 12:40 – атанк итнаркыз цшь-снариадк қаҳаит Алықь-са Чычба ионы ахахьы, асфальт-моаеы;
- 12:42 – аснаиперцеа азә дакәыщыр, сазәы дналагоит ахысра;
- 12:48 – пулемиотла ахысра иаеуп ҳпозициахь;
- 13:05 – БМП ала ахысра иаеуп;
- 13:15 – ъ-снариадк қаҳаит ацҳа злакоу ала;
- 13:22 – аснаиперцеа, сибыхәаны икоушәа, еицеакны ахысра иаеуп, иреигзом апатронкәа;
- 13:45 – атанк итнаркыз ъ-снариадк қаҳаит Ацҳа кнаҳа иоахыкны;
- 13:46 – БМП-ии атанки рыла ахысра иаеуп;
- 13:58 – атанк итнаркыз ф-снариадк қаҳаит Ацҳа кнаҳаи Алықьса Чычба дахьынхои рыбжьара;
- 14:10 – аснаиперцеа сәаихак рымам, хәхьтәоу ахкәа ххыууааны ицоит;
- 14:14 – цшь-снариадк қаҳаит Гаидар игәыц азааигәара;
- 14:23 – мацк иаатынчрахеит;
- 15:30 – х-снариадк қаҳаит Гаидар дахьтәоу ацыхәахь;
- 16:13 – аснаиперцеа роуп сәаихак змам, ирбаз сыздыруам;
- 16:40 – БМП-ии апулемиоти рыла ахысра иаеуп, иаҳхалт авертолиот;
- 17:50 – снариадк қаҳаит ацҳа аханы, ихысуеит аснаиперцеа. Иаҳхалт авертолиот;
- 18:00 – х-снариадк қаҳаит ҳпозициа азааигәара;
- 18:55 – атанк итнаркыз ъ-снариадк қаҳаит амәа иоахыкны;
- 19:33 – ъ-снариадк қаҳаит дәрыцшьаа ахьтәоу иоахыкны;
- 20:05 – мацк иаатынчрахеит;
- 20:40 – БМП ала ихысуеит;

21:10 – иаакөымцзакөа БМП-ии, автоматчикцөси, аснаиперцөси ахысра иаеуи, акөси адыд-мацэыси ирацлабуазар акөхап.

26.08.1992

Гөымста

Иаха аашаанза акөа алеира иафын, ашараз, ауха сицш акөымкөа, икөацсатаны иалагеит.

Асаат 12 рзы амш еилгеит, ажөан цтацк хыршөламкөа. Икалап уи бзиарак иатөызар...

Дөрыщпьяа айбашьыөцөа ахьтөоу атыц кызгроуп, хахөроуп, хацакьароуп. Адгьыл цөаакуп, ахөацафөы уцынца итасуеит. Хазцатөоу бна силапсоуп. Арака иуцылоит: ашө, ахьаца, аць, ал, ачамха, ажа, абгызыр, ашыц, абжынц ухөа, икам арбану. Абыцкөа еилачны икоуп, уалцшны ажөан убазом.

Уажөы асаат 8:50. Амра игылахьоу лассы хахьтөоу итацхазом, избанзар амра ашөахөакөа Цугуровка ахаракыра иацөахуеит. Ацла рымахөкөа ирхьыкөкөа илеиуеит азыцөыкөбаркөа. Гөымста азиас хөашькакараза икоуп. Азрыжөтө уантө акөын иахьяахгалоз, уажөшьта ицкьяхаанза зыда хтөазаап. Икоуп иахьяахгаша, аха уахь неишьа амам, дөыхтыроуп, аснаиперцөа унарышьтуам.

Иахья хаибашьыөцөа афронт ахы-ацыхөа инаркны, абжьяацны сицш акөымкөа, рееибытаны, доусы рпозициакөа реы итөоуп, ага иаaira иазцшны.

...Ижөдыруеит, Каркарашвили ателехөацшрала икөгылараан иихөаз: «Август 26 рзы Ацсны ахы-ацыхөа икөынхо ацсуаа зегьы нсырцөоит» хөа, арбагь цагья сицш, дкаркарит. «Иажөа ажөазар хбап!» рхөеит ацсуа еибашьыөцөа, ртыцкөа реы иахьтөоу.

Ҳара ҳозициас 88-оык ыкоуп, иҳаупи ыыца амед-
ехэшъца – Тали Цьапуа-цҳаи Надиа Ашә-цҳаи.

Уажәы абрака ианысоит август 26 рзы дәрыцшьаа
ахтәоу, урт рааигәа-сигәа икаҳаз аснариадқәси ахы-
сыбжьқәси реикәыцхьаза:

10:13 – цшь-снариадк қаҳаит Гаидар иааигәара;

10:17 – аснаиперцәси БМП-ии ахысра иасуп;

10:35 – ъс-снариадк (атанк иаанашьтыз) қаҳаит ҳпо-
зициахь;

10:38 – аснаиперцәа хысуеит, ацшьхәратә пункт асы
игыланы ицшьхәуаз итыц имцсахыр амуит, аснаипер-
цәа дырбеит дахыгылаз;

10:40 – х-снариадк қаҳаит дәрыцшьаа ахтәоу рханы,
аҳапақьа иаәацжәсит;

10:55 – атанк иаанашьтыз цшь-снариадк қаҳаит
Алыкьса Чычба ионы аханы;

11:08 – аснаиперцәа Ҷааихак рымам;

11:12 – ъс-снариадк қаҳаит ацҳа ацхьа, нырцә ала,
уақа ҳа хтәкәа тәоуп;

11:20 – тынчроуп;

12:00 – тынчроуп;

12:15 – ф-снариадк қаҳаит Гаидар ицыхәахьы;

12:42 – БМП ала ихысуеит;

13:46 – БМП ала ихысуеит;

13:55 – БМП-ии аснаиперцәси инейтак-ааитакуа
ихысуеит;

14:10 – тынчроуп;

15:45 – ъс-снариадк қаҳаит Гәымста ацҳа ацыхәахьы;

15:55 – аснаиперцәа хысуеит;

16:03 – БМП ала ихысуеит.

Иара убас, ашыбыжышыштахь нахыс хэылбыеханза хрыжь-хрыжь ахысрақәа ирҕын.

27.08.1992

Гэымста

«Пиатачок»

Гэымста ацха аарцә акызграҕы итәоуп апсуа сибашыюцәа. Урт рааигәара дәхәыцш хәычык ыкоуп, шәа-цыщяацла итаҳәхәаны. Уи иашытоуп «Пиатачок» хәа. Еизароума, ма даеа уск ыкоума, шәеиза анырхәо, уака сизоит арота зеггы.

Уажәы сызлацәажәо ахтыс калейт август 27 рзы, асаат 9:40 [рзы].

«Пиатачок» акны ҳаизаны ҳаштәаз сибашыюык ала-дара дталаны дыюуа дшааиуаз, дааҳадгылан, блала ҳазынтәык ҳаамидейт. Дзышытаз дибазар акәхәп, Гьерзмаа Нодар Рушьбеи-ица дахьтәаз ангәсита, уахь иеынеихейт. Днаидгылан, ажәақәак сихәейт...

Нодар доацкьан, бцарла сикәных игылаз шыцьака – Тенгыз Гәынбеи Алхас Қьецбеи аашытихын, ионы амардара инаҕалейт. Рцашья сгәамцхазт, «Икалей Нодар?» хәа икәҕыстит, аха сыбжыы иаҳауа дыкамызт, акыр днеихьан.

Сымцшзакәа, искиз автомат апатрон агәыцә инатаны, саргыы снарышьталт. Амәан Виталик Лакрба дыспылт. Сахьцоз анысхәа, сацхья днагылан, ҳаоны ахылағъара ҳанталт. Виталик даеа моакала дцейт, сара сызқәыз амәа санымцкәа, сыоны сышнеиуаз, – Уахь убацои, Кәаста, усаанкыл?! – хәа Нодар ибжыы сы-кәйргейт.

– Икалеи? – хәа сцааит, саатгыланы.

– Цъара уеыцхъак, арантә хылацшра кахцалап, хъыз-
цәа ацхыраара рҭаххар калоит, – ихәсит ахацакыа иаца-
гылаз Нодар.

Сахынацшуга избоит: Тенгъизи Алхаси ацлақәа рые-
рывак-аарывакуа, Гәымста азиас ахықәан ишьтоу адәы
икәланы инеиусит, атырасра рыхқәа аалыхәхәо. Сгәы
иамуит, сзымгылт тыцк ағы. Уаха ажәак мхәакәа, сы-
ууаза сыцан, ахылағара сыталан, Тенгъиз ицәаара
ахыызбоз атыц ағы слеит.

– Кәаста, абахә уеавакны унеила, сара ацшахәа савала-
ланы сцоит, – ихәсит Виталик.

Даасыдцын, дыоуга иғынеихеит, зны дтәо, нас дзыро-
уга дышгылоу, иғынеихон ситах цхъака.

Абахә сеатаны сышнеиуаз, Алхас ихы снықәыцшит,
дгъежыны даауан. «Ихъзеи, <...> дзыгъежызеи, иыыз-
цәа абакоу?» – абас схәыцуа сышгылаз, адәкыакыара
даакәгылан, инапқәа дырәоханы икьсит. Уи иаанагоз
«шәарта ыкам» хәа акәын.

Данаасыдгыла, сиазцааит:

– Икоузеи, Алхас?

– Иахбеит рыхәыкгы, – ихәсит.

– Ижәбаз дарбану? – ситах азцаара ныкаспсит.

– Хара хтәкәа роуп.

Ус иажәа далымгацкәа, иаахадгылт хәык исзымдыр-
уаз, бцарла сикәных иказ арцарцәа.

– Уа, бзиала шәаабеит! – схәсит ианаасыдгыла.

– Салам аллеикәым! – ихәсит ацхыа игылаз.

– Салам-папалам! – схәсит, саахәмарны.

Хгәыдибакылт. Ус азәазәала хгәыдибакыло, ацс-
шәакәа сибакхәсит. Хайбадырт уака сикәшәаз: Цкәуга
Анзор Ражден-ицеи Агрба Шота Шалико-ицеи – Ешы-
ратәкәоуп, Хачемизов Славик Хадьырбеи-ица – Даге-

стантәуп, Шнахов Хасан Хацъым-иңеи Шишков Каплан Рамазан-иңеи – Адыгатәылатәқәоуп.

Ус хаицәажәо хашнеиуаз, амардара хнаәалеит.

– Акыр бжьюма атың ағынза? – дцааит Славик Ха-
чемизов.

– Рацәак бжям, – схәсит, рацъа сгыланы сахънеиуаз.

– Убас сааңсеит, сшыаңқәа схәтәы харцом, ҕымш
раахыс аныкәара хәсуп. Абна халахан, аха Анцәа дхаң-
храаит, машәырда хәхъеиқәшәаз уи ибзоуроуп, – ихәан,
даәсеаңшит ихәеы аччаңшы ықәубаауа.

28.08.1992

Гәымста

1. Нанхәа аены

Минутқәак аатынчрахсит. Атынчра ианакәзаалак
бзиара иатәым рхәоит аибашырасы. Хтәоуп хаицәажәо,
зны-зынлагы алафқәа налацо. Ара сидтәалоу аоныка
мчыбжык, ҕымчыбжы имцаң ыкоуп.

Ус хаицәажәо хаштәаз, Гәымста аңха аңыхәаны
аткәаңыбжы геит. Хнеиәаңшы-ааиәаңшит.

– Дарбану харт иахъымцаазакәа ихысуа, зхы силага-
ны акәара иавоу? – ихәсит Виталик Лакрба, даахыхә-
марны.

Иажәа далымгацкәа еиҕах ахысыбжы геит, уи ина-
кәырцакны атанк итнаркяз аснариад хәхтәоу иоах-
хыкны иңжәсит.

– Арт хакәыңшы хәа ргәы иҕам, убо, – ихәсит, аҕа-
цакыа ибга кыдцаны дахтәаз Алхас Қысба.

Иажәа дагәаалгеит, Тенгыз дахтәаз аңықхәа деи-
мсеит:

– Абзиара уанахэааит! – ххэсит.

...Иаахакэыршаны аатынчрахсит. Хазцатэаз ахы-
пэахырта хатцын, хпозициахь хынаххсит. Амфобжа
хнесихьан сицш, Ахра Таниа ибжбы сацаза ацстара иаа-
цаоит: – Зеггы ахыцэахыртахь шэца, <...> атанккэа хпа
аины Кемпинг ааигэара агылара иаеуп, – хэа.

Хэоны хтыцкэа рфы хэаит. Асаат 14 ыкоуп. Хаб-
цъаркэа ргэыцэ апатрон натаны хнатэсит, хырхианы.
Минуткэак мцыкэа Кемпинг асынтэ танкла ахысра иа-
лагеит хпозициахь. Абжафык атабиакэа иртатэоуп.

Ихысуан танкла, БМП-2 ала, аснаиперцэа ухэа. Ас-
нариадкэа иаахакэыршаны икахауан, ицжэон, адгьыл
хыцхыцуан, абжбы улымха цнахаауан... Ихысуан 35
минут. Атанк атэы аснариадкэа хпозициафы икахаит
28, егы – ахысыбжыкэа, урт хыцхызара рымамызт.

...Аатынчрахсит. Уи ххы иархэаны акы хнацхаит.

Уажэы асаат 15:10. Хашьталаны хатсы хшыроуп, из-
банзар уаха ацшыхэра хцоит асаат 19 рзы, ахэылбье-
хан, хзаазом уацэы шьжымтанза.

Абнара хэхылатэоу тынчроуп, азиас Гэымста абжбы
ада ак уахауам. Ахысыбжы иаршэакыз ацаракэа акык-
фобак аацэырцын, амахэкэа инрыкэтэаны ашэа рхэоит.
Сфызцэа рхы шныкэырцаз сицш иаразнакала ицэсит.

Сызмыцэсит... Сфыкэтэан, сартмак итаз стетрад
аацэырызган, аора салагеит. Сыфуа сыштэаз, сацхьа
абгызыр игылоу хьяжык аины амахэ иныкэтэсит,
«кыж-кыж» хэа абжбы рго. Итахэыхаа ицэаз Тенгыз
Гэынба, ашырхэа ффагылан, днацшы-аацшит.

– Икалазеи, цхызла акыр убама? – хэа сиазцааит.

– Зыбжбы го ахьяжэ абакэтэоу? – хэа дцааит Тен-
гыз.

– Иумбои, хатхьа ахацакыа иафагылоу абгызыр иа-
хыкэтэоу.

Ҳазратта аз аҳапақба иақәыршәыз апалатка дадцын, ахьяжъ ахыкәтәоу ахь днацшы, инапқәа исы инадкыланы, ахьяжъ акы ианакуа акыжра ианалаго еицш, акыжра далагеит. Ари заҳаз ахьяжъ абгызыр амахә изыкәтәаз исалцраан, Ғенгыз иацхья игылаз ашыц амахә иныкәтәан, митә канацо, акыжра иалагеит. Арт рыбжыы заҳаз ахьяжъқәа цырны иааит, аабака. Ғенгыз даакәымцзакәа акыжра дафын, дара рыбжыы рдуны, иааузымчхаратәы акыжра иафын.

Ихааза ацәа иалаз Виталик Лакрба доыкәтәан, ус ихәсит:

– Иазхоит Ғенгыз, уркәац, ххы тыркьсит, арахь атанкқәа хгәы ргахьан, уажәы уара уалагеит, уаха ҳахьцо узымдырзои, ахьяжъқәа урылабжьома! – ихәан, ихы ныкәицахт.

Ахьяжъқәаггы арака цәгьарак шыкамыз анырба, иыкәцрааны ицсит. Ахьяжъқәа анца ашытахь, даара сдырхәыцит. ...Апсаатәқәа дара ргәалаггы ацкара рымоуп. Иахыкәзаалак, рөыза арыцҳара ианақәшәо, бжыла сибадырусит, сизоит, арыцҳара иакәшәаз рөыза ацхыраара артарц. Изхысхәаауа, ҳарггы ацсуаа х-Ацсны арыцҳара ианақәшәа, ҳашыцәа шыхатәылантәи иааны, ихавагыланы ақәпара иалагеит. Аиашаз, ахьяжъқәа рысцена даара сархәыцит.

Ус ҳаштәаз, айбашьрацәкьба шырхәо еицш, азнырцәынтә ахысра гәгәа калсит, ссаатггы снахәацшит – 4:50. Танкла ихысуан, ихысуан хпозицияхь. Аснариадқәа қаҳауан Алыкьса Чычба дахьынхо ала. Аснариадқәа асфалът ианаҳалон, аеыцъра иаеацжәон, ацҳа ааигәара икаҳауан, иқәыцжәон, ҳахьтәоу иоахыкны ацжәара иафын... Ихысуан БМП-2, аснаиперцәа, автоматчикқәа. Гәымста аҳәаа зыхьчоз ҳаибашыыоцәа аґабиа иахьтатәоу рхы иоахар амуа афынза инсит.

Француз аены.

Урабаак

-1-

Абар нахьа зшылышуй, ухгыь-еынгыь азьс нырцзантэ ага
илюг атехника ала ахьсера даьун Тушымста ацха аарчэ итэу
Фарршываа рпазция ахь. Командир взводэс доькоун денна
Цуьуда. Нахьа август мза иаьтэааьоун, - ман хьэун.

Аидашьыца ападаткаьуа иржааттаньс рьысьс зыршывоз,
аьлжуратэ пунит аьынтэ, чи аены азыьыжура мьаьаьгоз
Тпанна Ахра Шотэ-иза иьжьыт еиш "воздух" хьэ.

Чи абыьа аьдоькун иаьаьануьз, итэакуьз уаха аьтэак и хьэануа
доьсэ хьабьарьыуа аашьтэаьны хьыьна хьейт ахьыьтэаьртэ аьсьс
ахь, куь-куьна хьаьшаньс. Хьарт еиьыьз зшыьык тьыькаьыь хьэейт.
Хьыьсераут, аьерталлот аьддаршывыьт хьэ иашьтэоун, чи абыьы
эьлпиха инаьсит, хьара хьэаьтэз ануькуа Ешьыь аьца аиьгуьре-
аьдныь гон, аькуа аьдныь хьэ аьур-аьур хьэ Тушымста аьхаара ианьс-
сераун. Асаатэ иаьашьтэаьк аьс аьжэиш себа рьэиька. Желпегнэ
аьынт ахьыьдныь аьтаньки БМТ-а иьла инаьгаь игоиш. Хьтэоун,
хьаньс иаьабатэаь иьтэра аьша хьарайьт маскеровка Каьанн аьхаьыь
иьтэоун хьэьыь хьэ аьзаьыьа Яаьил, Тпанна Шьына. Тунда Тьына,
Тьыьнэ Виталик ухьа иьсэьы. Хьара еиьыь хьэ аьшывыьк Тунда
Тьыьнэ, Хьэьуда Аьхас, Макаьрда Виталик, аьхацаьна хьэ аьшэоун,
аьзкуа аьшэаьт.

Минутуьк аьтэьыьгра хьей, аьтаньгра инаькуа аьнаьс бьыара иаьтэи
рхэиш аьдашьыца аьтэ. Хьтэоун хьэ аьшэаьтэаь, зьы-эьылаьыь аьаьаь
наляьуа. Аьра еиьтэаьлоу аьенюька иьыьдныьк-еьыгаьдыш ииьаь
ыькоун. Эс хьэ аьшэаьтэаь хьэ аьштэаь Тушымста аьцха аьыьтэаньс аьтэу-
аьыьдыш гейт, хьэ иьшэаьшыв-аашьаьшывт, - дьардану хьарт иьхэь-
иьбаьаьуа иьхьыца, зьы еиьаьганьс аькуара иаьвоу-иьхэиш Макаьрда
Виталик даьаьхьуьмарньс. Иаьжэаь даьыьгаькун еиьтах аьхь са-
аьыь гейт, чи наьаьурччаньс аьтаньки иьтэартэаьз аьенариаьз хьэ аь-
тэоун иьаьхэиьк аьтэ иьжэиш.

- Аьтэ аьаькуьыь хьэ рьэ иьтаьм уьо, - иьхэиь аьхацаьна иьзэ
иьдэаьт хьэ аьштэаьз Хьэьуда Аьхас. Иаьжэаь даьжалгейш Тьыьнэ
даьтэаьз аьыьк хьэ дьейс-еиш, - аьшара унаьхэаьшт хьэ хьейт.
Иаьхьаьурчаньс аьыьтэаьгра хьейш, хьэ аьштэаьз аьхь аьдэаьхьыь даьыьыь
эьпозицияхь аьдэаьхьыь. Аьшэаь бьыа аьжэиш аьшэи, Тпанна
Аьхраж иьдыьыь аьтэи, - зьы аьхь аьдэаьхьыь аьшэаь хьэ,
аьтанькуа хьэ аьшэиь Желпегнэ аьшэара аьтэ аьтэ иаьдэи
хьэ.

Хьэ аьшэи хьэ аьшэаь рьэ хьэиш, асаатэ себа ыькоун. Хьэ аьшэаь
аьтаньки аьшэаь инаьгаьш хьэ аьтэиш хьэ аьшэаь аьтэиш. Минутуьк
иьыьыь Желпегнэ аьшэиь аьтаньки аьхьсера иаьтэиш
хьэ аьшэаь аьшэаь, аьшэаь аьшэаь иржаатэоун. Иьхьыь аьн
аьтаньки БМТ-а аьла, аьсна иьпэчэ хьэ, аьенариаьдэуа

ижакуршанга шаяхан, ирдэн, ^{адрын} аймга хонь-хоньдан, адмыг
 улыгдана бнхагаар. Илосуан сан тэвгийн хүр мөстүг. **Б**
Атанг атгаг аснармардун хназица айго шаяши, **и** дараага ^и
^амчаада **Б**ево ахонсавшкунг үч хоньгазара алаамозуц, ^и
 Лхойнграши, үч хонь иаржаны алы хнацунши. Чамдог асаанз
 тиваалштурк аус аурвист **В**иьда рөшкя. Хашыкаланг хадсег хша-
 рун, избанзар чуха ашмыхуар хуочий алаань бөшмьда рдго аич-
 бөхан, хуаазом чагдог шөблөмшанга.

Абмыра хахылатдог тунгрочу, адмас турмыса адмыг ада ил угадан.
 Ахшөвдтө шаридаказ абаракча акык-сөбай аичүөрчүгш, ала хүндэ
 итэрлүктангай ашда рхөшб. Сөвзччэ рхө шчөшүрбэз ашга, иардунжанта
 шүгеший. Сөвзччэши, сөвкүттан, сартулакча ишаз стейраг аичүөрчүгш,
 асера салагеший. Сөвө шөштээз сардха абьазэр ишөлүү, хванвьик
 ашныг ашаху ишөкүтээши Көтн-төмн хэа адмыг рго. Ишгэхэ хээ
 ишээз тунда түнгиз ашор хэа дөөгшлөг днавшоо-аадшый.

- Икалазег, хэозарга акич убамч, хэа сизүгаший,
- Зыбтөмь го ахөтөмь абакүтэч хээ, дгаший.
- Ишөбч, хадхө өдэчкөвө шөвөлүү адгээгш илхкүтэчү.

Ахаачкөвө хэзүгашээз, иачүршгөз апалайга дэгчөн, ахөтөмь ахыкүтэчү
 ахь днавшинг, иналкүдэ чвөс инаркыланг, ахөтөмь алы иналча
 ачүшра иналгаго ешгш, ачүшра далагеший. Ари гө хээз ахөтөмь
 адгызар алахуш ишкүтээз ишалдраан түнгиз иарды ишлээ ашчю
 алачуш ишкүтээдэл шинь кадайча ачүшра идалгеший, Ари
 рөшлөн хээз ахөтөмькүдэ дөртнө иаший аадака. Түнгиз дабу-
 мшээз ачүшра дөфтөш, дөдэ рөшлөн рөднө ишдөмгдэ
 мшгш ачүшра ишбон.

- Ихаага ачээ илаз Лакорда Виталик дөөшүтээдэл үс шдөшиш.
- Иазхойш түнгиз уркүдэ, ххөи рөүрткөшиш, арагь айганикүдэ,
 хлү ргяхоан, чамдог чара уелэгеший, чуха хөхцө чөвдөргөшөй,
 ахөтөмькүдэ уралаишкөвө, ишдэн илхөи илхөи ахт.

Ахөтөмькүдэ арага чөвөрак ишкөмш ашдөдө ишкүтэранг ичеш.

Ахөтөмькүдэ анча ашмэж дара сдөрхүдий. Аснашкүдэ дөдэ
 рталагшө ачүшра рөшлөн. Ишкүтээлэш рөвөгэ аротчүдэ
 иналчүшгө бивьча еибадоршый, бигөши аротчүдэ иачүршгээз
 рөвөгэ аичүорари арчару.

Ишкүтээлэш хэршө ашчуа дэднө аротчүдэ хнакүшгээ,
 хашычэ шөхөтгөлчөй иалтсө иашөвөгөлчөш ашдэра
 идалгеший. Аиачээз ахөтөмькүдэ рөвсчөня дөдэ сартушый,
 үс хаштээз айдашөрагчкөвө шөвчхө ешгш азы ишкүтээдэл
 ахчүшра гүдүэ, калеш, есаангшө еналчүшый, ишдэлшүгш
 ашым асаангшүдэ каларч. Тшанкля илосуан, илосуан
 хназица ахь.

Аснариаджа кудуача Гийба Алюша дахынно ала, аснариаджа, асрагш ианахала, айфонора иафалитон, ачжа аичуара, шиажа, уаил, ачжа икудизон, дахынно шохонил иршиара, иадур, Илюшан БМН-2, аснаипармоч, автом ай гишнчжа, Тушмича ачжа зотыгоч Жабдашичча ажыга ихжачуоч рхл ишокар аичу айфонча инежш. Мазк ачынграхени, чи абдашичча рхл иархидан ачадбачуа иефчи-хелла ирчайтаачуа азгазча ачынчи рёвокархени даежсара абарона ил иитвен.

Свагалатжени ишчак ачора иолтеил. Сартон Вахитлаз итсоч зож ехал, аила ишалча сепертивича- аартвакча ешунешча, ешил- дгалт ашынкурата ил аит итэант ирчиджа Тлантиа Ачра. Ачжуа дахьсолоч иашича-сичча ичасуа, аснариаджа иханов ирчидан, аклоб хаас шикочича аднокль илл дотрочан Ачадарака итсоч-чашу зегви иржон ибшов рдудил. Иара икучи чагочо жозынтож знаят жаниз, Жахьтмаша хакголаш зегви иржон. Иара иашичуа ала апаричи ил абарона икавалу ачсахра ачажар ирчидеахал. Сьган илгоначо ала, сьжуалитон, издон ишуншара ирор- хадара, махун ишорголан, азом бшов онансч, ашочурча сачь дахьачиши, - ара узшочуеи, уа алаба ирчидж ахлжач, араба иашидм ачжу аичуоил иржон ишчак ачши йура даялатил.

Адаард, ушчуа сьженд ари, санибшн сьвомаксенил, елещи чьта ачадбча аит. Жака итэант Чудуча Ленин, Кечьба Алхаж, Будиэ Тшениз, Гудба Рикуч Гужин Виталик утэн. Шашэтка ширчу ервдган, ахсра ианалага азы иорчданил, Чучуджа хронашир ус ирчеш, - араба хелк даянхой, егьогри илча акочича рел, Иудансар снариадж ачаичар жэжшнчочо жахунахочил. Жава ачэки ирчама ашсидочил. Собенавакит алача чла дурк Тушмича ачжа селвичило. Ачжа иорчч итэан Жабдашичча, уш рачича, икавалу аснариаджа, ачжа акаш снариадж ирчидеш, ул адшов ашмакча ирчидеахал. Усман ишсидочиршнчт ичжа ирчч Млаши Зураб ича Багратч илчнчирч жэ. Изжос- хваача солла ишабоз снариадж инахалаш ирчидеш, егьн аснариад атанн ишнарвсоч ачжа ирчч ашсидов иона халан ирчдеш, чи асколкачуа ираалит х-еши Жабдашичча.

Ирхласе ус уч иапангалит, ари абдашера даяншар, аашча себа - иген асера жэ. Ачсра ишадоч ешеирад ачоборган асера сачур ачла савайдалл. Идарс ачоборкочуа ачадеишнчича чьт-иасочил, ирбайсар солла иадаз ари иршео. Ачжа ирчччн- нтэ азэи ишчидан, инаган итэан арам хэе.

Шбтот цхба цхцацаалырт аколсбтнхцз цро аласево. Фу шер -
 цуейи амедсеитрицз, црдоити мортз рондари цытканз, ацхы
 раара шырцахыз. Таха атай мхралацз и цхлалацз ривнархейи
 Федиа Аинз-гхын, Пцали Цыбццз-гхын.
 Дхыи Малиа Зурай и цхуейи баграи.
 Зурай и ца дохуейи даховыйшцаз дхиклаххон - На суйвийи,
 суйвийи баграи и цхуейи, дхыиан дохитоттоуца, дхыиан
 азнам ару и цло ацццарз изовидоуца. - На баграи, баграт
 и цхон аха ацгоо.

Амедсеитри Надиа Аинз-гхэ, излацз ала баграи дхидхейи.
 Мес ацо дамгаи, кате-аате висога данпретлам и цхуейи
 ацхэ, инаполли, убас арыбаа ду байл ахылк акеуцэ
 алогрелии. И доо цуручейи Туруца абальничахэ.

Азы нарццатэ и цхуейи и цхуейи цхуейи,
 и цхуейи и цхуейи, и цхуейи амаи цуз, и цхуейи
 и цхуейи и цхуейи и цхуейи и цхуейи и цхуейи
 хаяцала и цхуейи и цхуейи и цхуейи.
 А цхуейи и цхуейи и цхуейи и цхуейи и цхуейи
 цхуейи, дара ацхуейи и цхуейи и цхуейи и цхуейи
 и цхуейи и цхуейи.

Цзеи хса да автомайи а, зведса цхуейи и цхуейи,
 амаи и БМП цзрехсем, ури амаи и цхуейи. Ацхуейи
 алогаица а маи амаи и цхуейи и цхуейи. Евоас дамашеи
 абарона и цхуейи и цхуейи и цхуейи.
 А убас ала ацхуейи и цхуейи и цхуейи и цхуейи
 и цхуейи и цхуейи и цхуейи и цхуейи и цхуейи
 и цхуейи и цхуейи и цхуейи и цхуейи и цхуейи
 и цхуейи и цхуейи и цхуейи и цхуейи и цхуейи
 и цхуейи и цхуейи и цхуейи и цхуейи и цхуейи

28.8.92 и. Гуеиошца, Цаму.
 Арратз акореспондент и цхуейи и цхуейи.

...Мачк аатынчрахсит. Уи айбашьыоцѐа рхы иар-хѐаны, атабиакѐа џыцьа-хоьыла иртатѐакѐаз азѐазѐа итыцны реынархсит дасацьара ахырѐгѐарта кны итѐарц. Иагьяалатѐсит, ситах ахысра иалагсит. Саргьы сахьгылаз икоу збап сѐѐан, апла-шьапкѐа сьерывак-аарывакуа сышнеиуаз, сынидгылт апцыхѐратѐ тыщ аѐы итѐаны ицпыхѐуаз Ахра Тѐаниа. Ахкѐа дахьгылоу иааигѐа-сигѐа ипасуан, аснариадкѐа ихажьы ицжѐон, акгьы хьяас имкыкѐа, аланарцшыга кны дыцшуан Ача-дарака, икоу-иану зегьы ихѐон ибжьы рдуны. Иара иакѐын уажѐы хазынтѐык знапы ханыз. Хажьтѐаша, хажьгылаша зегьы ихѐон. Иара иааицѐауаз ала, апозиция, ма ахырѐгѐарта ахьыктѐу, апсахра атахызар, ирыцсажуан.

...Сгьлан ишьтахьала, сихѐацшуан, избон игѐым-шѐара, ифырхацара. Махѐык снаграгылан, ачытбжьи аниаха, ашырѐха [сара] сахь даахьяцшит.

– Ара узгылоузеи, уца лбаака, уоьыцѐа ахьыкоу, арака ишакѐым ахкѐа ааусит, – ихѐан, ситах апцыхѐра далагсит.

– Абаацс, уегѐат, – сѐѐсит ауц, снаидцны ссы-насѐсит...

Слѐит цака атабиаѐы. Уака итѐан Лиониа Цыгѐба, Алхас Къѐцба, Тѐнгыз Гѐынба, Рикѐа Гѐымба, Виталик Цкьын уѐѐа. ѐажѐака минут срыдгылан. Ахысра ианалага, азнырцѐынтѐ, хайхабы ус ихѐсит:

– Арака хоьык ханхоит, егьырт шѐѐа атабиакѐа рахь, избанзар снариадк аахалахар, хазынтѐык хакѐнахусит.

Уаха ажѐак мѐѐакѐа хнейдыцит. Сынаваксит ахьяца-цла дук, Гѐымста апца санцшыло. Апца нырцѐ итѐан хайбашьыоцѐа, урт рааигѐа икахауан аснариадкѐа. Апца аханы снариадк цжѐсит, уи абжьи ашьхакѐа ирныоуан. Ускан исыздыруамызт

ацха нырцә Зураб Малиа ица Баграти [иарей] еиц-тәоуп хәа. Изхысхәаауа, сыла ишабоз снаряидк <...> цжәсит, егьи аснариад, атанк итнаркяз, ацха нырцә амәәы ианахалан, ицжәсит. Уи ацыхақәа раахсит хәык хәибашыюцәа.

(...Ацхәа, ус угәы иаанамгаит, ари аибашыра дык-азар, аамта абааигей аоразы хәа. Ахысра ишафыз стетрад аапәырган аора саеуп, ацла саватәаны. Абарт ацә-ахәақәа анызыюуа снапқәа цыс-цысуеит, избанзар сыла иабаз ауп изыюуа...)

...Ацха нырцәынтә азәы ситуан, инапы икьон «арахы» хәа. Ибжы цкыа иуахауамызт ахысыбжықәа ирылыюны. Уи гәартсеит амедехәшыцәа, ирдырт нырцә рыщхарак шыкалаз, ацхыраара шыртахыз. Уаха ажәак мхәакәа, икәлаауа рсынархсит Надиа Ашә-цхаи Тали Цьапуа-цхаи.

Дхәын Зураб Малиа ичкәын Баграт.

Зураб ица дыхәны дахышыьтаз днихаххын, – Аа, сушыт, сушыт, Баграт! – ихәеит.

Дгылан дыцштәыдаха. Дгылан, азыказы ихы иазиу-ра изымдыруа.

– Аа, Баграт, Баграт!..– ихәон, уаха акгы.

Амедехәшыа Надиа Ашә-цха излауаз ала Баграт дәалхәеит. Нас акы данцаны, нак-аак цшыюык даа-ныркылан, ихәазо ацха инықәлеит. Убас, ацбабаа ду баны, ахәык ахәцәа алыргсит. Идәықәырцеит Гәдоута ахәышәтәыртахь.

Азырцәынтә ихысуан иаакәымцзакәа. Ихысуан цшы-саатки жәохә минути. <...>

Абасала, август 28 азы, нанхәа ныхәа асны, Гәымста афронт асы аибашыра гәгәа цон. Убаскан ага ицишәарц итахызар акәхарын хәибашыюцәа рычхара.

2. Ацшыхэра

Асаат 19 рзы, ахэылбыехан, алашыцара хсалакны хцароуп ацшыхэра, амазатэ тыцкэа рахь. Амѳа хакэлаанза, «Пиатачок» хэа иахыашьтоу атыц асы хгылоуп. Хавзвод аихабы Лиониа Цыгэба аинструктаж хайтоит икацатэу, ххы шымѳаацахгаша, амѳан аснаиперцэа ххы рцэахахьчарц.

– Амѳа бзиа! Анцэа дышэхылацшааит! – ихэан, азэа-зэала хнапкэа ааникылт. (Уи иаанагоз «акгыи шэмыхькэа, ашыжь шэааусит» хэа ауп.)

Амѳа хныкэлон сицш, Таниа Ахра Шота-ица сынидгылан, сыхэда ихшыыз ашэыра, сѳымтакэси ашэкэкэси зтаз, нисыркит, «уацэынза иумаз, икамло икоузеи» хэа.

...Амѳахэаста ханыланы хнеиусит, ашышыхэа. Хацхьа дгылоуп Виталик Лакрба, [уй] хахьцо амѳа бзианы идьрусит, избанзар уахь изныкымкэа дцахьан.

Хаицуп цшыѳык: Виталик Лакрба, Уасил Абгацъаа, Шулиа Таниа, ари зыѳуа автори. Алыкъса Чычба иѳны ашьтахь ала халбаар акэын, аха уахь анеишыа хмоуит, аснаиперцэа рыла хгахьлон. Хцар акэхсит даеа мѳак ала. Ихазбесит, асфальт ханыланы, абахэ хсавакны [хцарц]. Хшыапы ашьтыбжь мыргакэа хнеиуан ашышыхэа. Хнеиуан аинтервал хэба-хэба метра хабжьаны. ѳѳбака километр хнеихьан, ус алашыцара асынтэ азэы ибжьы геит:

– Шэаагыл, иаауа шэарбанкэѳу?! – хэа.

– Хара хауп! – ихэсит Виталик, ацсышэала.

– Апароль! – ихэсит алашыцара асынтэ игоз абжьы.

Рпароль хаздыруамызт, хара иахдыруаз хцароль акэын, аха хшацсыуааз анырба, азэы даарылцын хара хахь иѳааихсит.

Хаибадырт.

Иаахадгылаз ус ихәсит:

- Ыщыа ара шәыказ, ыщыа шәаала сахьцо.
- Хабацой? – схәсит сахьгылаз.
- Аштаб ахь, Гаидар шәисырбоит.

Сахьгылаз азыказы сгәырҕеит арт хахьрыкәшәаз, избанзар Гаидар избәхә саҳахьан, аха хаҗала дсымбацызт, уажәы ас еицш аҗагылазаашыа санақәшәа, еазны ас еицш аразкы лассы исмоур калап сгәахын, Виталики сарей хҗызао хицны хсынаххсит аштаб ахь.

Җашнеиуаз, ынык агәара ханҗалеит.

– Иааиуа шәарбанқәоу?! – хәа алашыцара асынтә бжык ааҗеит.

– Жәохә соуп! – ихәсит хҗызао.

Җанаарыдгыла, хаазгаз дҗааит:– Аихабы дабакоу? – хәа.

– Җаи, ара сыками, акыр калама? – хәа алашыцара даалцит хаҗак ыщыа ицны бҗьарла еиқәных.

Җназгаз хәибаирдырит. Җахьцоз ххәсит.

– Шәымәа арыстәи акәзамызт, арахь шәабақәнагалей? – хәа дҗааит.

– Җамәа арыстәи шакәмыз хдыруан, аха цсыхәа хмоуит арыстәи хмаар ада. Ашыжъ аахыс апҗаҗы ахысра иказ шәахазар калап, цашыа хамамызт, аснаиперцәа хлацшыкәырсеит.

– Аа, апҗаҗынтә шәаауеит акәу?! Издырусит, издыруа. Уахь шәышпакақәоу, шәыцскәа тоу, азәыр тахама?.. Урт иахьа ахысра хәа икарцаз, машәырда шәалцзар, афырхацәа шәоуп, – ихәсит.

– Хык хәуп, – ихәсит Виталик.

– Изыжәлақәада? – хәа дҗааит Гаидар.

– Қәтарба, Малиа, Чичибаиа, – схәсит сахьгылаз.

– Ишпакақәоу дара?

– Рыхыык ршыапқәа роуп изааха, урт ахәышәтәыртахь иргеит Гәдоутака, – схәсит сахьгылаз.

– Уигы камлар акәын, уантә ихахауаз аснариадбжьи ахысыбжьи [рыла], уака зыцсы таны икоу азәы даанымхейт хәа акәын хгәы ишаанагоз, аха Анцәа дшәыцхрааит, дышәхылацшт, – ихәан, хназгаз иахь дынхьацшны ус ихәсит, – арт ахьцо мачк инаскьяжәга. Нас сара даасыхәацшны ус ихәсит: – Шәахьцо абаапс шәыегәашәт, арт алахшақәа ртанкқәа азнырцә игылоуп, шәахьцо ааигәара. Шәабанзаказауеи? – хәа дпааит.

– Ашыыжь асаат 5 рәынза, – атак ныкаитсит Виталик.

– Ибзиоуп, асәахысра шәакәшәозар, шәтагылазаашьа цәгьахозар, харт шәааигәа хәкоуп, хара хәхь шәиас, нас хайдгыланы хәибашьып. Иахьа ацшыхәра излаанацхаз ала, урт уацәы ашыыжь хара хәхьтәоу ажәылараразыркыр ртахуп. Уацәынза икало хбап, уажәы аус злоу шәара шәоуп, машәырк шәмыхьяаит, – ус цытраамтак дхалабжьейт. – Анцәа шәихьчааит! – ихәан, дхадцны исынаихейт.

Хәызцәа ахьгылаз хәнней, хпызаә хәцхьа дгыланы исынеихейт Ацха кнахәхь. Ацха асынза хнейгейт.

– Ацха шәацаланы агәтасынза шәней, нас уака ижәбоит амәахәаста, уи шәаныланы акәарала шәцоит, – ихәсит хназгаз.

– Избан уахь хәзцо? Арантә адәы хнықәланы, иааихцәаны хцар икалои? – хәа сцааит.

– Мап, ус икалом, уа аминақәа ыцоуп, – ихәсит.

Сахьгылаз сцәа саатзызааит, амина ахәта сахагылоушәа.

Виталик хәцхьа дгыланы исынеихейт. Ацха хәацаланы хнейуейт, цытбжьи мыргакәа, хгәеисыбжь хәхауейт. Ус хәшнейуаз, ажәәан ахь аракета хәлейт, хәхьгылаз

хисит иаразнакала. Ажəоан аалашеит. Нас ианаалашь-ца, хьынаххейт.

Хнейуан хацшьоыкгы хаишьтагыланы. Хазнейт дəхəбцшк, уи сихцəаны хақəсны хцар акəын. Хаатгылан хзырфойт. Ашəарта ыкам хəа агəра анахга, азəазəала хəоны, адəы хақəсны хцейт. Хнейт хтəараны хахьы-каз атыц асы.

– Хара ара хаагылоит, – рхəсит Уасил Абгацьаан Шулиа Таниеи.

– Ибзиоуп, шəахьтəоу маскировка [аьщəахьрта] кацаны шəтəа, – ххəан, хнарыдцны хьынаххейт.

Пхьака, шə-метрак ракара ханней, тыцк алхны хна-тəейт Виталики сарей. Хтəоуп, хахьынацшуа иахбойт: азнырцə, хсацхьа хə-оык амца ркыуп, даса х-оык – хцыхəахь. Ахабла ьыц акны аонқəа ооба амца ркуп. Ешырака иаакəымцзакəа ахьсра иасуп пулемиотла, аракетақəа лассы-лассы ихалоит ажəоан ахь.

Хтəоуп, акəарей харей 25-ка метра хабжьоуп. Ххəахьы итəоуп хəызцəа, урт сихабыс дрымоуп Вадим Анқəаб.

Хара арахь ханаауаз дцас ихамаз абри ауп: Акəака ицаз хацшыхəыоцəа ауа ихынхəраны икан, ианаа-уа, амəан аисахьсра иақəшəар, ацхьраара ртаххозар, ускан аракета иацəакəа ооба аурыжьуан ажəоан ахь. Уи акəара ааигəара итəакəоу ианырбалак, имццзакəа ацхьраара рыртар акəын.

Хтəоуп. Азиас Гəымста ашышьыхəа илеиусейт. Ажəоан икыду амза азы ихычцалоит, асцəакəа жəпаны икы-дуп, асар рымəа алганы игоуп... Шака хəыцра ааиуазей ухаьы, алашьцара уеалакны уантəоу. Аамта ццакзом, ахəыцрақəаггы таха уртом.

Хахьтəоу иахбойт амашьынақəа алашара аркны, илаосиуа иахьықəу, ихəауейт атанк аус ауа иахьы-лоуп абжьы. Ихəауейт ахьсыбжьқəеи аткəаыцбжьқəеи.

Ешыра аганахь ала иахбоит аонқәа шбылуа, иахбоит ажәоан зырлашо аракетақәа. Ҷааихак рымам апулемиоти аснаипер-шәақьқәси. Азныказы утагылазаашьа аилкаара уцәыуадаохойт. ...Иичхауазеи ауаабы?!. Аамта гәыбганс иаутозеи, аибашьра аамта хтагылоуп.

Ауха шаанза хтәан, аракета иацәа халоны ихамбеит. Цшыхәра ицаз машәырда, рылшәақәа бзианы ихынхәит. Асаат 6 рзы, алашьцара хсалакны, хтыцқәа ааныжьны хдәыкәлсит. Хааит хәызцәа рахь. Асаат 7 рзы «ох, гәышья» хәа хпалаткақәа ханрыцатәсит.

Ишшара икказа иаашейт.

(P.S. ноиабр мзасы Ешыра дтахейт Ахра Таниа.)

Уажәы арака ианысцоит август 28 рзы ага азнырцәынтә хпозициахь шака снариад ааишьтыз, ахысрақәа злакаитцоз абцъарқәагы арбаны:

9:10 – ихысуейт аснаиперцәа;

9:12 – БМП апулемиот ала ихысуейт хпозициахь;

9:16 – апулемиоти аснаиперцәси инейтак-ааитакуа ихысуейт;

9:45 – мацк иаатынчрахеит, хысыбжь гом;

10:20 – ацшыхәратә пункт аеынтә адырра калейт ага ивертолийот халейт хәа. Уи Ешыра ацха азааигәара аснариадқәа канажыит;

10:24 – цшы-снариадк кахаит хыхтәоу азааигәара (хцыхәахь ала);

10:33 – ф-снариадк қаһаит Алықьса Чычба ионы иоа-
 хыкны;
 10:45 – БМП апулемиотла ихысуеит Гәымста ацҕахь;
 10:50 – ф-снариадк қаһаит Гаидар иааигәара;
 10:55 – БМП ала ихысуеит, Чычба Алиоша ионы
 иоахыкны икоу аҕацакьа иаахоит. Уи иахьаахо аҕақ-
 аҕақхәа абжы гоит;
 11:20 – 21 снарид қаһаит (атанк итнаркьаз);
 11:28 – жәаха снариад қаһаит;
 13:37 – жәа-снариадк қаһаит хпозиция аганахь ала;
 13:43 – жәаа снариад қаһаит Гәымста ацҕаи Гаидари
 рыбжьара;
 13:55 – жәицшь снариад қаһаит;
 14:45 – аснаиперцәа, БМП ухәа ҕааихак рымам. Изси-
 хсуада?
 15:20 – аснаиперцәа ахысра ишаеыц иаеуи;
 16:55 – бцъар-хкыс икоу зегь рыла ахысра иалагеит;
 17:00 – итынчроуп шаххәоз, адгьыл цысуама ххәо
 асынза, танкла ага ахысра далагеит хпозицияхь;
 17:15 – аснараиадкәа ааиуеит, хыцхьазара рымамкәа;
 18:10 – аснариадкәа пжәоит, Ачадара аонкәа абылра
 иаеуи;
 18:30 – аснаиперцәа амоахь ахысра иаеуи;
 18:45 – аснаипер-шәақькәа ҕааихак рымам;
 17:00 – 19:00 рыбжьара икаһаит 265 снариад;
 Ажәакала, ауха шаанза ага ахысра даеын, хықәкыла
 дзсхсуаз хәа акгы хамбсит.

30.08.1992

Гәымста

Иахьа шыжы аахыс амш бзиоуп. Амра ицхо
 ацыцхькәа ана-ара иаакылччоит, ацла абыцкәа ирыз-

нымкылакәа. Абнараҕ иналак-аалакны игылоу абгы-зыркәа ирхыбсы иреоуп. Заа икаланы иешәакәаз ушыаны узмыргыло иацацсоуп. Амаахыркәа меигза-рахда иуцылоит.

Абнара хәхылатәоу ашыжьтәи ахауа хышәашәа-за икоуп. Гәымста азиас иацәкакараза алсира иәеуп. Уи абжы ацстара итыоуеит. Ацарақәа ашәа ирхәо агәалаказаара бзиа уртоит. Арака сихаразак иуцы-ло ардәынақәси ахыажьқәси роуп, харт усакак ихацә-шәазом, ахысыбжьқәси аткәацыбжьқәси ишрыцәшәо еицш.

Апалаткақәа рханы ахацакыа иәсагылоу ашә-цла ду рыбгақәа адцаны итәоуп гәыцоык аибашыоцәа, амра ргәытацчо. Рабцарқәа симыхны ррыцкыара иәеуп, цыоуки рцаццханы гәартоит (шака рымоу). Рускәа иан-рылга, афатә ирымаз ахәычы еикәырччаны иршеит, изаузи измаузи сикараны. Иахыа Дәрыцшынтә аиба-шыоцәа рхәы ааргараны икоуп, иара убас иаараны икоуп изыцсахуагы.

Итынчроуп. Цыара хысбжык гом. Аибашыра цоит хәа угәы иаанагом. Итәаны, доусы хәыцрак-хәыцрак ишрылаз, асаат 11:15 [калахыан] еицш, «воздух» хәа ацшыхәратә пункт ағынтә азәы ибжы аагеит. Уи акә-хеит, доусы рхыцәахыртахь иот.

...«Акәыдыршышыга» хәа иашытоуп авертолиот. Аиацәара иахылатәоу уи абжы рахаусит. Цугуров-ка хәа изышытоу ахәы харакыра иахыцрааны ицеит, Шьромеи Камани шыкоу ала. Аتكәацыбжь хәа акгы рмахаит.

Мачк ианаатынчраха, азәазәала ацәырцра иалагеит. Виталик Лакрбеи сареи хпозиция ааныжны, иоахарак-ны ашыха ххалсит. Анаара хәсаланы хнеиуан, хмыц-цакы. Уаха зда царта амам бахәык хнасагылт, арантә

иубартан Ачадара, унапсыргэыца икәушәа. Абахә ахынцәо ахыкәәс иасәгылоуп атә-цла дукәа ҕоба: акы хжәоуп, агәта гәәоуп, уи даара акыр ахыцуеит ухәаратәы икоуп; егыи – ихынааны абахә иасәгылоуп, агәы гәгәа умамзар, адтәалара даара ишәартоуп. Сара ихжәаны иказ снаватәсит, Виталик – ихынааны игылаз дныкәтәсит. Хыыцәагы хыхыцшуаз хаз-хазын: Виталик илацш хан Гәымста ацха инаркны Ачадарака, сара сы-цшуан Цугуровкеи Узабааи рыбжәара илашьту ахәа-шақәа рышка.

Ус хаштәаз, ҳақака ахысыбжъ геит хынтәка. Хнеи-сацшит. Агәсанызаара каҳцеит. Халацш ахынзахьзо, хмыцкакы, хәыц-хәыцла атыцкәа симахдеит, аха акгы хамбеит.

Ус хнацшы-аацшуа хаштәаз, – Атанккәа ааит! – хәа Виталик ибжыы аагсит.

– Иаба?

– Кемпинг асы иааны игылеит ҕо-танкк, унацшны иубоит.

Иажәа далымгацкәа, атанк итнаркыз аснариад ашыоухәа ҳақака аҳақакы иоадкацалсит. <...> Азны-казы хыхтәаз абахә асыбганы илсиуашәа хгәы иабсит, убыскак иархыцхыцт. <...> Хара имгакәа даеа снар-иадк цжәсит ҳақака.

Хыхтәаз хтыцкәа ааныжыны, исыцъраны иказ аҳа-цакы хнацатәсит, хахәк былганы иааиуазаргы, ихәкәхарым хәа збаны. Саатк акара хтәан. Атанккәа ахысра иасын, аснариадкәа ааиуан хпозициахь, иара убасгы Гаидар игәыц ахтәаз аткәацыбжкәеи ахы-сыбжкәеи иаакәымцзакәа игон.

Асаат 14 рзы хыхыцатәаз хаапыцын, хыыцәа рахь албаара ҳалагсит.

Уажәы асаат 15 ыкоуп.

Шыбыжъон хәа иахфо хамазам. Хтәоуп, хәцшуп Дәрыщшынтә ххәы анбаарго хәа. Урт ашыжъ иаараны икан, рымаара зыхкызгъы хдырусит...

Иаци иахсеи аснаиперцәа дәы хтык азәы дықәырбаар рузом, иеихсусит. БМП-қәа асфальт-мәа, акырцхеицш, ианырцсалоит ахқәа. Гәдоутантә иаауа, адачақәа рах ихало, амәахыщырта иахрыжъуам. Уантә бнала мацара улбаар ауп (Гәымста ацха аханууп дәрыщшыаа ахтәоу). Амәа алдазам, аныкәара маншәалазам, екьарстоуп, уегәоумтар, ушьапы уцкьоит.

Азнырцәынтә, Гречко имәа ахьалаго асынтә БМП гыланы ахысра иәеуп. Уи анаакәытцлак, аснаиперцәа алагоит. Урт иратаркусит автоматчикцәа. Шака патрони снариади тдыркьахьоу, ихаахозар, хазынтәык хдаракәац уабы имбо хкалахьазаарын, аха рхымтақәа иааиуа зегъы башоуп.

Асаат 17:18. Хәщшуаз, ацшыхәратә пункт ахәхала азәы аапәак дацаланы, абнарала дшааиуаз хбеит. Даахадгылеит уаха илымшо, ацхзбаа даганы, ицсыц алагаәагарацәкьа ицәыуадаоны. Дызцаз аапәа цака илышьтацан, «оҳ, гәышьа!» хәа адгьыл днықәтәсит Даур Хәлуашь. Уи данахба, даара хисигәыргъесит, хикәшаны хлатәсит. Азцаарақәа икәрыцсесит. Иреихәсит ишьтахька бнала мацара аидарақәа рыманы ишаауа ибыццәагъы. Ихәсит, иара убас амәан аснаиперцәа ишырәашәаз, аарлахәа рыцсы шыргаз.

Хәишәажәо хәштәаз, хәдака абнара даалцит Симон Бениа. Дызцаз иеидара цака инаиргьылт. Уиәацшуа дыкамызт, амәан даара ацья ибеит – ихәхәы еилажәжәа, иеиқәа цжәаны икан. Ишпәыз имагәа, азы дталаны даатгыщызшәа, ибаазан, иааишпәихын ирәсит, азы ахьыкәкәа илеиуан.

Ус азәазәала абна илцны иааиуа иалагесит: Лиутфик Тарба, Адгәыр Тәанба, Гьиви Хәупориа, Даур Емхаа,

Руслан Шәлымба, Виталик Цкьын ухәа убас егьыртгы. [Урт] афатә меигзарахда иааргеит...

Рыцсы аныршыа, акрырфеит, еикәныхәсит.

Асаат 18:30 [рзы] аоныка ицараны иказ амоа икәлеит, рөызцәа злааз ала – бнала. Рыгәтаны сгыланы снейуан саргы. Саатк инеиханы акызтра ҳағаланы ҳнейуан, ҳаишьтагыланы. Аснаиперцәа иаарышьтуаз ахқәа ҳааигәа-сигәа икшон, аха цырхагада ҳнейуан. Ус ҳашнейуаз, сөызцәа сырцәыхкәсит. Моахәастак сақәшәан, уи сшаныз, онык снадгылт.

Аибашьра иалагеижьтеи иахьа жәаф мшуп. Ас сицш аоны – икәыбаса, излыху уаоы изымдыруа, ибылны еилажьу – рацхьазакәны избоит. Саапсарақәа зегьы сшаштит ари анызба. Оо-етажкны сихагылаз аоны иа-тынхаз атзамцқәа рымацара роуп. Арака мацк сыцсы ааитакны, нас амоа сықәлап хәа сызбеит. Сцаанза аснариад иканацаз ацхаста гәастарц сшакхсит.

Аоны ашьтахь снавалазар, абәатә қәабқәа ооба гылоуп хәба-фба ведра азы зкуа. Руакы аснариад аңсыхақәа аахазаарын, хыцьара икылжәаны икоуп. Аоны ашьтахь аутратых бзиа кацаны игылоуп: арака икоуп апоидор, анаша, апырпыл, абаклажан, аңымшыы ухәа. Аоны анбылуаз иахылцьыз аңцышә ахәа сицш ирықәжьуп [арт] аутратыхқәа. [Макьана] икамлацызгы икалазшәа, ицәәежь-цәыкацшыны игылоуп. Уи ашыра иахылцуаз иканацеит. Рыбгьқәа сикәархәны, ари аоымш ишны ицхоз амра сихагы иажәит. Аоны аңхьа сихала икацаз аңхын оны азыбжак еилажьуп, атрубақәа еилархәны игылоуп. Аоны абылфөы уцынца итасуеит, аоныматәқәа иалаблыз, имблыц ыкоуп, аләа рхылшәшәоит. Агәара уахьынтало, агәашә аңхьа игылоуп лаха дук. Аснариад аахан, азбжак амөырны агәашә иадҳалт. Ала-ҳа каланы иҫоуп.

Абарткәа гәәтә сышгылаз, соьыцәагы аасыдгылт, цшыфык рьынза. Алаха хжәаны иахышыһтаз хнадгылан, иьыхны афара хшаьсыз, аснаипер хгәситазар акәһап, хаихсра далагеит.

Ҳахыгылоуи асфальти ихабжьоуп 60-ка метра, аха уахь анеира даара ишәартууп, итыщ хтыроуп, аснаипер укәйбаауеит. Ус егьа иказаргы, азәазәала хцар акәын. Ҳаоны аладара хантала, аснаипер ахысра далагеит, аха Анцәа имчала азәгы акгы хмыхкәа, хазынтәык асфальт ахыкәәс иказ аканауа хантаеит. Ихазбеит ххәазаны мацара ышәка метра хцарц. Амәа нылашыа ыкам. Амашынакәа архәараьы иахыгылоу хбартоуп, урт хара иахзыцшуп.

Хәба-хәба метра хабжьацаны хдәыкәлеит. Сацхьа ицакәоз ыкан, урт неит цырхагада. Снеиуеит схәазаны, цьара-цьара сыбга ларкәны сцеит. Аснаипер идәыкәйцаз ахы схы иоахыкны аьывхәа исывкьеит. Ғыцха сыекасыжыит, хцака минут сқәацомызт. Сышытахьала ихәазаны иаиз лыхнытәи Ҳаразиа Цьубеи Заканбеи-ица – Уцсы тоу? – хәа дсазцааит.

– Ааи, сеибгоуп! – схәан, схы ышытыхны снйә-цшуаны сицш, ситах ахы нхавууааит.

Ҳаскаҳажыит. Минуткәак рышытахь ххәазаны хдәыкәлеит. Инцәомызт ышшә метра... Егьа ацабаа хбазаргы, хнеит амашынакәа ахыказ. Ҳесизахгеит, ыцья рыда: икамызт Лиутфик Тарбеи арота аради-сти.

Саатк акара анцы, хазларзыцшыз ала акәымкәа, хыхьла илбааит амәахь. Излахархәаз ала, аснаипер иакәйкзаап, лассгы изымааз уи азоуп.

Ҳапсқәа анахшыа, амәа хакәлеит Дәрыцшыка...

Цага ианысцоит ари асны иказ ахысрақәси аткәац-
рақәси:

11:15 – хпозиция иахыцрааит авертолиот;

11:19 – аснаиперцәа ахысра иаәуп;

12:30 – Кемпинг акны иааины игылт 00-танкк;

12:35 – снариадк қахаит абахә хәхьаҕагылоу атака;

12:38 – снариадк қахаит (атанк итнаркьаз);

12:42 – снаиперла ахысра цоит, ха хтәқәа атак карца-
зом;

13:10 – атанкқәа рыбжьы гоит, ацшыхәратә пункт
асынтә адырра калейт «шәсыцхьашәк» хәа;

13:22 – мацк итынчрахейт;

13:34 – БМП ала ихысуейт хпозицияхь;

13:40 – аиҕахысра цоит;

13:53 – тынчроуп;

14:35 – аснаиперцәа иаакәымтзакәа ахысра иаәуп;

14:50 – аиҕахысра цоит ацха ацыхәахь ала;

15:05 – БМП ала ахысра иаәуп Гаидар иааигәара;

15:13 – аснаиперцәси автоматчикцәси хысуейт хпози-
цияхь;

16:00 – 18:00 рыбжьара ҕааихак рымамыт аснаи-
пертә-шәақьқәа.

02.09.1992

Гәымста

Дәрыщытәи аштаб аҕы снейт асаат 12 рзы. Уака
хаикәшәараны хакан Гәымстатәи афронт ахь ицараны
иказ жәабык. Иааираны иказ анааи, асаат 14 рзы хә-
қәцит.

Гәдоутә хлеит асаат 14:40 [рзы]. Заа иааихъаз хъыз-цәа 25-оык хзыцшыны амѳаѳ игылан. Хаицәажәо хашгылаз, асаат 15:30 [рзы], машынак аахадгылан, хақәтәаны Ешырака хдәыкәлеит.

Ешыратәи аштаб аѳы хәсит асаат 4 рышьтахъ (16:45 азы). Аштаб ааигәа-сигәа игылан аѳар рацәаѳоны, сиуеицшым ақытақәа рѳынтә иааз.

...Срылагылоуп, срыхәацшуеит, цъоуки сылацш рыдхалеит, даса цъоуки рзы – «арт ақәыцшцәа макъана айбашърахъ усс ирымоузеи?!» хәа сгәы иаанагеит. Узхәацшлакгы, азәы илахъ еиқәны, игәы кақаны дцәажәо дубом, ргәалаказаара бзиоуп.

Ара силагылоу айбашыѳцәа реихараѳык ахәшәбылфѳы иабылхъоу, айбашъраѳы ацъшпә заухъоу роуп. Шъханхыцынтә иахъааз хашыцәа афырхацәа: ачеченцәа, асдыгъаа, ауапсаа, кабардаа, аказакцәа ухәа, арыцхара иакәшәаз рашыцәа ирылагылоуп.

Зхы ацәа иацәа акәыршаны хнаѳсан игылоу ачеченрцыс дцәажәоит ибжы рдуны:

– Сашыцәа, шәхъаа ххъаауп, шәрыцхара хзеицшуп. Хаѳн ду Ацсны ахала амац ауа, ахақәитра аманы икалароуп...

– Амин! – рхәсит игылақәаз.

Ус азәы снаидпуа, еазәы снаидгыло, ацсшәақәа расхәон. Ахәылбыехан, асаат 19 рзы ацацхаѳы ххәы карцеит. Ауа еицыз Дәрыцшътәи айбашыѳцәа цъарак еицышьталарц рызбеит. Ус егыкарцеит – ацацха ааигәара хәык аѳы ишьталт. Аенынтәарак иаапсаха иказ, рхы шнықәырпаз еицшцәкыа ацәа интанагалт. Снахәы-аахәуа сиан акраамта. Сызмыцәошәа анызба, соықәтәан, ажәѳан сѳацацшит – ацтақәа еытха-еытханы ажәѳан иацоуп, еиқәацәаза. Цъара-цъара асцәақәа цъыцшшуеит. Хахыоу тыц харакыроуп.

Акәа ҳалацшуеит, сиҳарак Аҳабла ҫыц ааигәаны из-боит.

Ахысыбжьқәа ҫааихак рымам. Аракетақәа лассы-лассы ажәсан дырлашоит. Апулемиот абжыы гоит Аладатәи Ешыра аганахь ала. Атанк аснариадқәа рыбжыы цөгъа аҳауа иалкьаны, ашьхақәа ирынцаны, ахара ицоит.

Стәоуп схәышуа, ацәа сыла ихылом. Ахәыцра сызлаз салнахит ауниверсам ааигәара ижжаза ажәсан ахь ихаллаз аракета, [уи] алашара сыла ихыччалон. Ахысыбжьқәа шгац игоит. Сывараҫы ишьтоу автомат аашьтыхны соагылон еицш, даасыдгылт Законан Нанба:

– Узыцәом акәу? – ихәсит, сыла дхыцшыло.

– Сзыцәом, – атак ныкасцеит.

– Ицәоу зегъы ргыла, аресторан апхьа икоу аптаҫы еизааит.

– Акыр калама?

– Абцъарқәа ирымоу зегъ рыла ресибытаны, жәа-минутк ирылагзаны ресизыргааит! – ихәан, днахәны иҫынеихеит.

Ицәаз аасырцшит, иказ расхәсит. Адрухәа исоагылан, реидарақәа аашьтыхны, шәеиза ахьырхәаз атыц ахь реынархеит.

Асаат 12:30 калахьан, 00-машынак рыла идәыкә-леит Гәымста ацхьахь. Уака иназаанза, ГАИ апост анаос, аладара уахынтало, амашынақәа аанҫасит. Ирыкәтәаз лбааит. Арака рацхьа иааихьаз агәыц ыкан. Игылоуп алашьцара реалакны. «Хабадәыкәырцоишь?» хәа ргәы итаҳәышуа ишеилагылаз, алашьцара аҫынтә азәы ибжыы ҫацаза иаагсит: – Шәгыл ыцъа-ыцъала! – хәа.

Амза апта ианаалц, хниҫацшит хәцхьа игыланы адца каццоз ауабы. Уи «Борода» хәа изышьтоу Мушьни Хәарцкьиа иакәын. Уажәы арака игылоу зегъы Мушь-

ни игъыц асы акэын иахыказ. Акомандир дрылацэа-жэсит уха ицараны иахыкоу, доусы реацхьа икэгылоу аускэа ухэа егыртгы. Рацхьа иргыланы, Ачадара хаибашыоцэа итадырхаз ага и-БМП-кэа оба ирыкэгылоу апулемиоткэа, апатронкэа, арациа ухэа рхы иадырхэаратэы икоу зегь амхны иаагатэуп. Иара убас, ага итыл асы, ааигэа-сигэа атехника ахыгылоу атыцкэа силкаатэуп; Гэымста ацха ианыкэслак, доусы ирыду адцакэа рынагзара ишалагаша... Ацыхэтэан иазгэсит: иахыцо аус шымариа, ишыцэгьоу, убри акнытэ азэыр ишакэым ихы ибозар, ичмазаоу дыказар, ицхамшыакэа ирхэарц, хазы иалцны игыларц.

Азэгы далымцэсит.

– Ус акэзар, ибзиоуп. Анцэа даххылацшааит! Аинтервал – хэ-метрак шэыбжьацаны, шэдэыкэла! – ихэан, рацхьа дгыланы иеынеихсит.

Асаат 3:35. Уажэы иахыцо рус анагзаразы аамта ирымоу мацуп. Асаат 6 рзы ашара иалагоит. Инеиусит ашышыхэа ацхьахь рхы рханы, ахацакья реавакны, алашыцара реалакны, аха ага иснаиперцэа игэартан, ирсихсуа иалагсит. «Аканауа шэтаиа!» хэа адца калсит. 30-ка минут итаиан. Нас – ситах цхьака. Харак имосицкэа, ситах аснаиперцэа ахысра иалагсит. Арагы цыцк хаанэсит. Иансихсыцъ, хдэыкэлахт. Шьта хара имгакэа ацха хэзнеиусит хэа хашгэыцуаз, Алыкьса Чычба ионы ахахы, амоа хада (атрасса) моак асыганы ипозаарын, убрака КАМАЗ-к абжы гон. Иахынтэааз хэздыруам, абетонтэ блоккэа ааганы инкажыны, акэгъежьра ишаэыз, азнырцэынтэ ирбейт, аснаиперцэеи БМП-ии аихсра иалагсит.

Иаанэсит. Ихэаусит БМП амашыына ишеихсуа, амашыынаныкэао дтыцны амашыына исацаижыт. Мацк ианааихсыцъ, ситах дакэтэаны, ииулак икэбыргъежыны, акэкаэхэа ишисихсуаз, амоа хадахь дкылыс-

ны, дласны аоадара днасалт. Аибашьыоцѳа аканауа
иахътаиаз данаарывала, БМП шхысыц ихысуан, ахѳа
аѳақ-сақхѳа хханы ахапакъа иаѳасуан. Ицсит амашьы-
на, акгы амышкѳа.

Асаат 5:10. Ацхъа игылаз аихабацѳа ааилацѳа-
жѳеит... Цхъака ацара мап ацѳыркит, иахдырцеит, иара
а-КАМАЗ-ггы аамта рацѳаны ирцѳагѳеит.

Ажѳакала, иахырцан, ѳа мышкахы ииаган. Адыр-
ра калѳеит «шѳегъежы» хѳа. Асаат 5:30 [рзы] ртыц аѳы
иааит.

Хазы ианысцоит аѳа уи аены хпозициахъ дызлахыс-
уаз абцъаркѳа:

16:33 – атанктѳ снариадкѳа хца кахаит Узабаа ага-
нахъала;

16:40 – Ачадарантѳ БМП ала ихысуан;

17:05 – ахысра гѳгѳа цоит Ацѳа кнаѳа ааигѳара;

17:20 – Ешыра ацѳа ааигѳара аснариадкѳа мацымкѳа
ацѳѳара иаѳуп;

17:42 – атанк итнаркъаз цшь-снариадк Гаидар игѳыц
азааигѳара икахаит;

17:55 – аснаиперцѳа ахысра иаѳуп;

18:00 – БМП-ии аснаиперцѳеи хысуеит Ацѳа кнаѳа
ахахы;

18:20 – атанк ф-снариадк тнаркъеит, икахаит Гѳымста
ацѳа аханы;

18:50 – БМП иакѳгылоу апулемиот ала ихысуеит;

19:40 – итынчроуп;

20:00 – БМП ала ихысуеит, аха изеихсуа хѳа ак дыр-
ны ихысуам;

20:35 – атанктә снариадқәа ааба қаҳаит Уазабаа акызгағ;

20:55 – Ешыра аиҫахысра гәгәа цоит;

21:23 – итынчроуп;

21:38 – БМП ала ҳпозициахь ихысуеит;

22:10 – итынчроуп;

1:10 – Ешыра ацқа азааигәара атанк ахысыбжьқәа гоит;

1:40 – БМП ала Ешыра ахысра иаҫуп;

2:30 – аснаиперцәа ахысра ишаҫың иаҫуп;

2:45 – БМП Гәымста ацқа аханы итәоу ҳаибашьыоцәа ирылахысуеит;

3:10 – аснаиперцәа хысуеит;

3:50 – БМП ала ихысуеит;

4:00 – БМП, аснаиперцәа, автоматчикцәа (есымша ашамтаз ишыкарцалоз еицш) бцбар-хкыс ирымоу зегьрыла ахысра ацшьыргеит;

4:20 – аснаиперцәа ҳаибашьыоцәа амоа иахыкәу ирышьклахысуеит;

4:30 – БМП ҳпозициахь ихысуеит;

5:00 – ахысра ишаҫың иаҫуп;

5:30 – ҳаибашьыоцәа ртың аҫы иааит.

05.09.1992

Гәымста

Ахәылбыехан, аибашьыоцәа, мацк атынчра икалаз рхы иархәаны, ртабиақәа иаартыцны, акызгәра инаҫатәеит. Ацша кәандашьпыыраза иасуеит, ацла рымахәқәа иахьрыдкысло, ахьарч-сарчхәа рышьтыбжь гоит.

Ус еицәажәо иштәаз аҳауа ахысыбжь налаоцит. Рханы, адырцараҫы ланарцшыгала оыцәа цшыхәуа ишгы-

лаз, рылацш иаацашәсит аґа и-БМП азнырцә, ангарқәа рааигәа ҫнык ишавагылаз.

Асаат 17:50 [рзеицш] аґа и-БМП иакәгылоу апулемиот ала ахысра иалагеит хпозициахь. Аснаиперцәагы икылкааны ахысра иаәуп. Ркаскақәа рхацаны аґабиакәа иртатәсит.

Асаат 18:15. Аґа итанк азнырцәынтә, апионерлагер аҫынтә ихысуан, жәаха снариад тнаркәсит. Урт рахынтә цшь-снариадк қахаит ҳаибашыюцәа рааигәара.

18:45 рзы ҳаибашыюцәа иҫархыкны, дара зцатәаз ахәаҫы, икахаит ҫҫ-снариадк. <...> Аткәацыбжь анаикәтәа, аґабиакәа иртатәаз неиҫацшы-ааиҫацшит, азәгы акгы имыхъзит.

Аамта мацк анбжьыс, аибашыюцәа ирбсит машынак дара рышка ишааиуаз. Ианаарыдгыла, иаангылт. Ашә ааимцаны, адәы дныкәгылт Мушьни Хәарцкыиа. Итәакәаз ҫаихацгылт. Дгылан ихацгылаз дрылацшуа, ажәакгы мхәазо... Рызынтәыкгы сибганы ианиба, – Анцәа ицьшыоуп, ас шәахызбаз! – ихәан, иаaidгылақәаз ацшәа реихәсит, рнацқәа аанкыло.

– Икалазси, уцштәыдаха укоуп, кыр калама? – дцааит Лаша Коҫониа.

– Кыр калама хәа ушцатәауеи?! Икалаз азоуми сзааз, – ихәан, блала иааимидеит, нас хаа-хаа дааччан, инацицеит: – Анцәа дышәхылацшит! Абыржәы шәханы иткәацқәаз роуп арахь саазцаз. Цхастак ахыкамлаз даара сгәырҫәсит. Арт алахшақәа, азакәан хәа акгы ззымдыруа, икарымцо икоузеи! Икажътәым абцбар карыжьеит. Изхысхәаауа, шәханы ишжәаз ауп.

Игылақәаз неиҫацшы-ааиҫацшит. Азныказы икалаз рзымдыруа, «икахаз арбану?» хәа ргәы иҫахәышуа ишгылаз, Мушьни иажәа ус иналеицеит, икахаз «иголчатый снариад» [«агәыртә снариад»] хәа изышьтоу шакәыз.

– Ҳаи, цъушът, уи шцакарыжъуеи?! – ихәсит Варлам Нанба дахыгылаз.

– Разкыс ишөымаз, шөышсгыы сикөзырхаз – шөахьтөаз ауп, иара хыхь ицжәсит, иканажъуаз агөыркөа шөхыууаны ицсит. Нас Анцөа дыкам шөхөа!

Ус дрылагыланы драцөажөон акраамта, алашыцара иаарымнахаанза. Драцөажөон акомандирцөа, дцакөак ритон. Ацыхөтөан «абзиараз» нахөаны, дгьсжьны дцсит.

Ауха шаанза ахысыбжъкөа сикөтөомызт...

Уи аенытөи ахысракөа рхроника:

10:22 – аснаиперцөа ахысра иалагеит;

10:30 – БМП ала ихысуеит хпозицияхь;

11:40 – итынчроуп уажөы;

12:10 – БМП, аснаиперцөа ахысра ишафьщ иафуп;

12:55 – атанк итнаркьаз аснариадкөа фобба кахөит Уазабаа ахахьы;

13:45 – итынчроуп уажөы;

14:00 – атанк итнаркьаз цшь-снариадк кахөит Гөымстатөи ацха ацыхөахь;

14:15 – БМП азнырцөтөи ангаркөа рфьнтө ихысуеит;

15:10 – итынчроуп уажөы;

17:55 – аснаиперцөеи апулемиоти ахысра иалагеит;

18:15 – атанк Кемпинг ацыхөахь игыланы ихысуеит.

Уи итнаркьсит жөаха снариад, икахөит Гөымстатөи ацха нырцөтөи ашьхарахь. Ҳайбашьыюцөа ахьтөоу ифархыкынгы ицжөон;

19:05 – БМП ала ихысуеит;

20:00 – мацк иаатынчрахеит;

20:30 – аснаиперцәа хысуеит;
20:45 – БМП ала ахысра ишаёыщ иаёуп;
21:10 – итынчроуп.

Ауха иаашаанза ахысра иаёын...

06.09.1992

Ешыра

– Ашыжь тынч ашаха артом, иаарышьтуа рхы иташәааит, иабахтаху! – ихәсит афорсунка иацхьа иргыланы, амца аркра зеапшьызгоз Ақсенти Цлиа.

– Узацәажәода, уара? – дцааит, ахәхәы дсырхасуа, аблиндаж иаатыщыз Мороз Анқәаб.

– Сзацәажәогы даргы аныха иенамхааит, тынч ацәаха хартом арт, ацхамшьақәа! – ихәан, афорсунка амца наиркит.

– Урт зышыщылоу шыта изакәыщуам, есышьыжь ихысуеит, – ихәсит Мороз, итатын амца аркуа дахыгылаз.

Асаат 9:20. Аға азырцөынтә ахысра дшаёыщ даёуп, урт аснариадқәа қахаусит Кәтышьха, СНГ адәхәыщп аёы. Снариадк <...> ахыбра иақәхаит, амца акит, егы аснариад – <...> абнара илахан, амца ахылыббит, уи амцабз дуун.

9:50 [рзы] Ешыратәи аштаб аёынтә машыналаса хаибашыёцәа ахьтәоу иааит хобык аштаб аузуоцәа. Ланарцшыгак-ланарцшыгак кны, рьешаны, цъара-цъара инатәсит, Кәтышьха азааигәара хықәк асы аға итанкқәси и-БМП-қәси ахыгылаз ахь ицшыхәуа. Урт атанкқәси БМП-қәси Ешыра ақыта иалахысуан, ауаа рыонқәа цхастанатәуан, рхы ахьныцаркыша рымамқәа, икәыбаса силанажьуан.

Асаат 12:40. Азнырцэынтэ ага ахысра гэгэа ацшпыгеит. Иааиуан аснариадқәа хпозициахь. Урт цжэон хайбашпы-
оцәа ахтәоу иаарыкәыршан. Аштаб асынтэ иааиз из-
лархәаз ала, икахауаз аснариадқәа а-НУРС-и агаубицеи
ртәкәа ракәын. Хайбашпыоцәа ахтәоу аганахьала зегь
неищцаны икахаит 59 снариад. Азэггы актгы имыхьзеит.

Амш, иахьантәарак ишоураз, уажәы ишәшьуеит,
ажәоан ацтақәа хылеит. Ацша хьшәашпәаза иасуа иала-
геит, ақәа алагоит ухәаратәы икоуп.

– Абыржәы ақәа сибакны оымш илсеир, бзиан, –
ихәсит Ақсенти.

– Иазууазеи амш цәгьа? – азцаара ныкаитсеит Мороз.

– Иазууеи хәа ушпацаауеи!.. Гәымста азы хьцыр, ад-
гьыл цәаакыр ибзианы, аарцәка, хпозициахь иаараны
икоу атанкқәеи БМП-қәеи ихынхәны изцазом...

– Уи шцеилкаатәу? – изеилымкааит Мороз.

– Иумбои, азы хьцыр, нырцэынтэ ацхьраара рзыка-
ном, оымш-хымш хпозициафь инхар, рснариадқәагьы
нцәоит, хгьежьны хцоит хәа иалагар, адгьыл цәаакы
ицашьшьы ицоит. Уи хара хьы иахархәоит – ртархара
хзыманшәалахоит, – ихәсит Ақсенти, аблиндаж аханы
дахьгылаз.

– Уара, ас сицш ах ду змоу, ара иутыцым, аиҳабыра
рыштаб ахьыкоу указар акәын, – ихәсит даахыхәмарны
Вадим Анқәаб. Иажәа далымгацқәа, рааигәа аснариад
кахаит. Ақсенти, змака знапы тарсны игьлаз, дубара
укоуп, аблиндаж данталозгьы уаоы димбеит. Иара убас
ауп ишыкаитцаз Морозгьы.

[Ахысыбжькәа] анааикәтәа, [аблиндаж] иаатыцит,
акгьы камлазшәа, доусы иахьгылаз ртыцқәа рфь ина-
гылахт.

Асаат 16:20. Атабиақәа иртыцны, сицәажәо игьлоуп
цьюкы, даеа гәыщык адырцарафь итәоуп, рыбга кы-

дцаны. Убри аамтазы зықәрахь инеихъаз хацак, зхахәггы шлахъаз, дыоны дааиуан зыцсы зшыоз рахь. Данаарыдгыла, ицсы еивахо, ус ихәсит:

– Абаапс, сынцәсит, сықәзааит!.. Сеикәшәырха!.. – уаха ихәара исамшәо дгылан.

– Икалазеи? Умццакзакәа ихәеишь икалаз, – ихәсит ерман бызшәала Заур Аозба, иааиз днаидгыланы.

– Сыоны аснариадкәа цшыбака аахсит, ацхаста гәгәа канацсит. Цъара аләа хтәаланы иәсиуеит, амцабз убазом! – ихәан, иикыз ичабра ааиәишьит.

Уаха цшрак камцакәа, ионы реынархсит хаибашыюцәа. Саргы снарышьталт. Актәи аихагылаәы аләа оначны икан ауада. Хацхәа иааихъаз ныоналан, силархәны кәакьк аәы икәажьыз бак амца акызаарын, идәылганы икарыжьит. Аоныцка зеггы хыла-гәыла силажьын: атзамцкәа кылжәаны, аиокаарстакәа рбганы икан, онымадәас икоу хәа акгы узсилмырго, цака абетон аәы силажьын. Аобатәи аихагылахь ханхала, уака еихагы еицәан – аенцъыркәа кәакәаса, атзамцкәа цены, ахан ду-цшза игылаз иузымдыруа икацан. Асасааирта, архитектурала сискааны икацаз, улацш зыдхалоз, икәыбаса силажьын. Аоныцка ионалаз аснариад атуан иналакцан, уака иаанхсит, ацыхәа кылыхәхәо. Иалаххуеит хәа иалаган, ацшәма имуит.

– Шәакәыц, ус иказааит, мышкызны аибашьра силгар, ауаа идсырбоит «Шеварназе хамтас исзааитииз» хәа, – ихәсит.

Акоридор хахыныбжьалаз, акәакь аәы снариадк алан. Даса оо-снариадк (ицжәакәаз) атзамцкәа кылжәаны, ашцаәы икаҳаит. Урт аоба шытоуп азхаз.

– Аа, сыршьит, жәәәа шықәса дузза сьбабаа-цхзы зықәсырзыз минуткәак рыла ишцацхастартәи! Шеварназе, гәнахарас икауцаз зегь рзы утахцәси уарси мчыс

иҕоу зегы реацхьа хҕыхра шәмоуааит! – иҕәан, ичабра иблақәа инархишьылт.

Сахыгылоу сыблала избо ажәала еитахәашьа амам. Хәхыгылоу асынтә иласкьаганы, ышпәка метра набжьаны, иахбоит даеа х-онык абылра ишаеу, аснариадқәа ираахаз ауп иказцаз.

Сөызей сарей хгылоуп абылра иаеу аонқәа хрыхәапшуа. Хдоит хәа аптә хтыцуан еицш, апшәма, – Шәым-цан! – хәа ибжы хәқәиргеит. «Иҕаихәарызсеишь» хәа хашцшыз, амандаринатра даалцны, 00-литрак ашампан-0ы иманы даахадгылт.

– Ижәга абарт аобагы, уаха сымазам. Иахьа еицш, иацы сыоны аснариадқәа аахо ианалага, астал иқәгылаз арт аоба сцәахын, уажәы иаасгәалашәан, ишәзаазгеит. Идшәыржә шәөбызцәа. Шәәқәныхәа Ацсны! Шәәкәызба ГОССОВЕТ!

Азныказы мап хкит, аха ианимуза, иахгеит. Хансидьцуаз сиязцааит ихыз, ижәла.

– Уеилыскаауеит, аоыза, – ихәеит. – Капекан Сергей Оганес-ица! – уаха акгы...

[Аенытәи ахысрақәа]:

11:13 – атанктә снариадқәа 00ба қахаит Кәтышьха ахықәае;

11:25 – атанктә снариадқәа ааба қахаит СНГ адәхәыцш аеы;

11:40 – танкла, БМП ала Ешыра иалахысуеит, анхацәа рынхартақәа рахь;

12:10 – атанк итнаркьаз снариадк қахаит хайбашьыо-цәа ахьтәоу азааигәара;

12:55 – БМП, аснаиперцәә ҫааихак рымам;
13:12 – аснаиперцәә хысуеит;
13:20 – атанк итнаркҫеит цшь-снариадк, Узабаа акызгахь икахаит;
13: 45 – атанктә снариадқәа ааба қахаит Узабаа акызқәә;
14:00 – мацк иаатынчрахеит;
14:15 – БМП ала ихысуеит;
14:40 – аснаиперцәәи БМП-ии ахысра иалагеит;
15:10 – атанктә снариадқәа ҫәба қахаит Гаидар игәыц азааигәара;
15:55 – атанк аснариадқәа жәаха қахаит Кәтышьха ахәәҫы;
16:05 – атанк аснариадқәа цшьба қахаит Фазылбеи Аҫба дахьынхо ахәәкны;
16:10 – атанк аснариадқәа жәәәә қахаит Алиоша Аҫба дахьынхо ахықәә.

10.09.1992

Ешыра

Аены амш сихашышьын, ишоурамызт. Ешыра апштаб аҫы саннеи асаат акы апка аус ауан. Апштаб ааигәара игылаз атанк ауаа рацәәоны иадгылан. Апсуа теле-хәәцпра атанк аскипаж ирацәәжәон, итырхуан. Арака рацәәк снымхакәә, ссынасхеит Дәрыцшьтәи ачкәынцәә рышка.

Асаат 14 инаркны 15 рсынза азынрцәәинтә танкла ихысит 32-нтә, аснариадқәа қахауан Узабаа ахәы ҳаракырахь.

– Ари атанк иахья ихысуеижьтеи, агәыщәггы мшзои?
– схәеит.

– Уи амацара ихысуазар, ухы икәукрын, хазы арахь апулемиоти агаубицеи таха хартом, – ихәсит апалатка ицатәаз Гъиви Хәупориа.

– Ацхьа хәхьтәаз, Гәымста, сцар стахын, амәала уцаратәы икоума? – хәа сцааит.

– Минуткгы ухдырцуам, амәахь уцәырцыр. Бнала умцозар, уаха цашьа амам, – атак ныкаитсит Даур Емхаа, ашәкәы дацхьо дахьиаз.

– Гәакрас иумоузеи, уажәы уахь уцаратәы? – дцааит Даур Хәлуашь.

– Сымцар ада цыххәа сымам, азә дызбар ауп, сияцәажәар ауп, усқәак силкаатәуп, – схәсит, итәази ииази срылацшуа.

– Ахысра икоу убоит, ацара даара иуадаоуп, уанза аицш икам, – ихәсит Тенгъиз Гәынба.

– Уаатәа мацк, уцсы шьа. Ахәлараггы даеа әә-сааткыкоуп. Аха уаха умцакәан, уацәы ашара акыр шагьу удәыкәлар еигьуп, – ихәсит аланарцшыга кны снаәсан игьлаз Абгацъаа Уасил.

– Ишәхәкәо сахаусит, аха сцалар бзиоуп. Сзызцо дсыкәшәар, уаха уа саагылоит, дыкамзар – сгьежьусит, – схәан, апалатка сныцшцны сьынасхсит.

– Уегәат, ахы еилых дамам. Аснаиперцәаггы иахьа ишакәым ала рхы аадырцшуа иалагсит, ашхырцәацтра иалаханьы рхы ткъазшәа, иахьабалак ихысусит, – ихәсит Заур Дасаниа.

– Абзиараз, шәразкы сацанакуазар збап, – схәан, асфальт-моа сихтәаны абнара снылалсит.

...Снеиусит ашышьыхәа, Гәымста ацхәхь схы рханьы. Ахысыбжькәа еикәтәазом. Ус сынтгыла-аатгыло сьшнсеуаз, акәкәахәа ахысыбжь аагсит, иәасхыкны афыв-сывхәа инсывуааит ахкәа. Иаразнакала фьшца сьекасыжьит. Ахысыбжькәа анааихсыгь, сьыкәтәан

минутқәак сыңсы ааивызгеит, нас, сымгылакәа, сеиҳә-
ткәыкәланы сьынасхеит цхьака. Фажәака метра сней-
хьан еицш, ахқәа сацхьа, сышьтахь ицақшо иалагеит.
Цлакы сыенавакны снагылт, аха уака агылары сихаггы
ишәартан. Стәсит, нас схәазаны, хәбака метра сцит.
Хәхә дук ахьышьтаз снейн, сыенавакны снатәсит. Уака
фажәака минут стәан, ахқәа схьууаа ицон. Ахьсра мачк
ианааикәтәа, сьынасхеит ситах цхьака, ситах – ахьс-
ра... «Хәи, Фаф иабаз еицш, иахьа уабы симбакәа цьара
схәыцапсыр ацкыс, сышьтахька сгьежьыр сиха еиць-
уп» хәа сгәы саатахьыцын, сызлааз амәала шытахька
сдәықәлеит. Сахькахауази сахьгылози еикаран, ацхзы
исылпуаз сьмаәтәа арбаазан, скьаә испәыз сыбга иадча-
бланы иакит.

Снейуан иааиуаз ахқәа шыта хьаасггы имкыкәа. Схь
убыскак аконтрль ацәызит, азныказы адунеи зеггы сзе-
ицшны, акы ыкоуп хәа сгәы иаанамго акәын сыюуа сыш-
неиуаз. Махәык сахахан, сахьынкахаз, саргьа кәакәа
сықәхәит, сжьы ансца, сеилкказа саакалт. Сгьланы
сьынасхеит, снейт иахьшәартамыз тыцк асы. Мачк сы-
цы анааитаск, тоуба зуйт: «Иахьанахьыс иахьакәзаалак-
ггы сьмацара амәа сшықәымло!» хәа. Икамло икоузеи!

Асфальт-мәа ааихтәаны, егьи аган сшыаны нықәсыр-
гьлон еицш, – Уейбганы уаама? Еилкаауп, изеихсуаз
уара уоуп, угьежьраггы зыхкьаз уи акәхәп, – ихәсит,
зыцәахны ачықь иаватәаз, ланарцшыгала ицшыхәуаз
Уасил Абгацъаа.

– Сеибганы сааит, – схәсит, уаха акггы.

– Уней атыц ахь, сара арака цытк сынхоит, – ихәан,
иикыз аланарцшыга илахь инадкьланы, азнырцәка
ацшра дналагеит.

«Ажьа ахьыцкьаз иаауеит» хәа, сааит атыц асы. Апа-
латка ицатәаз сьызцәа анаасәащшы, игоз ахьсыбжь-

көеи, сәацшылареи саашьеи анырба, ажәак ахырым-хәааит.

Ғымтрала ихәан блала ҳшеилибакааз...

[Аеныгәи ахысрақәа]:

14:00 – танкла жәаа снариад карыжът Гәымста ацха аханы;

14:22 – танкла ф-снариадк карыжът Алықьса Чычба ионы ацыхәахь;

14:35 – аснаиперцәа сааихак рымам;

14:42 – БМП, апулемиот ала ихысуеит азнырцөынтә;

15:05 – Гәымста акемпинг ағынтә атанк быжь-снариадк аунажыт, урт цжәеит Гаидар иааигәара;

15:15 – танкла ихысит жөынтә, аснариадқәа кахаит Ацха кнаха ахахьы;

15:50 – танкла жәааа снариад карыжът Узабаа ахахьы;

16:25 – танкла ихысит фынтә, иара убас БМП-гьы аснаиперцәагьы хысуеит;

17:16 – БМП, апулемиот ала ихысуеит;

17:50 – аснаиперцәа роуп ситахгьы, иахьак амитә кацо шыжьы аахыс ихысуеит.

11.09.1992

Гәымста

«Иблақәа еснагь иччон...»

Шьыжьуп.

Амш сихашьшыуп. Ацтақәа ҳаракны ихыуп. Ахауа

хышәашәоуп. Ацша иасуа, ацла рымахәкәа арззоит. Иааларшәшәаны ақәацсата алагеит, аха иаразнакала иакәытит. Аибашыюцәа рыешаны итәоуп, цюукы ақәа ахырмаысуа аиацәара ицатәоуп.

Стәоуп сара хыбрак асы. Сахынацшуа избоит, гәыцгәыцла итәоу агазетқәеи ашәкәкәеи ирыцхьоит. Даеа цюукых, иаха ацшыхәра иказ, ашыжь иааиз, уажәы рхы шнықәырцаз сицш, ацәа хаа иналалт.

Стәоуп савтомат соыцра ицакны, срылацшуеит итәоу, сылацш зыхьзо зегы. Жәабака метра сацхьа адырцараеы са сахь ихы рханы дтәоуп азәы, ашәкәы дацхьо. Илацш аакәымгакәа, ихы ларкәны, ихшыю азыштны дацхьоит ухәаратәы дызбоит. Ус дыштәоу, уажәы-уажәы ижәоахыр кьакьа дуқәа ааирцысуеит, нас иикыу ашәкәы ганха инышьтацаны, акы дазхьыцуа, днацшы-аацшуа, акы ицәызны дашьтоушәа, илацш ахигон дахьтәоу атыц, ааигәа-сигәа икоу ацсабара иацәара. Ихаеы зны икацшхьоит, зны ицәышхоит, ацыхәтәан, ацшатлакә наихкьазшәа, акгы змыхьыз сицш, ихаеы аалашахуеит, ситәх ашәкәы ацхьара дналагоит.

Дтәоуп...

Ацтақәа иаарыцны илкацхаз амра ацыцхькәа ихыиеы инықәычцеит. Илахь ааимаирццеит. Акчырақәа илахь ианпыккала инанылт. Еидара хьантак икәакәа иқәхны икаижьызшәа, ижәоахырқәа ааирцысит. Дзыцхьоз ашәкәы иацхьа инышьтаицеит. Дахьтәаз адырцара изқәа нкыдцаны, ионапык ихагәта инацацаны, ажәоан дацацшуан.

Сихәацшуан уи мазала.. Илацш кыдын ажәоан ахь. Ихы-иеы аччацшь ықәын... Ихәыцуазеишь?.. Акы дшаргәамцуа оашьом ихымоацгашьала, аха уи ицәахуан, уаоы имбаратәы икаицон.

Ашырхәа дөықәтәсит... Иварафәы ишьтоу акаскеи ав-
томати инапы рхьишьит, илацш ркәигомьтз акраамта.
Сгәы итаскит, уажәы акәымкәа, аамта анимоу, усда
дантәоу зны сияцәажәап хәа. Сазцшын уи аамта... Саз-
цшын енак, ыымш, мчыбжьык...

Енак хәикәшәсит. Хәыцәагы аамта мац ихамаз схы
иархәаны, сизнеит дахьтәаз.

– Саҫамыз,.. – схәсит.

Убри аамтазы, хханы, ацшыхәратә пункт афы итәаз
айбашьы ибжы аагсит «воздух» хәа. Уи акәхсит, хәот
ахьцәахыртахь. «Алашә ииҫаху – 00-блакы» хәа, иа-
рси сарси хәикәшәсит табиак афы... Авертолиот ихалаз
хпозициафы акгы канамьжыит, иахьцрааны, Гәым-
ста ацҫа, Цугуровка шыкоу ицеит. Хәшцшуаз, уахь ат-
кәацыбжькәа го иалагсит.

Аҫабиа хәагышуан еицш, аҫа итанк итнаркьаз асна-
риад хханы амарда инафәахәит, ицжәсит, адгьыл ицна-
рҫаз икәнапсеит асфальт, иара убас хәхьтәазгы...
Скаска аасхысхын, схы ышьтыхны снәацшит. Ра-
цхьаза избаз илакта акәын. Азныказы, ус сгәы иаа-
нагсит, мацк сахьшәаз азы акәхап, сгәы шытихырц
лактала дьччозар... Аха мап, уи ус икәзшьан – азәы
даниацәажәо, ма данихәацшуа илакта еснагь аччацшь
хын. Ари аминуткәа рзы нацьнатә хәибадыруазшәа
хаакалт иарси сарси.

– Ушәазар калап... Ушәазаргы бзиоуп, ус иаҫахуп.

Иажәа далымгацкәа ус схәсит:

– Ус ишҫаҫаху?

Уамашәа иубаша, иара уиәацшаанза, акы ихәаанза,
иблакәа еснагь иччон. Иччон урт цыхәаццәара рымам-
кәа, ус диу сыздыруам...

Ацыхәтәан иахьабалак ианаатынчраха, ацәажәара
дналагахт:

– Иуасхэаз уазымгэаан, асыхьчара пхашьара ацам. Цьоукы-цьоукы асыцэахра хэа анрархэо уи гэхьаас иркуам, «ишэо сара соума» хэа реаныркылоит. Ус ка-зцо диашоуп хэа сыцхьазом, избанзар ахы аума, иара убас иааиуа аснариад еилых канацазом ухацоу, ухаца-му хэа.

Еитах хааигэара атанк итнаркьаз аснариад кахэит. Уи абжбы даара ицэгьан.

Хтэоуп ьымткэа...

Ихьшэашэаза атабиа хэхьтатэоу иахгэаланаршэо рацэоуп...

Ус хаштэаз, «отбой» хэа абжбы геит. Азэазэала иааи-уан асыцэахырта аьынтэ хаибашьыоцэа.

...Хаицтышит атабиа. Амфан зцаарак истар стаххейт, аха исзымхэейт хтыц аьы хнеиаанза.

Хтэоуп уатахк аьы иарей сарей. Иаразнак азцаа-ра цэырымгакэаны, блала дтысцаауан. Иаргьы дысэацшуан. Зны хаблакэа еикэшэон, нас еикэахгон. Атынчра иаххатэаз ааилазган, – Сагамыз, шэыхьз, шэыжэла сыздыруам, – схэейт.

Иблакэа, мацэыс симкьарак еицш, лашарак нархыл-кьан, ишызбоз инкабейт. Даацышэарччан, ус ихэейт:

– Лаша сыхьзуп.

Илацш ааскэиган, ьыцха днацшит.

– Ишэыжэлоузеи?

– С-Коғониоуп!

– Лаша, зцааракэак шэыстар стахын... Аибашьра иа-налагоз аоны шэыказма, мамзаргьы аусура акэу? Ажэа-кала, иабашэыхьза ари арыцхара?

– Аснаипер иеицш, атгахэа еикэырццакны азцаара-кэа сутейт, – ихэан, ачча зхылшуаз ибла еикэацэакэа аасэацшит, ихалалза.

– Аибашьра аамта хтагылоуп, уи сарццакызаргьы

*Лаша Козониа
Леон иорден занашьоу*

калап, – схәан, сабцъар искиз стәыдыргәгәала иааны-скылт, азәы исымихыр хәа спәозшәа.

Ғымткәа хтәоуп... Хәыцъагы уи ала хәилибакаа-уеит... Истаз азцаара дазхәыцуазар акәхап, даасәацшын, ус ихәеит:

– Саатамыз, снервкәа мачк икәадахеит. Арт алах-шақәа роуп ас сзыуз, дас исылоу зегь хәуи, ааха гәг-әә иаганы икоуп. Схымәацгашьа акалашәа иубозар-гы, ыцныхәа сумтан. Ацстазаараґы еснагь сзыхәоз атынчреи, аазареи, хәацадгьыл, хәацсуара, цхәакатәи хәеицши акәын. Хәазегьы гәтакык-гәтакык хаман, хәхымзеит. Абар, шыта ґымз цусит айбашьра цоижьтеи. Хәацадгьыл гәакьа ахьчареи айқәырчареи рзы хәпәны-мырха иазгьлеит Ацсны аңеицәа, афьрхәцәа. Аға ита-хын ацсуара ихәаеырц, цсыуак ибжьы Ацсны иқәмыю-ларц, уи дашьтан ацсуаа ықәихырц. Аха дара ишыртаху еицш изыманшәалахом. Агәра згоит, Ацсны ахы иакәит-ны, иара ахатәы закәанқәа рыла ишыкало!.. – иажәа анагзара дшаґыз, снариадк хәахьы икаҳаит. – Иумбои, арт тынч аңәажәаха хартом, – ихәан, адәахьы днацшит. – Айбашьра иалагаанза, – иажәа анагзара дналагеит, – ґымз [рацхьа], Агәузера итәаз аґбатәи абаталион аґы аррамацура сахьсуан. Уака авзвод айхабыс сыкан, алеитенант еихабы ичын сьман.

Агәзера сшыказ, август 14 аены, хәихабы Какалия иеынтә адпа соуит: Синоп иказ хәибашьыоцәа Агәү-зерака раагаразы. Уа иказ быжьыок сьманы, ма-шьынала Агәүзерака сдәықәлеит. Мачара хәназаанза, атанктә колоннақәа хцьлт. Азныказы иахбоз иахаҳ-хәаара хзымдырт. «Иабаанагеи абрыскак атехникеи ауаацсыреи?» хәа схәыцуа амашьына статәан, амәахь-гы сылацш кьдын. Амашьынаныкәцаә ґәба-хца танк дрывсхьан еицш, хәаныркьлт. Хәбаандаґыртәит. Хәар-

геит рыштаб ахыказ – Турбаза, Акомсаридгыла, 15. <...>. Ас иаалыркыаны хзыкәшәаз иахахәәара хзымдыруа хшыказ, ауасақәа реишш, хаидцаланы ағәрата ххәыцарцалт...

– Сағамыз, Лаша, уажәа сахьапыоло... Шәара шәымацара шәыказу, мамзаргыы уаха зәыр наргама шәара шәахыказ? – схәсит, иажәа анагзара дшафыз.

– Ҳара хшыказ иткәаны иааргеит хрота зеггы. Ацкәынцәа срылабжьон, ргәы касыжьюамызт: «Ас ханхарым, иахьа-уацәы хәурмыжьюазаргыы, цьара акы хазбап, “Анцәа дызтамцшыз акәара лашә ыкам” хәа шырхәо еишш, Анцәа имч ала харгыы цьара хкылсп» хәа расхәон. Сара сихарак сзыцәшәоз ацкәынцәа ракәын, избанзар айбашьра закәу рыздыруамызт, ихәыцқәан, ашкол ианалга арра иргеит.

– Иаалыркыаны ас еишш ианақәшәа, рхы шпамцацьыргоз? – хәа азцаара ныкасцит.

– Аиаша ауми, ргәы рмышьтзсит, рхәоу еибыганы, реырхацаны рхы мөацьыргон. Арака икан: Беслан Цәыцьба, Алхас Аиба, Батал Аозба, Сергей Аршба, Алхас Гәынба ухәа егыртгыы. <...> Ағәрацафы хакан 34-оык реынза. Амш хәломызт, ацх шомызт... Хымш хакан, азәгы дхаламкысцит. Афатә акәзар, цымшьтыгак хартақәон Акәатәи ацкәынцәа. Урт хрыхьчон, Қарттәи агвардиа халакысыр руамызт. Ус хархәалон: «Қарттәи агвардиаа шәрыцәшәала, рылацш шәыцамшәар ауп, ажәа рымашәымкын, егьа ажәа баапс шәархәаргыы, ишәычхалар ауп, акәымзар ишакәым ишәызынкәар калоит» хәа.

– Шәахьтакыз агвардиаа неины кыр шәархәозма?

– Зныкымкәа хәхьтакыз инеины, апә цены хәоналоит хәа иалагахьан, аха Акәатәи ар ируамызт. Ацшьымш рзы Акәатәи ар ықәпыр акәын, цьара идәықәырцон.

Ақыртүра қыбылауаца иртікөаз гәыңоык аңсуа еибашыңа: Баҗал Хьаца, Реваз Апишың-ба, Баҗал Аөзба, Сергеи Ариба, Лаша Қоғоша, Аслан Каца, Иракли Шәқъариа

Ианцоз аламталазы ус хархэсит: «Хара хақәпсует, аха шәаргы ус шәынхажьуам, цыра шәахгоит». Нас сибырхәаз сеидру, Совмин, Госдача хнаган хаанрыжыт. Уака хыхынзатакыз ххыцхызара иацлеит, хкалеит 60-оык рёынза. Уака саатк акара хаанхсит, уантә арматәа зшәбыз хазы халхны, автобус ала драндатәи абахтәсы хнаргсит. Абахтәс ханнеи, хталаанза, агәашә апхьа игылан ОМОН-аа җажәаоык рёынза. Урт нак-аак, жәа-оы-жәаоыла рьешаны игылан, «акоридор» кацаны, рыгәта хабжысны хцар акәын. Еилагылаз хнеиҗацшы-ааиҗацшит. Ацкәынцәа ус расхэсит: сиҳарак рыхкәа рыхьчаларц, рыгәта ианбжысуа рнапкәа рхы иадкылан-ны, ишрылшо ала, ирласны иоуа ицарц. Ус изцар, има-чны ираахон. Рацхьа аруаа дөықәырцсит, ирыбжысны иахьнсиуаз, автомат ашьхәа, атацкәым, амагәшьхәа ухәа иадыргон. Ажәа баапс ирёыцуаз – уи ситахәашьа амам...

– «Акоридор» ибжысуаз зөыр ишакәым дкаама, дыхәхәама?

– Мап, уамашәа иубаша, азәгы дымгыззсит, дмышә-хәазсит. Сара сзыцәшәоз – «акоридор» акны ираахоз рзымчхакәа ибжьахар хәа акәын, аха уи абыза сыла иамбеит. Ачҳара аадырцшит зегьы. Ус азәазәала иб-жысит уи ацьамыгәатә «коридор». Сгылан сыцшуан дасацъара, азәазәала «акоридор» ибжысны ианцоз исахауаз излакшоз ашьтыбжькәа ракәын.

– Аа, уара афырхата, Ацсны азы икәцо, арахь уаа-скьеишь, ақәнашьа шыкоу ухарбап! – хәа азәы ибжыы аагсит, схәыцрагьы сызлаз саалцит.

Шьаҗак цхьака снейхан, саангылт. Игылақәаз ры-зынтәык сара исыхәацшуан, гыгшәыгк рбазшәа. ...Сгылан минутқәак схәыцуа, схы аффахәа аус ауан. Из-дыруан уажәы сзыкәшәараны иказ, исаахараны иказ за-

кэыз... Схащыцкэа ааихаргэгэаны ссынасхейт цшышьа-
ла, сшысақэа цхязо: акы, ъоба, хца, цшыба, хэба...
– «акоридор» снадгылт. Ацхья игылақэаз снарсацшит.
Саащышэарччашэа касцит. Ақэыцьма амла иакны
ахаиуан ианазыгтрысуа еицш, рлактақэа ырцэганы
иаасацшит. Иркқэаз автоматқэа ъышьтырхын, исаа-
дырхоит хэа иналагон еицш, рыбжьара сныбжьалт. Ис-
гэалашэо рацхья исаахақэаз роуп, уи нахыс зака саахаз
сгэалашэом, сшызцэа ахыгылаз снейт снапқэа схагэа
ишадкылаз. Снацэкьарақэа убас еибакит, исзеидыхуа-
мызт, сщеси-сжьи дысит, сшыапқэа аарла еихызгон, суа-
тэақэа сыхуан, исымѡырны икахаусит ухэаратэы. Схы
гьсжьуан, ахьяа гэгэа сыман. Свакыщкэа ццэаны, сшы-
ныцка итацсоушэа акэын сшыказ. Исаахоз ааста, ажэа-
ла ирхэоз гэнызгон, уаѡы иихэо бызшэамызт.

Ачкэынцэа снарылацшит, рызынтэык гылан ргэы
камыжькэа. Ус ианызба, сихагы сгэы шытыцит, сшыаа-
гы сханарштит.

...Акамерахь харгейт. Уака ихамкыисит. Хажын-
затакыз адэныка иказ атагылазаашья хаздыруамызт,
аинформация хамамызт. Ихархэоз дасакын (уи агэ-
ра хдыргон ииашоуп хэа): «Ацсны шыта икам, уи ахыз
шэхашэыршт, икоу Қырттэыла ауп. Гэдоута-зацэык
ауп инха, уигы саатқэак роуп лахынцас иазынхаз, уа-
гы ишэхарбап Қырттэыла абирак шэыршэыруа иша-
хагылоу!» хэа.

...Хэонатэоуп акамера. Ахэыцра хьантақэа хэкэыцэ-
гэа харкуп. Амшкэа цэгьала ихархэлон... Хажытакыз
есыуаха сшыщын акамера сдэылганы санбаргой сыршы-
разын хэа, ачкэынцэа ажэак расхэомызт.

Схэыцуан...

Ахэыцра сихау еидара ыкам. Сара стахар хьяас исы-
мамызт, ачкэынцэа сыла ишабо ак рыхьыр хэа сшэон...

Исгәалашәоит, хәхьтакыз иааит ақыртуа депутат-цәа: Нагорнина, Месхиа, Гвачлиани ухәа. Ихәцәажәон. Ианцоз, «шәымшәан, шәарт акгы шәхарам, изхароу шәсиҳабцәа роуп» хәа хәхәаны ицсит. Хәхьтакыз иааит Жәларбжьаратәи ацбар кацшь асынтә хөык: азәы Франция акынтә, егы Швецариа акынтә, ахөык – Урыстәылантәи, даурысын. Иртахкәаз зегы шәкәыла ишьтыхны, анкетақәа хартәааны ианалга, ианцоз, «шәымшәан!» рхәсит.

Ицон ус амшқәа, хтәоуп ҫымткәа абжеихан, хәйбаргәааны хәкоушәа, хәицәажәомызт. Аимхәара хәлагон. Азәы далгар, егы дналагон. Ацх цәгыла ихаршон.

Әнак ус хәштәаз, асаат 15 рзеицш, шьтыбжьқәак хәхәит. Акамера аоныцка иаатынчрахсит... Хәшцшуаз, азәы ашә аартны днылагылеит, егырт ахөык ицыз ишьтахь иаагылт. Ацхәа игылаз, ицбыба инапы нтеицан, шәкәыбдгыц хәычык аацәыриган, ацхәара дналагеит:

– Лаша Коғониа, Сергей Аршба, Бәтал Аәзба, Алхас Гәынба <...> – абарт зыхьз схәақәаз шәдәылтц адәахы! – ихәсит ашә илагылаз.

Азныказы иахаххәаара хзымдырт, хәсиҫацшы-ааиҫацшит. Аиаша ауми, уанза мазала сгәы итакыз, «анацәалымбсит, уи акәхарыма?» хәа сгәы каханы сгылан. «Ахә, шәызгылоузеи, ирласны шәдәылтц!» анырхәа, «хымцада хәршьбразы хәргоит» хәа сгәы иаанагеит. Хәцшьөык акамера хантышуаз, хөызцәа ханрыхәацшы, – Шәыргәдәаны шәыказ, – ххәсит.

Акамера хантыц, адәахы хөык бцбарла сиқәных игылаз ханрыдгылт. Хәцхәа игылаз УАЗ-ик, берзентла ихыбыз, хәкәдыртәсит. Адәахы ақәа леиуан. Хәшьтахь даәа машынак гылан. Амәан ус хәрхәсит: «Шәхы мәацыжәга ишақәнагоу, акәымзар азин хәмоуп шәышьра!».

Арт ас анырхэа, сгэы леикэахаит, издырт хашьра акэымкэа, цыара хшыргоз. Хахыргоз хэа акгы хаздыруамызт, адэныка ак хбомызт. Хзыкэтэаз амашына аанэасит.

– Шэылбаа! – рхэсит.

Ханылбаа, Гэымста, Кемпинг ацхэа хгылоуп. Еитах сгэы тынчмызт, «арака хшааргаз, хобызцэа азнырцэ икоу ишырбо иахгэйдтаны харшыусит» хэа сгэы иаанагсит. Уантэ шыпыла Гэымста ацхэсы хнаргсит. Ацха ханаакэла, нырцэынтэ цшыбык ақыртцэа рыманы иааиуан ха хтэқэа. Ажэакала хайтнырцсахлсит. Гэымста ацха нырцэ ханнеи, «ох, гэышыа» ххэан, иахзыцшыны игылаз амашына хантатэсит, хагэқэагы тынч айсра иналагсит...

Абрака Лапа Коғониа иажэа аақахитэсит.

(P.S. октиабр 12, 1992 шықэса рзы дтахсит Лапа Коғониа, имаз адца нагзаны, дхынхэны дшаауаз.)

23.09.1992

Ешыра

«Икэышхаз» аснариад

Аобатэи абаталион ахыкоу ахь, уи аены шыбыжы инаркны аға Гэымста нырцэынтэ иааишытуан аснариадқэа... Сызлацэажэарц истаху урт аснариадқэа руак иканацаз ауп.

Асаат 23:40. Аштаб зыоназ ахыбра иавагылаз аоны ионатэаны рыцсы ршыон ацшыхэрантэ иааз дэрыцшытэи айбашыюцэа аабык ркынза.

Ус аоны апхьа икахаит НУРС аснариад. Ианцжэа, ахы иамаз азбжак аамууаан, амоа ду ааихцэаны, агэара злакыз аанда нкылжэаны, агэара иныкэсны, аоны актэи аихагыла акны аихатэы форма итапсаз азбжак амхны, абарца иныцсны, илакэны иэаз аценцбыр азлактак цены, аоныцка акоридор инбжалеит. Ус инкыдкшало-аакыдкшало ишнеиуаз, азал апшэ итрааз инакэшэан, иаартны, ауада ишыкыруа иныоналт. Уа итэаз ирхэо рэамшэо иаанхсит. Аоны зтэыз апшэма ыцха адашэма дыкэиесит. Ауа иассны иртаз Чычыкэа Шамба дахьтэаз ишыапы инацэхасын, иаангылт. Нас Анцэа дыкам шэхэа!.. Имкэаратакэа, ишааиуаз иааизтгы, цытоык агар алшон. Разкыс ироуз, ана-ара ишкыдкшалоз амч мацхсит. Лыцхала уи ауа сикэхсит зегы.

24.09.1992

Аладатэи Ешыра

Амимозатэ бахча хэа иахышьтоу атыц асы амашына санаатыц, сымоа хан Ешыратэи абжаратэ школ ахь. Снеиуан смыццакы, снацшы-аацшуа, сыла иабо зегь гэынкыло. Икэыбаса еилажыу аонкэа сылацш рыдхалсит. Аибашыра атэы шөкэыла сацхьахьан, кинола избыхьан, акэымзар ас лабэаба ихлымзаах сахьаны исымбацызт.

Аа, абар, аамтала ицгаз-ггазуа аон ду игылаз, уажэы зфундамент мацара ззынхаз, онымацэас ионагылаз зегь алаблит. Аихатэы каруаткэа, амца иаршыз, сикэархэны игылоуп ажьакца-баа иаганы. Дасацыара, даса онык асы, азхаз, ауацбак амацара игылоуп. Снеиусит сылацш рхыго ситымха, ибылны игылоу аонкэа. Гэаныла исыцхьазоит: акы, ооба, хца ухэа, 26 рсынза.

Сгэы цшааит, исхэо ссамшэо, мчыла спьаца еихыз-гон цхьака. Ашкол ааигэара саннеи, ашта стамлакэа, цлакы сыенавакны снагылт, избанзар аснаиперцеа уи аены ихысуан иаакэымцзакэа, ашкол ааигэа-сигэа хайбашьыоцеа штэоу рдыруан. Ашкол уанза избыхыз абакоу, еибгоу шэьки ценцьырки фам, ахыб силахэит, атзамцкэа цеуп. Хыцхызара змам аснариадкэа рыла икэакэоуп, иану ахэра лассаамта ицьом.

Сахыгылоу иаасгэалашэит, аамтала Акэа санысту-дентыз, ацхынра-мицкэа раан аоныка сымцакэа, Ешыра ақытан археологиатэ жра моацызгоз, атоурыхтэ тцаарадырракэа ркандидат Гьаргь Шамба игэыц саланы, хышыкэса срылахэын аскпедициакэа. Ускан ашкол убыскак ицшзан, ицкьан, ааигэа-сигэа игылаз ашэацы-цац убла хыркуан. Уажэы ашэацыцац силакэакэаны ишьтоуп, амоакэа кылжэаны, ашта рбганы икоуп. Игылоуп аонкэа тацэны, зыоны здыруа арахэ ахэылбыхан иааиусит. Алакэа, аткэацыбжь иаршэахыз, ауабы данырбалак, ицыхэаршэшэо агэашэ иаадгылоит, ацыгэкэа кьыууа ушьапкэа ирывагьжэуан. Акэыткэа амла иакызар акэхап, цьара гэарак сахьааталаз, ионы исышьталт, рхэы рысто цьыршьазаап.

Ари ақыта ибзианы издыруан, сгэыбылра адын, сыздыруаз рацеабын, ақыта ачеицьыка рацеа алысфаахьан. Сгылан, ацеуара сакуа, сцеуар – ицхаспшон. Саакэ-гьжэын аспортбазахь сьынасхэит, азы ахыкэан итэоу айбашьыоцеа рахь. Арагьы сси сымбеит – амагазин, алариок, аонкэа ухэа хыбрас икоу зегьы црас змауз хэа акыыкам. Амэа ааихцэаны, амшын акэарала сьынасхэит, аблиндажкэси, атабиакэси, атраншеиакэси казцоз рахь.

– Уа, бзиа жэуааит! – схэсит, санаарьдгыла.

– Бзиала уаабейт! – рхэан, иркыз рмыругакэа нышьтацаны, рэархэит сара сахь.

– Шәус кашәмьжын, шәәсыз, – схәсит, сымшала
иахьакәыщыз аасцәымгханы.

– Хус абацари зыугәахәуа, хазсугьы мацк ада хал-
геит, – ихәсит, рацхьа игьлан зәаазхаз айбашьы.

Ацспәакәа сибакхәсит, хайбадырт хьызхәала.
Хәынаххәсит рхы зцаркуаз ақбал ахь. Хнейбарцшны
хнатәсит. Хнейәащшы-ааиәащшуа хаштәаз, атынчра
ааилазган, ус сцааит:

– Еидтәалоу шәсынтә шәыуа дарбану сихабу?

– Абзиара зқәызааша, абри иоуп, – ихәсит сганаәы
итәаз Пачалиа Руфет Шьрыф-ица.

Инацәа зқәикыз иахь хнацшит: дтәан ипшамхы сикәәца-
ны, ибга асқам икьдцаны. Даащшәарччан, ус ихәсит:

– Ишәыщшышьоузеи, иахьада спшәымбацызшәа, хай-
дтәалсеижьтәи мызк щит. Хасас дсыхәащшызар, иахьада
химбацт, аха шәара?

Хайбарччәсит. Ианаатынчраха, сацхьа итәаз
сниәащшит, азныказы иблақәа ааскәиған, ыщца ацшра
далагеит. Хәыщрак дтанагаланы дшамаз збеит. Сблок-
ноти скалами аацәырган, сиазцааит:

– Сағамыз, усахәы уысхуашәа сахьцаауа, аха сиыс-
каарц стахын ухьз, ужәла? – схәан, сеарманшәаланы
снатәсит.

– Еилкаауп...С-Ладариоуп, сыхьз – Толик ауп,
Лагәыстан Ладариа ица соуп.Сынхоит Абғархькә ақы-
тан, сиит 1942 шықәсазы.

– Айбашьра аналагоз уабаказ?

Сызцаара атак иаразнакала икаимцеит, мацк дааи-
цхьхәыцаан, иажәа дналагеит...

Айбашьра аналагоз дыкан Тиумен, уака аус иуан.
Ацсны арыцхара итагылеит хәа аниаха, дызсыз иусқәа
зегьы нкажьны, ддәыкәлеит ицсадгьыл ахь. Амған егьа
ацабаа ибазаргьы, август 17 рзы дааит Адлер. Арака

иара сицш еизаз ацсуаа рхыцхъазара шәоык рҕынза иназон. Ахәаа ихыцны ишзымцоз агәра анырга, иааилацәажәан, 00-втобуск аанкылан, Майкәацка ицеит.

Майкәац 00бака саат икан. Уакагъы 00-втобуск рыцшаан, Карачы-Черкесскка идәықәлеит. Уа иахнеиз дрыкәшәсит Шамил. Уи агәыц идкыланы иман, Апсныка даараны дыкан. Ацсуаа сицыз ашәоыкгъы, Шамил игәыц реадкыланы, шьхала мацара ихыцны, Ауадхара иааит август 20 рзы.

Август 30 рзы далалт Мирод Пачалиа игәыц. Убри инаркны абрака дыкоуп. Дара нырцә итәоуп, хара хтәқәа – аарцә.

– Шәахтәоу агәсыгъ шәадмыргозар акәхап, – схәсит итәақәаз снареацшы.

– Арт шака снариад тдыркъахъоу хәа хәашьак амам, иагъузыцхъазом, иаакәымцзакәа бцъарс ирымоу зегърыла ихысуеит. Абыржәы хәхтәоу атыц асы енак ала ышпә-хышпә снариад анкамхауа ыкам, – ихәсит Илар-ион Гамгъиа.

– Уамашәа иубаша, шьыбжъонла «цсымиллах» хәа ххәы хнахатәоны сицш, ахысра иалагоит, – иажәа налаицсит Славик Таниа.

– Иарбан мшу иухамыштәуа иузынхаз? – хәа азцаара нистеит Толик.

– ...Исгәалашәоит, исхаштуам уи амш... Август 31 рзы азнырцәынтә, ашыжь инаркны хәылбьеханза хаихсра иасын. Харт атабиақәа хартатәан, ахқәа ххыууаа ицон, аснариадқәа ана-ара икахауан. Асаат 21:00 рзы ахәылбьехан, хаихабы арациа дахьадтәалаз бжык аагеит. Уи абжы хазынтәык ихахауан. Хпозывной ахыз хәаны аштаб асынтә азәы адырра каицон. Уи ибжы уажәгъы слым-ха итыоуашәа сахауеит. Ус ихәон ибжы рдуны: «Ишәкыу ахыргәгәарта ааныжыны, шьтахька шәхьац!» хәа.

Уи зныкымкәа, «ынтәымкәа ахәара дасын: «Аобатәи арубсж ахь шәиас!» хәа. Аиаша ауми, ихахаз хахамцеит. Ус хазбсйт, тоубагы хуит харт уа силагылаз, «шьафак шытахька хшымцо!» хәа. Амшын акәара инаркны Гәым-ста ацха асынза адырра кацатәын, егыкахцеит.

Рациала, настгы сиҳарак жәала сиқәсытуа, рыбжы ахызымназоз ауабы ддәықәцан ирархәон, шыафак шытахька ишыкарымцапаз. Убас мацара ари аены Гәымстатәи афронт акны азәи-азәи сиқәсытуа мацара адырра рытан зеггы. Шытахька азәгы дымцеит, атаб-иақәа иртатәан ага иааира иазшшуа. Урт тәан, ицшын, ирдыруан ага имч ахынзеихаз, дахынзагәгәаз, аха ргәы камыжкәа, рпозициақәа кны итәан, аснариадқәа иаарыкәыршаны ишыцжәозгы.

– Изхысхәаауа, – иажәа анагзара дасын Толик, – рациала ихархәаз кахцар, ага азы дырны, цьабаа мбазакәа Ешыра дналалон. Ускан, егъа мчы хамазаргы, дузын-кыломызт. Хәибашпыюцәа уи аены иаадырцшит агәеилгара, агәымшәара ирылазгы рыуаажәлар иддырбеит, урт рыцсадгыыл ахьчаразы урықәгәыцратәы ишыказ аадырцшит дасазныкгы, аргама иахбоит. Ага иахья-уажәраанзагы шыафак изыкамцацт. Исхаштуам уи амш! Уи абжы ус азухәаргы калоит – апсахоы ибжы хәа. Уи абжы иахьягы исхаштуам. Анцәа даххылацшит!.. Аиааира Ацсны иатәхааит! – ихәсит ацыхәтәан.

– Амин! – рхәсит итәақәазгы.

24.09.1992

Ешыратәи аенизодқәа

Цьапуа Игор Кәышә-ица саниацәажәоз ихәсит:

– Сыцстазараағы исхамштуа исзынхсит хтыск.

Август 31. Асаат 16 рзы амш шэшын. Харт еицыз агэыц ѡажэаѡык асалафантэ цех акны хтэан. Хашцшуаз, ага итанккэа цшыба азы ирны иҳажэлсит. Хгэыц асы дхацын аурыс еибашьѡык, згэсилгара бзиаз, згэашьамх цьбараз, ашэара ззымдыруаз – Павел Грезнов, Приднестровиатэын. Уи икын атанк тазырхоз ахысга. Атанк ааигэаны иааишьтит. Жэа-метрак ианизааигэаха, деихсны ицижэсит. Хара Павел дхахьчон.

Аисахысраан рацхьа дырхэит Игор Тьжэба. Уи аснаипер итиркьаз ахы ишьапы иакэшэсит. Уи данкаха, снейаххит. Ацхыраара истоит хэа сшафьыз, саргыы исыкэшэсит. Аснаипер иааишьтыз ахы стэарта иакэшэсит. Хьыцьяггы ххы хамыхэо хашьтан, аха хьызцэа халыргеит. Хдэыкэырцеит Гэдоутатэи ахэышпэтэыртахь. Сара ахы сылырхит. Жэамш сышьтан.

Игори сарей хаицтытит. Ахьаа иахьаггы исымоуп, аха агэхьаа зкыда, хьаас ихамоу хьацсадгьыл ауп. ...Исхаштыз, Павелгыы уи аены дырхэит. Ицжэаз атанк аснариад афьыха иаргьа напы иаахсит. Уиггы ахэышпэтэырта дтыцхьэит. Уажэы ишубо хтэоуп Ешыра ахьчара [ахыхьчарта] кны, – ихэан, иажэа аафьахицэсит.

25.09.1992

Ешыра

1. [Айба Геннади Қажэ-ица иецэажэара]

Ишьамхы еикэыршэны, дзыкэтэаз аскам нак-аак амхастакэа имышьхэылтцкэа нарыкэкны, илацэакэа еикэыпсаны дтэан. Акы дазхэыцуазу, дыцэазу аилкаара удаѡын. Еиньлан иказ ицацеи ижакьей икэра ааста ахэажэцэа икэнырцон.

Ус, дцэырханы апға даалцызпға, иблақға аахитын,
– Сатамзааит, акы спазхэыцуаз станагалейт, – ихэан,
блала сааимидейт.

– Ҳазтагылоу аамта цэгъазы узызхэыцша, узыцэ-
шэаша мачхэума, – ғааитит хнаос итэаз Руслан Базба.

– Сагамыз, – схэсит сара, – ухъз цпшзала ирхэалааит,
аха абра хайдтэалеижьтэй ухъз самызцаац, хзейбамды-
рыц.

Иара уабы хзырымгабык шиакэу ғашызом.

– Ари Аиба Геннади Қажә-ица иоуп, Уатҳаратэуп, –
иара ицымхэрас атак ныкайцеит Руслан.

– Убиография силкаауп, – схэсит.

Ҳахобыкгы иахгэарцханы хаайбарччейт.

– Геннади, айбашьра абаухъзей, аоны акэу, мамзар-
гы ғацъароу? – схэсит, аха сызцаара айқэыршэашьа
спақэымшэазгы збон.

*Геннади Аиба (арымарахъала)
агэымиэаразы амедал занашьоу*

– Аены Уатҳара сыкан. Абжъацны еипш, ашыжъ соагылан анхамоа усқәа сыреын, Акәака ацарагы стәы итан. Нас шыбжъаарамцыншәа иосиуаз автобус сыцшәмеи сарси хнақәтәан, (оныматәақәак аахәатәыс ихаман), Акәака амоа ҳақәлеит. Акәа ханоси, Атынчра амоаду ханыланы ҳынаххсит, аха амагазинқәа еимаҳдаанза, азәы ибжъы гәытшыаагаха иаагеит: «Аибашъра иалагеит!» хәа. «Ғык итыцуа, шә-ғык ирталоит» хәа шырхәо еипш, ари ажәабжъ хлымзаах ақалақъ зегъы амеханакит. Уаҳа цшышыас икази, сыцшәмагы саргы хыма-цыма ҳаақәгъежъын, рацхъа иаахамцыхъашәаз машынак ала Гәдоутака ҳааит. Арака спааизцәкъя сцит архәтахы. Арака апулемиот-зенитка соуит ца-цханыла сиқәшәаны.

Акәака хайтааит. Соызцәагы саргы хцит Ацха кацшы ахъчарахы. Уахыки-енаки уа аға ҳаиҒагылан. (Аиаша шәасхәап, аибашърацәкъя саламшыцызт...) Ашытахь адца ҳаун, ххъацны ауниверсам асы ханааи, аға ивертолиотқәа аснариадқәа ҳалажъра иалагеит. Спулемиот-зенитка иаҳа иахыманшәалаз тыцк асы иргыланы, ахысра салагеит. Авертолиот асынтәи сгәартазар акәхап, исықәкны аснариадқәа дәықәырцит, али-пси рыбжъара ганха сыцит, уи акәхсит, аснариад пжәеит, хахәи-мҒыхәи арцысит. Цытрак ашытахь сшыапы саншықәгыла, аләа ихтәалаз ахыпра иафын. Сзенитка акәзар, силакәыбаса ишытан. Ихыу-хыгууа стәы снархыт, аоыза еипш сзықәгәыцуаз, сабшар иахыыз. Сахыгылаз сыблахац гъежъуан, стәы еилахынхәуан, аныкәара сылшомызт, сгыр-гыруа стылан, сыбла иабоз агәра сзымго. Дахъааиз сымбазакәа, ҳазгабцәа ирсиуаз амедехәшыа даасыдгылан, схы (аснариад иаршәыз акы аахазар акәхап) Ғалхәсит. Уантәи Гәдоутака сааргеит. Убри ашытахь, август 20 рзы Ешырака сааит, уижътеи авзвод еихабыс сыкоуп.

– Дарбанзаалак ицстазаараҕы ихамштуга хтыск имоуп. Уара узы ус икоу иарбан мшу?

– Аиаша шөтахүма?.. Икамзар акөын, аха икоуп уи амш – соыза гөакыа дансывыршыааз...

Хамтакы азөггы ҕахтуамызт. Зеггы хаз-хазы хөыцрак хамехакны хаман. Избон Геннади уи ахтыс атөы ахөара шицөуадаөыз...

– Уи амш аены дысцөызгөышьсит соыза Нодар Цкын...

Адырөггых хаөныцка аатынчрахсит, аха адөахыы ҕааихак рымамызт аҕа еибашыгытө бцарқөа. Ашкол азааигөара аснариадкөа кахауан. Арт ацөахөакөа ахыы сыоуаз схөыцуан «иааиуа аснариад абакахауи?» хөа.

Гена даакөыпсычхан, иажөа инацицит:

– Уахынлан. Хара хтөан ашкол азааигөара. Аҕа итанккөа ҕааихак карцомызт, харауаа хөахаха рыртомызт. Ас аиҕахысраан ауаөы уамашөа даацсоит, аха еснагь агөсанызаара умазароуп. Азы ирит аҕа итанк. Ицнаркьоз аснариадкөа иаахакөыршаны иткөацуан. Аха хайбашыөцөа азөггы игөы мытрысит. Ицсцөахаха ирзауаз аҕа итанк гөышпылацөкыа иапыланы ицыржөсит. Атанк амца анакы, аскипаж өтибахөан ашкол ионалеит. Абцарлаггы еибытан. Ауа уа ишыөназ ишеит. Царта рымамызт, хрыкөшаны хтөан. Ашыыжь асаат 9 рзы ашкол амацөаз итацдалеит. Иахьтөаз дарггы хгөартан, хаихсра иалагеит. Харггы ахымца рыжөахцеит. Мацк ианааихсыгь: «Шөыпсы еикөхарц шөтахызар, шөабцар шытацаны шөдөылц!» [хөа] адца акырынтө ирацтахьан, аха рыөхарцомызт. Аиҕахысра хайталагеит. Хөацөа апулемиоттө хымца иаадөыкөырцаз соыза гөакыа Нодар Цкын дахьсывагылаз ицсырта иакөшөсит. Уи акөхсит, идгьыл гөакыа ишьала ишөуа дныкөхөит. Хөыза итахаара хгөагкөа

сйхагы еиланаршит, ашкол ионатэаз зегы уа ионар-
кэакэсит. <...>

2. [Лагэлаа Аслан Шаликэа-ица иецэажэара]

Хайдтэалоуп хайцэажэо Лагэлаа Аслан Шаликэа-
ицеи сарей.

– <...> Ешыра ахыргэгэарта кны хаштэаз,.. – абас
ацэажэара ахы айркит Аслан Шаликэа-ица, – хара
хгэыц еиднакыло жэсизабык, аблиндажи атабиакэеи
кацаны ихамамызт, хтэан Гэымста азиас ахыкэае, аман-
даринатра халатэан.

Уанза арака хлаосеиуа хыхыкэбыз ага игэаитазар
акэхап, хгэыхсанзамкэа авертолиот аахалейт. Хыхыг-
лаз апысыха хмазейт, икаижыит «агэыртэ» снариадкэа
цшыба. Хазынтэык ыщца [хэскахажыит], сара аманда-
рина ашыапы сацаиан, сбызцаагы ус.

Рапхэа иканажыыз аснариад, уи ускак хэаас исымкит,
хэаас искыз уи ауп – авертолиот асынтэ пулемиотла
ахысра данасыз акэын – метра-метрала адгыыл ыщыр-
цо, ахкэа еишытагылан иааиуаз, сызкэа иакэшэар хэа
спэон.

Аобатэй ахтыс, апсра санахыщоз ауп. Ускан Гэым-
ста азы ирны иааиуан атанккэа фба. ...Хтэоуп, хапсахы
хфойт, хгэакуейт, икахцозей, автоматла атанк уеихсны
иузтархом. Азы ианыр нахыс ахысра иалагейт атанккэа.
Урт ирышыталаны иааиуан ашыакауаа шэобык реынза.
Хайшуп жэсизабык, аснариадкэа ана-ара икахауейт.
Исхаштуам, Дима Ацынцэал, атабиа дахьтатэаз иааи-
гэара аснариад кахан, ицжэейт, ихы алхэхэо анышэ
икэнацсейт, акгы имыхэзейт. Арака хара ичалшо хэа
акгы ыкамызт, избанзар атанккэа ххыхы ицейт, азб-

жак ашкол ахь, нырцэынтэ ихаихсуан. Ахьапра хэа адыпра анхау, хьацит аобатэи апозициахь.

3. [Инацшьба Алик Милтон-ица иецэажэара]

<...> – Август 28 <...>, соьза Зурик Цьапуеи сарей хтэан хацшыхэуа асалафантэ цех ааигэара. Ус хаштэаз, азырцэынтэ танкла ахьсра гэгэа карцеит. Ихьсуан хпака саат иреиханы. Аснариадкэа икахауаз адгьыл дырцысуан. Соьза Зурик аснариад ацыха аахеит иаргьа-напы. Сара сааигэа икахаз аснариад анцжэа, ахпша саршэит, абжьы схы тнакьсеит, слымхақкэа акы рахауамызт.

Ихэны ишьтаз Зурик санкахауаз ибон, дышхэыз дхэазаны сааигэа дааит. Хаицхыраан халцит ишэартаз атыц.

Зурик Цьапуа Гэдоута ахэышэтэыртахь дыргеит, уака дтан хымш, ихэра ангьа, дааит. Сара 30–40 минут рышьтахь сышьтра сыкөлеит,.. – [ихэан, иажэа арака иаасахицэсит].

27.09.1992

Гэдоута

«Сахьацсыуаз азы срышкон...»

Снеиусит ахэышэтэырта акоридор сыбжьаланы, апалата №25 сыцшаарц стахуп. Снадгьылт сзышьтаз ашэ. Амедехэшьа исалхэахьан имацара дыкоуп хэа. Аха ашэ аартны, хаха аоналара сзымгэагьт, избанзар дыцэазар калон, ачымазао иаарцшра стахымхеит. Ашэ смаскэан, амаа аанкыланы, ашышьыхэа иаасыртит. Ашьтыбжь

и газгы иуахаратэи икамызт, аха ачымазао илымхақәа царызаарын, атзамцахь зхы рханы ииаз, даахэны изқәа днықәиесит.

Снихагылт. Илақәа тырхаха даасәащит. Дсыхәащшун, иидыруаз азэи сакәыз цыпышо. Спизеилымкааз здырит. Азныказы иара саргы исхәо сәамшәо саакәхсит.

...Ацшәа еибаххәсит.

Ахыза иапаз инапы аацыхын, ашышыхәа са сахь ишыштыхит, саргы инапы ааныскылт. Ацхацсы злаз инацәкьарақәа снапсыргәыца иахьадыз рыцхашьаратә цәаныррак сцәа-сжыи иналалт. Инапы снапы ишадыз ахыза инақәцаны, иааусыжыит. Иарма-напы аахәыциган, ачабра шикыз, (игәы цшаазар акәхап), ашыыжьтәи азаза еицш, иблақәа иаархақәкәалаз илақтырзқәа ирбеит.

Ицсыц алагаагара ицәыуадаабын, жәак ихәацыцхьаза, ихәда ахыр-хырхәа абжыи гон. Аценцьыр иадгылаз асқам ахь ихы наирхсит, уи иаанагоз – ушыапы узықәгылоузеи, уаатәа» хәа акәын. Асқам сааханы, снықәтәсит.

– Ухацкы сцааит, усзымдырт, – ихәсит аарлахәа ибжыи нтыганы.

<...> Схәыцра сызлаз салцын, ус схәсит:

– С-Габниоуп, Кәаста сыхьзуп. Шәгәабзиара шыкоу еилыскаарц, снашәацәажәарц ауп...

– Итабуц, – ичабра иблақәа инархишылыт.

– Шьалуа Гәацья-ица, зцаарак шәыстар стахын, ацәажәара шәылшозар? – схәсит.

Ихы ахчы ишылаз сара сахь даахьацшыны, ус ихәсит:

– Сыхьз ухәсит, хайбабахьазма?

– Мап, иахьада хайбамбацт, ателехәацшралоуп шәызлаздырыз.

– Аиси, аиси, ус акәхап, – ихәан, атуан дацацшун, акы ицәызны дашытоушәа.

– Шэзықәшәаз арыңара атәы ауаа телехәацшрала ирбсит, ираҳаит, аха ишцакалатәкьей шәара арахь шәара? – схәан, ссаарманшәаланы снатәсит.

Ауатах асы иаатынчрахсит, амра ашәахәакәа ааоначсит. Ацәажәара шицәуадафызгы, ибжы тымгакәа, аарла иуаҳаратәы дналагсит.

– Август 14 аены аусура ссит Гагратәи абазахь. Уи аены имачымкәа акортош аанаган, ақәхра хасын. Хазыс хус ханалга, хайцәажәо адәасы хашгылаз, «Коксәрия аихабы дупхьсит» хәа азәы ибжы ааиргеит. «Исеихәарызеишь?» хәа сгәы стахәыцуа уахь ссынахсит. Ашә аартны дахьтәаз саныныонала, – Усыцхьазма? – хәа сцааит.

Иара даасәацшын, – Иахьанахыс арака усутә ыкам, ухы уакәитуп, унеины аҳасаб амхны ига, – ихәан, астал икәыз бгыцкәак реидкылар дналагсит.

– Схы сышцакәиту, аусура самышәхма? – сцааит, исаҳаз иахысхәара сзымдыруа.

– Иуаҳаз ауп, – [ихәан], уаҳагы дысәамцшкәа, доагылан, иускәа дынрылагсит.

Икаспозей, адәахы сындәылцит, снейны изгсит исоураны иказ ацарақәа. Аоныка ссынахсит, ссыба итоу ацарақәа еиларгәгәа икуп, ас иаалыркьаны сусура сахьамхыз иашоуп хәа сахьы исаагомьт. Амәан сымәахыцт лариокк ахыглаз, уака ататын ртиун. «Ахьаа змоу ахәшә дартынчусит», ахәыцра хьанта зхәацз сарататынқәак аасхәсит, сгәала аласхасырштып хәа.

Уака еилагылаз ахәсақәа рыла издырт Акәа апсуааи ақыртцәей еилалт, айбашьра рыбжьалт хәа. Сқышә азәы дтасызшәа, сынрыдууан, сыцкы-ццакүа аоныка ссынахсит.

Ауха цәгьала исыршеит. Адыроаены ашыжь сәагылан, аонускәа снрылагт. Ашыбжьон еицш, сгәы иаа-

ташөсит сабхәа иашьа, ичмазаоны аоны ишътоу Иақәуба Шамба сизцарц, снаиациәажәрц. Уахь санцоз, амоан цъара ауаа еилагыланы еицәажәо хәа уабы дсымбеит.

Снсира даара деигәырғьсит ачымазао, уака ськан оымчыбжьа, ачымазао сихылацшуан.

Август 30 рзы, ахәылбьехан, (ачымазао аобатәи аихагылаҕы акәын дахьышьтаз, сара даеа уатахк аҕы ськан), атадын аацәырган сахо ауада сшыонагылаз, агәашә ахьынтә шытыбжьқәак саҳаит, «ҳазгәалашәада?» хәа аценцьыр сынкылцшит.

Агәашә аартны, агәара иаатәлеит исзымдыруз цьоукы бцъарла еикәных. <...> Иаразнакала аценцьыр садцит, издырт иааикәаз зустпәаз. Сцәырымцсит, ус еиҳа еицъхап хәа ицъхазаны, – ицәажәара даакәыцын, (даацсазар акәхап), даахәын иаргъа кәакәа дныкәеит сара сахь дыцшуа. Иикыз ачабра ихчы инацеицеит. Иеьрманшәаланы даниа, ацәажәара деитаналагахт.

– Иааикәаз дара рхатәы оны иааизшәа, ацшәама-ра руан. Амацурта инадгылан, ашә асжәара иалагеит, исаҳауан акыгә-сыгәбыжьқәа. Ус сшызырцуаз, амардуан иасаланы иахьөсиуаз рышьтыбжьқәа саҳаит. Аоныцкала ашә аркын, иасуан ашә, аңера реазыркит. Ицыреанза иаасыртып сгәахәын, снейны ашә аартра салагеит. Аартыха смазакәа, иааонашылақәаз руазәк иабцъар аасеикит, дасазәы ссы инадикылт, ахцатәи – иахәызба иикыз сыхәда иацеикит, егырт аасыкәшаны инагылт. Ускан, уи аминут азы сзықәшәаз ажәала еитахәашьа амам: сшыапқәа сьзлашьтырхуаз, сымч ахьынтәанагаз иахьагьы исзеилкаауам, ицъасшьоит.

– Абцъар абакоу? – ихәсит сыхәда ахәызба ацакны изкыз.

– Иарбан абцъару зызбахә шәымоу? Акгы сьздыруам, – схәсит.

– Иудыруатгы, сырғызмал кауцоит. Ашә зааумырти иаразнакала, иуцәахуан акәу? – ихәсит, абцар сәакны игылаз.

– Абцар ахаан исымкыцт, – схәсит, сзамоагы ицахәцахәуа ак аиуит.

Исыкәшаны игылаз аасыдцын, ачымазао дахьяиз, ишьтыбжь анраха, уахь инеит. Сшызыроуаз, ачымазао ихәхәабжь сахаит, ипкара иафын. Ирхәоз закәу сеидру, уигы абцар азы акәхап, исыздыруам иара иихәазгы, ипкара иалагеит.

Дааштырхын, амардуан афынза дааргеит.

– Имашәкузеи тахмада лашәык, чмазаоык, шәикәац!
– хәа асытра сналагеит, ситах апкао аасеыцгеит.

Ачымазао итыцае днышьтарцеит. «Сзыкәшәазеи, ир-зызузеи цәгыарас?!» хәа схәыцуа сышгылаз, ситах иаа-сыкәшаны инагылт, сыпкара иалагеит. Руазәы магәла сымгәацәа дтасуан, егы ишилшоз ала счапан ахы иар-баны идәыкәицоз итачкәым саахсит, сгыламызшәа сы-шьткәаны адашьма сныкәхаит.

Шака скажыыз сыздыруам. Мачк сыцсы анааи, оыцаа ааины соышьтырхын, снаганы амашына снакәдыр-тәсит. Сахьыргоз хәа акгы сыздыруамызт.

Хәылбыхан. Сахьнаргаз аптаб акны акәхап, ауаа рацәа силагылан, гыгшәыгк рбазшәа акәын ишсы-хәацшуаз. Уаоы дауацшык, имч тызза, апагыара ихәсы икәыхәхә, амшә еицш деимарсаео исааихсит сахьгылаз ахь. Иикыз абцар сылахь инадикылт инакәыргәгәаны. «Сылахь кылицәома» хәа еымткәа сгылан ичхауа.

Агыгшәыг блакәа ирәызаз иблакәа сыхәацшуан ла-мыск рхымкәа.

– Ихәа абцар ахьуцәахыз, акәымзар улахь кылс-цәоит, – ихәан, ацхага инацәа надикылт.

– Акгы сымам, – схәсит ауп.

Ихашыцкәа рыла аҫса ааиргеит, иабцъар иикыз ихә-
да инхишыын, инапажә дуқәа рыла сыхәда ааникылан,
сыхәаера далагеит.

– Ихәа абцъар ахыкыоу!

– Исымам! – схәсит.

Еитах иабцъар сәы инҫеикит, инацәаггы ацхага ина-
кәикит.

– Иабакоу иуцәахыз? Ихәа, акәымзар ухы акабак
сицш сикәсырцоит.

– Исыздыруам, – схәсит аарлахәа, сыбжыы узеил-
мырго.

Ус сышгылаз, даасазы даасыдгылан, иикыз закәу
сыздыруам, акала схы дасит. Скахаит, сыцсы мацхсит.
Саналц, снапы схы инадскылазар, схы азбжак чны
икоуп. Аарла соыкәтәсит.

Снапы иахаз асаат ргеит, сцбыба шә-маатк итазгыы
тыргеит, аоны зласыркуаз аццхақәа аанырмыжыит. Иа-
нааилашыца, уатахк асы снаганы саанрыжыит. Арака
сымала сыкамызт, даеа оыца ацсуаа ыкан. Қәрала
исеихабацәан, рыхызкәа сгәалашәом. Руазы Урыстәы-
лантә даауан, дцон Ткәарчалка, сгыи Колхида дырkit,
иашыцәа Урыстәыла иааныжыны даауан. Ажәакала,
хахытакыз ауха шаанза хапкара иасын. Адыроасы, ав-
густ 30 рзы, ашыжымтан хахытакыз ашә аадыртын, –
Кокоскьериа угылан ухашытал! – ихәсит ашә аазыртыз.

Сымаха-сышыаха сыхәомызт, сцәа-сжыы иахыбаллак
ашәытара иаганы икан, сдакәа злацымжәаз сыздыруам.
Сангылоз, сшыамхы адашқәа сзеитыхуамызт. Смашь-
хәыллқәеи суатәкәеи кылшәытаа икан. Сыцсы анмач-
ха, сырхәазо сахыргоз иахкызар акәхап.

Изулак соагылан, срыцны сьынасхсит. Снаргеит уа-
тахк асы, уака итәан гәыцшык. Рыгәтаны итәаз дызды-
рит – Какәбаа иакәын, дреихабын. Даасәацшыны, дцааит:

- Учкэын дабакоу?
- Исыздыруам!
- Иудырусит, уеузымдырааит! Ацсуа гвардиа дала-ны дхайбашьуеит акэу?!
- Исыздыруам уи дахьыкоу.
- Учкэын абрака дмааикэа, арантэ уара тыщшьа умам.

Ғысымтит.

- Иудыруама уара узыкэгылоу адгьыл зтэу?
- Схы сырпысит, «издырусит» хэа аанарго.
- Изтэыда? – хэа деитассашит.
- Ацсуа идгьыл ауп! – схэсит, сажэа салымгацкэа сы-пшьтахьала азэы ишимчыз сыхэдацьбал дасит, аха скам-хайт.
- Уимысын, – ихэсит Какэбаа, арыцхашьара ахьын-тэааигаз сыздыруам.
- Иудыруаз, ари адгьыл, шэхы зыхтнышэцо, ақыр-туа ишитэу.

Уантэ саадэбылрган, амилициахь сыргеит. Уака хэымш акарцер ағы стакын. Срыпкон, схы ашьа ағашпэы икан, ахьаа гэгэа сыман. Сыцсы мацханы санкаха, са-хьышьтаз азэы ибжыы аарлахэа исахайт:

- Уикэац, пьта псык дибызоуп, – ихэсит уи.
 - Уамашэа избоит иахьанза сыцсы златоу...
 - Ихағы ичыз инапы надикьлан, иажэа инацицеит:
 - Ианысэасуаз, сханыцкэа ооба ссы итацсеит.
 - ... Мчыбжь дуззак убра срыман. Ажэала иузхэом урт рхы шымсацыргоз.
 - Рыцэапашьас икашэпазеи?
 - Исхамштүазар, сентиабр 5 рзы хайтнырцсахлеит.
- Сымала сызныкэомызт, исыцагыланы сааргеит ацсах-ра атыц ағынза. Санырцсах, уантэ ха хтэкеа машьы-нала абра иахьубо сааргеит. Иахьауажэраанза сыцсы

златоу абарт аҕақымцәа рылоуп. Даараза итабуп хәа расхәоит.

Абас иажәа далгеит Кокоскьериа Шьалуа Гәаца-ица.

28.09.1992

Гәдоуҕа

Апалата №22

Ачымазаөцәа ирыртараны икоу ахәшәкәа еилыцшаа-ны рыкәцара ишафьы, апә аартны сныонашылсит. Ац-шәа анрасхәа, хықәкыла сыззааиз – афронт асынтә ахә-цәа иааргаз азәык-оыцбак срацәажәарц шыстахыз атәы расхәсит. Срацәажәарц стахын зыхәрақәа гәгәамыз ха-ибашыөцәа.

Ахәцәа зныз асиа аашьтылхит сзацәажәоз аты-цхацәа руазы. Дахәапшуан акраамта, уи иацанакуаз – «иарбан палатоу дахышыштоу?» хәа акәын. Дызхәап-шуаз асиа лылацш акәылган, лөызцәа днарсацшны, ус лхәсит:

– Иацырхагам хәа исыцхьазоит апалата №22 апка дхашьтыр, ачымазаөцәагы хар рымам. Шәгәы иаана-гозей?

– Шәнапы сануп, иахышәхәо сыкоуп, – схәсит сахь-гылаз.

– Иахьаххәо указар, апалата №22 ахь удәықәахцәоит, – лхәан, доасацшит лыбла гәыразқәа рыла.

– Сдәықәышәөцәоит, аха сышьталазом, – схәан, хааи-барчсит.

...Снеиусит акоридор сыбжьаланы, снадгылт сзы-шьтаз апалата. Сгыланы сзыроуеит, исахаусит ауатах аоныцкәнтә аччабжь. Уи сгәы ааканаөцит. Уаха цшрак

камцакәа, саргъа-напы бышьтысхын, снацәа харкәаланы, асыгә-сыгәхәа хынтә ашә снасит.

– Шәлеир калоит, – рхәсит, ацәажәабжыгы ааихсыгыт.

Ашә аартны сныонашылеит. Рацхъаза сылацш зыкәшәаз ахык ачымазацәа ишьтақәаз роуп. Ацшәақәа расхәсит азәазәала, ргәабзиара сазцааит. Тыцк ахытацәыз сқамк асы снатәсит. Ачымазацәа неиҕацшы-ааиҕацшит, ус ргәы иаанагазар калап, «рыуа дарбану ари дыззааиз?» хәа. Ус ргәы ишаанагаз агәра сзымгазт, сарбану, насгы сзааизи расхәсит.

Иааибарчсит.

– Шәзырччазси? – хәа азцаара ныкасцит.

– Хәахык хынтә «рыуа дарбанушь дыззааиз?» хәа акәын хызыхыцуаз, – ихәсит атзамц иадгылаз акаруат ианиалаз.

– Хыкәкыла азәы изын мацара смааит, шәыхык спәацәажәарц сҕахуп, аамта исымоу исзалагзозар. Убри акынтә рацхъа халагап ишәсиҕабу ила.

– Ус акәзар, шәалага Беслан Ченгелиа ила, – ихәсит Беслан инацсан ишьтаз ачымазац.

Ахчы зыбга кыдцаны акаруат икәиаз Беслан даацшышәарччан, ус ихәсит:

– Исхәараны икоузси, усгы ижәбоит сшыкоу.

– Убри ушыкоу шыкалаз хаухәарц ауми иахтау, – схәсит.

– Аиашацәкыа ухәсит, иара харггы иахмаҳари узыкәшәаз, – рхәсит иызцәагы.

(...Ацхъац, арака иазгәататәуп акы: ари апалатаасы ишьтоу ахәцәа изламцәажәо арбану, икоу-ианым зеггы рхәсит, аха ирыхыыз иахрыхыыз, ишрыхыыз, ишеибашыуаз ухәа – уи азбахә схәароуп хәа ирхәазом, мчыла идумырхәозар...)

– Сағамзааит, Беслан, иухаурштырц иутаху ухьяакәа ситах иугәаласыршәоит хәа сахьяәу... Аибашыра абау-хьзеи? – схәан, снйсацшит.

Изкәа иадыз ахчы ааириашан, исырманшәаланы днатәсит.

– Аибашыра ианалагоз аены айбызцәа хобык хайцны Днепронетровск хакан. Уака исахаит Госсосоветаа Ац-ны ишақәлаз, аибашыра ишалагаз. Уаха цшрак кам-такәа хдәықәлеит Ацсныка. Август 15 рзы хааит Цсоу ахәааәы. Ахәаа ханахыс, амған азәгы дахпырхагам-хазеит, азәгы хнимкылазеит, хашиашаз Ешыра хнеит. Уака ихархәеит Акәа, Ацха кацшь асы ақыртцәеи ац-уааи нак-аак сйсагыланы аибашыра иаәуп хәа. Уах хәынаххейт бшар хамамкәа. Ацха кацшь асынтә адыр-ра хауит «шәхьац» хәа. Уа сықәцны Ешырака сааит, уака сйсакааны иказ акомендантгә взвод салан мчыб-жык. Ейхабыс дхаман Арсен хәа азәы, ижәла сгәа-лашәом, дацсуоуп.

Әнак хдәықәырцеит Азобьбжяка, адца маза ихамаз анагзаразы. Акатер ала амшын ххылан, Кьалашәыр хәа-зарц сгышхагмыз, иахбейт хамәа шкыз: амшын ихгылан агбақәа әәба. Акы ақыртцәа иртәын, сгы – СНГ. Иах-цәымыцхейт, хусқәа шылцшәадахох хбейт, хамгьежыр ада цсыхәа хмоуит. Хгьежыит, хазхыцит Афон Әыц. Еицыз, машынак хнақәтәан, Ешыра аштаб асы хааит. Арака Мушьни Хәарцкыиа игәыц халарцеит.

Август 30 азы ихауит адца, ацха ааигәара хтыц ка-цаны уабы химбо, хпозиция хәхьчаларц. Август 31 азы Ешыратәи ашкол асы хакан. Сентиабр 1 азы асаат 12 рзы, 30-обык аибашыоцәа хдәықәырцеит цшыхәра, адырра злахауз ала, ага итанкқәа азы ирраны иахьыказ атыц ахь. Уабы химбакәа, аиацәара хсалакны, хшыапы-шьтыбжь мырго хнейуан. Даара ахгәатарә бзия кацаны

хнеит хтэараны хыхыказ апозициае цырхага ҳамамкэа. Хтыцкэа ылхны хнатэсит атанккэа ааираны излаказ ала.

<...> Аены амш бзиан, ицхарран. Амра цхон, ацшаггы хыпэашэамызт. Адггыл бахтэараза икан. Хтэоуп хацшыхэуа. Ахэылбыхан, асаат 17 рзы, азнырцэынтэ ахысра иалагеит. Хара ххысуамызт, ххысыр хасцэырахгон <...>. Ухысуаггы икамызт, узсихсуада, уаф дахбомызт. Дара хысуан ирымаз атехника ала – атанккэа, БМП-кэа рыла, аснаиперцэаггы хысуан. Ус хаштэаз, хпозициала азы ирны рсаархеит атанки БМП-кэеи – зеггы аа-цырак ыкан. Азы ирны, аевкалипткэа рыла ихалт. Хыхтэаз ихавсны рсынархеит, хэык асы ртыц ылхны инагылт.

– Уи златашэырхашаз абцар шэымазу шэара? – спааит.

– Рыцхарас икалаз уи ауми, хацсахы сибакун уи атархага абцар аххэамамыз азы. Ацыхэтэан ихазбсeit еицу агэыц хсацшарц оыцбараны. Хсацхэа дцаны икэхаргылт – хацшыхэны, ихавсны ицаз атехника ахыгылоу атыцкэа реилкаара.

Хаспаны хдэыкэлеит. Даара акыр хнеихыан еицш <...>, даацпылеит Амиран Берзения агранатомиот кны. Икакэаз иаххэсит. Асаат 21:40 рзы Амირани сареи алашыцара хсацаны хсынаххейт...

Асцэақэа ажэоан ижэпаны иапан, амза шеишеиуа ицхон. Уи ганкахьала цэара иахзыбзиан, даеа ганкахьала – ихаған, избанзар апц еынла еицш иарлашон. Хнейуан хацсы заны, ачыккэа ханриватэон хзыроуа. Ус егэа ацэбаа хбазарггы, атанккэа ахыгылаз хазнеит 40-ка метра харзааигэаны. Хгылан хацшыхэуа, дара роуп хэа цкэа агэра анахга, Амиран дмыццакзакэа игранатомиот атанк афарақэа аркны иахыгылаз, агэта иарбаны

днацхсит – акамультавтивтә снариад дөықөицсит. Иаа-хсит. Уаха снариад хамамызт, хашьтахька хгьежьыр акөын, хгьежьит. Хтыцае ханааи, ихазбсит апштаб ах хцарц, икоу аусқәа раххәарц.

Асаат 24 калахьан, амџан Мушьни Хәарцкьиа игьыц ицны ишааиуаз, иаахцылеит. Икақәаз аусқәа иаххәсит.

– Схынхәны сааиаанза, азәгы шәхы итамшәааит цъара дцак халагоит хәа, – ихәан Мушьни, [даакәгежьны] машьынала дцсит апштаб ахь аснариадқәа ааигарац.

Дахьцаз дынхацәсит, акыргы бжьан. Дхынхәит асаат 4 рзы, ашара џобака саат шагыз. Имачымкәа иааигейт аснариадқәа.

Хәахшсит х-гьыцкны. Мушьни ааџык ракара иманы, хәдака дакәшаны, дара ахьгылаз рааигәара тыцк алхны дтәарц иеынеихсит. Амирани сарей даса џыцба хәцны ладала халбааит, хәгранатомиот кны, хазы снариадк хаман, иара убас автоматқәагы. Ахцатәи агьыц – аханатә иахьтәаз апозициафьы итәан. Хәансидьцуаз Мушьни ус ихәсит:

– Доусы шәпозициақәа кны шәантәалак, шәзырџла, сара рацхьа ахьсра касцоит, нас шәара шәхьсратәы икалозар, шәхьсуеит.

Доусы хтыцқәа реы хнеины хтәаанза иахцәыллашсит. Аиацәара жәпа хазлатәоу хәхьчоит, хәхьынацшуа хнапсыргьыца икәушәа иахбоит зегьы. Чытбжьыкгы гом. Хаштәаз атанкқәа, БМП ухәа ахьсра иалагеит. Дара грас ирымоуп, ашара иаацалоны еицц, ажәыларәа иалагошәа, ахьсра ацшьыргоит иаакөымтцәкәа.

Ахьсыбжьқәа анааикәтәа, хзырџуан Мушьни данбахьсуеи хәа. Ус хаштәаз, атынчра иалџит ахьсыбжь. Мушьни итйркьаз аснариад ишахбоз атанк иаахсит (алиуки акопоты шыказ). Ишахбоз амца акит.

– Ариқа, афырхаца Мушьни! – ххэан, Амирангы инакөырцакны дхысит. Уи дзеихсызгы иаахсит, аобатөигы дөықөицан, уигы аахсит, аха ицымжөсит. Хәхтөаз рбазар акөхап, хәихсра иалагеит. Аиҫахысра гөгөа хабжьалт. БМП иакөгылаз апулемиот ала ихаихсуан.

– Шөыегөашөт, абаац! – ихөсит Амиран, ахысра дшаөызгы, дхалабжьон.

Ихамаз агранатакөа наххит.

...Амра абахө иавцны, рацхятөи ашөахөакөа аахақөнацсеит. БМП ала ихысуаз апулемиот ахкөа руакы акөшөсит саргьа-шьапы, сшьамхы илацакны, аобатөи ахы – саргьа-напы, савтоматгы нкахаит.

– Аа, сырхөит, – схэан, снейзкөыҫы ганха сынқахаит.

Сөыза Игор Убилаа дсывыршьааит. Уи Мыркөылатөын.

Сықөиан адгьыл, ашьа сыцкьаса ицон. Амиран даа-сыдххылан, дшьамхышгыланы, – Аа, Беслан, усыргөгөа, уажөыщөкьа уалахгоит, – ихэан, бинтқөак цшааны, акөкөахөа ишхәихсуазгы, Бориси иарей сөахөара иалагеит. (Борис ижөла сгөалашөом.) Аөыцьягы ахкөа иааиуаз ирцөымшөазакөа, салгара иалагеит: азөы сырхөазо сигон, егы – хабцьярқөа дрыцан, азөы данаацсалак, егы сигон. Ус сеитаркуа мацара, ацьябаа ду баны, амца салыргеит. Амөан сахьяаргозгы исылабжьон, сгөы карцон, «ухацами – ичха» хөа. 350 метра сырхөазаны сааргеит, нас иахьшөартамыз тыцк аөы ханааи, ркөакөа сықөцаны, километрак сыргеит. Урт ацьябаа исыдырбалаз ахаан исызшөом. Ишөаны, скажьны ицазтгы, сшьабаны сыцсуан, сара схы сацхраауа сыкамызт. Уажөы дара ахьыкоу сыздыруам, издырусит ишеибашьауа, истахуп урт машөырда аиааира аөынза сибашьырц, ахьз дугы рымазарц.

Изхысхэаауа,.. кəкəала спааргоз, амəан машпы-
нак рыкəшəан, уи сартсит, ахəышəтəыртахь сааргсит.
Уажəы хар сымам, макьана схала сызныкəом, сзырны-
кəо абарт роуп, – ихəан, арныкəага лабакəа ахыгылаз
ахь инапы наирххсит.

Аснытəи ала Беслан ицышпьтаз ибызцəа сзырмацəа-
жəсит, аамта сзымхсит. Агəабзиара нарацəашьаны,
«абзиараз» хəа хайдыцит.

03.10.1992

Гəымста

Апозициясы алаф

«Ачеченцəа акалакь иалалт»

Ешпыратəи позициак акны хайбашпыцəа апсшьара
аамта ирымаз рхы иархəаны, аблиндаж апхьа итəаны
ажəабжькəеи алафкəеи сибырхəон. Зыызцəа ирзызырə-
уа итəаз арцыск ус ихəсит:

– Уажəы исхəарц истаху хайбашпыцəа Гагра
аныргоз икалаз акоюп. Арака итəкəоугы иала-
хəыз шəыкоюп. Ижəдырусит хайбашпыцəа «ураа!»
хəа акалакь ианалала, акыртцəа абжаоык рабцьяркəа
кажьны, рхы ахынахоз ишцоз, – дналагеит иажəабжь.
– Аиааира ашьтахь, гəыцоык хайбашпыцəа рыцсы
ршьон цлакы амцан. Ус сибашпыоык деидараха, ипсахы
сибакуа даарыдгылт.

– Иуаашпыоузеи, икалеи? – хəа иазцааит итəкəаз.

– Арт уаазам, иахьынтəаанага сыздыруам аха,.. –
ихəсит иаарыдгылаз.

– Дарбан узеу?

– Дарбанкəоу акрыздыруоу, рыхыз уаоы имхəааит!
«Шəыоны шəабацой?» хəа гəыцоык ицоз санразцаа,

ус рхәсит: «Ачеченцәа ақалақь иалалт!» хәа. Сара соуп ачечен анысхәа, иркыз рабцъарқәа нкажьны, рнапкәа ироахсит. Нас, арт роума айбашьыюцәа, – ихәан, дызцаз абцъарқәа цака инкаижьит.

04.10.1992

Гәымста

1. Апозициаҕы алаф

[«Ацьыкәреи иакызар калап...»]

Ацшыхәратә пункт асынтә ланарцшыгала дыцшыхә-уа дышгылаз, – Аа, абан, абан, избоит атанк ацьыкәреи иахыалагылоу, – хәа ибжьы иргсит Гыви Хәупориа.

– Уи иахагы амхы ишалагылаз збеит, – ихәсит Гәурам Гәынба.

– Ацьыкәреи иакызар калап, уи азын ауп изеитамцуа, иззаза изгылоу, – алаф алихит Даур Халуашь.

2. Аацсара заку ззымдыруа

Ашара саатк акара шагыз соагылан, сәи-снапи зәзәаны, сабцъар скәакәа иныкәтаны, аладара сынталеит. Апост икәгылаз Гәурам Гәынба ибжьы нсыкәиргеит: «Ашьыжь мшацкәа, уабацой?» хәа. Сахьцоз мхәакәа снапы ааскьан, сымоахь сәынасхсит.

Снеиуан смыщцакы, ашьыжьтәи ацша сзамоакәа хьшәашәаза иааканатан, сцәеи-сжьи ардысуан. Ақыта рбагькәа сикәсыртуан, цъара-цъара алашбыжькәа гон, ацарақәа ашәа рхәон. Хахәык сныкәтәсит Акәа салацшуа. Азныказы айбашьра ыкамызшәа сгәы иснаҕеит, атынчра исхатәаз иабзоураны.

Стәоуп ахәыцра сартаслымны...

Схэыщра санаалц, сахынацшуа избоит: сыцака икоу асфальт-моала (Гэымста ацхаёынтэ иаауа) амоа данымлакэа, аган иеаташэа, ашышьыхэа дааиусит азэы. Иныкэашьала дыздырт уи. Дааиуан алашьцара иеатан, аснаиперцэа дрымбарцаз. Зны-зынла даатгылон Ачадара далацшуа. Сахьтэаз дсывсны днеит хайкөшөөараны хахыказ атыц аёы.

Соагылан сынталеит ахылацьара. Снеит дахыгылаз, ацшэа сибакхэсит. Адэахы цөгьала ихьтан, аохаара ибжысны иааиуаз ацша иааузымчхаратэы икан. Хацхьа игылаз «Нива» хнакэтэсит, аоныцка ицхаран. Сумка итаз сблокнот аацёырызган, азцаара истеит.

Хажьтатэаз асаркьа далцшны Цугуровка ахэахы дыцшуан, илацш уахь икыдхалеит ухэаратэы. Азныказы азцаара истаз имахазар акэхап хэа сгэы иаанагесит. Аха сгэы сажьесит, айбашьра иалагеижьтэи забцьар кны абна илоу, злымха чьтбжы аозмыжьуа, уажэы истаз азцаара пцаймахауаз, иахаит... <...>

Ихэыщра дызлаз даалцын, аацсарей амыщөөарей знубаалоз ихэсы ышьтыхны, даасцацшны, ус ихэсит:

– Уаоцас аиарта сагэыламысижьтэи ыымзи бжаки цусит,.. абас иабанзацари, иараби?.. – ихэан, ишьамхы ибжьакыз иабцьар агэыцэ иарма напала интарсны иааникьлесит симаргөгэа, игэала уи ала ихигөшэа.

– Зегьы сьхэарак-сьхэарак рымоуп, ас назаза ицарым, – сьхэсит снисацшны.

– Уа уиашоуп. Ахахэ ибылгёо илеиуагьы, ишнеиуа, уаха цьаргьы изымцо, тыцкае иаатгылоит. Арт алахша-кэагьы абра, абри атыц изахысып хэа сыкам, – ихэан, Цугуровка акөцэ иавцыз амра ашэахэакэа неисаччан, илахь ааиманарцесит.

Ихьлца ааихихын, ишьамхы иныкэицеит. Сызцаара атак акацара дналагесит Аозба Витиа Хэцьарат-ица.

Аибашьра ианалагоз аены иобызак дицхрауан, Ача-
дара ақытан «Межколхозстрой» асы ағөы рхуан. Абжак
рыххьан еицш, апех айхабы (уи дқыртуан) аус зуаз даа-
рыдгылан, қыртшәала ус райхәсит:

– Шәызеу шәусқәа шәыркәатны ирласны доусы
шәыонқәа рахь шәца, – хәа.

– Икалазеи, хусқәа кажьны хцаратәы? – ихәсит ау-
суцәа руазәы қыртшәала.

– Аибашьра иалагсит, – ихәсит апех айхабы, хара
хахьгы даацшит, иихәаз хзеилкаау, иахзеилымкаау
идыратәы.

Витиа ақыртшәа ибзианы идыруан, аусуцәа реихабы
ас анихәа, днаидгылан диазцааит қыртшәала, – Ейба-
шьуа дарбану? – хәа.

Апех айхабы уаха ажәак мхәакәа, иқышә азәы
дтасызшәа, дынидууаан исынеихсит, исынеихсит
акөым, дыоны дцит. Игылақәаз ицашьа ргәамцхсит,
«ала ахьтоу алағырз леиусит» хәа, ари иихәаз иаша-
цәкьазар калап ргәахәын, Витиа дзыцхыраауаз иы-
зеи иарси ағөы ахра иаакәыцын, ирххьаз амашьына
инақәцаны, аоныка иааргсит. Аоны иан лымацара
лакәын иказ.

– Сашьцәа абацеи? – хәа иан длазцааит.

– Иабацахуаз, нан, Акәака ицит, айбашьра... – лажәа
далымгацкәа, лчабра аацәырылган, иааләылшьит. Даа-
кәыцсычхан, апыхәтәан ус лхәсит: – Зпшамхы инанагоз
ақыта зегьы цит.

Витиа уаха ажәак мхәакәа, аоны дындәылкьсит.
Ашта дтышуан еицш, иан лыбжьы илымха интасит:

– Нан, сычкәынцәа, шәыегәашәт шәахьыказаалак.

...Гәымста ацхаәы даннеи, уака игылан БМП, уи
ныкәицон Чытанаа Лиова Мухран-ица. Уи инақәтәа-
ны рсынархсит. Ацха иқәсны ишнеиуаз, БМП аанәсит,

ицхастахейт. Икардозей, илалбаан, Ваниа Аозбеи иарей шыапыла Акэака реынархейт.

Ус ишнейуаз, қыртуак имашыына ааныркылан, қыртшөала инаиацөажөан, Ацха кацшь аёынза рна-гара дақөшақатхейт. Иақөтөаны ишнейуаз, агъежъ ткөацын, иаагылт аёсуа университет ацхья. Амашыына илалбааны, рабцьарқөа шыркыз шыапыла инейт Ацха кацшь аёы. Арака ауаа рацөаоны еизахьян, хышөоык ирейхан, амала абцьар зкыз мацөын, сихараоык бцьар-да икан.

Аихабыра реынтө ахьяцразы адырра калейт.

– Ацха кацшь ааныжъны нырцөла Гөымста ацхас хнатөейт, апозиция кны. Ейсақхааит агөыц, жөаоаоык реынза злаз, сихабыс дхаман Алик Қөтарба. Хөацхья дцас икөгылан ацха ахьчара, аға дықөымларц, – абас иажөа анагзара дналагейт Витиа.

Август 28 рзы, нанхөа аены, ацха шырхьчоз, (ускан дара төан ацха нырцө, «Бзиала шөаабейт» хөа аоыра ахьяну ацакья ацака), дара рахь ишааиуаз рбейт ахөцөа моапызго амашыына. Реырмазеины инатөейт, икам-ло икоузеи хөа. Амашыына аарышьтит рацхьянза, нас иакөшаны инагылт. Иааиз ирырцөейт ахөшөқөа, абинт-қөа ухөа иатахқөаз ахархөагақөа.

Иаақөгъежъны ицейт.

Ашыбжьон сицш рхөы иахатөаны акрырфон хөык, егырт фөык уаоы иахымбашаз ахацакья иаөатөаны ицшыхөуан. Акрыфо иштөаз, Сосо Чичибаиа игөейтөейт ахөцөа моапызго амашыына дара ахьтөоу апозицияхь ишааиуаз. Сосо иөапа шыкыз имфазакөа, иацхья инькө-цаны, – Сейтацааусейт иахзааргозеишь? – ихөан, итөаз дныреацшит.

– Иарбану иаауа? – рхөан, егырт аоыцьагъы амашыына злаауаз амоахь инацшит. Цкья ианахөацш, ано-

мер амамызт, ацбар кацшь анымызт, хобык абцбар кны иштатөаз сицгэартеит.

Апца ахы ахьяанцөо, нырцө, автобуск пхастаны игылан ахацакья ацхья. Уи иаватөан ахобь акрызфоз, уабы ибьо икамызт. Амашьына иааиуаз есааира ирзааигөахон. Иааиуа арбанқөоу цкья еилкаатөуп игөахөын, доагыланы, автобус азкөакьк иеатаны, бцбарда днацшит Витиа. Дахьынапшуа ибоит, азөы автомат аценцьыр икылакны ишикыз. Агөра игеит иаразнакала, иааиуаз ақыртцөа шракөыз. Витиа даахьяцшын, Сосо еихөсит иааиуа амашьына деихсырц.

Сосо ццшрак камцакөа, иабцбар аашьтцаан, иааиуаз амашьына деихст. Амашьына аанымкылакөа, ишааиуаз инерциала автобус инадгылсеит хаха. Ацскы зкыз деицамхакөа, амашьына ақөыргьежьра далагеит. Убри аамтазы Сосо автобус днацаиан, ибжгы иргеит:

– Витиа, абаац, ацхыраара лас ашьтахь ала иааиуеит ашьакауаа өажөаобьк реынза, урт сара иааныскылоит, шөарт ацхыраара лас шөеихс! – хөа.

Витиа дахьгылоу еитатцшьа имамызт, Зефик Агрба икөситусеит. Зефик дыууаза дыцан, иабцбар (апулемиот) аашьтхны, амашьына аихсра далагеит. Амашьынаныкөцаөи аоныцка итатөаз азөи ишьит, агөтаны итөаз даниалеит. Уртцөа зегьы Витиа дахьгылаз ибон. Зефик икөситусеит ибжгы рдуны, акузов инацакны дхысырц, арахь, хазы ихы ишөиуан, иабцбар иааигөара иахьыкамьз, бцбарда дахьгылаз азы. Зефик дхысит. Ихымта башамхеит, акузов ианиалаз икөшөсит.

Амашьынаныкөцаө идтөалаз акабина дынткьан дыөт, ишьклахьсра иалагеит, аха акгы имаахеит. Витиа деицамхакөа ицьыба итаз алимонка ишьклаижьит, ишьтахьала икахаит, уи (жөаха секунд рыла ицжөоз) пжөаанза дацөеит – дыцан аладара иесеитеит. Азынр-

цэынтэгы хайбашыоцэа оыцъака сихсуан, аха арагы акгы имыхкэа ицы игейт.

Сосо Чичибаиа иаиуаз ашыакауаа рэынтэ азэы дйшыит, егырт шэан, ихэзаны шытахыла идэыкэлейт. Абри ала уи аены ага ижэылара аанкылан. Уи ашытахы лассы рхабар камлейт, рыцсэа кажны ицейт, аа-мшы ракара нырцэ ишытан. Рыфы го ианалага, иахтэаз ирзымчхазт, Витиа дызлаз агэыц, рыжэаоаоыкгы, ацха икэсны, аарцэ позиция бзиаак алхны, итэсит ацха ацыхэахы ала. Ажэымш аены исыхазаап, иааит рыцсэа ахышытаз.

Витиа дахыгылаз урт ибзианы ибартан, рыкэситуейт кырт бызшэала: – Шэаины шэыцсэа жэга, – хэа.

Азэы азнырцэынтэ ибжы иргейт кыртшэала: – Уака шэахыкоу шэыргэгэаны шэыказ, ишэку атыц хнеианза апсуаа ишэцэырымгааит, уахы хнеиуейт уажэы, – хэа. [Нас] сызтыз ицыз рахы дынхыапшны, – Шэеиха ха хтэкэа ахытэоу ахы! – <...>

Реихабы ицэажэоз ус игэы иаанагейт, кыртшэала ацэажэабжы анраха, хымцада, рэызсэа позицияк кны итэоуп хэа. Урт дэыкэлейт аарцэка. Ацха ааигэара ианааи, хпозицияс иказ азэы изымчхазт, дрылахысит. Уи акэгейт, рыбжыара аиэахысра калейт, аха цсбара камлейт. Азэы иенымкылара иахкыаны аоперациа хыбгалт, иаиуаз ацха иныкэсны, аарцэ инагылар, цашыа роуамызт.

Ажэамш аены азнырцэынтэ иааит абирак шкэакэа кны. Ацха нырцэтэй аган икэгыланы сыртусейт:

- Еи, апсуаа, уака азэыр шэыкоума?! – хэа.
- Хакамкэа, ара хаками! – рхэсит хайбашыоцэа.
- Шэыцсэа зышэымгозеи? – хэа ицааит.
- Арт хара иахтэзам, шэара шэтэкэа роуп, – рхэсит хайбашыоцэа.

– Ирзаауазеи, ситауго икам.

– Шәара шәыцсәә роуп, ишәтаху рзыжәу, – хәә атак карцеит ацха аарцә итәаз хайбашыыцәә.

– Ихаблыр калома?

– Икалоит.

Ари атак иазцшызшәә ацхыраара лас амашына аоныцка абылтәы ныонатәаны, ирблит. Амәәе икажбызгыы, деитамгакәә, абылтәы икәтәаны, амца ицрарцеит. Рус изеыз ианалга, иныкәланы ицеит.

– Ажәесизатәи амш азы ситах фәык рбирак шкәәкәә кны иааит ирбылқәаз ахышытаз атыц асы. Уархалк аацәырырган, сицыхны инышытарцеит. Амашына ибылны иакәыз абаәкәеи ахәеи ауархал алапсара иасын. Ацыхәтәан ауархал ааикәарены иаакарцан, ирыманы идәыкәлеит. Еицыз рахынтә азәы днеины ихала апарает дныкәтәан, игәы дасуан, ихы дасуан. <...> Уи изааигәаз иобзак, ма иашыак иакәзар каларын. Урт хрыламхысзакәә ицеит... – иажәә абрака иаәсахитәеит Витиа.

Ихахәы жәпа иәәхаз ионашык рыла ишыташыка инапхьсеихәан, нас ишыамхы икәыз ихылца аакәихын, инаихаицеит. ...Дтәоуп сымткәә, акы дазхәыцуа. Саргыы дсырцакуам, издыруеит уи ихәыцыртақәә шака ирацәоу. Уи аахыс аамта мац цахыоума, мызки бжаки аибашыра аоныцкала аитакрақәә кыр калахыеит.

Дызлаз ихәыцра данаалц, азцаара истеит:

– Витиа, ихәәсхыоу аамта узыргьежыуам, уи гәәларшәәгоуп, аха иахыа шәтагылазаашыа шцакоу шәгәыш асы?

Дахытәаз даәсырхасын, инапқәә рыла иблақәә ааиркәычит, ситах ихылца ааихихын, ишыамхы иныкәцаны, ус ихәеит:

– Иаха рацәак сызмыцәеит, аха уи шыта сашыцылт, тынч саныцәахыоу схаштхыеит... Исутаз азцааразы,..

хгэыц сиднакылоит жэахафык, еихабыс дхамоуп Сосо Чичибаиа. Хпозиция даара ибзиоуп, – абас иажэа анаг-зара дналагеит Витиа.

Сосо игэыц ртыц алхны итэсит Гэымста ацхаи Ацха кнаха хэа изышьтои рыбжьара, ацхақэа рыбжьара азэы азы дыруазар, рылацш ицашэаратэы. Уака атыц бзиан, атабиакэагы карцеит.

Ацха кнаха ааигэара инхоз Варган Арталиан ионы ас-нариад аахан, ионы зынзаск инықэблаа ицеит, агэраца, бетонла икацаз, убризацэык аанхеит. Убри рхы иадыр-хэон Сосо Чичибаиа игэыц ацшыхэразы. Уака хобы-хобы-ла уахгы-сынгы реыцсахуа, итэаны ирыхьчон. Арантэ ибзианы ирбартоуп азнырцэ ага дызеу. Иаххэап: реа-нырцсахуа, ацхыраара хэа ар анаарышьтуа, ахысра ана-цшыьрго, иахьынтэхысуа, шака техника енак ала амса ианыланы инеиуа, иахьцо, иарбан бцбару излахысуа ухэа, рылацш ицашэо зеггы гэныркылон.

Ус ицшыхэуа иштэаз, енак адырра роуит ацха нырцэ, Цугуровка ахэафы ага иснаиперцэа тэсит хэа. Ауха адырра анроу, асазыкацара иалагеит уацэы ашыжь азы.

Ашара акыр шагыз игылан, акы инацхан, амса иқэ-леит Сосо Чичибаиси, Зураб Агрбеи, Витиси. Асаат 10 калахьан ахык Цугуровка амса баацсы акызтра ианаа-дгыла. Инасалт. Инеиуан ашышьыхэа, инацшы-аацшуа, ршьапы ашытыбжь мыргакэа, хахэык рыцакэымпылыр хэа ишэаны, избанзар уи ашытыбжь ицэырнагон. Осба-гы, инеиуан ашышьыхэа, амшын цыаракыр ицааны ика-зар, иаахацалар хэа ишэаны. Амш бзиан, ажэсан цкъан, амра хааза ицхон, аха ашыжьтэи ацша хьшэашэа мачк ахьта уанаркуан.

Ос-саатк акара амса иқэын, акгы рцырхагамкэа ихэ-неит Цугуровка ахэы. Мачк рыцсы ршьеит, инацшы-аа-

цшит, аха аснаиперцэа цьаргы рцэаара рымбсит. Ахэы ишықэыз мацара илбааит Цугуровка аика ахьынцэоз. Уака ирылашэсит «Дед» игэыц, аабык рсынза иказ. Урт дцас ирыман амца ахылацпра (ацшыхэра). Машьыноума, техникоума, ауаа роума, ирбоз зеггы рзы иахьахэтоу адырра карцон. Апозиция бзиа рыман, атабаикаэа рыщыцхьаза кацаны икан. Ргэыц оыцбараны ишан, итэан цшьоы-цшьоыла. Сосо «Дед» сихэсит, арахь, дара рышка ишықэнагалаз, дцас ирымаз, ацшыхэра адырра иканацаз шиашамыз...

Витиа иажэа ааникылт арака, ицьыба итаз атадын аацэыриган, ақбаад сыт хэычык амхны, атадын нылацаны аикэархэра дналагсит. Еикэархэны даналга, амца наркны инеиесыцеикит. Саргыы сахьтэоу соымтақэа срыхэацшуан, цьаракыр акыр сцэагхама, акыр сцэыбжьахама хэа. Мачк атадын данаха, снисацшыны азцаара истеит.

– Сағамыз, Витиа, уаацсаха ушыкоу збоит, уажэы айбашьра цоит, ас еицш еазны аамта хмоур калап... Хазеу хажэа нахагап, – схэан, сблокнот снагэылацшит, акы сцэызны сашьтоушэа абгыщқэа рсихыршэшэара салагсит, уи ала аамта мачк истарц, иихэараны икоу дазхэыцны ацэажэара даналаго азы.

– Шака шықэса ухьцуазеи? – дцааит сыла дхьцшыло.

Азныказы исхэо ссамшэо, секундкэак ус еымткэа стэан. «Сышықэс иазиуазеи, уи аума иихэыцуаз?» аасгэахэт. Аха ус егьа иказаргы, шака схьцуаз схэсит.

– 52 шықэса схьцуеит ухэоу... Хышықэса рыла усеи-хабуи.

– Узацзаазеи? – хэа азцаара ныкасцит.

– Уқэра ыкоуи, арахь уаазбеижьтсеи машьынак уақэтэаны усымбац, шыапыла мацара уныкэоит, ма-

кыана угәашьамх гәгәзаап, угәгы цкызаап, – ихәан, ишьапкәа рыбжьара ибжьагылаз иавтомат ишьамхкәа инрыкәицеит, ус сиҳа сиғхап хәа ицхьазаны.

Даакәыпсычхан, иажәа анагзара дналагеит.

Цугуровконтә иааижьтәи мчыбжьык цуан. Вартан иғәрацакынтә цшыхәра хәа есымша ицалон. Ус, енак агәраца ицатәаны ицшыхәуан хык: Уча Чаава, Лапа Цьарсалиа, Витиа. Ашьыжь асаат 8 рзы Витиа ланарцшыгала дыцшуан, азнырцә, 130-ка метра набжьаны, игылаз онык дахәацшуан. Уи кооперативтә онын, иахзын «Ацсны». Уака сиҳабыс даман Гәылуа Минди Амиран-ица.

Убри аоны казармапас икоу аоныцка аоныматәтә цех ыкоуп. Уака, Витиа дахыцшуа ибоит, силартәаны икацоу агәкәа рацәаны ишышьтоу. Уи идырусит аоныцка икоу зегы, избанзар уака аус иуан, анерта-ааиртакәагы ихәнацәкьарак реицш идырусит.

Дмыццакзакәа дшыцшыхәуаз, илацш даацашәсит азәы. Уи гә-дук иманы дааиуан. Ирхәазо иааганы ценцьырк инадиргылон сицш, Витиа иавтомат ала дхысит. Ишибоз дынхышпәтны дынкахайт, агәгы найкәхәйт.

– Ианбакалеи уи? – сцааит сара.

– Сентиабр 29 азы.

– Ибзиоуп, уажәа нагзала, – схәан, ссаарманшәаланы снатәсит.

– Арака, ари аонасы аены ионан 30-оык реынза, – абас иажәа анагзара дналагеит Витиа.

Итәоуп агәрацасы сицәажәо, аха рылацш ахуп уи аоны. Аамтагы ообака саат цахьан сицш, роыза Уча Чаава ланарцшыгала дшыцшуаз, илацш дыцашәсит азәы. Уигы аценцьыр асынтә Ацха кнахахь ланарцшыгала дыцшуан. Уча иикыз аланарцшыга Витиа ина-

ииркит, уи акөхсит, Витиа минутқәак рыла игәсцитит ишитахыз сицш. Дмыццакы, иавтомат ала дкылцшны, дацхсит. Ишибоз, иикыз аланарцшыга лаимпытшәан, адашьма инықәхаит. Иара мачк дгылан дадырсызшәа, нас азәы ганха диханы дкаижьызшәа, дынхышәтны дкахаит. Икахамта инақәырццакны, машьынак агәара иааталсит, аха еидарак аанагоу, мамзаргыы ауаа ааргоу, изакәыз цқба ирзеилымкааит.

Агәрацафынтә ахык цшуеит икало хбап хәа. Аамта рацәак мцыкәа, ирбеит цәоанк акаска ахарцаны азәы ишышьтыхуаз сихсырцаз, аха уи дара амеихсцит. Ацәоан ахарцаны акаска шытызхуаз агха каицит: Акы – изгәамтазакәа ацәоан доахацәсит, ауафы шиакәым уи ала агәара ргсит, өөбагы – акаска ус баша патронк ақәдырзырц ртахымхсит, хцагы – ихысыр, дара ахьтәоу амаза тыц аацшыр алшон.

Абасала, абри амшгыы иманшәаланы ицаз акы хәа ирхыргсит.

Иажәа арака иааникылеит.

Хазтатәаз «Нива» асаркыа мачк длахан, аґатын-лоа июначыз ацарта айтсит. Сахьихәацшуа ацәа ила ишыгыло збон, уажәы-уажәы дөырхасуан.

Даасыхәацшын, ус ихәсит:

– Уажәтәи ала абра иаанахкылап хайцәажәара. Аиаша ауми, Сосо ила дааиааит хәа ансынауцха, самацхашьаны сааит, акәымзар саауа сыкамьзт. Ускак зыхәои, уаргыы иудыруеит хтагылазаашьа шыкоу... Алашьцара сеалакны сааит, аснаиперцәа амацәаз старымкырц. <...> Рылацш сыцамшәакәа сьзлеир, стьцафьы схы нықәысцар ауп. Ғазны ханеиқәшәо, иахзсийбымхәаз сибәххәап, – ихәан, амашьына даатыцны днагылт.

Саргыы саатыцит.

Ашьыжьтәи ахауа хьшәашәаза инасәсит.

- Абзиараз <...>, – ихэан, имоахь иёынеихеит.
- Абаацс, уегэат, абзиара узыкалааит, – схэеит сахь-гылаз.

...Днсиуан абахэ ашьапы исавакны, сылацш ихын уи архэара давалаанза.

05.10.1992

1. Гэымста

[Аенытэи ахысрақәа]

6:30 – ашьыжь ҳахьтэоу ҳацака ахэы аёынтэ ҳ-БМП хынтэ ихысит. Рых-снариадк ақәшәсит азнырцә игылаз ангара ахыбрақәа. Хғылан ҳахәацшуан, иахбон рых-снариадк иахьахәтаз атыц ишаахоз. Ҳахьгылаз «Ура!» ххэеит;

6:45 – аға БМП ала ахысра далагеит ҳпозициахь;

7:15 – ҳахьтэоу ҳпозициа аёынтэ ихахаусит пулемиот-ла, аснариад ухәа, ахысра ишаёу Гэымста ацха ааигәара;

7:40 – азнырцәынтэ ҳпозициахь танкла ихысит, ика-хаит х-снариадк;

8:00 – танкла оо-снариадк қахаит ҳпозициахь;

10:25 – ихалт аҳаирплан СУ-25, оынтэ иаххацрит;

11:20 – атанк о-снариадк тнаркьсеит. Ешыра онык амца акит;

12:13 – тынчроуп;

13:40 – ахысыбжьқәа гоит иаакәымтцакәа Ешыра;

13:45 – атанк итнаркьаз снариадк қахаит ҳпозициа иоахькны;

14:10 – оо-снариадк қахаит Узабаа ааигәара, атанк итнаркьаз;

15:00 – гаубицала ихысит, икахаит аа-снариадк Узабаа ааигәара;

15:13 – гаубицала 00-снариадк қаҳаит хпозиция ааи-гәара;

15:45 – снаиперла ахысра, ахысыбжьқәа гоит мсйхсыңрада;

16:20 – гаубицала ф-снариадк қаҳаит;

16:43 – гаубицала 00-снариадк қаҳаит Узабаа ахәа-хьы;

16:45 – ажәытә м0а аңҗа ҳацатәоуп Тенгыз Гәынба, Едик Аңба, Ахрик Таниси, сарси. Җаңҗа атабиа қацаны икоуп. Ааңәәә ацслымз рҗацаны, аңҗа ҳацсны атабиа ҳантагылт. Уи инақәырццакны аснаиперцәә ҳахысра иалагеит. Атабиа ҳтатәсит иаразнак, ахқәа асыв-сывхәа ааңәәә инрылакацит;

16:50 – танкла х-снариадк қаҳаит Аңҗа кнаха айгәара;

17:30 – танкла 00-снариадк қаҳаит Ешыра, ауаа ахьсеиланхо ахь;

17:55 – гаубицала снариадк қаҳаит хпозицияхь;

18:20 – танкла хә-снариадк қаҳаит хпозицияхь.

2. Аладатәи Ешыра Тарба Рауль Ваниа-ица

Саатк инсеҳаны ахысыбжьқәеи аткәацыбжьқәеи игоз, уажәы ианааихсың, аблиндаж итатәәқәаз азәазәала итҗцны, х0ы-цшь0ыла ана-ара амра рсатаны инатәсит. Аблиндаж аханы аанда икыз аган сыенавакны сәынасхеит. Иахьыманшәалаз цъара тҗцк алхны снатәсит. Уанза изы0хьәқәаз снап0ымтақәа цөырганы сышрыхәацшуаз, дсәңҗа-саччо даасыдгылт.

– Саҗамыз, суцырхагахазар калап, – ихәан, автомат иикыз аанда инадиргылан, Тарба Рауль Ваниа-ица даасәацшит.

– Иауазеи, ушпасцырхагоу, сиҳаггы сеигэиргьоит уааира, уаатәа, – сҳәан, снапы насырхсит сааигәа дтәарц.

«Алашә иитаху «о-блакы» хәа, ари сиацәажәарц стахижьтәи акыр туан, аха хайқәшәаны, хайдтәаланы аамта камлеит. Избахә зныкымкәа исахахьан, иара иқәра шмачуггы, ауадаора баацқәа дышрықәшәахьаз. Аха ус егьа дақәшәазарггы, ацьабаа гәгәа ибазарггы дхынхәит ицсадггыл ахь, Ацсныка.

Хайдтәалоуп тыцк асы.

Хтәоуп минутқәак ҫымткәа.

Хобьцаггы хаз-хазы хәыцрак хтанагаланы хамоуп... Ус хазлаз ххәыцра халнахит аткәацыбжь. Хәцхьа акыр набжьбаны, Ешыра иалхәхәо игылоу ахәы [акны] (уи иахьзуп Верешьагин ихәы хәа) <...> икахаит агаубица итнаркьаз аснариад, уи инақәырццакны икахаит аеакы. Адәахьы итәақәаз аблиндаж ахь ицсит. Хәхьтәаз хамгылазсит, аицәажәара хналагеит. Ус хпсеицәажәоз, Митра Гьерзмаа аблиндаж даатыцын, ашә днылагылан, хара хәхь даахьацшыны, хазситит: – Уа шәызтәоузеи, арахь шәааи! – хәа.

Хамнсиуашә аниба, иҫааихсит хәхьтәаз ахь.

Данаахадгыла, дцааит: – Асопкахь шәцап хәа шәгәы итоума? – хәа.

– Мап, уажәтәиала цьарггы хцап хәа хгәы итазам, – сҳәсит, савтомат аанда иадгылаз адыхны сацхьа инышьтасцит, ус ианыстаххо ашьтыхразы сиҳа еицхьап хәа ицхьазаны.

– Нас ара шәызтәоузеи? – ихәан, иабцьар акарабин ашьхәа адггыл инықәиргылан, агәыцә ионапык рыла иаанкыланы даҳәацшит.

– Хәицәажәоит, насггы сөыр стахуп, – сҳәан, сблокнот иагәылаз скалам аагәылсхын, иааныскылт.

– Арака ушцаоуа, ари иаиуа аснариадқәа шәымба-
зoi?

– Ишпаҳамбо, уи хгәы арсыцъзом, – схәан, саапы-
шәарччит.

– Аччарагы бзиоуп, аха ахгәатара зеггы ирсицъуп, –
ихәан, аблиндаж ахь иҫынеихсит.

Обака шьаҫа каимцацкәа, ус схәсит:

– Асопкахь уаха алашьцаразы хҫоит, аамта уоуазар,
ухацаала.

– Азамана, шәанцо азы сыхиоуп, – ихәан, дхадцны
иҫынеихсит.

Хәизынхсит хҫыцъагы.

Адәахы амш сихашышьуп, ацтақәа харакны ихуп.
Ацша иацоу цхоуп, хара имгакәа ақәа алагоит ухәа-
ратәы икоуп.

Хәхтәоу хашьтахь кызгроуп, мандаринатроуп. Сын-
тәа амандаринакәа ибзианы ирҫоуп. Цъара-цъара атыц-
кәа рҫы аснариадқәа ахьалаҳази, апельсинкәеи аманда-
ринакәеи икәыбаса иацажъуп. Цъара-цъара аснариад
аҫсыхақәа заахақәаз амахәқәа хыжәжәаны иалажъуп.
Ааигәа-сигәа игылақәоу аонқәа икәакәаса, ирыцхахә-
ха, аиатымра рхьыкәкәа игылоуп.

Хтәоуп, абартқәа зеггы халацш ахьынзахьзо хала-
цшуа. Уажәы хәхтәо аблиндаж ацхьа иацы икаҳаз асна-
риадқәа, адгьыл тыжааны ицнарпаз анышәкәа еицхьыт-
та иакәыршаны ишьтоуп. Абрака ахәыцкәа гәырғьацәа
рҫызцәеи дарей иахьыхәмаруаз адәхәыцш, уажәы иубар
иуздыруам, амҫақәеи адәқәеи тыжааны икоуп. Абартқәа
зеггы иахбо, угәы ацәуара ианаркусит.

Исыватәаз амхалдыз дакызшәа, цысрак хәа имамкәа
цъарак дыцшуан, илацш акы ишадхалаз збон.

– Рауль, уцшышьа сгәацхом, иубазеи? – схәан, сар-
гы уахь снацшит, исымбац цъара иҫыцу ак збозар хәа.

– Иахгѳацхо абакоу, ари атыц шака ипшпаз, уажѳы аќаацтажѳ-цшра аанахѳт. Ацараќѳа шѳаќѳаны [иќѳцит]. Игѳауѳоу сыздыруам, атќѳаацыбжѳќѳа анго, алаќѳа шѳѳаны агѳраацќѳа ирхѳыцалоит, уртгѳы шыта ирдырусит аснариадќѳа ахѳынтѳааиуа, – ихѳан, иажѳа ара иааѳахицѳсит. Ицѳыба иѳаз ататын аацѳыриган, цырак ахѳихын, амца наркны ахара дналагѳит.

– Хаидтѳалсеижѳтѳеи зѳаарак устар стахын, – сѳѳан, снисацшит.

– Иарбан зѳаароу?

– Аамта ахѳынзаќамоу хаицѳажѳар стахын, иуцѳы-уадаоымзар,.. – сажѳа салымгацќѳа, хахѳтѳоу хпозициа ааигѳара снариадќ каќаит, атанк итнарќѳаз.

– Усгѳы хахѳтѳоу хаицѳажѳоит, – ихѳан, ихаз ичархѳ хылца ааихихын, инархѳы-аархѳоуа иааникылт.

Саргѳы сахѳтѳаз, ас еицш ѳазны аамта смоур калап сѳѳан, – Аибашѳра абаухѳзеи? – хѳа азѳаара ныкасѳит.

Иикыз [ихылца] наихаитан, исырманшѳѳаланы днатѳсит. Истаз азѳаара дазхѳыцуазар акѳаап, мацќ ѳымтќѳа дтѳан иавтомат ишѳамхы иныќѳкны, ус ихѳсит:

– Шѳѳаача уск ацѳыхѳала сыќан, ус сзышытаз «[абри] аамтазы уааи» хѳа исархѳаз сахымцакѳа аконтораѳы снит. Амазаныќѳгаѳ лѳы снисаанза, урыс пѳѳыск дсыќѳшѳан, ус лхѳсит: – Уацсыуома? – хѳа.

– Ааи, сацсыуоуп, изхѳыбхѳаазеи? – хѳа сѳааит, сыздыруаз азѳы лакѳыз цѳышыа цќѳа снылѳацшын, уи асны ада дсымбазацѳыт.

– Уацсыуазар, Ацсны, Акѳа аќыртцѳа хаирпланла аснариадќѳа аларыжѳит, иумаќазаци? – лхѳан, лыла ааихмырсыцќѳа дысѳацшуан.

– Мап, уажѳы ибхѳѳоны исаќаусит акѳымзар исазхѳо-даз, – сѳѳан, исаќаз азныказы иахысхѳѳаара сыздыруа-мыт.

Стагылазаашыа убас икалеит, исыдгылаз ацхэыс дахысеащпуаз сеащшылара лгэамцхазар калап, ус лхэсит:

– Икалеи, иухъзеи, угэы сикэшэазами, зык узааз-гап... <...>

– Мап, актгы атахзам, сгэы бзиоуп, мацк сыцсы ааилахэан, исыхкъеит, – схэан, слыдцны сеынасхеит.

Сахыкказ аконтораеы цыуа цхэыск аус луан мазаныкэгаос, уи уажэы, хымцада, дызбар стаххсит. Ацхэыс исалхэаз агэра згомызт, дбатэын амазаныкэгао, уи ак лмахакеа дыкам сгэахэуан.

Ашэ смаскэа, ус иаартны сныонашылсит. Сшааиз, лтгыц тацэны ишыказ сылацш накэшэсит.

– Дабацеи? – хэа сцааит, иоуа астал иахатэаз ацхэыс лахь.

– Абыржэы ааигэа, лускэа нкажъны, дцэуо аоныка дцеит, – лхэсит, абгыщцкэа илкыз апапка агэблациара дналагеит.

Уи ала силкаан хациэажэара ацыхэа шыщцэоу. Уаха ажэак мхэакэа сындэылцит адэахы. Арахь санааиуаз хбаа сымамкэа, ашыабста сицш, сласкэантраза сыкан, уажэы сандэылпуаз, исзышьтымхуа сидара хьантак сацоушэа снейуан, сшыапкэа сыцакэало ухэо. Скамк агэашэ уахынтышуа игылан, снейны сныкэтэсит, исахаз цкэа схакны иааганы сазхэыщырц. Ацхэыс исалхэази амазаныкэгао лцашьеи санрызхэыц, арака ишырхэо еицш акы ыкатэкэазаап сгэахэын, схэыцуа стэан, соагылар, рацхэа схы абасырхо хэа.

Шэача иаланхоз ацуаа ачкэынцэа имацымкэа абызцэа сыман, аха урт ахынхоз харан, телла сасыргыы уажэы ишысзымцшауаз здыруан акнытэ, исызбеит слызцарц иахэа исыкэымшэаз амазаныкэгао. <...> Уи дааигэаны дынхон, адрес зласыртаз ала, уахь

сеынасхеит. Шьяпыла снейуан, амоахь сызбоз, ус игэы
иаанагар калон, «абри ицашьоузеи, азэыр ишьтоума?»
хэа.

Адрес исымаз ала азэгы сиазымцаазакэа снейт лара
лэы асаат 17 рзы, ахэылбыехан. Санылба, азныказы
дааччашэа калцеит, лчабра илкызгы аалэылшыит, из-
беит сааиаанзагы аңэуара дшафыз, лыблақэа кацшыза
икан. Сахыгылоу избартан лымаҫақэа сизганы ачама-
дан ишталцоз, уажэшты аргама издырт исаҳаз шиашаз.
Аха ус егы иказаргы слазцааит сахыказ [избази] иса-
ҳази ргэы.

– Акыр уаҳазар, иашоуп, сара сыла иабейт теле-
хэацшрала Акэа <...> ишалахысуаз, ахэңа шалыргоз
уҳэа, – лхэан, ситах симатэаны аңэуара дналагеит.

Мачк дңэуаны данаатынчха, ус сҳэит:

– Икалаз шыта хырцашья амам, сара уажэы бааныжь-
ны сңоит, арака дэрыцшыаа рычкэынңэа инхо раңэа-
оуп, ател сырзасуеит, ма дара ахыкоу спаны цытэык
сыманы сааусеит, уанза цьаргы бымцакэа абра быказ,
– хэа ласҳэит.

Лчабра илкыз лыблақэа инархшыыланы даасцапшын,
ус лхэит:

– Сара телла сыуаңэа рахь адырра касцеит, урт лас-
сы иааираны икоуп, урт срыцңоит. Уара уахыңо азэыр
уқэшэозар, уоызңэа, шэышьтибах, икашэңаша збаны
амоа шэықэла, сара хьаас скашэымңан, – лхэан, лыма-
тэақэа айдкылар далагеит.

– Абзиаразы, х-Ацсны хайқэшэоит, – сҳэан, сын-
дэылңны ақалақь сналалеит ссызңэа сыңшаарң.

Раңхьа сназдгылаз ател автомат истахыз аномер ала
саст, аха азэгы ақэсимтит. Ус исымаз адресқэа ака-
кала, смыщакы сасуан, азэы атрубка шытихуамызт.
Икасцозеи?.. Илыкэсыршэын сңеит Шэача апошьтафы.

Агәаран иқәгылаз шырағазгъы Ацныка сашьа иахь телла аицәажәара <...> касцеит жәохә минут. Сыщшын саатки бжаки, сыщшын даеа саатк. Ацыхәтәан, адырра соуит ател Ацныка аус шамуаз.

Сахьнеилак исықәеиом. «Сцап авокзал ахь, иудыр-уазеи сразкы уака исықәеиозар збап» схәан, таксик аан-кыланы, уахь амоа снықәлеит.

Иажәа анагзара дшағыз, – Рауль иуахауо ажәәан ағынтә ишәышәуа иаауа аснариад? – схәан, хахьтәаз сыцха адгъыл хнықәеисит. Хханы амандаринатра иала-хаит аснариад, уи абжбы хлымхақәа ардагәома ухә-ратәы икан. Ианаатынчраха хықәтәсит, аблиндаж итатәаз рахьынтә Цьофа Хәгба даатышын, хақәситит аблиндаж ахь хнеирц. Иажәа өобамтәзакәа, хабцбарқәа хаманы, уахь хсынаххсит, иантынчрахалак, нас хайд-тәалан, хажәа ацыхәтәанза инахагзарц.

Хәгьынтәлеит аблиндаж, хнеира иазцшызшәа, асна-риадқәа реархсит – хаблиндаж зны иоахыкны, зных илахыкны икахаит цшыбака снариад атанк итнаркъаз, анышә итнарцоз хаблиндаж иақәыцсон, ашә ацхьа ила-псон, адгъыл хыц-хыцуан. Аблиндаж аоныцка итатәа-қәаз икаларызсеишь хәа ицшын. Ус хәбака минут ика-хауан аснариадқәа, ашытахь итынчрахсит. Ахәышәбыл-ффы аблиндаж ионалт, адәахьы хандәылцгъы уи аффы уцынца итасуан. Хәхьтәаз акгъы хмыхьыр каларын, аха Цьофа ибзоурала хәиқәхсит хәа сыцхьазоит, «шәааи» анихәа, ихәатәы хацаны хәхьнеиз.

«Ажьа ахьыцкьаз иаауеит» хәа, еицах хтыц асы хнеи-ны хнатәсит.

Аблиндаж итатәаны идәылцқәаз, уажәы рызантәык изхәапшуаз, аснариадқәа ахькахаз итнажааз атыцқәа ракәын.

Хтәоуп хыцьягъы халаццқәа хаз-хазы иханы.

<...> Адгьыл мыжда иачхаузеи, айбашьра иалагеи-
жьтєи Ешыра шака снариад ықәхәхоузеи,.. уи хьцхьа-
зара амам. Адгьыл ахәра, ашьтақәа ирну лассы ирныц-
уам, цъара игъаргьы, имгъо ыкоуп атыцқәа.

Раульгьы дызлаз ихәыцра даалцын, даасәапшы, ус
ихәсит:

– Ацхьа ейбаххәоз хцәажәара нахагзоу, мамзаргьы
сезнынза инахкылару?

– Хгьыларгьы хабацагәышьои – ма атабиа, ма аблин-
даж, ихәқәхәлаанза, абрака хтәаны хаицәажәалап, –
схәсит. Сбушлат аасшәысхит, еибырсаны слықәтәсит,
сыбга аанда инкыдцаны. Нас скалами сблокноти аан-
кыланы стәсит.

– Ашьацқәа схала саәалт, сажәа ацыхәтәанза исым-
хәакәа сауужьышам, – ихәан, еснагь зхафьы аччацшь
зықәу иблақәа ааразны дысәапшит, уи иаанагоз ацәа-
жәара дшалагоз акәын.

Дмыщцакзакәа ицъыба итаз атадын аацәыриган,
цырак амца наркны ахара дналагеит, фынтә-хынтәка
иыщакны ианааиҕих, даасәапшын ус ихәсит: – <...>
Сахьаагылаз удыруама? – хәа.

– Атакси аанкылан авокзал ахь уцеит, – схәсит, иажәа
далымгацқәа атак ныкасцеит.

– Авокзал афьы санней избазеи хәа умцаауа – ауаа
рацәа, унацәа узрылакуам, ашьха атра иантыцуа сицш,
аууы рыхга ауаа силагылоуп. Адәыцба Шәачеи Акәеи
ирыбжьоу гылазам. – Икалси? – хәа санцаа, – Аихамоа
аус ауам, – рхәсит.

Ушьта сабацари хәа сықәгъежьбаауа сышгылаз, гыруа
машьынаныкәцаок дсықәшәан, ус ихәсит: иахьа Шәа-
чантә ивтобус азна ауаа иманы Акәака дышцоз моабжа
дышдыргъежьыз. Афон ааигәара Гәдоутеи Афони ицоз
ылбааит, егырт инхаз, Акәа ицараны иказ, автобус

имылбаазеит, ус ишақәтәаз иргъежьны Адлерка ишааи-газ...

– Амѡан Гагреи Гантиади ақыртцәа бцъарла сикә-ных игылан, сааныркылоит хәа иалаган, аха сара саа-нымгылакәа, ахәаа схыцны сааит, – ихәан, дсыдцны ифынаихеит.

Уажәшьта агәра згеит, сара ишыстаху ала ус иаар-марианы аоныка Гәдоутәка сышзымпоз. Ауха Шәача саанхеит. Адырәаены ашыжь шаанза сәагылт, акы снацымхакәа, ақалақь сналалеит. Издырқәоз ачкәын-цәа рахь ател сасит, азәгы атак каимцеит. «Баша аамта зызгари?» сгәахын, ус даасгәалашәеит азәы, уи сара истәны ацарақәа иқәын. Уи имхны изгарц иақәыскит. Илықәсыршәын ионы сцеит. Сахьнеиз дсықәымшәеит, – Краснодарка дцеит, уацәы дааусит хәа сархәеит.

Ауха сеитанхеит Шәача, адырәаены ашыжь саннеи, ионы даахьан, сыззаиз иасхәеит. Жәак смырхәакәа, сара истәны иқәыз 25000 маат апара ситәеит. Уи иначы-даны, – Аригы сара исымтаны цъара шәхы иашәыр-хәа, – ихәан, хәнызқь маат аасиркит.

– Итабуп, – схәан, сымәахь сьынасхеит.

Әажәижәаба нызқь сцъыба итацаны, цъаракыр бцъар аахәара апара еиларцозар, [саргы] иаласцап хәа сгәы итакны, снейуан ақалақь салаланы. Ус шыапыла спааи-уаз, машынак ааныскылан, ахаиртә бағәазаәы сааит. Таксистк сияцәажәеит Гәдоутанза сигарц, ацаразын шака итаху шисто... Мап икит, айбашьра сеаласшыама хәа.

Уи сынидцны спааиуаз, сылацш нарықәшәеит ѿѿ-жигулик, АИ хәа зныз. <...> Арт Ацснытәикәоуп, иа-псыуазар калап сгәахын, амашынақәа сынрыдгылт.

...Издырт иаразнакала арт шқыртцәаз. Сразцааит, – Шәабантәаауси? – хәа.

– Абыржэы Москвантэ хааусит, ари хзыдгылоу амашына хөызцэа иртэуп, цъара инсин, иааиусит, – рхэсит.

Хаицэажэо хашгылаз изыщшыз рөызцэа ааит.

Рмашынақэа иныртатэсит.

– Шэабацои? – хэа сразцааит.

– Акэанза хцоит, – рхэсит.

– Гэдоутанза сыжэгома? – хэа сеитацааит.

– Уақэтэа, уанза уахгоит акгы умырхькэа, уантэ ура Афон халганы хауужьыр, нас хара ххала хцоит, – рхэсит.

Амашына снақэтэсит, амоахь схэыцуан икасцари хэа: срыщны сцару, сымцару хэа. Ацыхэтэан исызбеит ахэаа асынза сцарц, уака сьлбаарц. Ус егыкасцеит. Арака ахэааеы апсуа чкэынцэа ирацэаоны срықэшэсит. Азныказы иаразнак хаурмыжыит, аурысцэа хашэкэкэа гэартон. Ацыхэтэан, ихаулак ахэаанырцэа ха хтэкэа ахьтэаз хнеит. Ахэаа зыхьчоз зегы цсыуаан, ханрыдгыла хразцааит: – Аоныка мшэарада хцаратэы икоума? – хэа.

– Гэдоутака шэцо икам, амоақэа зегы кьуп акыртцэа рыла, ообагы – Леселизе инхо акыртцэа, урт ирыланхо апсуаа рыкра иаеуп.

Ус хаицэажэо хашгылаз, иаахадгылт «жигули» ала оыцэа апсуаа ртаацэа рыманы. Урт ус хархэсит:

– Уахь уабы дцо икам, цсыуак дырбар, гыгшэыгцас сихсны дыршыуеит, ишакэым ирызныкэоит.

Амоахь хахьауаз, оо-гбак, Гагреи Гантиади рыбжьара цъара ишгылаз хбеит. Арт ихархэаз даара хархэыцит, аха икахцозеи, харт бцъарда хгылан. Арака ахэааеы игылоуп хэоы-фоы апсуаа бцъарла сикэных, насгы акызацэык БМП ирымоугы, уигы цъара улацш ахьамаахо иацэарак ицагылоуп.

Ахәаа зыхьчоз, бцарда игылаз ҳахь инхьацшны, ус рхәсит:

– Шөымцпзакәа, шөгъежъны шөызлааз ахәаа шөхыцны шөца, арт хара имгакәа иааираны икоуп, ахысра иалагар, шөтахоит.

Ражәа џамтәзакәа, сицыз ҳазынтәык ацқа хнықәсны, Урыстәыла хшыаны нықәхаргылахт. Ацқа ҳахьнықәсыз, хара хамцакәа, цъара тыцк аалхны хнагылт икало хбап хәа. Ус џажәака минут хашгылаз Гантиади ала БМП-си автомати рыбжькәа аагсит.

– Иааит, иааит! – хәа ацсуаа ахыгылаз бжьыла сиқәсыртуан.

Ахысыбжькәа есаaira иааигәахон. Ахәаанырцә ҳахьгылаз, урыс маиорк ҳа хтәкәа ахыгылоу рықәситуан: – Арахь шөхыц, икоу шөымбазои, џышөык иреицам иааиуа, урт шөрабашпырц иакөышөкма, шөхыц арахь! – хәа дыхәхәон.

Ахәаасы игылаз ацсуаа аибашыџцәа ихьамцит иаразнакала, урт азцшын ажөыллара. џо-мчык сиҫагылан: аға иганахьала – џышөык, ацсуаа – џажәаџык, урт рахьтә аџык автомат рымоуп, егырт жәџаџык ацен-тралкакәа. Иара убас БМП-к.

Аиҫахысра саатк акара ишон, хара хтәкәа бцарла излеикөшөамыз алагыы ргөы камыжькәа сибашыуан. Итадырхсит жәџаџык реынза, хара хганахьала азөгыы дрымшьзеит, азөгыы дрымхөит. Ацыхәтәан уаха царта анырмоу, ахәаа иахыцыр акәхсит. Дара ақыртцәа ахәаасы ианнеи, иаразнак чкөынаки зҫабки абирак хыршыит. Азҫаб латышкан, «белые колготки» хәа изышьтаз аснаипер лакөын.

Ус иаразнакала иааит авертолиот, ахысра гәгәа карцит «аиаaira хҫеит» хәа. Аццөеи ахөцөеи сизганы авертолиот инақөцаны иргсит.

Исхаштуам ари амш – август 16. Хгыллоуп ацсуаа ахэаанырцэ, минутқоак, хзықэгылаз [адгбыл], назаза иахцэызуама, хпшыпы мшэарада иқэхаргыло ханбакаларишь хэа хгэы хантахэбыцуа, абжаоык силагылаз [рахбынтэ] згэы цшааз, иззымчхакэа зылагырзқэа цырыцыз калейт. Арака хэхынзагылаз, ацсуаа ххыцхызаара назейт 85-оык рсынза.

Хайлагъежьюа хашгылаз, даахадгылт арцыск, уи дадыгын, иказ идыруан, дааит ахэаасы икоу збап хэа. Хэхыгылаз даины даахалагылт. Еилагылаз хейнтэ чкэынак (уи уажэы ихъзи ижэлей сгэалашэом) даахалцын, асдыгы иарей хазы цъара инагылан, цытраамтак сейцэажэон. Хэхыгылоу хрызцшуейт абарт абрыскаамта ирзейбымхэои хэа. Ус иаахадгылт...

Иажэа анагзара дшаэсыз, ақэыпсата алагейт. Хэхынзейцэажэоз Гэымста азнырцэынтэ атанк итнаркыаз аснариадқэа Узабаа ааигэара ашыхара иацапжэон. Иара уажэгы Гэымста ацха ахахы аткэацыбжықэа гоит. Хнейны аблиндаж хантатэейт. Асаат шыта 16:20 [ыкоуп]. Раули сарей ус себаххэейт: уацэы ашара хазбзиахаратэы, ашыбыж цъара цартак камлар, аамта ихауа ххы иархэаны, иахзейбымхэаз себаххэарц.

Сааткгы мцыкэа ақэа алагейт, илейуейт ведрахыла. Аблиндаж азы ыпало иалагейт. Ааигэа игылаз аонқэа рахь хашпаны хцейт цхъара хэа.

Ауха октиабр 5 рзы азнырцэынтэ ага иааишытуаз аград аснариадқэа ахыпжэоз, хзыонатэаз аонқэа иреоу аценцъырқэа рсаркыакэа кэыбаса ицейт. Адгбыл хыцхыцуан.

Ашаразы мацк иаатынчрахейт.

Ашыбыж арбагкэа аңсыртуаз аламталазы сгылейт. Соызцэа ахынзацэаз, рацхъа иргыланы сейт Кэтышьха ахаракыраэы, икоу-иану аилкаа аазгап хэа. Амоахь

избон ауха икаҳаз аснариадқәа икарцаз ацхастақәа. Саатк акара сныкәаны, сгьежыны сааит. Уаҭахк асы слатәан избақәаз ашәкәы анцара салагеит. Ашыбыж акы ханнацха, Раули сареи уаҭахк асы хнатәан, аицәажәара хналагеит.

Иацы ацыхәа ахьцицәаз атыц арбану игәаласыршәсит.

– Аедыгы ацсуеи анаахадгыла, – иажәа анагзара дналагеит Рауль, – ацсуа ус ихәсит: – Икоу жәдыруо, абри арцыс дедыгьуп, дааит Майкәацынтә. Ижәбон иареи сареи хнаскьеицхьаны хшеицәажәоз. Ишыжәбо Ацсны айбашьра аамта итагылоуп, абыржәоуп Ацсны аицицәа ахьчаразы иангылаша. Хапсадгыыл анахцөыз, хахьыказаалак аиатым хаибызоуп, убри акнытә ақәцара аҭахуп.

– Қәцашьас икаҳцозеи, бцьар хамамзар? – ихәсит снаәсаны игылаз уаә кьаәк, иааиланы.

– Баша хнапы еиқәцаны хамтәарц <...> азын иатахуп хәоу еиқәшәала аицныкәара. Абыржәы харт силагылоу, ацара змоу силацаны, автобус кны хцароуп Майкәац. Хәыза аедыгь ишихәаз ала, уахь абцьар аиура маншәалахоит арака ааста. Уака хайкәшәар хара ипшахтау, Ацныка амәа здыруа азәы дхацшаап, уи шьхала ххигап, хасасгы уахь дхаццоит еибашьра, – абас ала иажәа ааҭахитәсит.

Хартгыи силагылаз уи хазыразхсит, уи ада уаха Ацныка мәа хамамызт. Хәхьынзагылаз иказ хакара әоба, ауаа, ана-ара икылшәшәаны иаауаз ацсуаа рычкәынцәа, ххьцхьазара иацлеит. Уа хашгылаз ус ихазбсит, икаруск аанкыланы, уи иакуа ауаа хәкәтәаны амәа хәкәларц.

Ихацшааит 50-әык ацсуаа. Ацхьатәи апартия автобус хантатәан, Майкәацка амәа хәкәлсит. Майкәац хнеит август 17 рзы асаат 10:30 [рзы]. Ақалакь аоныцка

адә ду тәын, амитингкәә мөаңысуан. Хзыкәтәаз автобус ханылбаа, уакатәи аиҳабыра хпылеит, иҳазцааит, ираххәсит Аңсны икәз аҫагылазаашыа зейцпроу. [Урт] иҳархәсит амитинг асаат 13 азы ишалаго, харгыы уака ххы алаҳархәырц.

Амитинг иалагаанза, харт еиңыз агәың – 50-ык аңсуаа хшеиңыз, хнарҫеит каҳуажәыртак асы. Ххәы бзианы икарҫеит, хәашыак амамкәә. Иаҳхагыежбуан, аңара хадмыршәазеит. Акранахфа, маңк хәңсы анахшыа, хашытырхын, амитинг ахыкәз харҫеит. Амитинг кәңан аңсуаа хәхызала, Аңсны ақыртуа агрессорцәә ахыкәләз азын.

Амитинг ашытахы адырра кәхцеит Шәәчака, хөыңцәә уака инхәкәаз рахы. Хәазгаз автобус дыргъежыны ддәыкәәхцеит урт ааигарц, избанзар амашынаныкәңаө идыруан дахынеиша, дахыаиша, иааигә апассажирцәә ахынижбуа.

Ахәылбыехан, асаат 17 рзы, атыңантәи асар (урт еиңыркааз аус раңәан) хрылагылан <...>. Ус иааины хәңхыа инагылт автобускәә фба. Урт рахытә втобуск аңсуаа маңара хнакәтәеит. Еггырт хә-втобуск акәтәеит аедыгыңцәә. Хамәә хан Грозныи ашка...

Амәәхы акыр хныкәәхыан еиңш, хмашыына хзыкәтәаз цыара иаангылеит. Хәңңшы, аңхыа ашә ала дхалеит Шамил Цлиа априомник кны. Хмашыына андәыкәлә, амәәхы иҳаихәон Грозныи амитингкәә шцо, зхәтә гәәңхарала ашәкәы зеаныңцаз 3000-ык шыкоу...

Ашарпазы, август 18 рзы Грозныи хәаит. Амра мгылазааңызт, ауаа унаңәә узрыламкуа, еизаны адәкәә ртәны игылан. Хәаиаанза амитингкәә цон. Харт ханырба, ирызбеит хәхызала, асаат 11:00 рзы хәхызала амитинг карңарц. Уанза аамта хаман, аиңыларакәә, аиңәәажәарақәә ухәә, цыара хтәңәыхак хамамызт.

Арака ацара змаз аилацара иалагеит. Сара хатала схазы зыкъ маат ааныскылеит, цъараказы схы иасырхэарц, иахъеиларцоз иаласцеит 29 нызкъ маат ацара.

Асаат 11-нза акыр бжъан, убри акнытэ исызбеит исымоу аамта схы иархэаны, Афонынтэ Адлерка ател сасырц истаху, исааигэоу азэ лахъ.

Апошьта аёынтэ ател сасит. Спымгэыцзоз азэы атрубка аакэылхын, «сыроусит» лхэсит. Издырт уи лыбжыы, хатала сыззасуаз лара шлакэыз... Иасуаз сарбану схэсит.

– Икоузеи, – хэа, – уабантэасуеи, ухабар ыказам? – хэа аттахэа азцаарақэа ныкалцеит.

Сахынтэасуаз схэсит, насгыы рацхъа иргыланы сцааит: «Ацсныка атагылазашъа шцакоу?» хэа. Икакэаз салхэсит – Ацсны айбашъра шцо, убасгыы нацылцеит: сан лашъа ианхэышца, Гантиади инхоз, Натела лхэыцкэеи дарей симаны Адлерка аоныка ишаалгаз. Адлер таксик аанкыланы Гантиади дышцаз, дхынхэны Натела лтаацэа лыманы дшаауаз, «амѡан уѡыза» хэа атрубкасы лыбжыы рдуны дцэажэон, – Рауль, уѡыза Рома мацэакэак иманы дшааиуаз, ақыртцэа дышьны, джажъны ицеит. Сзыкэтэаз атакси ааныскылан, дыцсны дахышьтаз снихаххын, иааигоз имацэакэа згеит, инапы иахазгыы асаат ахысхит. Урт зегыы аоны иаазган, ицэахны исымоуп, – хэа телла исалхэсит.

Ус акыраамта хайцэажэон. Ацыхэтэан ус лхэсит: – Атрубка ыкэумцан, Натела дуацэажэарц лтахуп, – хэа.

Нателеи сарей хцака минут хайцэажэсит.

– Техникас ирымой ауаа рацэеи тэоуп Леселидзе ахэаа ааигэара. Ирбалак кацо иалоуп..., – хэа лажэа аахлыркэшеит.

– Абзиараз, – схэан, убри ала хайцэажэара аанахкылт.

Ател санас ашьтахь, соьзцөеи сарей ххынхэны хааит хтыц асы. Асаат 11 рахь инеиуа ианалага, ус хахаит, Озган Дудуаев исы дыкоуп хэа. Аха уи хара дхамбеит.

Асаат 11 аныкала, 00-биракк кны, адэахьы, амитинг ахьыкалоз ахь хдэыкөлеит. Акы – апсуаа хбирак акэын, егы – ашьхаруаа рбирак.

Амитинг аадыртит. Арака, ари амитинг асы икан аедыгыцэа, ачеркьесцэа, абазаа, ачеченцэа ухэа. <...> Урт зегьы ирхэоз акакэын: «Жэалси митингlesi акэымкэа, усла, бцарла апсуаа хрыдгыланы хаибашьып» хэа акэын ирхэоз.

Ус хшеилагылаз, цхэыск дыхэхэо даахалалейт, илкыз ачабра ашьа ахьтата илкын, ауаа ирбо ишьтыхны, – Ишэымбои счабра ашьа иахьтатоу, сычкэын ишьоуп, уи дыршьит, шэаргы цьаргы шэцар калом, шэабацой! – хэа.

Уи дарбаныз иаразнакала дейлыркааит, дахьыргаз хэа акгы хамбеит.

Амитинг ашьтахь хавтобускэа афбагь ахьгылаз хнеины хрыкөтэан, харгейт архэтак асы. Уака хтыцкэа ырмазеины икарпахьан. Хагьнеит, иаразнакала аруаа рыкрыфартасы акрахеарцейт еицыз 250-оык. Ауасажьы жэны, ажьыхэта дуқэа ачанахкэа ирынцаны ихамцагылан.

Акранахфа ашьтахь, хцейт аказармахь, <...> ателербага ахьыкэгылаз ауатах ахь ажэабжькэа харзызырбырц. Ажэабжь ала иахдырбоз картаа аинформация иаарышьтуаз акэын. Гонгазе усгы илхэоз зегьы мцын: Акэа тынчроуп, ауаа рускэа иреуп, айбашьра ыкамызшэа акэын ирхэоз. Уи иахбоз хгэы цнажэон.

Харт 250-оык хахьыказ, ауаа асанцара иалагейт. Убас ауаа рхьцхьазара иацлейт. Хархэта ианамк, даеа архэтак ахь иргейт.

Арака жөамш хакан. Хажьынзаказ, Шамил Цлиа аштаб асы дцаны, аинформациакөа хзааигон. Грозный ацсуаа 130-оык хакан, хазынтөык хажьз, хажөла ухөа, акьаад ианцаны Чечниа аштаб ахь иргеит.

Еицыз хазынтөык маҗөала хайлархөсит. Аказацөа хадыргьлан, иахдырбон абцбар аймыхпшьеи айбыҗа-пшьеи. Арака сиөыркааит адиверсиатө гэыц аспортсмен-цөа рыла – 50-оык. Урт уахгьы-өынгьы цсшьарак хөа камцакөа аөазыкацара иөсын. Арака арт ргөыц далан Ешыратөи урыс чкөынак.

Хара хгөыц асы сиҗабыс дхаман чечен-арцыс силкьак. Есымша, ханбацои хөа, өнак өынтө-хынтө хиазцаауан. Иаргьы игөахы ццөазар акөхап, хазынтөык хазизиган, хагөҗаны днагылан, ус ихөсит:

– Ишөычҗа, саргьы снапкөа амца рыцоуп. Шөца хөа анхархөо хцоит. Убри акнытө абри азцаара аганахьа-ла уаҗа сааигөара шөмааин, акөымзар хайбаргөаар ал-шоит.

Актөи апартиа ицараны икоу, рцамгаз Дудасөв дрыөцөажөараны дыкоуп хөа хөахит. Уи амш хазцшын. Хазынтөык Дудасөв лабөсаба дахбар хҗаххөит.

Иааит уи амшгьы.

Август 24, асаат 17 [рзы], ахөылбыөхан сицш, аказар-ма хшыөнагылаз, «Дааит, дааит!» рхөсит. Адырра хөа-уйт, адөахьы хдөылцны <...> хгыларц. Минуткөак рыла хазынтөык хаөшаны, хаз-хазы хгылан: ацсуаа хазы, хна-өсан ицон аөдыгьцөа, урт рнаөс ачөркьөсөцөа, акабар-дацөа, ачеченцөа ухөа. Ацөахөа хөкөгылан хформакөа хашөцаны.

Дааины, хагөҗа днагыланы ацсшөа хөихөсит, нас ацөажөара далаөөит. Уи дзыхьчоз цшьөык ицын. Ду-дасөв деилахөан маҗөөиқөацөала: икөстиум, ицилиндри, иөимааи, игалстуки сиқөацөан, икьөаө шкөакөан. Ихөсы

саны, ипаца сиқәаңәаны, дыклыхәтәраза дгылан. Иара дзыхьчозгьы рыщыбык – акьәе шкәәкәә рышәпаны, агалстук сиқәаңәәкәә [рхаңаны икан]. Оыңьа автомат кьәсқәә ркын, егырт оыңьа – рнапқәә рышьтахь икаңаны идгылан. Рыщыбык цәгьала иаун, адауапшықәә ракәын.

Раңхьа аңсуаа рыла далагеит. Уи дахцәажәсит хкультура, хцас ухәа, убас даатгылан, хазлаказ зегьы ихәсит. Сара сахьгылаз сгәы цшаан, сылағьырзқәә рәаархеит. Убас акьыраамта дцәажәон, алаф ихәон, дыччон. Ацыхәтәан, хара хыхьгылаз даины днагылеит. Данаахадгыла, – Шәарбанқәоу? – хәа дцааит.

– Хәпсыуаауп! – ххәсит.

Ғымткәә дхәхәапшуан. Хәпхьа аңәәхәәсы дгылан чкәына хышк аурыс цшра иманы. Дудаев илацш уи инаидырхаланы, ус ихәсит: – Уарбану уара ахыш? – хәа.

– Сапсыуоуп! – ихәсит даңамхәкәә.

– Амца ажәәхцәома?! – ихәсит Дудаев.

– Иажәәхцәоит! – ихәсит ахыш.

Даахадцын, днесины хәгәтаны днагылан, аңәажәара дналагеит. <...> Дцәажәаны даналга, – Абзиараз, – хәа хәхәаны, ичаңшыаңәеи иарси симаны, амашына ахьгылаз ахь иеынаихсит.

Дудаев данца ашьтахь, хәихәбы дгылан минутқәак дхәыцуа. Исаат днахәапшын, исааихсит хцәәхәахь. Уанза, хыхь зызбахә схәахьаз аспортсменцәә 50-оык рыда, харт хазынтәык аказармахь хнеит. (Абрака абрыскак адисциплина ыкан, амц цыруазаргьы иуахауан.) Хәихәби дарей цытк сидхәлеит. Урт ираихәоз закәу иахьауажәраанзагьы имазаны инхсит.

Харт аказармаәсы ателербага ахьгылаз хнадгьылт, ажәабжьқәә алагарц ообака минут агын. Хгьлюуп иҳәхәрызеишь хәа. Ус хашгылаз, аскран асы иааңәырцит

«ажэабжъкэа». Арака ишыжэдыруа сицш, ашъхаруаа милатс икоу зегъы ашэкэы рэит Шеварназе иахь, Ацсны ар аналиымга Нхыц Кавказ икоу ақыртцэа зегъы ткэацэас ишыкарцо [ала]. Изхысхэаауа, ателербага аскран асы иахбон ажурналист Гончазе Шеварназе аинтервиу шимылхуаз. Уака иахбон, ашъхаруаа ирфыз ашэкэы Шеварназе икны, ацакы данацхьа, уамашэа ибаны, «Ари абыза ашэкэы сара исымбацызт» ихэан, иикыз абгъыц иршэны иныкэицсит.

Ажэабжъкэа аналга, хазынтэык (Шеварназе иикыз ашэкэы дшацэшэаз хбейт) адэахьы хдэылцит. Арака чара дук цошэа алахсыхра ду ыкан. Ана-ара акардиони абарабан-быжъкэси гон. Ашэахэара, акэашара, анапеинкьара ухэа, икамыз арбану, аччара, ахэмарра цыхэаццэара амамызт. Зхатэгэацхарала сибашьра иаауаз ессаат рхыцхьазара иацлон. Чечентэыла мацара 15000 рфынза иназейт. Ари абыза ажэабжъ хайхэсит Шамил Цлиа, уи аштаб асы дахьыказ силикааз ауц.

Ашэкэы анцара ацыхэа цырцэсит. Хазынтэык силагылаз хазыцшыз, уацэы ицараны икоу 50-фык ракэын. Урт реихабы «Борода» дыспортсменын, ауафы дизааигэан, дахьцаз, абри сицш икоу акомандир, акгъы имыхьындаз хэа хгэы иалан. <...>

Ауха аказармафы ихаршсит. Ашыжъ шаанза хэагылт, ант 50-фык хала иамбакэа ихэаццар хэа хшэаны. Адэахьы хандэылц, хказарма ацхьа игылан 00-машынак атент рхарцаны. Ашыжъ акрыфарагы хамцсит, ихамбакэа ицар хэа хшэон.

Ишахбоз асеикэыршэара иалагесит, азэи-азэи сицхыраауан. Ейбытан зегъ рыла... Амашына инакэтэсит. Иандэыкэлос аламталазы «Борода» ус ихэсит: «Ххабар жэбойт фымш рышьтахь» хэа.

Ахэылбыхан, август 27 рзы, хахыказ иаины ина-
гылт автобусқа фба. Ари архэтасы ианхсит 250-оык.
Урт рхыцхызараасы ханхсит жейбыжьоык апсуаа,
егьырт зегы ыкөйргсит. Апсуаа ианхаз, ажейбыжь-
оык, харт хахсеилагылаз ххэыцуан «хзаанрыжьзеи,
ихархөозеи, дцас ихартозеи?» хэа.

Хгэыц асы сихабыс ихамаз (ижэла сгэалашөом) ихыз
Руслан ауп. Апсуаа хазынтөык хаизиган, аказармахь
хнаигсит. Ауатах ханааонашыла, ус ихөсит:

– Апө азөы шөылагыл, арахь уабы даашөмышьтын.

Ишихөаз еицш икахцсит. Даахалацшын, ус ихөсит:

– Абарт 250-оык, автобусқа рыла идөыкөахцаз, урт
аибашьра реаладырхөзом макьана.

– Избан? – хэа хцааит.

– Урт шөара Апсны шөнеианза Цицунда ишөзы-
цшызаауеит.

– Азамана, – ххөан, уигы хгэы иаахөсит.

Мачк ханаатынчха, хаихабы Руслан ус ихөсит:

– Уаха арака иаираны икоуп Аахыц Уацстөыла
асынтө шөоык ауацсаа. Урт анааилак зегы шөкалоит
350-оык. Арантө зегь рыла шөеибыцаны вертолиотла
шөдөыкөахцойт.

Вертолиотла Леселизе десант хасабла хдыртөарц,
Цицунда икоу 250-оык Гагра иакөло хэа аплан катаны
икан. Хара хархэтасы хахыказ иаираны икан хазыцшыз
шөоык ауацсаа. Хрызцшын, [аха] имааит асхөаразын. Арт
акы иахнагазар калап, мамзаргы амөахь удаорақөак
ирыкөшөазар акөхап хэа хгэы иаанаго хаштөаз, шөоык
реынтө азөы иаарышьтыз дахзааит шөацьхөаоцас. Хаиха-
бы Руслан днаидгылан, иказ аусқаа зегы сихөсит: арахь
иааирц шьртахыз, ашьха амөа кны иштөаз, аурысқаа
ишаармышьтыз, нас ианамуза, иоызцөа шьхала ихыцны,
даеа мөакала ишцаз, иара ара дшаарышьтыз...

Адырсаены, август 28 рзы, ашьжымтан, хказарма ацхьа автобусқәа фба ааины инагылт. Хайзырган, хыхьцоз хархәсит. Хаматәакәа аизагара халагәсит. Хабцбар ухәа, зегь рыла хәсибытаны ханалга, ацәәхәа хакәгылсит. Милатс иказ зегьы хаз-хазы хнагылт: ацсуаа, ачечен, асдыгь, ауацс ухәа. Ацәәхәа хыхькәгылаз Грозный аштаб асынтә аполковник дааит, ацәәхәа ацхьа днагылан, ус ихәсит:

– Шәарт шәахьцо, аус иашахь шәңоит. Шәарт шәзабашьуа ақыртуа жәлар ракәым, харт хзабашьуа Шеварназе имафия ауп. Урт хашьцәа рышьра ианалага, хара ганха хгылом, ацхьраара рахтароуп хашьцәа ацсуаа. Хәон ду хәа ихәцхьазо сикәырхатәуп. Иахьа абра игылоу асар, айбашьыцәа, ишәтахны гәйкала шәааит, шәахьцо машәырда шәманшәалахааит. Хашьцәа ацсуаа арака ихалагылоу, урт рыңыка иңоит, рыцсадгьыл рыхьчарц, шәартгьы шәартгәжәәсаны шөрыцуп. Шәызыкәцо шәус маншәалахааит. Анцәа дышәхьлацшааит. Амин! – ихәан, дхадцны исынаихәсит.

Уи данца ашьтахь, хайхабы Руслан даахадгылан, ус ихәсит:

– Вводцыцхьаза икоу ауаа рхьцхьазара гәатаны адырра сышәта – ихәан, итыц ахь исынәихәсит.

Иказ аилазаара зегьы ангәарта, акомандирцәа адырра карцәит автобусқәа хрыкәтәарц. Харт ацсуаа жәибыжьык иказ хәшаны автобусқәа хрыкәтәсит. Сара сзыкәтәаз автобус хакәшәсит шыца ацсуаа – Рауф Инацшьбеи сарей.

Грозный хакәцит асаат 12 рзы.

Ампш бзиан, ацтақәа ахьлара иәсын. Ацша иацаз икәандашьшьыраза икан. Ахауа цхан. Амәа ханыкәла, автобус итатәакәаз хазынтәык хайбадырт. Азәыкны хзыхәоз – ирласны, хыхьцо, машәырда, цышькласрада хназанда хәа акәын.

Ахэылбыхан асаат 20 рзы хнеит Аахыц Уацстэыла ахэаафы, ақэагы аlesiра иналагсит. Хзықэтэаз автобусқэа аангылт шө-метраки бжаки ахэаа асапхьа. Ганкы реатаны, сицрыхэхэа инагылт. Втобусцыцхьаза итатэаз аихабацэа ус хархэсит: азэггы адэахьы ддэылымцырц, аценцьыр дкылымцшырц, аценцьыр иамоу ацардақэа адыркырц.

Ахэаа апост ахь ицеит цшьоык. Хаихабцэа хрызцшын 30-ка минут. Хаихабы Руслан автобус ашө аартны, ашыапы днасагылан, ус ихэсит:

– Автобусқэа иртатэоу шөызынтэык чытбжьы мыр-гакэа шөылбаа. Аицэаажэарафы ус хархэсит: «Саатк акара шэаапшы, нас шэаухажьусит» хэа. Аха урт ргэы итоу хаздыруам, баша хнапы сиқэцаны хтэар калом, аус утэуп.

Хзықэтэаз амашьынақэа хнарылбааит. Хазынтэык цьарак ханааикэагыла, Руслан ус ихэсит:

– Шөымцшзакэа, хашьтахька иааиуа амашьынақэа роума, шыапыла иааиуа роума, рызынтэык нкыланы, втобуск азна ауаа кашэцароуп ткэацэас.

Уи акэхсит, иихэаз ажэа силкаан изыккыз, азэггы уаха азцаара камцакэа, русқэа рахь идэықөлеит. Хнагылт хасшаны, минутқэак рыла хавтобус абжа ауаа хгахьан. Саатк ала, иааиуаз амашьынақэа аанахкыло, иртатэакэаз, дхэычума, ддума, рызынтэык автобус ахь иахгон. Ус хавтобус хартэит. Машьынас иаанахкылоз зеггы арымарахьала адэы иказ ахь алашара аркны ихаргылт. Инахкылаз амашьынақэа, марка хкыла, зеггы 35-ка ыкан. Урти хмашьынақэеи адэахьы алашарақэа аркны хангыла, иахбсит аурысцэа саатк акара шөыцшы ззырхэаз, уи иацанакуаз амаза аапшит. Харт хахьынзагылаз, дара ацхыраара иазцшын. БМП-қэа оажэака адэы аладахьы апозиция кны игылан.

Ҳайхабы ус ихәсит: – Апозиция кны, шәтыцқәа алхны шәыказ, – хәа.

Уи анҳаҳа, иаразнакала, сицыз 250-оык ахыргәғәарта кны хнатәсит. Ҳахьтәақәази ҳахьгылази зегьы гәатаны данаахалс, Руслан ус ихәсит:

– Ахысра кашәымцан, адца камлакәа ихысыз лахьы гәғәа иқәшәоит.

Ахыргәғәарта кны ҳахьтәоу атыц бзиамызт, избанзар агәта ҳтацаланы хрыман. <...> Арыцъарахь азиа Рица иакараны икан, арымарахь – адәы. Уака БМП-кәа реырхианы игылоуп. Ҳара ҳахьынтә азәы иеизнымкылазакәа иабцъар ицәыткьар, уи акәхсит айбашъра. Ҳацхьа апост – ахәаа. Шьта уабацои, шьтахьла ҳазлааз хамцозар.

Ҳайхабацәа дырсоагьх реынархсит апост ахь, ирацәажәарц. Даара акыр еиәыхсит, ианырмуза, ҳайхабацәа ус рхәсит:

– Саатк акара азара шәахтоит, шәхәыц, шәанақәшахатымха, ижәдыруз, аткәацәа автобус итатәоу шацшыа.

Саатк ашьтахь ҳайхабы дааин, ус ихәсит:

– Шәымцшзакәа, шәызынтәык кык-сыкда шәмашьынақәа шәрықәтәа.

Ари заҳаз, иаразнак <...> хмашьынақәа ҳнарықәтәсит. Ахәаа хьыцны, хьшәка метра ианнеи, иаангылт. Ҳазцшын аткәацәа зтатәаз автобус ааиаанза. Уи анааи, уахь абжаоык ҳниасын, хамоа хнықәлеит. Ус акыр хнейхан еицш, қытак асы ҳаангылт. Адәахьы хдәылцит мацк ҳацсы хшъарц. Арака ҳаaira иазцшын, ххәы ыр-мазсины икан. Акрахфәит, акраҳжәит. Ҳанцоз, зыкны ҳаказ ицкәын иабцъар иманы дҳацдәықәлеит Ацсныка.

Уажәшьта ҳахьаауа амоахь ҳацхьей ҳашьтахьы игыланы хамоацыргоит машьынала амилицияа – ауацсаа.

Ашарцазы, асаат 9 рзы, ҳазааигәахо ҳалагеит Кара-чы-Черкесск. Ҳацхьака иахзыцшыи даеа постк. Рацхьа ҳахьыркызы аеынтә телла иасит, ф-машьынак бцъар-ла сикәных уахь ишнсеиуа ҳәа. Ҳаргьы уи ада моа ҳа-мамьыт. Апост ҳазааигәахо ҳаналага, иахбон аҳәаа ацхьа БМП-ки ф-БТР-ки шгылаз, урт рацхьа аруаа ав-томатқәа кны. Ҳанырзааигәахозгьы азәгьы акгьы каи-цомьыт, азәгьы хнимкьыт. Ашышьыхәа хнарывсны, ышпәка метра хлеихьан еицш, ахысыбжькәа геит. Сара сзыкәтәаз автобус агьежь цжәеит ахы аахан. Ҳбылтәы абакгьы иаахсит. Ҳмашьына иаацзызы-мызит, анахь-арахь ицо асаанахсит. Амашьынанькәцао аанкьылага днакәыцгәгәеит. Акыр икәхәазаны ицсит. Акгьы хмыхь-кәа иааникьыт. Итатәақәаз ҳазынтәык азныказы ика-лаз хзымдырт. Ҳацштәкәа ххаббы ҳакан. Ҳавтобускәа зегьы аангьылт. Ҳаихабы Руслан амашьына днадххьылан, ашә аартны, ус иҳәеит:

– Ирласны шәтыцны ахырғәгәарта кны шәтәа, ама-ла ирыкәкны шәымхысын, шәхыс ирхарцшыи, ирды-рааит харгьы хзакәкәоу.

Ишихәаз еицш икахцсит. Ахырғәгәарта кны ҳантәа, ирхарцшыи ахысра ҳалагеит. Ас еицш калоит ҳәа ика-мыт. Аиәахысра ианалага, ыцъака аурыскәа рнапкәа ирәахсит, рабцъарқәагьы аарымырхит... Ақалақь аеынтә иаауаз автобус уаала итәны, <...> ҳахьгылаз ианаахадгыла, иаанахкьылан, иакәтәақәаз налбаацаны, хнакәтәан, амәа хныкәлеит. Абасала, хшаурмышьтыуаз, втобуски оо-автоматки хгеит.

Амоа хшыкәызы ихақәхәлеит. Адәхәыицш аеы хаагьылт мацк ҳацсы хшьарц, акгьы хнацхарц. Саатки бжаки ака-ра ҳацсы анахпья, амәа ҳаитақәлеит.

Ус даара акыр хныкәахьан еицш, Черкесск хназ-арц егышхагмыз, тыцк аеы хаанәасит ҳацсы хшьарц

уацэынза. Адэахы лашыцан, хавтобусқәа хьчатэын, избанзар ацапқанқәа рацэаны иақэын. ..Ауха шаанза акарул ргыланы ахьчара хэсын. Ацэылашара ианала-гоз аламталазы амға ҳақәлеит. Черкесск ҳлеит ахыцыр-та ҳазааигәахарц жәохәка километр шхагыз. Амғаахь азэы ҳиазцааит: – Аурыс ир ахьтәоу атыц акыр бжьоу-ма? – хәа.

– Рацәак бжям, жәаф километр бжьоуп, – ихәсит хам-оасоы.

Хамғаа ҳақәлеит, жәағака километр ҳнейхан. Аце-нцьырқәа реынтә иахбоз апсабара ацшзара еиҗахәашьа амам. Уи ацшзара халашыюкны, халацш хзакөымго хшыцшуаз, хамғаа апхьа БТР-к гылоуп, аруаа бцарла еиқөных, рбирет кацшықәа рхацаны, иклыхәцәраза, адауацшықәа ирөызан...

Хавтобусқәа аангылт. Хәиҗабацәа ус хәрхәсит: «авто-бусқәа шөыртымцын» хәа. Аицәажәарахь реынархейт цшыюк. Рацәак мырцыкәа, ацшыюк реынтә азэы дааит хәхыгылаз. Иааиз иоыза чеченк днаидгылан, дара рбызшәала ак ааибырхәан, дгъежны деиҗацеит. Ишах-боз апост апхьа игылаз «авилис» инақәтәсит арантә ицақәаз ацшыюк. Амашына аңынананаха, БТР-гы на-рышьталейт. Ачечен иаины ицаз иоыза ус хәиҗәсит, автобусқәа хтыцны аткәацәа хгарц. Арт аштаб ахь ицейт, аицәажәарахь, саатк акара инхойт, иахьцаз хпака километр бжьоуп. Урт ааиаанза икапатәуп.

Автобус хәатыцын, өажәаюк реынза хәсибахтан, хдөықәлеит аткәацәа хгарц қытак ахь, амға иацөыха-рамкәа игылаз аонқәа рахь. Иаахцыхьашәаз дхөычума, дтахмадоума, дыпхөысума ухәа, 25-юк реынза иҗа-ццаны иаахгейт. Хөызцәагы хәаиаанза бапа имтәсит, машынак иааиуаз ааныркылан, иҗатәақәаз баанда-өыртәит, харгы инаагақәази инсилацаны икалейт 50-

бык. Инакэырццакны иааит аиџџаажџарахь ицаз хайха-баџа. Руслан даахадгылан, ус ихџсит:

– Арт хурыжыырц зынзаскгы ргэы итам.

Даахалацшын, автобус итатџаџаз аткџаџа аниба, ус ихџсит:

– Хайтацахуеит апштаб ахь, ираххџоит аткџаџа кны ишхамоу. Амала шџаргы ханза, аткџаџа зыхьчо рыда, егырт,.. – инапы наирххсит бнараны иахьыказ хџык асы, гџыц-гџыцла рыешаны апозиция кны итџарц.

– Икамло икоузеи,.. – ихџан, исынаихсит иоызџа изџшны иахьгылаз ахь.

Саатбжак акара инхсит иахьцаз, ашьтахь иааит. Хайхабы Руслан ус ихџсит:

– Саатк ашьтахь дара рџынтџ азџы дааираны дыкоуп, уи аилкаа хзааигоит, хурыжыуо, хуормыжыуо.

Саатбжак акара анпы, УАЗ-ик ала иааит аурыс офицерџа, ха хтџџа нарџылан, сиџџаџеит. Хшыщшуаз адырра хуит «амашынаџа шџрыџџџа» хџа.

Доусы хмашынаџа хрыџџџџа, аткџаџа аухажыит. Амџа хныкџлон сиџш, уанза сибаргџааны иказ, уажџы синаалт, рнапџџа сибаркны, «абзиараз» хџа нарахџаны, хсынаххсит. Амџахь аурыс офицерџа рмашына УАЗ-ик ала хамџаџыргон, <...> амџа ахьынзакыз халганы харгон амџахь рыруаа хайхсыр хџа ишџаны.

Амџа даара иџџган, хра бааџсын, џака азы леиуан. Халганы, ианхаџрыщуаз, – Шџымџа бзиаз, шџахьџо шџџс маншџалахааит, – хџа рнапџџа ркџон.

...Хмашынаџа хрыџџџџаны хнеиуан. Амџахь ихаџџхџеит, аха џыргы ханымгылаџџа хнеиуан. Ус хнеит Черкесск станџиак асы. Арака ашьхамџа бзианы издыруаз аџсуаа амџаџџаџџа хзыџшын. Арака ханааи, зегь раџхьа дхаџџџџа Мыџџџа (ихьз сгџалашџџом, исгџалашџџоит уи Гџџџџа атакси дшаџџџџа). <...> Арака

иҫақәшәсит ҫыңба аңсуаа – апаңцәа, айшыңцәа (рыжәла сгәалашәом).

Амш сихашышыын, ақәа асыңышәшәон, амза ыкамызт. Ауха алашыңара ҳсалакны, асаат 23 рзы амҫа ҳақәлеит.

Асқәа ирзышытыхуа реидарақәа рықәцаны ҳаналга, ҳаргыы ҳаидарақәа гәгәан, апаңцәа ҳақәныхәан, амҫа ҳнықәлеит. Ҳамҫаңызгоз ҳаңхба дгылан, ҳазын-тәык ҳнсиуан уи ҳишьтагыланы, азәи-азәи ашахақәа ҳадәсаҳәаланы иаҳкын ҳаиңәымзырц. Аңәыршы убла итакызаргыы иубомызт, убас илашыңан. Ақәа кыдбганы илсиуан, ҳахьнсиуази ҳахькаҳауази сикаран. Аңша иасуаз ҳңәси-хжьи ардысуан, аха уажәы ахьта ҳгәалашәомызт, ҳахьныкәаз маңк ҳашны ҳакан. Ҳаңхба игыланы инсиуаз алашара икын, иара иакәын сиңыз 250-ҫык ҳразкы знапы ианыз. Ҫынла сиңш мшәарада хшьбаҫа ҳзеи-хыгомызт. Ҳнсиуан хшьбаҫақәа аарлаҳәа сихго. Ҳаапсеит. Ҳшьаңкәа ҳапақәалон, аҳәынңәа ҳалатәазаргыы хбаас иҳамамызт, азәы дтәар, егьыртгыы аагылар акәхон, убри акнытә ҳамч инхаз сибыңаны ҳнсиуан.

Акыр ҳныкәахьан, араҳь ҳамҫагыы есимызт, амшгыы ҳаған, х-саатк аныкәара икаҳцаз, ҳаидарақәа [ухәа], иҳалсит. Аңыхәтәан уаҳа ҳалымшазо ҳаналага, иҳазбеит цьара бнак ағы ҳаңсы хшьарц. Ақәагы алеира иакәыңит. Ҳыңк алаҳхын, ҳаидарақәа цьарак инышьтаңаны, амца сикәцаны ҳнатәсит. Акарул ҳаргылеит. Ауха цәгьала хьтан. Ус цәгьаңсышьала иҳаршеит.

Ашарцазы иҳамаз ала акы ҳнаңқан, ҳамҫа ҳнықәлеит. Ажәәан цқьан, цьара цтаңк хны иубомызт, амра каххаа иңхон, аңарақәа ашәа рхәон. Убри заңәык ауп ҳгәы шытыхны ҳазмаз.

Амҫа ҳаныланы ҳнсиуеит мшәарада, ауха сиңш акәымкәа, сихагыы ҳманшәалахсит. Ҳнсиуеит абнара

хацаланы, хамса есаира ицэгъахо иалагеит. Ацыхэтэан ус хазбеит, хасшаны, гэыц-гэыцла, жэабык, жэохэдык реынза амса хақеларц. Ус егыкахцеит. Избанзар еицу 250-дык азэй-азэй цытк рыбжьахо иалагеит.

Хнеиуан абнара иалганы игоу амсахэаста ханыланы. Хаапсеит, ашоура хацит. Ихазбеит хацсы еицахкырц. Иаха иахыманшэалаз тыцк алхны хнатэит гэыцдык ауаа. Хаштэаз, ихацны иаауаз чеченк даахалагылан, сидсахэаланы иикыз аациртлан, оо-биракк аацэыригеит. Акы апсуаа рбирак акэын, егы – ашьхаруаа рбирак.

– Арт абираккэа Ацсны ахэаасы снапала ихышьсеит, – ихэсит.

Харгы хахыгылаз «Амин!» ххэсит.

Хацсы анахшыа, амса хақелеит. Хашнеиуаз, зык ханхықэгылт, рацэак идузамызт. [Уи] харыр акэын. Хаимаакэа хашьхны, хаикэақэа цыркэакэаны ханыр, хаимаакэа нхашьацаны амса хнықелеит.

Хэык хнасалт...

Ус хашнеиуаз, вертолиотк ажэоан ишхыз хбсит. Даххацырны дцеит. Дцеит шаххэоз, абынтэраан длакэзаны даххыпрауан. Ахахэқэа хаерывахцит. Авертолиот еихсқэазгы калсит, аха цхастак хамтакэа дцеит.

Собыа Инацшыбей сарей хаицрымцкэа хаицуп. Амсахь илахь еиқэын, акы дшаргэамцуаз збон. Ацыхэтэан сиязцааит. «Стаацэа ирыцстазаашьюу сыздыруам <...> Акэа иахыкоу»(ицхэыс, оыцша ихэычкэа)... Амса ханынзақэыз урт ракэын хэыцыртас имаз.

Ус хаицэажэо амса ханыланы хашнеиуаз, хэык ханхықэгылт. Арака дхақэшэсит азэы. Иара дахыгылоу ахэасы иосилак, «абрахь шэца» хэа идэыкэицон. Харт еицыз агэыц 24-дык реынза, напыла «абрахь шэца» хэа ахьхайхэаз хынаххсит.

Ҳахымшоахытыз, ҳхэы мазсины иқацаны даҳзыцшыи Уатандеи Агэхаа. Иөеилак, абыста, ашэ, ахарпэы, акэац, азы ухэа, рызынтэык акрыреаитсон. Ҳара сицыз 24-оык акрахфсит, мацк ҳацсы анаҳшыа, ҳдэықэлеит ҳамшоах.

Мардарак ҳақаланы ҳнеиуан, ҳаидараггы гэгэан, аныкэара ҳцэыуадаоын. Ацбабаа ду ҳбеит, цшь-саатк ҳныкэон. Иҳаулак, хыхь ҳанхала, цшьоык ацсуа цкэын-цэа арака иахцылеит. Урт лхаа рыцкэынцэа ракэын. Уантэ шыта ҳамоа ладаран. Уи ҳшаныз зиаск асы ҳнеит. Арантэ хэбака километр бжыан Ауадҳара апансионат асынза. Өөбака километр ҳаннеи, амөан машынак (ГАЗ-66) ҳзыцшыи игылан. Ҳанырба, иҳаигэыргэсит. Ацшэақэа сибаххэсит. Амашына ҳнақэтэан, <...> апансионат асынза ҳаргеит. Арака ҳааира иазцшыи.

...Аены сицыз ҳазынтэык ашыха изхымцит, иааит адырөаены. Зегь рацхьа ҳара ҳхыцит сицыз реынтэ, ҳаихабы Руслан дышҳацыз. Апансионат асы ҳанааи, «оҳ, гэышыа» ҳхэсит.

Уажэшыта ҳацхьака ишытоу аусқэа ҳарзыцшыи...

08.10.1992

Аладатэи Ешыра

Абардан Далатбеи Леуарса-ица

Сзықэтэаз амашына слалбааит Гэандратэи акон-трольтэ пункт асы. Сымөа хан Ешырака аспортбаза ааигэара итэоу Мирод Цачалиа игэыц ахь. Уи агэыц иалоу аибашыөөцэа азэык-оыцбак срацэажэарц, ртагы-лазаашьагы шыкоу збарц стахын. Уахь ицо машынак шцакамлари ҳэа сыцшыи снагылт. Арака цытөык ауаа гылан. Сахыгылоу снаөосаны арцыск арратэ матэа ишө-цаны дгылоуп, ацаха иацэа ихы иакэыршаны исаҳэоуп.

Дгылоуп ауаа шгылоу еицш, акы идубало, улацш ааидхало дыкамызт. Аха ус схэзарггы, сылацш идхалт – игылашыазы, ихымсацгашыазы ухэа, уажэы-уажэы уи иахь снацшуан.

Оымз цуеит Ешыреи Гэымстеи сыксеижьтеи, шама-хамзар исзымдыруа дыкам. Снаидгылан, адсшэа иас-хэеит: – Уабацои? – хэа сиязцааит.

– Аладатэи Ешырака споит сапшыцаа збарц. Руазэы дырхэит хэа сахан, уи аилкааразы амса санылт.

– Дырхэызар, уахь узцозеи, ахэышэтэыртахь уцар ауми, – схэеит.

– Ахэышэтэыртахэа зеггы гэастахьсеит, уака цьар-ггы дсымбеит, сахынацаакэаз ус сархэеит, Ешыра апозициясы дыкоуп хэа, дахьыкацэкьюу сыздыруам, – ихэан, даасцацшит.

– Сарггы уахь споит, хаймсаалацэоуп, – схэан, схы исырдырт.

– Азамана, хаймсаалацэазар, хамсаггы ааласхап, – ихэан, даацшышэарчсеит.

– Сатамзааит, усзеилымкааит...

– Сара Асардан Далатбеи Леуарса-ица соуп.

Уаха зцаарак истаратэы изыкамлеит, машыынак аахадгылан, хнакэтэеит акузов, ақэаггы алеира инала-геит.

Амимозатэ бахча хэа иахыашьтоу хлалбааит Далат-беи сареи, арака хайцрыцыр акэын, хамсақэа хаз-казын.

– Уажэы уахьцо удыруама? – хэа сиязцааит, длак-сакуа дышгылаз анызба.

– Мап, дара ахыкацэкьюу апозиция сыздыруам, – ихэеит.

– Ус акэзар, сахьцо усыцаала, уака еилахжаап уашь-цаа ахьтэоу атыц.

Ҳёсынаххсит ҳаицны, ацқа ааигёара ҳназарц егъхагмызт азнырцёынтё акёкёахёа ахысыбжъкёа го иалагеит, ихысуан аснаиперцёа. Иахышёартамыз цъара хныцагылт. Ахысра анааихсыгъ, ҳоыцъаггы излаҳалшоз ала ҳаоны, асфальт-моа ааихцёаны, онык агёара ҳанталеит. Ҳахънеиз аоны агёара унықёсны, аспортбазахъ ицо амоа ааихцёаны ҳцар акёын. Аха ҳгылоуп, цашъас икаҳцара хзымдыруа, избанзар азнырцёынтё БМП хысуан, Ҷааихак амамкёа. Ихысуан аснаиперцёа.

Анакё хын. Уи ҳхы иархёаны, иаҳа иахышёартамыз амоа ааихцёаны, алра игылаз ҳныллалеит. Црас ҳамамкёа Мирод Пачалиа исибашъыоцёа ахътёаз ҳнеит. Ҳразцааит Далатбси дзышьтоу иашыцёа Зураби <...> Оарданаа ахътёоу атыц рдыруазар ҳёа.

Иахътёаз ҳарҳёсит: ацелофантё цех ааигёара иштёоу, насггы уахъ ацара шшёартоу, ҳхы гёаҳамтар, машёырк хшақёшёо. «Абзиараз» ҳёа нараҳёаны, амоа ҳанықёлоз ус иасхёсит Руфет Пачалиа:

– Уахъ амоа ари исыцу издырзом, уанза днаскъязгоит, нас уаҳа шёара шёахъ сааусит, хымцада, – сҳёан, амоа ҳнықёлеит.

– Абаацс, шёыегёашёт амоахыщыртаёсы, – ихёсит Руфет.

Амоахыщыртаёсы ҳаннеи, ҳаатгылт цашъас икаҳцарызси ҳёа. Ҳнеиёацшы-ааиёацшит, ҳоыцъаггы иаҳдыруан амоа аихцёараан, ҳуазёы [ак ихъыр шалшоз], аха уи гёаныла акёын ишаҳхёоз. Уаҳа ажёак мҳёакёа, ҳоыцъаггы амоа ааихаҳцёсит – жёа-шьаёак, жёа-метрак ацхзы ааҳалнахит. Анцёа имч ала уи ҳацёеит.

Ашышьыҳёа ҳаицёажёо ҳцалап ҳёа ҳгёы итакны оажёака метра ҳнеихъан сицц, «воздух» ҳёа азёы ибжъы геит. Ҳаатгылан хзыробызар, аиашацёкба аҳаирплан абжъы ҳаҳаит. Ҳааигёа-сигёа аонқёа гылан, зназы

уахь, онык ахь хцап хэа хазбеит, аха нас аихамоа-цха хцаптээрц иақэахкит. Хэоны уа ханнеи, уака игылаз ацшыхэоы ус ихэсит:

– Арака шэымгылан, ишэартоуп, аснариад амоа ианахалар, аңеыхақэа шэаахар калоит, шэца абнахь.

Инапы ахьирхаз ахь хнацшит. Ацха анаоосаны оажэака метра набжьаны, амоеи адырцарей рыбжьара оыцьа штэаз хбеит. Уахь хэынаххсит. Жэабака метра хнесихьан еицш, ахайрплан наххацраит илакэны. Уи цейт Кэтышьха шыказ. Аха цьарантэгы ткэацбжьы хмахаит. Оыцьа ахьтэаз ханнеи, руазэы дыздырит, уи Дэрыцшьтэи ацей – Тарба Заур Михаил-ица иакэын.

Ханеицырцуаз Заур ус ихэсит:

– Шэахьцо ибзианы издырусит, абаацс, шэыегэашэтала, атыц хтыроуп, азнырцэынтэ шэырбоит, уахь анеира даара ицэгьоуп.

– Шэыказ, абзиараз, – хэа иоызеи иарей инарахэаны, хамоахь хэынаххсит.

Амоахь хзықэшэаз зегьы схэом. Ацбабаа баны хнейт иашьцэа ахьтэаз апозиция ааигэара.

– Шэара ара шэыказ, сара снейны сааиусит, – ихэан, аладара дыоуа дынталеит, аснаиперцэагы акэкаэхэа ишиесихсуаз.

– Далатбей уегэат! – схэсит ауп, сыбжьы иахауа дыкамызт.

Сахьяагылаз ооны агэара сынталеит, амардуан ацака снатэсит, ақэа шлеиц илеиуан. Ооны ацхьа БМП гылан. Оажэака минут рышьтахь БМП аэынанахсит Далатбей дызлацаз ала. Цьара тыцк алхны, ахэы инықэгьыланы ахьсра иалагесит ага ипозицияхь.

Далатбей саатки бжаки акара дынхсит дахьцаз. Дааит даацсаха, ацхзы-баа даганы. Амоан, аснаиперцэа ицэаа-

ра анырба, исихсуан, аха дрыцөцсит. «Ох, гөышья» хәа данылатәа, ус ихәсит:

– Акәака ацшыхәра хәа санцоз арыскак смаацсит, сагымшәсит, иахья сзыкәшәаз сицш.

Икәсысымтит саргыы. Издыруан уажәы итагылазаашья зеицшраз...

Хәхьтәоу, хәцхья иәоу аихатә гәашә ахкәа анаахалак, иблакьяны ицоит, аанда злаку асетка ахкәа агәылцәраа ишнейуа, аоны атзамц иналакацоит.

Цкья ицсы ишьяп, ишьтра даныкәлалак, нас зцааракәак истап хәа сгәы интаскит.

Адәахья акәа шлеиц илеиусит. Сәагылан, аоны ацхья игылаз азахәа жымжәакәак аағысхын, ифо хнатәсит.

– Далатбей, уахыцаз уашыцәа убоу? – хәа сиязцааит.

Иикыз ажымжәа афара даакәыцын, ус ихәсит:

– Руазәы дызбейт, егыи хааиаанза (рацәак хабжымсит) аоныка дцит, амәахь цъара хаивнагеит.

– Азәыр дхәызма?

– Мап, азәгы дхәымызт, ихазхәаз иахьынтәааигаз сыздыруам.

– Анцәа ицышьоуп, акгыи рмыхьзааит, уаапсазаргыи егыаурым, – схәан, ссырманшәаланы снатәсит.

Иахку ажь ыфо хтәоуп. Ғымткәа ас ханбанзатәазаауа схәан, хәымтра ааилазгеит:

– Далатбей умыцпакуазар, зцааракәак устар стыхын...

– Сабатцакуеи, иахья бзиара икоу зеггыи сзууит, иахьухәо сыкоуп, усазцаа сымч зыкәхо акы акәзар, – ихәан, даасәацшит.

Ихы-ицы ианызбаалеит ари арцыс икәра шмачуггыи ацабаа ду збахьоу азәы шиакәу.

– Ус акәзар, азамана. <...>

Даасәацшын, иажәа дналагеит.

...Шөача аус иуан, амашпына дақөтөан. Аус ахьи-уаз асынтө амацураныкөара ддөықөцан Ростовка. Днеираны дахыкыз атыц асы днесит. Аконторағы ателербага дахөацшуа дыштөаз, ибсит ахаирплан Акөа (ацшахөағы) аснариадкөа шаланажбуаз. Иахаит, иара убас, ақыртцөа Ацсны ишақөлаз. Уаха цшрак камцакөа, аконтора дныөныууааит. Игөалашөом имашпына ахьгылаз даннеиз, убыскак деиланаргьезьит, даргачамкит. Иааигараны иказ атауаргы шытымхзакөа, ддөықөлесит.

Ацсны ахөаағы данааи, имашпына цъара инаргылань, днесааиуа дышгылаз, ерманьк диқөшөан, имашпына дтартөаны дааигсит Гөдоуцанза. Гөдоута данааи, абцъар ицшаар акөын. Днесит апштаб ағы. Арака, ари апштаб ағы дыкан өымш, дрызцшын шьханхыцынтө иаараны иказ ачеченцөа. Урт анааи, далалесит ргөыц. Рхыцхызара назон 33-өык реьинза. Арака икан аерманцөа, аурысцөа, ачеченцөа, ацсуаа ухөа егыьртгы – аинтернационалтө отряд хөа иашьтан.

Ротриад бцъарла ишахөтоу сибытан. Еихабыс дрыман Афганистан сибапьюаз аурыск (ижөла сгөалашөом). Дызлаз агөыц адиверсиатө отряд хөа иашьтан, урт сихарак рускөа аныкарцоз уахынла акөын. <...> Июль мзасы акөын. Урт ргөыц асацхьа иқөдыргылт адца: Гөымста азы ирны Акөа иалаларц, насгы ага иобиекткөа реы акарулцөа реанырцсахуа гөартарц, апыхөтөан даргы (акарулцөа) тадырхарц.

Ауха амш даара ицөгьан. Уи дара рзы ибзиан, иахьчон, рус арманшөалон. Ацх лашьца реалакны азы ирит азөгьы имбакөа. Урт неиуан ақөа рхыцөцөа, инеиуан илахөны, аха урткөа зегьы хьаас иркымызт.

...Инеираны иахыкыз инесит. Итөесит доусы ртыцкөа алхны. Ицшын ранбасырцсахуеи хөа. Ақөа шлеиц илеиуан. Илахөит,аха ирычхауан.

– Аамта щакзом, тыщк асы уантәоу иутахы-иутакым ахәыщра ухтанакусит. Ақәа илеиуаз акәымзар, пхыз хаак уалоушәа ахәыщра убас утанагалоит,.. – ихәан, ицәажәара аанкыланы, агәашә ахь ацщра дналагсит.

Азнырцәынтә ага БМП ала дхысуан, ихысуан аснаиперцәагы. Хгыланы хтыщ хәцсахит. Ахқәа агәашә иаахо иалагсит.

– Ауха шәманшәалахама? – хәа азцаара истсит.

– Ақәа илеиуаз иацәшәоу, мамзаргы телла сицәажәоу, иахысхәара сыздыруам, хтәан асаат 5 рәынза, – ацәажәара дналагсит Далатбеи. – Хәхынзатәаз, хааигәа-сигәа ухәа, ахысра иасын, аха уи хара иахпырхагамызт. Еищыз агәыц цырхагак хмоукәа хааит хпозициахь.

– Нас уаха цыракыр шәдәықәырцама?

Мачк акара дхәышуан, нас дналагахт иажәабжь.

Акәантә ианаа, ҫымш рыцсы ддыршьсит. Ахымш рзы ситадәықәырсит Акәака. Ацхьа ааста уажәы рхыцхьазара сихан – 40-оык рәынза.

Ауха амш сихашышыын, ақәа алагоит ухәаратәы икан, амза цәыркьа-цәырасуа ацтақәа ирылан. Рәацхьа дцаны иқәгылан ага иштаб иақәланы рабцарқәа ргарц. Гәымста азы ианхықәгыла, италаанза изырҫоуан, атыц тырцаауан цыракыр кыр ыкоума хәа. Ишшәартамыз агәра анырга ашьтахь, азы италаны, нырцәка ирит.

Рацхьа ҫо-гәыцкны икан, аха азы ианыр, х-гәыцкны рәыршит. Далатбеи дзыкәшәаз агәыц жәафҫык ыкан. Агәыцкәа зегы рыдтақәа хаз-хазын. Далатбеи дызлаз агәыц дцас ирымаз – аштаб иақәланы агара акәын, насгы атрофситә бцарқәа мацымкәа сидыркылар акәын. Аобатәи агәыц рәацхьа иқәгылан – ачазырта «Колос» ааигәара игылаз атанкқәа ткәаны раагара. Ахцатәи агәыц – авокзал асы игылоу атехника цыржәарц.

Азы ианыр, иааицѣажѣан, иахыцо рыдцакѣа ишахѣ-
тоу сицш ианынарыгзалак, игъежъны ианаауа, аарцѣ
иахъеикѣшѣашаз атыц сибырхѣсит. Идѣыкѣлсит агѣыц-
кѣа рыешаны, алашыцара реалак...

Хаицѣажѣо хаштѣаз, азнырцѣынтѣ ихысуаз БМП
ахкѣа агѣашѣ иаахо иалагеит, нас хѣцхъа ахкѣа ыцакшо
иалагеит.

– Арт тынч ацѣажѣахагы хартом, «зыцѣгъа ухѣо –
ушѣ дыхгылоуп» хѣа, рызбахѣ шаххѣоз рдыруазшѣа,
ихаихсуеит, – схѣан, хааибарччеит.

– Ус сгъа иказаргы, хымѣаск ала хѣстахархарым,
ххы гѣахтап, ихахъчап, – ихѣсит Далатбси дахытѣаз.

Хѣагылан, хзыкѣтѣаз акѣардѣ иахышѣартамыз тыцк
аѣы ихаргылт. Акѣа уажѣгы ихымкѣацыт.

– Уажѣшьта, сгъа ххѣозаргы уаѣы дахцырхагам, –
схѣан, сизызыроуа снатѣсит.

Далатбси иажѣа анагзара дналагеит.

Цъабаа мбазакѣа «Колос» ааигѣара анеира ианаѣыз,
ацшыхѣра адырра злаканацаз ала, уака ага итанккѣа
гылазар акѣын. Ауха ааигѣа-сигѣа иказ атыцкѣа зегы
гѣартеит, аха танккгы ахабар рымбсит. Аамта ахын-
зарымаз ицшыхѣуан. Атехника хѣа акгы анырымба,
<...> игъежыт.

Аѣбатѣи агѣыц, Далатбси дызлаз, рыжѣафѣык, уаѣы
имбакѣа, црас рымамкѣа инсит ага иштаб аѣынза. Иакѣ-
шаны инатѣсит ашамтазы. Аха ага игѣситазар акѣхап,
рацхъа ахысра далагеит. Аиѣахысра гѣгѣа рыбжбалт.
Аамта ирымаз мачын, уи рхы иархѣаны, агранаткѣа змаз
аштаб иагѣыдырцеит. Азѣгы ицсы таны дзымцеит, иѣ-
натѣаз тахсит. Аидыслараѣы, Далатбси дызлаз агѣыц
аѣынтѣ азѣы дѣахсит, сазѣы дырхѣит. Рыцсы дырзаам-
геит, дааргаратѣы аамта рмоуит, ихѣыз – убригы аѣба-
баа ду баны, сиѣахысра мацарала азы ирны дааргеит.

– Ахцатәи агәыц неит авокзал ағы. Уақа аиҫахысра калейт. Аға и-БМП тархан. Еицқәаз рәынтә ирхәқәаз калейт,.. – ихәан, даатгылан дқәыпсычхаит Далацбеи.

Ҳахьтәаз аоны апхьа игылаз БМП аус аун, ахысра иахьағыз ахь ағынанахейт. Ишахьбоз, заа иалхны ирымаз позицияк ағы инагылан, аеыцхьақыртае, ахысра иалагеит азырцәка.

Далацбеи сарей хнейсацшы-ааиҫацшит.

– Аибашьра аналагоз абри сицш атехника хамазтгы, егыараан Ацсны ахы иақәйтны икалахьазаарын, – ихәсит еыцха дыцшуа дахьтәаз Далацбеи.

– Иҳадгылақәазгы рацәаохейт, хзацәымхейт, хашьцәа шьханхыцынтә иахзааит. Абар, шыта оымз тусейт, Гәымста нырцәи-аарцәи сеҫатәоуижьтеи, аға шыаҫакгы цхьақа дымцацт. Харгы шыта хабға сицахит, ханцәагы даххылацшит, – схәан, сартмак исыкәныз аацсыртлан, аоыга калам еыц аацәырызгеит, уанза сызлаоуаз ицәан азын. Скалам нархәы-аархәуа сахәацшуа сыштәаз, Далацбеи даса зцаарак иҫейт: «Гагра аныргоз дыказма?» хәа.

Дыкан. Ақыртцәа Мамзышьха ганы итәейт. Уи апсуа себашьыоцәа ианраха, хьаас икарцейт: избан, иззы, апсуаа нацънатә аахыс иртәу рышьхақәа рәы аға цшәымара иуа дызтәоу?!

Шамил сеҫкааны имаз абригада 80-оык рәынза аибашьыоцәа злаз Мамзышьхака идәықәлейт. Ааигәара ианней нахыс, ирахауан аға даакәымтцакәа ахысра дшағыз, аха ирзеилкаауамызт хьқәкыла дзеихсуаз. Шамил ибригада хысуамызт, ишааиуаз азәы ибар ртахымызт, зны атыц тцаатәын, сецгыз атыцқәа нкылатәын.

...Дара ишаартахыцәкьаз сицш ртыцқәа кны илатәейт, 30-ка метра рыбжьан. Аиҫахысра калейт, себашьуан оо-мчык, оо-милатк: ацсадгыл зтәуи изтәымзи.

Аиҕахысра гэгэа ирыбжьалаз аҕы хайбашьыоҕоа цыһы-
оык хэын, аҕа иганахьала рхыцхьазара раҕоан иҕахаз.

Иажэа иалаланы ус ихэсит Далатбей: «Аибашьра-
цөкьа рацхьаза иахьызбаз аброуп» хэа. Аснариад, агра-
натбыжькэа, ахысыбжькэа ауаа рыбжьы ухэа, апстарей
ашьхарей ирныоуаз улымха цнахаауан.

Аиааира анырга ашьтахь, Мамзышьха хьчатэын.
Арака, Мамзышьха, Далатбей дызлаз абригада ааиаа-
нза, хайбашьыоҕоа цытөык ыкан заа иааихьаз. Урт аҕа
ишьклатцуан, игыларта-итэарта гэартон, хаха-хымш
имыцэа-имтэа аҕа дахьнеилак гэартон. Ацшыхэцэа
анырпсахуаз, Далатбей иашьсеихаби Мироди алашэсит
уи агэыц. Ртыц алхны иахьтэаз апозиция бзиан, аҕей да-
рей аохаара акэын ирыбжьаз.

Аиҕахысра рыбжьан. Өнак аҕа БМП ала итир-
кьаз акумультивтө снариад хцака метра Далатбей
изааигэаны икаҳаит. Уи абжьы цөгьа азныказы акгы
имахауа дааканацсит. Далатбей данкаҳаз издыруамызт,
ицсы мацхсит, иоьызцэа излархэоз ала, лассы дзалимц-
зсит, иоьызцэа цөгьала далырхит. Илымха акгы ахауа-
мызт. Адырөасны илымха аарлахеа шьтыбжькөак аха-
уа иалагсит, аха иахауаз цкьа изеилыргомызт.

Иоьызцэа даашьтырхын, дыргеит Бзыцтатэи ахэы-
шөтөыртахь, ишьапы дзыкэымгыло даналага. Уака
саатки бжаки ракара дыкан, агэыркэа иларцон. Ацыхэ-
тэан, мацк ишьтра даныкөла, Гэдоутака ддөыкөырцсит
ахэышөтөыртахь. Арака дтахсит жэбака мшы, избан-
зар ихы ихьаауан. Ахьта илаланы дахьыказ иахкьаны
агэыцөкра ихьит. Аха игэы каижьуамызт. Дахьиаз уах-
гы-сынгы иихэыцуаз иоьызцэа ракэын, ицсеибашьуаз.
Ихэыцракэа ихацаны дшыркыз, дахьиаз ипалатаҕы
дааргсит иашьсеихаб Мираб дыхэны. Гэдоуантө катер-
ла Шөачатэи ахэышөтөыртахь идөыкөырцсит Мира-

би Далатбеси. Шэача жэсизамш дыкан. Ихэышэтэра ацыхэтэанза инамгакэа дтыцит ифызцэа ицеибашьуаз гэхьааганы. Ацьабаа баны дааит Цицунда. Уантэ дцеит Гаграка. Арака рацхьа дзыкэшэаз агэыц абцьар ирцеит. Ргэыц асы икан жэохэ-жэаф шыкэса зхьыуаз ачкэын-цэа, урт аума карцон, агэымшэара аадырцшуан.

Ацыхэтэан истаз азцааразы Далатбеси ихэсит:

– Гагра ахэаафынза ахы ианақөитахтэуаз сыла иабаз ахаан исхаштуам. Урт хагацэа агэы зызтам уаауп. Хай-башьыоцэа, дхэума, дхэымума, ианырклак, абылтэы рыкэтэаны дырбылуан. Уи асахьа ахаан сыла ихьшуам, ихгылазааусит асаастара иадырганы.

Абрака Далатбеси иажэа ааникылт.

Хэагылан, хдэыкэлит хамоахь.

Ақэа шлеиц илеиусит, хара хнеиусит амоаду ханы-ланы, ахысыбжькэеи аткэацыбжькэеи иго гэхьаасгыы имкыкэа. Акыр ханынаскьа, доусы хамоақэа рахь хцар акэын. Ацсшэақэа неибыхэан, хнеидыцит.

Ақэа алеира иафын...

13.10.1992

Дэрыцшь

Гогэуа Гогли Леонти-ица

Адэахьы ақэа алеира иафуп. Сыщакы-ццакуа сыш-неиуаз, ахэышэтэырта амардуан снасалт сыоуа. Ашэ ааимцааны, акоридор сныоналт. «Ох, гэышьа» хэа мацк саатгылан сыцсы сшьеит, нас акоридор сныб-жьалан, апалата №6 ашка сфынасхейт. Ашэ аартны санаоонашыла, цшьоык ачымазаоцэа ркаруатқэа иры-ниаланы рыцсы ршьон. Ацсшэақэа нарасхэан, хайба-дыркэсит.

Сзызнеиз Гогли иарей сарей хаибадыруан, хаибамбе-
ижьтєи акыр цуан, уи азы акəхап уажəы азныказы си-
зымдырит.

Сзааиз, хықəкыла, расхəсит.

«Рапхьа рыуа дарбану сзацəажəо?» хəа азцаара аны-
касца, итəақəаз неиҫащпы-ааиҫащпын, ажəак рымхəсит.
Ас еицш рҫагылазаашьа анызба, Гогли снапы найқəбы-
скын, – Абри ила салагоит, – схəан, тыцк ахьтацəыз
снатəсит.

Гогəуа Гогли Леонти-ица диит 1954 шықəсазы
ақыта Гəыц, дтаацəароуп.– Аибашьра ианалагоз
аены Охəрей агарнизон аҫы сыкан, уака аррамацура
хахысуан ссызцəеи сарей, – [ихəсит] идтəалаз рахь
дынхьащпы. – Ажəакала, хрезервистцəан, зегьы 40-
оык хакан.

Аибашьра ианалагоз аламталазы хмачын, избанзар
хшаны, доусы хуқəа рахь хдəықəцан, август 13 аены.
Сара автобус сақəтəан ауаа анариад ахь иалазгон, қəак
леиргьы уи хыбрак иахзабызан.

Август 13 аены быжьоык бцьарла сикəных игылан
Река амəа сихцəартаҫы. Ахəылбыехан уака инсиз икан
шыжьымтанза. Ауха амш бзиан, ажəоан цқьан, асцəа-
қəа жəпаны ажəоан иацан, амза гəылтəааны, ишеи-
шеиуа ицхон, адəахьы илашон, агəыр каршəзаргьы
ишьтухуан.

Ауха апост аҫы хахьгылаз акгьы хамбсит, избанзар
асаат 11 рзы азəгьы дныкəомызт, акоменданттə аамта
ыкан. Адырəаены, август 14 рзы, асаат 6, ашьжьымтан,
хпост ааныжьны хцсит хтыц ахь. Заа хзықəщыз уи ауп,
ашьыжь ауаа аусура ицо рыла хахгылар хтахымызт
амазатə тыцқəа рəынтə хахьаауаз. Хазцсахуаз ааиаанза
хцсит Охəурей. Арантə смашьына сажəаоык тартəаны
хцсит акрыфара Очамчырака, ақалақь аҫы хара ихазк-

*Гогли Гогэуа
агэымышэаразы амедал занашьоу*

ны акрыфарта ыкан. Акранахфа ашытахь хархөтахь ххынхөит, асаат 10 рзы. Хяхьааиз баша хамтөсит, азөы ихасы ирыщкьон, азөы – симаакөа, егырт рабцбаркөа симыхны арыщкьара иасын. Уск-уск ирсымыз азө дыкамызт.

Ус хаштөаз ахысыбжкөа геит. Азныказы хгөы иаанагеит цьоукы баша ихысуеит хөа. Ианхыслоз калон азы хырөөс ихамкзеит. Аха арака ахысыбжкөа иаакөымтцзакөа игон автоматла, цөгьарак шыказ агөра хзымгеит. Иаразнакала амашьына аус асыруит, ачкөы-нцөа рабцбаркөа аашьгыхны автобус интатөан, Охөуреи апост ахь хөынаххөит.

Апост хөазааигөахо ханалага, хнацшызар, пост ГАИ Охөуреи хөа хтөкөа акарул казцози, ахысыбжкь захөз хөцхьа иааихьази, силаоынтуаз ауаа рацөеи иахаххөаара хзымдыруа хнеиуан. Азөы алада дыоуан, сөзөы – аоада, иахбоз цьахшьон. Хөанаарыдххыла, ашыр-сырхөа амашьына хөнтьцны хөагылон еицш, иахзымдыруаз ауаа бцбарла сикөных иаахөкөшаны инагылт: «Шөабцбаркөа шыташөц!» хөа. Ас агагылазаашьа хөанөкөшөа, икахцара хзымдыруа хөкөхөит. Хөахьынацшуа иахбон атанккөа, БМП-көа, ар рацөаны, амашьынакөа. Абцбар шытахамтцшөа анырба, иаххырцшны ихысит, харгы атак кахцөит, уи ала мацк аамтөа хөит. Лацшыла симахдөит атехника икази ауаа рацөеи. Хөшеикөцоз хөабцбаркөа хөмырхит. Хөзынтөык цьарак хөидырцалан, ихөкөшаны инагылеит.

Аинрал Ланчаа ихөта даины дхөзцааит: – Шөызлоу агвардиа аихөабы дарбану? – хөа.

– Какалия иоуп, – ххөсит.

– Какалия снапацака дыкоуп, уи сара исто адца ауп икаицо. Сара арака саарышьтит Ацсны хылацшра азы-зурц Леселизе аөынза. Сеильшөкаау?! – ихөан, ус иөыр-

цөгъаны акэымкэа, уаоцас дхацэажэсит, аха игэы итаз закэу здыруада.

– Шэаагыл зны, хаихабацэа ааир, нас шэеицэажэап, – ххэсит.

Убри аамтазы ирацэаоны автоматчикцэа ааира иаёын, апост ацхьа абетонцэа икажьыз рнаосаны, ртехника ганк иатаны игылан. Аинрал уахь иёанынаиха, хзыхьчоз хдыршэо иалагеит, ирымхэоз арбану: «Ацсны ахақейтра ашэтар шэтаххсит акэу? Уи шэыла иамбароуп!..».

Ус ихақэмақаруа хашгылаз, танкистк ихы иташэаз закэу сыздыруам, итанк дзықэтэаз аус аруны, дышзахэоз агаз наитан, абетонцэа ахыгылаз ахь иёынаихсит. Абетон дасны, нак-аак ицхьахэаны амоа кайтсит. Уи амоа анализга, ишьтахь игылаз атехникеи ауааи «ураа!» хэа рыбжьы рхацаланы цхьака идэыкэлетит. Оышпэка метра ианниси, иаангылт. Убри инақэырццакны хбаталион аихабы Хэыхэыт Бганба дааит апост аёы икоу збап хэа. Икацэкьаз аиаша издыруамызт.

Имашьына атыцха иамразакэа, икэшаны инагылт. Дышкапитаныз анырба, иаразнакала иавтомати итапанчеи имырхит. Ицэхасуа, автомат ашьхэала исуа хахыгылаз дааргеит амашьынаныкэцаои иарси.

Арака иахмахаз арбану ажэас, аха ихачхауан. Аёымтра шьаугас ицхьазаны хашцшуаз, хархэтаёы ахысыбжькэа го иалагеит. Уака цшьоык аанханы икан. Оыцъа –Игор Сангэлиеси Рустам Цэышбеи абцъар рыхьчон. Егьырт оыцъа асвиазистцэа (рыжэлақэа сгэалашпэом) Ешыратэқэоуп. Азэы Малыш хэа ишьтан, сгьи – Бабаи хэа. Аоыцъа рказшьақэа бзиан, ауаа ирзааигэан, есымша илахёыхза икан. Ақыртцэа хархэтаёы ианниси, Ацэышбеи Сангэлиеси силыркааит арака бзиарак шыкамыз, аиёахысра иалагеит. Азэы

дыршыт, ыцба рхейт. Ирхэыз азэы даашьтырхын, хара хыхьыказ дааргейт. Ари рсйхабы ианиба, хыхьгылаз дааин, Хэыхэыт Бганба ипкара далагейт. Ари харуаа ирхэыз изы ауп хэа исуан магэшхэала, азэы автоматшхэала ихы дасит, – иахыммысыз тыцс арбану. Уамашэа иубаша, ханыркуаз инаркны ханырпкози ухэа, уажэгы Хэыхэыт данырпкозгы азэы акамеракны атыхра дафын.

Автобус ауаа татэаны иааиуаз ааныркылан, итатэакэаз ишырымуаз итцаны хара хакэдыртэсит. Харгейт асаат 12 рзы Гал КПЗ афы. Убри амш инаркны хашьтахька иказ хэа акгы хаздыруамызт, адуней хакэызны хакан.

Исхаштыз, арака дхалан Игор Гэыргэлия. КПЗ хшыюнатэаз, ашыбжышытахь асаат 14 рзы иааргейт ыцба ацсуаа ачкэынцэа, ткэарчалаа: Вова Багацелиа, егы –Вианор Гэарамиа. Урт ркит амоахь цыарантэикоу аиаша аилкааразы ишаауаз.

Гал КПЗ афы хаха-хымш хакан, ишакэым ихазныкэомызт, ххэы ааргон. Ас еиш атагылазаашьа ханакэшэа, уахи-ени хазхэыцуан абахта афынтэ абналара. Ус агэыц еицыз 26-оык ихазбейт хазынтэык хабналарц. Август 17–18 ауаа асаат 4 рзы, ашарцазы, хабналт ашэцены, хманшэаланы хэсит. Хнеиуан бналара мацара, ауаа хыхьырымбоз амоа ала, азбаарракэа хартысуа 50 километр хэсит.

Аегэара хааит. Ханаауаз цыоуки харбазар акэхап, ханыбнал инаркны атыцантэи ауаа ршыаны икэдыргылт, ашэарыцаоцэа, амилиция ухэа, рациона еицэажэон. Хэылбыеханк ихакэшейт хыхьыказ. (Арака хоык ачкэынцэа ибзианы реырцэахит, уака иагыанхейт, рыцсы рызгазар хэа ауп хшыкоу.) Ихакэшаны ханырк, Аегэаратэи амилициеи атыцантэи ауааи амасаркэа кны ихэ-

суан, хрыпкон, каамет хзаарцеит, зхы цезыз, звакыщкэа
пцэаз ухэа, еицыз ааха гэгэа змаахаз хэа уаоы дыкам.
Еихарак хзыпкоз анхацэа ракэын, амилиция атапан-
чакэа рыла ихасуан. Сара схы, схагэта цыреит. Еицыз
хазынтэык ашыа злымцуаз дарбану. Уантэ хашытыр-
хын Гал КПЗ ахь харгеит. Ауаха уака хакан. Адырфоены
шаанза авертолиот хакэыртэаны харгеит Қөтешь. Ам-
оан даара хдыргэакит...

Ус хшеицэажэоз, дахсацшыны, иажэа нхалсеицеит Ка-
чабаа Вианор Николаи-ица:

– Иансгэалашпэалак, сцэеи-сжьи еилицсаауеит. Еи-
харак, сара рааигэара стэан, атыххэа аскам сыкэтэаз
цымшыааит ауасақэа тыцк асы иансиларцо еицш, ха-
зынтэык тыцк асы адашыма хакэтэан ғыцха хашшуа,
хнапкэа шытыхны ххагэта инадкыланы. Итэаз изымч-
хакэа ихы шытыхны дыцшыр, ихагэта акьео ыкэдыр-
гон. Сара дара ахьтэаз рацхьа сақэшэеит. Руазэы ата-
тын дахо дахьтэаз, ипапирос амца шакыз, схагэта сыо-
нашык рыла ишыскыз, ипапирос ақэкны икит. Зназы
исычхайт, абынтэггы исычхайт, мацк саакэаца-мацеит.
Уи азмырхакэа, аспычка амца аркны снапкэа ирыкэи-
куан. Ахьаа гэгэа соуа салагеит. Сыблахац гьежбуан,
сыла амца хын. Снапы схы иадысхыр каломызт, еицэоу
сақэшэон. Арахь хазы авертолиот абжьи ахьаа исымази
схы иасуан. Иансзымчхаза, ус схэеит: – Узеузеи, уаора
улазами? – хэа. – Еумтын, уара алахша! – ихэан, иикыз
автомат ашыхэала схагэта дасит. Сара дсысны данаал-
га, сылақэа тыцны ицоз цыыспьеит, ашыа пхаза сыкэа
италеит. Сара дааскэацын, егырт итэакэаз азэазэа-
ла автомат ашыхэала рхы дыкэсуа далагеит. Ишызбоз
ашыа нарсапэит соызцэа, – абас иажэа ааесахицэеит Ви-
анор. – Хзыкэтэаз авертолиот быцья ацсэа ақэын. Урт
ргэаг ххыргон.

Кәтешь аеродром асы хтәсит. Авертолиот ханты-
цуаз азәазәала ихасуан амагәшьхәала, атачкәым
ухәа, дара алапшзомызт иабахаахой хәа. Авертолиот
хантыц, хнапкәа ххагәта ишадкылаз амашына хта-
дыртәсит. Хазтатәаз амашына Кәтешьтәи КПЗ асы
иаанәасит. Хантыцуаз ааха гәгәа хаахсит авертолиот
асы еицш.

Еицыз хәршеит х-гәыцкны. Хара аабык уатахк асы
хаикәшәсит: Вианор Качабаа, Рафик Кәазба, Олег Ка-
чабаа, Едик Кәакәаскыыр, Нугзар Шониа, сара – Гог-
ли Гогәуа ухәа убас егыртгы. Хәхыьонаргалаз ауада
тацәын, адашма цкәамызт. Хцәа иадыз ала адашма
хныкәтәсит. Аценцыыр шәахан – ахауа мацк цбарантә
икыксуаз, хәцсы зкыз. Ауа шаанза адашма хшыкә-
тәаз аахаршеит, азәгы дхаламкысит. Адырәасы
х-гәыцкны хаз-хазы акамера асы хәхытакыз быца-бы-
цәала идәылганы, ипканы иааргон.

Кәтешь КПЗ асы хакан 45-мшы. Енак бжъара енак
абас хрыпкәлон, цәгәала апцкәа ххахгон. 40-мшы хан-
рылга, адәахы хдәылымгәсит, хаблахац гьезьюан, аха-
уа хазхомызт, хцәышза пскәарак ххамызт. «Абас маца-
ра хәцсуама, адәахы ажәәан мбакәа, иапәарак халацш
ицәмшәакәа хәршыама?» хәа, шака хәыцра хянта
хтанагаланы хәамаз... Хәхытакыз аинформация хартон:
«Ацсны ахыз хәа ыкам, Қырттәыла ахызуп. Арзынба
дтакуп» хәа хәрхәон. Даса цьюукы: «Ацсны ааныжь-
ны дцәит Урыстәылака, ацсуаа бышә-хышәык инхаз-
гы харак имгәкәа ара иаахгараны хәкоуп, шәартгы
лашарак мбакәа шәхәыщахшыуәсит» рхәон. Иахыа ир-
хәо уацәы даса шьюукы сәкала ирхәон, ххы сивыргон.
Лашарак хбап хәа хәкамызт Ақәәба Рафик Тышыкәа-
ица иакәымзар. Уи дычмазаәхан, имч илззаәит, ио-
ныцка ахыаа гәгәа иоуит. Дыцсуа даналага, ацацшыацәа

ираххәсит. Урт аҫақбымцәа аарган, ахәшәкәа иртәсит. Ҳабжькәа заҳаз амилиция дцааит: – Ара иҫақкәоу абаанагеи? – хәа.

Ацсуаа такуп хәа аниархәа, уамашәа ибсит.

– Ацсуаа абра иабаанагеи, итазкда, настгы уабы изымдыруа 40-мшы хылацшыда?.. – ихәан, ацәхара далагеит.

Иара убри асны адәахы хдәылыргеит. Адәы ханыкәгыла, хаблахац гьежьит. Зшьапы изыкәымгылоз дтәсит. Азәи-азәи хайбазымдырзәсит, хазынтәык ханааикәшәа «уакәу, сакәу?» хәа хайзцаауан, хгәыдибакылон, халагырзкәа аауан.

Аҫағын хартәсит, хәхәсит. Уи амш хара хзын ныхәа дук еицшын. Амаиор адца кайцеит хазынтәык хәсиа карцарц, хәхыз, хәжәла, хәхәтәиу ухәа, шәкәыла ишьтырхырц. Уи ирәыз асиа зыргаз, иазыртаху хаздыруамызт.

Әнак хәхәҫакыз дааит ачацшьаф-амилиция. Ус ихәсит:

– Цшьоык шәалц! – рхәан, халцит. Иажәа анагзара дағын Гогли.

Ҳацшьоык амашына хәкәыртәаны Цхалтуба КПЗ асы хәаргеит. Уака хәрмышкәсит, ажәала ихәцәхауан акәымзар. Уака жәамыш хәкан. Ҳафара маҫын, аха ибзиан, хкамера тбаан, ахауа хазхон. Арака хәхыказ дхәкәшәсит женеватәи цхәыск, Жәларбжьаратәи ацбар кәцшь ағынтә. Уи лыбзоурала хәаргеит Акәа. Арагы уи апхәыс дхәкәшәсит (лыхыз, лыжәла сгәалашәом, дышвещаркоуп), Гәдоуҫа ханыргозгы дхәцны дааит.

Абасала иажәа далгеит Гогли Гогәуа.

20.10.1992

1. Ешыра

Исафсхьоу рахьынтэи мышкы

Октябрь 20 аены. Амш цэгьоуп, ақәа алеира иафуп. Снеиусит амҕа саныланы Аладатэи Ешыра ала аихамҕа-цхай амашына-цхай ахьеивагылоу ахь. Сгәысеануп, иахьатахугьы схы наваксуит аснариад ааиуашәа анызбалак. Ацхақәа сырзааигәахо амҕа аихцәартанза снеит. Саатгылт, сгылоуп схәыцуа ца-шьяс икаспарызеи хәа. Асфальт-мҕа ааихцәаны сцар ауп, жәа-метрак – жәа-шьяфак кацатәуп, аха каца-шьяс иаутозеи, абжәацны еицш, иаармарианы ца-шья ыкам. Уцар ауп маанала, ццакрыла, ма ашьябста агәашьямх умазар ауп, акәымзар утахоит, ма урхә-усит. Егъараан ари амҕа ааихцәаны сцахьан, Анцәа имч ала акәу, сыздыруам, аха машәырда сиаслон. Сахьгылоу цәаныррак ихьшәашәаза сцәа-сжыи иа-нырт, «анацъалымбеит, ишыздыруа схала схы тасыр-хома» хәа сгәы аатзызааит. «Узгылоузеи, иахьа иуба-ма, мамзаргьы ушәама?» хәа сгәы исанахәсит. Уаха ццпрак камцакәа, ссумка, сыхәда ихшьыз, ааныскы-лан, снагылт аора сеазырхианы. Ацареи амцареи сеимаркуа сгылан минуткәак, ацыхәтәан изгәағьит: «Анцәа, усхылацш!» схәан, ишсылшоз ала сышьтууаан сыот, нада-аада сцо, амҕа анааихысцәа, алтаҳарафы ишьтаз абетон сыенавасыжыт, сгәы атыц итамгыло. Хәбака минут сыцсы еивызгон. Санаатынчха, саргъа лымха снацәкьарақәа рыла иааныскылт, сибгоу-сиб-гаму хәа. Амҕа анааихысцәоз аламталазы, аснаипер идәықәицаз ахы ахцша акәзаарын слымха сантиметр-кәак иавыууаа ицаз, мацк иацрасызшәагьы сгәы иа-беит. Лыцхала сахьалпыз агәра сызгомьыт. Мацк сы-

цсы анаивызга, соагылан, сьынасхейт Мирод Пачалиа игьыц иманы дахьтэоу атыц ахь. Уахь иназгар акэын жэситахэатэык.

Снейт атыц асы асаат 12:30 азы, акэа алеирагьы мацк иакэыцит. Азнырцэынтэ аснаиперцэеи, атанки, агаубицеи ухэа сьаихак камцакэа хаибашьыоцэа ахьтэоу апозициахь ихьсуан. Қылацас хьбрак кацаны ирыман, сныцатэейт. Ацсуа-мца еикэын, архнышьна акны ачуан кнахауп, акэыд ахэата-хэатахэа ажэра иаеуп.

– Ааишьас икауцазеи? – дцааит Иларион Гамгыя.

– Анцэа имч ала, – атак нькасцейт.

– Лыцхала уацэцейт, арт, – ихэан, Иларион инапы наирххейт снаосан итэакэаз рахь, – иахьа ашьыжь ххэы ааргарц ицейт Руфет Пачалиеи, Славик Таниеи, Алиоша Қэталиеи. Узлааиз аихцэартае аснаиперцэа икэыркын, амацэаз ахы итадыргьежьит, аарлахэа рыцсы ргейт. Уантэи ххэы рыманы ианаауазгыы, аихцэартаеи аснаиперцэа иакэыркиит. Алиоша иканистра икын, ахкэа иацхьа, ишьтахь ицакшо ианалага, уаха царта анимоу, ганха искажьны, ажра исаитеит, акэымзар дтахон. Руфетгыы ицсы дыкэыцшит. Аха рыхобкгыы црас рмоукэа иааит, – иажэа анагзара дшаеьыз, аснаипер итиркъаз ахкэа хэзцатэаз хкьала иахагылоу ал-цла амахэкэа ираахо иалагейт.

– Хаи, наалет икэзааит, хкэыд ижэуа афэы икызаап, иакэыршэаны ишьтуейт, ихы иташэааит! – ихэейт Славик Тания, амцагыы амэы нацейцейт.

– Ари алэа иахьлцуа азнырцэ ирымбазои, ишэартазаами? – сцааит сара.

– Ирбааит, – ихэейт Иларион.

– Ирбааит шцыкэу, ишэмейхсуйт?

Мирод Пачалиа даасецшы, ус ихэейт:

– Аиаша ауми, изаазарызеи, аибашьра иалагеижьтеи ари агэыц хаицуп. Атанк, БМП, агаубица, апулемиот, аснаипер ухэа, ианеицхысуа, уи хара хзы светомузы-коуп, хашьцылахьсит.

Ус хаштэаз, азнырцэынтэ ага гранатаршөгала иааи-шьтыз аснариад кахаит ашкол ацхьа. Инакэырццакны даеа цшь-снариадк ақөхаит ашкол.

– Хаи, дызшаз ашкол итаицо ахшара Анцэа диимтааит! – ихэсит Алиоша Қөталиа ақөыд ршьышьуа дахьтэаз.

Даеа х-снариадк аахсит ашкол.

– Уара, иаазышьтуа, иутаху уоны абас иагэыдырца-лааит! – ихэсит Иларион.

Уи инакэырццакны ситах цшь-снариадк ашкол ахы-би атзамцкэеи ираахсит.

– Изакэи, «такэажэык жьак ахьылбаз, есымша икоу хэа дцалон» еицш, арт ипан-иаан ашкол ауп изеихсуа, цэкьарас икацаны сихсуашэа, – иажэа налаицеит Сла-вик Таниа.

Аснариадкэа ахьақөхауа ибзианы иахбартоуп, ааигэара хтэоуп. Ыымткэа хаштэаз, атынчра силаигеит Мирод.

– Аха, шэзырыола, амоа икэлеит аснариад, – иажэа далымгацкэа, агаубица иаанашьтыз аснариад ситах ашкол атзамц иаахан, азбжак амнахит, абжыгы даара ицэгьан. Хоагылан, ақбала хацыцны адэахьы хнагылт, ақэа алеира сихсыгьны икан. Хаицэажэо хашгылаз, иаахадгылт оыцьа амедехэшьцэа, руазэы дыздырит, уи Дэрыцшьтэын, Таркьыл Кэычкан ицха Ира лакэын, егы – д-Кэыцниа-цхан, Жанна лыхьзын. Ацэажэаха хмазакэа, агранатаршөга итнаркьаз аснариад ашкол иаахсит, алөагы нхаччылт.

– Иамаркузеи, атзамц ада акгы ыкам, инхазгы агэаг рымоума? – схэсит сахьгылаз.

– Уи иалоу алырххьсит, згәаг рымоу Арзынба ию-
ноуп, – лхәсит Ира.

– Ашкол анаосан сибганы иахыгылоу рыла ашыа хы-
пәалоит, – нацылцеит Жаннагы.

Ақәа алагейт. Ихадгылақәаз «абзиараз» рхәан, ртыц
ахь реынархейт. Саргыы сдәықәлар акәын, сымәа харан.
Амш аилгара агәы итамызт. «Абзиара пәзыкалааит!»
схәан, снарыдпны сёынасхейт. Шьаәақәак кәсца-
хьан еишш, Руфет ибжыы сықәиргеит: «Абаацс, уегәат
аихцәартаёсы» хәа. Уи атыц аёсы снейрцаз мацк шы-
гыз, амәан хәоык сықәшәсит уахь ицақәоз, руазы дыз-
дырт – Ремзик Гәыблиа иакәын, ацшәа ембаххәсит.
Хәфәоык хгылоуп аихцәарта-мәаёсы цашьас икахцәзеи
хәа. Ихазбеит хәы-хәыла хәәны хцарц. Рацхьа хәоык
ыцкьейт, акгыы рмыхкәа ииасит. Уи мацк хгәы шытна-
хит, хамцшзакәа хәргыы хәиасыр акәын. Рацхьа сгылан
сёынасхейт, амәа аихцәараз әәбака метра шыгыыз, асна-
ипер сақәикит, икасцәзеи – ганха сыекажыны, скәымпыл-
ны, ажра сыетасыжыын, схы згеит. Ремзик сеибгоушәа
аниба, иаргыы дыәоны амәа еихицәан, «оҳ-гәышыа» хәа
даасыдгылт: – Усеибгоу, кыр уаахама? – хәа дцааит.

Хәашьтахь игылаз ус ихәсит: – Сара мацк саапшуеит,
шәара шәца, – хәа. Ашытахь икаипаз хәздыруам. Ремзик
имәа хазын, хәицырцит. Сара снейуан Кәгышыхака схы
рханы дәрыцшыаа ахьтәоу атыц ахь. <...>

[Аенытәи ахысрақәа]:

17:25 – ашколи аспортбазеи рыбжъара ажәәан аёсы
ицжәсит «агәыртә» снариад хәа изышытәоу;

17:33 – гранатомиотла ашкол еихсит;

17:35 – аиҕахысра;
17:37 – гранатомиотла [ихысуеит], ашкол иахыууаа
ицан, иахькаһаз онык амца акит;
18:10 – аиҕахысра;
18:13 – гранатомиотла снариадк қаһаит ацқа ахахы;;
18:40 – гаубицала х-снариадк қаһаит хпозициахь;
19:35 – гранатомиотла снариадк қаһаит ашкол
ааигәара;
19:40 – тынчроуп;
20:00 – гранатомиотла снариадк қаһаит аспортбаза
ацхьа;
20:05 – тынчроуп;
20:10 – аиҕахысра;
20:40 – аснаиперцәа ахысра хдыртлеит;
21:05 – тынчроуп;
23:15 – гаубицала снариадк ихыууаа акыр ицеит;
23:20 – град ала ихысит, аснариадқәа қаһаит акыр
набжьаны, абжыы даара ицәгъан. Адырәаены ашыжь
излеилахкааз ала урт аснариадқәа ақәшәеит аибашыю-
цәа рсанатори, ацхаста гәгәа канацеит.

1. Апозициаҕы алаф

Ажәа иман Иларион Гамгиа.

Саб дыцсны дыкәеиҕәтәи мчыбжьык цуан. Изхыс-
хәаауа, ацсыжра аены, ашыжь, агәакьацәа ухәа ауаа
рацәахаанза заа хдыртәарц, акы хнацхарц рызбеит
амацуоцәа. Саргыы сахьгылаз знык утәа хәа сархәон-
даз хәа сыцшыи. Мчыбжь дуузак акәыд исфоз сарч-
хьан, уажәы фырцъанқәак зжәыр цәгъа исымбо сы-
кан.

Цшрак камтакәа стәеит, ҕацак снацхан, афырцъан аа-
кәысхуеит хәа снапы ансырхха, цхәыск арцәаа-арцәаа-

хәа дыхәхәо агәара дааталейт. Сахьтәаз саахьахәын снылеацшың, ус схәейт:

– Хәи, иахьахәо бсы азыршы татәандаз, бабаказ уажәраанза усака бангәакыз, <...> акрыфахацәкьа сы-бтом, – схәан, аишәа сәахьыцың, сәынасхейт адышшылацәа ахьгылаз ахь.

03.11.1992

Ешыра–Кәтышьа

Мышктәи ахтыскәа

Иахьа ашыжь сангылоз асаат 6:20 [калахьан]. Аблиндаж санаатыцуаз иакәыршәаны оо-снариадк кахәит Верешьагин ихәы хәа изышьтоу акалтәсы.

Ажәоан цкәоуп, цьара цтак хым, ицхароуп, ацхынра еиш икоуп. Арбагькәа сикәсыртусейт, цьара-цьярагы алашыбжькәа гоит.

Абрака ианысоит сыла иабазы исахази ахысыбжькәеи аткәацыбжькәеи ухәа ртәы:

8:15 – Кәтышьа алтаҳарафь амоа иангыланы ага ипозициахь ихысуейт х-БМП;

8:25 – азырцәынтә ага атак кәицейт, аснариадкәа кахәит Верешьагин ихәы аганахь ала;

8:27 – танкла ага иаишьтит ф-снариадк, урт кахәит Гәымста ацха иәахькны икоу Узабаа акызг афь;

8:40 – аиәахьсра цоит Ачадара;

8:45 – хахьтәоу Кәтышьа (Цкәуаа рнышәынтра ахань) ихәахәусейт Шьромантәи иаәоуа аткәацыбжькәа;

8:50 – азырцэынтэ ага танкла иаишьтит Гэымстака жэааа снариад, урт цжэон Узабаа акызг асы;

8:55 – гаубицала ихысуан, Верешьагин ихэы иафахаит жэ-снариадк;

8:58 – атанк итнаркьсит цшь-снариадк, ицжэсит Кэтышьха, Цкэуаа рнышэынтра анаосан;

9:00 – агаубица итнаркьаз х-снариадк кахаит Мель-комбинат ааигэара;

9:03 – Кэтышьха хахьтэоу аблиндаж аганахьала ика-хаит хэ-снариадк (атанк итнаркьаз), цхаста камлсит;

9:05 – агаубицеи атанки итдыркьаз жэохэ снариад ка-хаит Узабаа ахыкэ ахь;

9:06 – Ешыратэи аспортбаза ааигэара икахаит аа-снариадк – агаубица атэкэа, атанк атэкэа – 21 снариад.

[Асаат] 9:15. Стэоуп Кэтышьха ахаракырасы (Цкэуаа рнышэынтра ахьыкоу). Садтэалоуп хьаца дук, уи сахь-чоит. Арантэ, снапсыргэьца икэушэа, Ачадареи Ахабла ғыц ахы-ацыхэеи ибзианы избоит. Сылацш ахьзымна-зо, аланарцшыга «кобра» ала сыцшуеит. Смыццакыкэа ашэкэы ианысцоит. Сышьтахь, анышэынтракэа реы, бетонла икацоу хагэынк иаватэоуп Лиутик Тэанбеи Ныгэ Таниеи. Лиутик аланарцшыга кны дыцшуеит Гэымста аццахь.

Ус хапгэаз, аснаипер иаишьтыз ахкэа хцака хацхьа адгьыл иньцакшеит. Ацла сызцатэаз ашьаны сеадыргэ-гэалан снатэсит хык самгандаз хэа, аснаипер сцаара ибазар акэхап. Минуткэак рыла ситах хык атрышэ иа-суа ишааиуаз, сахьтэаз иасасхыкны ахьаца агэышапара иналакацеит. Уи инакэырцакны хык Ныгэи Лиутики ахьтэаз ирхыууаа ицеит.

– Уа узтәоузеи? Арахь улбаа! Аснаипер икаицо ум-
бои, уетаурхома? Ухы утахызар, уааи арахь, – ихәсит
Лиутик, абетон ихы авырхәхәа дахьтәаз.

– Дхыслааит, игәахы ццәар, дакәбыщп, уаха икаица-
ри?!. – схәан, аора сналагаит.

9:17 – азырцәынтә танкла Верешьягин ихәы иакә-
кны ихысит, икахаит цшь-снариадк;

9:19 – азырцәынтә, ангарқәа рәынтә БМП ала ихы-
суит...

Иацы ашьбыжь аахыс Амимозатә баҳча хәа иахья-
шьтоу ааигәара, алтаҳараҫы итәоуп дәрыцшьбаа ргәыц,
Цьонцьик хадара ззиуа. Иацы иахьей ахысрақәей
аткәацыбжькәей ҫааихак рымам, аснариадкәа қахаусит
дәрыцшьбаа рааигәара.

Кәтышьха аҳаракыраҫы Цьонцьик Тәанба игәыц
аҫынтә фобк аанижьит ацшьхәра карцаларц. Хәхьтәоу
ихахаусит аткәацыбжькәа рацәаны аспортбаза аганахь
ала. Уахь икоу хәздыруам, уантә азәгьы ихабар хбом. Мачк
ахысра ааихсыцьыр, уахь сцап хәа сгәы итоуп. Ашьбыжь
аахыс шака снариад қахәхьоу – уи хьцхызара амам.

9:22 – атанк итнаркьаз хә-снариадк қахаит Узабаа
ахьқәахь;

9:28 – атанк итнаркыз ф-снариадк қахаит Узабаа акызгае;

9:29 – атанк оо-снариадк тнарксит, ицжәсит Гәым-ста ацқа ахахы;

9:48 – агаубицатә снариадқәа хца қахаит аспорт-база ааигәара. Хәхьтәоу ихәхауеит Шьрома иго аткәацыбжькәеи ахысыбжькәеи;

9:55 – азырцәынтә «алазан» ала идәыкәырцаз аснариад Мелькомбинат ацыхәахь ала амшын иалахаит. Хәхьынацшуа иахбоит, ацәакәа азы антнаго еицш, онык акара атбаара аманы, столбцас иоаҳаракны ихалт амшын-зы;

10:00 – ситах уи аоыза аснариад амшын иалахаит. Атанк итнаркыз оо-снариадк қахаит ҳаблиндаж ааигәара;

10:22 – Верешьягин ихәы аград итнаркыз аа-снариадк асацжәсит;

10:45 – атанк итнаркыз жә-снариадк қахаит Узабаа аганахь ала;

10:50 – Шьромантә аткәацыбжькәа шгац игоит;

11:30 – аград [итнаркыз] 38 снариад кажьын Шьрома аганахь ала.

Ҳоызцәа азәы ус ихәсит:

– Ҳарт арака хтәоуп, Шьрома айбашьра иалагылоуп ҳоызцәа, ас ҳабанзатәзаауеи?

– Ажәыларә хәа адца калаанза абрака хтәзаауеит,
– ихәсит завтомат зшьамхы иқәкны итәаз Ражден Ҳаг-ба.

11:33 – атанк итнаркъяз 00-снариадк қахаит Узабаа акалтаһь;

11:45 – атанк итнаркъяз 00-снариадк қахаит Узабаа акалтаһь;

11:46 – атанк итнаркъяз хә-снариадк қахаит Узабаа аһықәаһь.

11:50 – минаршөгала аға итиркъеит жәаа снариад, урт қахаит Верешьягин ихәы илацакны, аонқәа аһыгы-лоу ала;

11:53 – градла 28 снариад карыжыит Узабаа акызгае;

11:55 – градла 26 снариад карыжыит Узабаа акалт аһь;

11:57 – градла 34 снариад дәықәтан Шьромака.

Уажәы мачк иаатынчрахсит. Уи ҳыи иархәаны, Фазылбеи Аәзбеи сарси хдәықәлеит СНГ адәхәыпш аһь икоу хбарц, избанзар арака иаһьа имаҷым-кәа аснариадкәа қахаит. Уака ханнеи, абгархықәаа хрықәшәсит. Урт хыпхьазарала җажәаоык реынза ыкан, автоматқәси ацентралкақәси ракәын иркыз. Еицыз сихабыс дрыман Смыр Цьон Мыстафа-ица. Ҷаицәажәо хашгылаз, град аснариадкәа ааиуа иалагеит хпозициаһь, абжаоык ыоны аблиндаж аһь ицеит, егырт аһыцәахырта тыцқәа рышка сихеит. Ахысра цон җажәака минут. Ианааикәтәа, ситах иаацәырцны иааидгылан, ацәажәара иналагеит. Урт ирасхәсит рахәшыцәа – Абгархықәынтәи ыщья атыцхацәа амедехәшыцәас хротаеы ишыкоу.

– Ирыжәлоузеи? – дцааит Хьыцкәыр Сангәлиа.

– Азәы Зина Ақао-пқа лоуп, Котик ипқа, егы – Чамагәуа Ламара Расим-ипқа, – схәсит.

– Арака иааиратәы иузыкацома, дара ахьыкоу харамазар? – ихәсит Цьон Смыр.

Сынрыдцны сәынасхейт, снейт атыпқацәа зтатәаз аблиндаж асы. Ирасхәсит сыззааиз, абгархықәаа иацаахыс арака иааины иштәоу, насгы ирбар шыртау.

– Хгәылацәа арака иааины иказар, хашпамцо! – лхәан, ашырхәа дцагылейт Зина.

Хажоык хайцны хнейт абгархықәаа ахьтәаз. Урт уака инеизныжыны Фазылбейи сарей хдәыкәлейт даеа позицияк ахь. Уака силкаатәын Кәтыпшыха иацанакуа ахьз чыдакәа (атыпхьызкәа), ашәкәы ианысцар акәын. Уи оны ханалга, Фазылбей ус ихәсит:

– Аамта умазар, хайщап, цәара неиртак сымоуп.

– Ихароума? – хәа сцааит.

– Рацәак бжам, арака иааигәаны цәара игылоуп х-БМП, аиҳабы дызбар стахуп, акы иасхәар ауп, уаҳа акгы, – ихәсит.

Хнейуанамоахәастаханьланы. Зны-зынлахаатгылон, избанзар хамоа хтын, азнырцәынтә харбартан, аснаипер адәы уқәыикыр алшон азын, хгәахәанын.

Хнейт БМП амаскировка [роашьаны] кацаны иахыгылаз атып асы. Уака хажынзатәаз Шьромантә ихәхауан аткәаыбжыкәа. Иара убас азнырцәынтә аснариадкәа аарышьтит меигзарахда.

12:10 – танкла оо-снариадк карыжыт Ешыра ашкол аханы;

12:13 – гаубицала ф-снариадк карыжыт ашкол ааигэара;

12:20 – гаубицала аа-снариадк Верешьягин ихэы икэрыжыт;

12:40 – минаршэгала 23 снариад карыжыт Верешьягин ихэаёсы, настгы Кэтышьха, СНГ адэхэыцш аёсы;

13:00 – гаубицала жэа-снариадк карыжыт Гэымста ацха аханы. «Арт иахья ихақэыркзсит» ихэсит Фазылбси БМП дахьадгылаз.

13:15 – Ачадара аиёахысра гэгэа цоит.

<...> Арациала излахахаз ала, Качубси Ачадара далалсит.

Ус хаштэаз, ихьзи ижэлей сгэалашэом, Ешыратэуп, излаздыруала, Бениа Иасон иахэшьаца иоуп, шыбжьхья хэа БМП аекипаж рхэы ааигсит – ацыфеи арыжэтэй. Иказ ахэычала акрыф-акрыжэ, хааикэныхэаны хааидыцит.

Ашыжь сангыла сызцатэаз ахьяца снейны снацатэахт, аорагы сналагсит.

13:40 – минаршэгала 00-снариадк карыжыт Мелькомбинат ааигэара;

13:42 – даёа снариадкгы кахэит Мелькомбинат ааигэара. Аиёахысра гэгэа цоит Ачадарагы.

Сахьтәоу (Кәтышьха) исахаусит Шьрома иго аткәацыбжькәа. Аланарцшыга «кобра» ала избоит Шьрома авертолиот ахацыруа ишахоу, сыпака игылоу соьызцәагы уи иахәацшусит ланарцшыгала. Авертолиот иканажьуа аснариадкәа рыткәацыбжькәа хахаусит.

Асаат 13:43. Ачадара аиҕахысра абжыи пгац игоит «Шьрома уажәы икоу хаибашьыоцәа ртагылазаашьа шцакоушь?» хәа ихәыцуа игылоуп соьызцәа. Хшыщшыз, Шьрома даса вертолиотк аахалсит, аобгагы хбоит. Аткәацыбжькәа сихагы ирыцло иалагеит. «Анацьалымбеит, айбашьра иалагылоу хачкәынцәа шьыжьаахыс ацхыраара ртахызаргыи, ирызтода? Иабакәоу хаихабыра? Ирымбазои ихыу авертолиоткәа? Ацхырааразы идәыкәрымцо хаирпланк, урт цхьазцаша» хәа ргәы сикәыччо игылоуп уахь ицшуа.

– Ех, уажәы шакаоы тахазеи хөызцәа?.. – ихәсит еилагылаз рсынтә азәы.

13:44 – Шьрома иткәацыз закәу хаздыруам, аха даара ибаацсыз бжьык геит, ахракәа ирныоуан. Уи абжыи цәгы ашьтахыгыи хынтә игеит;

13:45 – гаубицала снариадк карыжът Верешьягин ихәаҕы, онык амца акит. Аспортбаза ааигәара аткәацыбжькәәи ахысыбжькәәи гоит;

16:00 – градла жәаа снариад карыжът Верешьягин ихәаҕы;

16:15 – гаубицала цшь-снариадк карыжът Верешьягин ихәаҕы;

16:23 – градла 36 снариад дэыкэцан Шьромака;
16:35 – градла 34 снариад дэыкэцан Шьромака.

16:40 [рзы] сахьтэаз апшыхэыртатэ тыц аансыжыит, избанзар машьынак аины иаагылт хаблиндаж ацхьа. Арака икоу атагылазашьа гэартарц иааит. Ианцоз, лбаа аштаб ахь срыцсеит апатронкэа рзы. Арака хахьыкоу дсыцуп сашьейцбы, уи апатронкэа имаз мацын. Уаха ажэыларэ хэа Акэака хдэыкэлараны хакоуп...

Дэрыцшыаа ахьтэаз амимозатэ бахча асы саннеи, Цьонцьик игэыц анаосгы, Дэрыцшыынтэ ацхыраара хэа иаакэаз рацэафын. Урт зегы хаз-хазы цыра бахэык иацатэан, снариадк ааиуазар иахьчаратэы еицш. Игылакэази итэакэази зегы лацшыла симыздеит. Цьонцьик Тэанба дахьтэаз анызба, уахь ссынасхеит. Хькэкыла сзааиз атэы иасхэеит.

– Исымаз зегы шаны ирыстеит, – ихэсит Цьонцьик.

Ус хаицэажэо хашгылаз, сиязцааит: – Сашьейхаб цыаракыр ихабар убахьоума? – хэа.

– Абыржэыцэкыа аштаб асы дыкоуп.

– Иабакоу иара уи аштаб?

– Уажэы амагазин ахьбрафоуп иахьыкоу.

– Уа дыказар, дсыцшаауеит, – схэан, ссынасхеит.

Аштаб сазааигэахо саналага, иоызцэа дахьрылагылаз сылацш найкэшэеит сашьейхабы. Иаргы сгэеитан, исааихеит сара сахь. Ацсшэакэа ааибакхэеит, сзааиз иасхэеит – апатронкэа (5, 45) шыстаху.

– Ара уаацшы, акыр соуазар збап, – ихэан, днасыдцны аштаб ахьбра дныналт.

Дук мырцыкэа ф-пачкак апатронкэа аасиркит, иша-

ны сдыбакеа инартасеит. Сдэықелоит хэа сналагоны еицш, дсазцааит: – Узлацои, машынаала акөу, шыапыла акөу? – хэа.

– Спеикөшөо еицш,.. зны сөызцөа ахьтөоу снейеуеит. Уака мацк саанхар калап.

– Шыапыла уцозар, умцшзакөа уца, избанзар саатк ашьтахь азнырцөынтө ахысра иалагоит.

– Ихысуа дарбану?

– Ихысуа узымдырзои? Дара роуп.

Сөынасхеит. Снеит дэрыцшыаа ахьтөаз. Цьонцьик иасхөеит апатронкөа шысыцшааз, насгы уажөы ирласны Көтышьхака схаларц шыстаху. Оббагы, сашьейцбы апатронкөа ихызгзар акөын, ажөыларахь ацаранза сааткөак ракөын иаанханы иказ.

– Умцан, саатк ашьтахь амашына ааираны икоуп, Дэрыцшыынтө ауаа аанагоит, уи уалацап, – ихөеит Цьонцьик, атадын дахо дахьтөаз.

Сгылан минуткөак. Сгөы иамузт, уаөы сеимырбакөа ашьшыхөа сөынасхеит Көтышьхака. Даара акыр снейехьан, Цьонцьик сгөеитцаарын, асытра далагеит «уабаци?» хэа. Саагыланы икөөыстыр, исхөо иахауамызт асынтө, снапы скөеит «зегь бзиоуп» хэа.

Снейуан амөа ду ианыршөланы, снейуан сыццакыццакуа, сашьа исейхөаз асаатгы анцөара егыагмызт. Ацхзы исылцуаз аөар иаөызан, хазы амшгы, аены даара ишоуран. Асаат 15:40 [рзы] сыкөцит уантө. Амөабжа снейхьан еицш, сааигөара өө-снариадк кахөит (анышөынтракөа рааигөара). Аха сара исыцрамсит, иа-наамтаз сыекасыжбит.

Ажөакала сөеит стыц асы. Сашьейцбы истеит иаазгаз апатронкөа. Смагөкөа аасышьысхын, апартианкакөа амра инастеит, снатөеит анышөынтра азтзамцк (мраташөарала ишьтыхны иказ) сыбга нкыдцаны.

[Асаат] 16:20. Алада Ешыра, сахынтэааз асынтэ, аткэацыбжыкэа го иалагеит. Иткэацуан Кэтышьхеи аспортбазеи рыбжьара, дгыыл-сацэк ыкам аснариад ахыкэымхаз. Иаарышьтуан азырцэынтэ аснариадкэа меигзарахда. Ихысуан саатк иназынацшуа. Ахысыбжыкэа анеикэтэа, излеилахкааз ала, дэрыцшыбаа рахынтэ итахсит цшыоык: Ахра Таниа, Донцик Папба, Родик Папба, Мурман Гагэуа; ихэын хэоык: Зака Таркыыл, Гьегьиак, Виталик Габниа, Гэурам Гэынба, Таниаки. Иара убас, Цьофа Хэагба амашына («жигули») азна ауаа иманы дахьааиз, аснариад аахан, иблит, иакэтэаз акгы рмыхьзеит, урт заа итыцхьан.

Ас ахысра ианалага, иаразнакала сеааибытаны, стыц асы снейны ахьаца снадтэалахт савтомат кны, соызцаагы ресикэыршэаны игылоуп, шэнеи ахьырхэо хэа ицшууп. Ара сахьтэоу аора саеуп.

18:03 – градла жэицшы снариад карыжыт хааигэара;

18:04 – гаубицала жэаоа снариад карыжыт Ешыра ашкол ааигэара, градла цшы-снариадк – амимозатэ бахча ахахы;

18:06 – градла аа-снариадк карыжыт амимозатэ бахча иахыкны;

18:10 – БМП итнаркьаз аснариадкэа жэба кахаит Кэтышьха;

18:13 – БМП ала ихысуан хпозициахь;

18:15 – тынчроуп, хтатэоуп аблиндаж, адэахы хдэылцзом.

18:30 – Адэахы удэылцуа икам, аблиндаж хэхьтатэоу адгыыл хыц-хыцуеит, аснариадкэа рыбжы иааузымчхауа

аёынза икоуп. Урт хысуан саатки жәохә минүти. «Арт хара хапхә ажәыларә ацшыьргомашь» хәә аайбаххәсит. Ауха шаанза хтәан лацәеихышь кампакәә. Хтәан хафәык Кәтышьха ахәәсы. Ажәыларә хәә хаззыцшыз айхабыра иахдырпахт. Ус иатаххазар акәхап.

04.11.1992

Ешыра

Вели-оглы Рауф Изет-ица

Ешырака сымцеижьтәи мчыбжьык акәра цуан. Иахә ашыжь асаат 10 рзы аоны сықәцит. Агәара сынтыцуан еицш, – Уанбаауси? – хәә дсазцааит сца Хацбарат.

– Санаауа сыздыруам, цшыьмшка сынхар калап, – схәан, агәара сынтыцит.

Дәрыцшы ацентр аёынза шыапыла сәсит, уа машынак сышытнахын, Гәдоута атрассаәы саныцит. Атрасса аёынтә Афонынза акы сагәсит. Уантә «нивак» ааиуан, снапы шытысхын, иаангылт, Ешыра аспортбазахь ицон, сақәтәсит саргыы. Сзықәтәаз «нива» Ешыра ицон.

Хәсиуан амәахь хаицәажәо, икоу-иану хәо. Хаибадырит, саазгәз Лзаатәкәан, иаауан Ешыра апозициахь, рәызцәа ахьтәоу рхәы ааргон. Сразцааит: –Тутик Гәбаз ичкәынцәа азәыр ыкоума апозициаәы? – хәә.

– Дышпакам, дыкоуп ица еихабы Бәслан, аипбгы иахә дааусит хәә далаган, ихамуит, – ихәсит исыватәаз.

Уаха хәыцрак кампакәә, исызбәит дара ахьцо рпозициахь срыцарц, Бәслангы дызбарц. Аспортбаза хыбрак аәы хзықәтәаз хмашына нхаргылт, иақәқәаз амәаныфа ақәхны хәынахәсит амәацызацәа ыцья хацны. Еицыз зегы еидарак-еидарак хкын.

Амшын акәарахы ххы рханы хнеиуан. Амшын акәара-
рала иалганы игоу атраншеи хталаны хынаххсит, ас-
наиперцәа Гәымста азнырцәынтә хрыжь-хрыжь ихыс-
уан. Цъара-цъара ххы ларкәны хнеиуан. Ус хашнеиуаз,
атраншеи ахы ахынцәоз хтыцны, дәхәыцшк ыкан,
уй хәкәсны хцар акәын. Азәазәала атраншеи хтыцны,
ххы ларкәны ишхалшоз ала хәоны, нада-аада хцо хнеи-
уан. Хазынтәык цырхага хмаукәа хәиасит. Хнеит лзааи
цицундааи ахтәаз атыц асы. Аблиндажи апалаткакәеи
рәы зыцсы зшыкәоз ыкан. Ханаарыдгыла, хәидаракәа
нышьтацаны, апсшәкәа раххәсит иахцылаз.

Снацшы-аацшит. Сылацш дыцамшәсит Беслан
Гәбаз. – Дабакоу? – хәа сцааит.

– Уи дыцәоуп, ицсы ишьоит, – ихәсит, снафсан игы-
лаз Цъон Дбар.

Хцәажәабжь иахазар акәхап, насгы ихыз хшалацәа-
жәоз, дызцаиаз апалатка даацтын, дынхалацшит. Сгәаи-
тан, ашырхәа са [сахъ] иәаихсит. Хәибамбеижьтәи
шыкәса цшыба цуан. Сидырт иарзнакала, хгәыдиба-
кылт. Убас сгәы цшааит, тынха дук дызбашәа саакалт.
Сиазцааит «аоныка ааигәа дцахьома?» хәа, насгы «ао-
ныка ишцакоу таацәала зеггы?»[хәа].

Хәицәажәо хәхтәоу аснаиперцәа ахысра иаеуп.
Агаубица итнаркьаз аснариад ашкол ацхьа икахаит.
Иаахгаз афатәкәа ицәырган, акрыфара иалагсит, мап-
чапгы схәсит, ианырмуза, сынрыдтәалт, арыжәтә ры-
мазамызт. Акрыфо хаштәаз, аснаипер итиркьаз ахкәа,
хацхьа игылоу аләыскәа рыкәңә афыв-сывхәа иавсуан.

– Абра хтәеижьтәи хысроуп изезоу, баша рпатронкәа
тдыркьоит, – ихәсит Беслан акрыфо дахтәаз.

– Итдыркьалааит, узреигзои, рпатронкәеи рысна-
риадкәеи ицәар ауми иахтаху, – схәсит сахтәаз.

Сажәа салымгацкәа, агаубица итнаркьаз аснариад

ашкол иаахсит, инакәырццакны дасакы. Җаицәажәо хаштәаз, Беслан иахь сынхьацшны, сыбжбы ныццакны иасхәсит ргәыц асы азәы сияцәажәарц шыстаху.

– Нас усипазырхо хәа акыр ыкоума? – ихәсит.

– Акрыздыруо? Уара сиҗа иудырусит асцәажәара зыхәтоу, сара сганахь ала шәарт зегьы азәыкны шәыз-боит, азәы сиҗа икаипсит хәа акәымкәа, – схәсит.

Итәакәаз дынрылацшны ус ихәсит:

– Абри ила уалага, – хәа инапы наирххсит хәцхьа итәаз арцыск, иааиланы, ижакьа сиқәацәа исоу ихасы ацсахуан. – Рауф, абри ахаца дынусцәажәарц иҗахуп, угәы ианагои? – ихәсит Беслан.

Азныказы иихәо исамшәо даакалт. Ацыхәтәан даа-цышәарччан, ижәаахыр кьакьа-тбаа ааирцысын, ицхашь азгаб леицш, дкацшьза даакалан, ус ихәсит:

– Сара сиҗа сзалышпәкааи, сөызцәагьы ыками, исхәараны икоузеи?

– Уцшзоуп хәа акәзам узалахх, иахәтоуп хәа ауп. Насгьы иухәо шцакам, уажә акара ахәатәы абакоу, – ихәсит Цьон Дбар.

Итәакәаз хәаибарчсит.

– Ус сгәа иказаргьы, Рауф, аамта шумам збоит, хәид-тәаланы хәицәажәарц сҗахын.

Тьцк аалхны хнатәсит хәыщьа. Уажәы асаат 14:15 [ыкоуп]. Авзвод асы икоуп жәаааоык айбашьыоцәа. Урт сиҗабыс дрымоуп Цьон Дбар. Арт ахьи, амцеи, ахәшәбылфои иацышпәахьоу уаауп. Уажәы аамта мац иҗамоу схы иархәаны, арака исыоусит исаихәаз.

Вели-оглы Рауф Изет-ица, диит ақыҗа Лзаа, ихьц-усит 35 шықәса. Айбашьра иалагаанза аус иуан Га-гратәи ацсыз зауад асы. Айбашьра ианалагоз аламта-лазы аоны дыкан, амхы дтан. Заа далгар, дахьцақәаша хәа избаны аус шиуаз, убри аамтазы, шыбжьон сицш,

игёбла Алик Хышба дизсеит. Уанза ийбахъаз иакёмызт иёащшыларала.

– Икалазеи, ушштёйдаха укоуп, азёыр угёы нирхамма? – хёа дцааит. – Икалаз умхёо, сгёы зуфозеи!

– Аибашьра иалагеит, – ихёан, иёыза дниёащшит.

– Кох, ухёмарны иухёозар калап, уара Анцёа ииныхёаша!

– Сышпахёмаруси, аибашьрацёкья иалагеит.

Исахаз уажёгы ссахъы иаазгом иашацёкьюуп хёа. Аха цкья сниеащшын, дшымыхёмаруаз збеит. Сызёыз сускёа нкажъны, хёынаххсеит аракетатё архётахъ. Уанза хёыцъагы Пицунда агвардиаёы аррамапура хыхысуан. Ара хааиаанза иааихъаз рацёан. Абцъар змаз ыкан, измамьызгы хакан. Абцъар змаз автобус хакёыртёаны Гантиади харгеит. Моак аёы апост кацаны хгылеит. Хакъа адца ыкёгылан: амашынакёа гёахталарц, азёыр абцъар ибжыганы игозар хёа. Уака хцака саат хакан. Еихабыс дхаман Темыр Надараиа. Уа хыхынзагылаз ага идесант гбала амшын ихгылан, акёарахъы имааикёа. Акыраамта анбжыс, адца хауит, атрасса хыхыказ ааныжъны, ацхакъ харгеит, избанзар ага азхыцра далагеит Гантиади.

Август 15 рзы, асаат 15 рзы, агацёа зхыцны, атрассамоа ианыланы идёыцёлеит ёыцъараны рыешаны, атехника рыманы. БМП ацхакъ игылан, ашьтахъ игылан иауан ашьакауаа. Акёкёахёа ихысуан. Харгъы атак ратон. Ихалшозеи харт жёафёык иказ, арыскак иааиуаз ауаапсыреи атехникеи,.. иахынзахалшоз хаёсахысуан. Аиаша ауми, азныказы хшёеит, аибашьра ахаан ихамбацызт шёкёылсе кинои рыла акёымзар. Рацхъаза азёы икёкны санхыс, снапкёа цыс-цысуан, сцёеи-сжьи ихшёашёаза ацхы аасыкёнацёеит. Уи минуткёак ракёын, нас инасыхкёеит.

Ахысра хәсын. Ихамаз агранатқәа рылаҳажьуан, ахы-сыбжьы, аткәацыбжьы, агызбжьы исахауаз схәы-сжьы аргьлон. Акино асы акәымкәа, аргама ианубо, утагыла-заашьа акалашәа икалоит. Еицыз азныказы апәара иаҳ-хаңаз, ацшатлакә наҳасны, инҳахцаа иагазшәа хәакалт. Апәара закәу хзымдыруа, цхьака иҳахо халагеит. Хгәы цжәон агранатомиотқәа ахьхамамыз, ҳацсахы ейбакуан БМП, БТР ухәа иаҳбақәоз ахьхазтамырхоз. Ихамамызт урт тазырхо агранатқәа. Аха ус егьа ҳаказаргьы, хгәы каҳ-мыжыит, шытахька хамхьацит, иаанахкылеит атехникеи ашьакауааи, иахшыыз даара ирацәаохсит. Ага ас сицш арака ари амәасы ипылоит хәа дыкамызт. Уаҳа царта анырмоу, агацәа БМП иақәгылаз апулемиот ала ахысра иалагеит. Уи рхы иархәаны, агацәа ацхыраара ирзааи-уазгьы ҳакәшара иалагеит амацәаз ахы хтарцаларц. Адца калеит «ахьацра» хәа. Аиәахысра хшаеьыз, ххьапуан. Апу-лемиот таха хнатомызт. Азныказы икаҳцара хзымдыруа, ацашьа ҳақәымшәо хәаканацит.

Хшеиәахысуаз, шытахьла мацара хашцоз хныцалеит цьра мацараны иказ аццара. Абнара мацк хәхьчон, ацсеивгара хнатон, ацлақәа хәерывак-аарывакуа хнеси-уан хәсалан ашьхара. Ашьхамәа здыруаз дхацин. Уа-хьыки енаки рыла шыхала мацара ххыцны хәаит Гагра горисполком асы. Уака ус ҳархәеит:

– Уажәазы ҳага исацхьа хәиәагыланы хиабашьуа ҳакам, мацк ҳацсы сивахгароуп, бцбарлагьы хешибахта-роуп, уанза партизан хәсабла шәеибашьла.

Харт абжаоык Гагра халахсит. Гантиади дара рнапәсы икан. Колхида дара иртәын. Аиҳабыра аиәцәажәара карцеит халыргарц Гагра. Егьа цьабаа рбазаргьы, апыхәтәан азин калеит Гагра халцырц.

Халцит Гагра. Бзыцта ҳакан акыр мышқәа, нас апо-зициахь хдәықәырцеит. Харт ишахдыруаз, октиабр 1

азы Гагра ажэылары халагоит хэа акэын. Цьон Дбар игэыц адца роуит асазыкатаара. Хгэыц зегь рыла реыр-хианы, аныцкыарада ус хамамкэа хгылан, хазыцшын ажэылары. Аха уи ахдырцеит.

– Избан, изахдырцей? – хэа сцааит.

– Иахыауажэраанзагы исзеилкаауам уи захдырцаз, уи зыхкыаз аихабыра ирдыруазар акэхап.

Адырфоены октиабр 2 азы ихауит адца ажэыла-рахь хэа. Рацхыа алазан ала ақалакь сихсит. Ажэылары хдэыкэлеит. Хацхыа БМП гылан. Уи анхыс, аснариад агэыцэ итахсит. БМП ааныжыны хсынаххсит Ацбар Кацшы ахь, апацха ацхыа. Арака хгэыц, Цьон Дбар сихабыс дызмаз, хсеифоахсит фыцбараны. Шамил игэыц [иманы] хэдака, шыхала днеиуан, ха хтэкеа силацсоу агэыц рацеа «ура!» хэа ақалакь иналалеит. Ас сицш ажэылары ага ианиба, иабцбари итехникеи кажыны аб-налара далагеит.

Ахэылбыехан сицш, хгэыц иацлеит даса гэыцк. Ақалакь халцны, мхык хналалан – тыц харакыран, апози-ция бзиан – ахыргэцэарта кны хлатэсит. Уака хаштэаз адырра хауит Пицундеи Лзааи ргэыцкэа азиас ары-марахьтэи аган реатаны ажэылары иалагарц, хыхьтэи амсала идэыкэлариц хтанккэа.

Ацэылашара иафын ажэылары ханалагоз. Ага иха-иршлан СУ-25 хыхьынтэ иканажыуаз аснариад даарак хыаас ихамамызт. <...> Хазмыхэоз авертолиот акэын. Уи ахауа ишху амхалдыз иакызшэа, тыцк асы иаагылан ахысра иалагон. Ас сицш атагылазаашыа удаф ханакэ-шэа, ахысра хакэышит, ххы хыхьчар акэхсит. Адгыыл хыцхыцуан. Абырыскак иказ аисахысра, икарыжыуаз ас-нариадкэа хара хганахь ала азэгыи акгыи имыхьзеит. Атагылазаашыа баацсы хаштагылаз, хгэы камыжкэа, Гагра ақалакь иналалеит хайбашшыюцэа «ура!» хэа.

Хнеит авокзал аёы. <...> Иаразнакала зеггы ирылар-хәсит «ақалақь зеггы [аоныцка] оныс икоу гәататәуп» хәа, «аонқәа рсы зыызцәахқәоз рацәоуп» хәа. Уи аус рацәак хәдымхәлеит.

Хәымш рыла, хмыщәа-хәмтәа, хәфара иагны, Гагра хәсит. Ақалақь ахы иақәйтәхтәит, ацсуаа хнапаёы икалеит.

01.12.1992

Акамера №7 аёынтәи аткәа

Ақәацсата алсира иаёын ацшәма ихыз хәаны, агәашә садгыланы аңыстуаз. Сыбжыы захаз ала өацкьан, ишуа агәашә иаадыххылеит. Агәара аандаёы ашә-цла ду ишьтаз хәархыла ахцәара иаёын өыцьа. Ала агәашә ианаадххыла, иаха иқәыщыыз чкәынак, дызёыз иус дакәыщын, ашыршырхәа иёааихсит сара сахь. Ала днацакьан, агәашә ааиртын, – Бзиала шәаабейт, шәтал! – ихәан, ганха днагылт, амөа сыто.

Ацшәа иасхәсит, хықәкыла сыззааизггы иара иакәын. Еггыггы ацшәа иасхәсит, аха дысзымдырт, ақыта Дәрыщы датәымызт. Ус хәицәажәо хәшгылаз, ацшәма Сафарбеи Цкәуа амацурта дааоныцын, иёааихсит хара хәхь.

– Уа, бзиала уаабейт! – ихәан, ацшәа ааибәххәсит.

Аоныка хлеибагейт. Сааира зызкыз Сафарбеи иасхәсит.

– Ацкәын аоны дыкоуп, цьарггы дцом, зны хәайдтәалап, хәицәажәап, какалк хқып, нас...

Иажәа далымгацкәа снаицьюлан, ус схәсит:

– «Нас» нас акәхоит, какалк шыкоу – иобахоит, зны сара сыззааиз аус касцап, «нас» нас хәхәацшып, – схәан, хәаибарччейт.

– Иумаскуам, ишутаху, ибзиоуп, – ихэан, игыланы иахзызырдуаз ица иахь днацшны, сихэсит асқам дааханы сацхьа дтэарц.

Ус егыйкаицсит – даасатэсит. Саргы, сблокнот аапэырызган, ссырманшэаланы снатэсит, аустцаабы азэы иеахэы аниџихуа еицш. Азцаара истаанза тынч сихэапшуан. Аргама избон уи уажэгы апшэара-азызара ицэа-ижы ишалоу, ицэышза иказ ихаџы шэарак ашъта шану, иблакэа агэсанызаара шырху. Агэкахарси агэ-хаштреи шимоу убоит ицэажэараџы.

Дтэоуп ихы ларкэны, аky дазхэышуа. Иихэыцкэаша рацэоуп, издыруеит, аха «ас ҫымткэа хайдтэалазар, саа-ирагы бапахойт» схэан гэаныла, сиязцааит:

– Гэурам, Дэрыцшьтэи абжэаратэ школ иарбан шықэсоу уаналгаз?

Апабы иурок анизымдыруа ихы ларкэны апарта дшахатэоу еицш, дтэоуп уажэы Гэурам: имашьхэылц астал икэкны, инапсаргэытцакэа ихы иадкыланы, хэыц-рак дтанагаланы дамоуп. Истаз азцаара дызлаз ахэыц-ра далнахын, – Ишэхэазеи? – хэа дцааит.

Сызцаара анеликаа, апэажэара дналагеит.

Дэрыцшьтэи абжэаратэ школ далгеит (11 класс) 1966 шықэсазы. Ашкол ашътахь аколнхараџ аус иуан, иаб дивагыланы ачаи хихуан. Аррацара икэра апанакуа даныкала, ибызцэа ахьцоз дцеит иаргы. Аа-мзы арра-мацура дахысуан Петразаводск. Уантэ ддэыкэырпеит Ленинградка. Уака шықэсыки мызки дыкан, аус иуан – аонкэа дыргылон. Ленинградынтэ даашьтын Гэдоу-така, нас Агэузерака диаргеит, аимадара ахэтаџы опе-ратор сихабыс дыкан. Дышцэажэоз азцаара истеит: – Аибашъра аламталазы узеыз? – хэа.

...Абжэаацны еицш, ргэы ртынчны рырхэтаџы икан, аезыкацаракэа иреын. Аоныцка ирыман ахысразы аса-

зыкацартатә тыц, амшын акәараҕы. Уи асны ихысны иалгеит, ицәгьамкәагьы ихыст. Атыц ағы ианааи, рабцаркәа симыхны ррыцкьара иалагеит. Ус ишыказ ахысыбжькәа рахауа иалагеит, есаaira иааскьон дара рахь.

Асаат 15 калахьан. Ахысыбжькәа ишырызхөыцуаз, архөтаҕы ашөартарардырра карцеит. Гәурамгы итыц ағы днесины днагьлт. Дадгылан имашына аус ауа иахыгылаз, дазцшынд адца. Ус ишыгылаз, асаат 17 рзы рашта иааталеит ауаа рацәа, амилиция форма зшөыз, атыцантөи ауаа бцарла еикөных, аруаа ухәа иаарыкөшаны инагьлсеит. Гәурам ас сицш ауаа рацәа аниба, бцарда дахыгылаз, азныказы икаицара изымдыруа даакөхсеит. Дара иааиз шөоык ирсеихан. Ацыхөтөан, ииулак, уаоы иеимырбакөан, рырхөта агөара дынтыцын, амшын акөара даваланы иынеихсеит. Азныказы мацк ицсы леикөахаит. Минуткөак имацара данаанха, иибаз-иахази, ахысыбжькөси, ауаа рацөси ухәа ихы тыууа, иблахац гьежьюа даакарцеит, дахыцо изымдыруа даакөхсеит.

«Абрыстөиала сцап, уаогы сибом» хөа игөы итакны иынеихсеит, ишыапкөа аарлахөа днаргон, игөесисыбжь иахауан. Цытк днаскьар, цьара иахыцхьакыртоу тыцк цшааны, мацк ицсы ишыарц збаны иман. Аха «азыршы иацөшөаны, амца иалацалаз» хөа, игөеисанзамкөа жөаоык ракара акыртцөа бцарла еикөных, арезинатө лабакөа кны иааиуаз даарылашөсеит.

Ианаайдгылацөкьа, уарбану хөагы изымцаакөа, арезинатө лаба кны апхьа игылаз Гәурам оынтө дисит. Акы ихы иаахсеит, егы – изкөа. Иааузымчхаратөы дыкшеит, ибжы импыцкьахьан, аха ичхаит.

– Азныказы ацсабара аалашыцеит, сыблакөа ирбоз аарла еилсыргон, ус сказцаз схы иаахаз ауп, сыекасмыжьт, – абас иажөа неигзон.

Гәурам дыргейт Акәака, МВД иатәыз КПЗ ахь. Ра-
цхьа днаргейт уатахк аеы. Астол дахатәан қыртуа леи-
тенантк, исахәы иеыхра далагейт.

– Уаоы баацсык сакәушәа, рабцъарқәа кны, цшьбык
сыкәшаны игылан, – ихәсит Гәурам.

– Уацсыуоума? – хәа дцааит алеитенант.

– Сацсыуоун!

Иагъааихәсит, икәшаны игылақәаз, сибыхәаны иказ-
шәа, ипкара иалагейт: азәы магәшьхәала дыкшон, са-
зәы – тацкәымла, егыи – автомат ашьхәала. Руазәк
ишилшоз ала ишьапқәа данрыс, Гәурам дышпцкьаны
адашьма дықәхайт. Ацыхәтәан доадыргылан, акаме-
рахь дыргейт. Уамашәа иубаша, улыскак дрыпкеит,
акамерахь даныргоз аарлақәа ишьапы сихигон, абнала-
ра акәым, имацара акамерахь дзымнеир хәа дшәон, аха
дара, ауаоы ишьа злам, Гәурам иқәра шмачызгьы, шәа-
гаала дшыхәычызгьы, акамерахь даннаргоз, дрыцәнар
хәа ишәаны, азәы инапажә ала Гәурам имғаз амака
нтарс икын, егыи – ижәоахыр, оыцъа ишьтахь игылан.
Руазәы даакәымцзакәа дыкшон шьапыла. «Арт сахь-
неиша снаргаанза сыршьзозаап» хәа ауп рацхьаза ихәсы
иааиз. Аха нас зегьы изеицшын, иаахозгьы ускак ины-
руамызт, ицәа-ижьы дысны икан. Акамера ашә апцхьа
данаарга, акарулшәа оыцъа ааидгылан, ипкара иала-
гейт: азәы дыкшон лабала, егыи – шьапыла.

Ацыхәтәан, иаацсазар акәхап, ипкара иакәыцит,
акамера ашә аартны дныонаргалт. Уака ицакын даса
оыцъа аурысцәа. Саатк акара анцы, еицәажәо иштәаз,
акамера ашә аартны дыонаргалейт даезәы. Уи арратә
десанттә форма ишәын. – Узмилатда? – хәа ианиазцаа,
– Саурысуп, – ихәсит.

Арахь аурысшәеи ақыртшәеи азеицш ицкьаны
ихәон. Гәурам дантарк ауха акәымкәа, адыроасны

ашьыбжьон сицш, ауабы иакөым, ала игеагыны иазым-фар калап афатэ хэа иааргаз. Арака цкарас ирыман ешпыжыы, асаат 9 рзы, акарулцэа рыпсахраан, абаанда-оцэа рыпкара.

Абас мацара Гэурам ихигеит 40 мши цхи геакрыла. Адэахыы зныкгыы ддэылрымгеит. Иахыыонакыз аценцзыр хэычын, убри дкылцшны иибоз акы акэын: уахынла – аспэакэа, амш аныцэгьоу – аптакэа. Уи ала игэы икычон. Еихарак Гэурам хьаас имаз, дахьтаку уабы иахыизымдыруаз акэын. Хьаас иман иани, иаби, иахэшпыцэи, иашьей рхабар ахыизымдыруаз. Насгыы «арака спыкоу, уаха адэахьтэи иацэарак мбакэа сыпс-рыма, анацалымбсцит» хэа акэын есымша иихэыцуаз.

– Хэцкэын арра дыкоуп хэа хгэы ртынчны аоны хтэоуп, – лхэсит ан дахыгылаз, лылагырзкэагыы ааха-кэкалт.

– Анцэа дрыцхаишпсцит, уи имч ала дышэзааит. Имбар акэын, аха аамта хэзтагылоу зеицшроу шэымбой, арыцхара далцны дааит, уи шэеигэырцгар ауп, ита-хақэазгыы ыками, – ихэсит уанза сымткэа итэаз асас (ацыхэтэан излелиыскааз ала, уи рымахэ иакэзаарын).

Гэурам дахьагаз, дахыкоу, ихыыз хэа силкаак ыкамызт, азэгыы акгыы ихэомызт. Амшкэа ицэеилагесит, ауатах ацшыкэакык ракэын иибоз. Амла иадыркуан. Уахынла Гэурам ус ибалон цхызла: икыта Дэрыцшы дыкоупшэа, ионы таацэала сидтэаланы акрырфоншэа. Данаацшлак, акамера атзы хышэашэа илацш надхалон. Арака ацстазаара закэыцэкьаз идырит.

Игэалаиршэоит октиабр 12 аены асаат 15 рзы, ииарта дықэианы акы дшазхэыцуаз, илацэа нтаауан сицш, акамера иамоу ахышэ хэычы аартны, акарул ихы нкылакны дцааит:

– Цкэуа укоума?

- Сыкоуп.
- Аоныка уцар утахзами?
- Изтахым дарбану аоныка ацара! – атак ныкайцеит.

Уаха ажэак мхэакэан дцсит. Дцсит сымхэацкэан, азэ диманы дааит. Ашэ аартны, «Цкэуа удэылц!» рхэан, дрыман адкылартае инеит. Уака ибеит хэбык апсуаа.

Уантэ иаашьтырхын Акэатэи ахаиртэ багэазаеы инаргеит. Уа ообака саат иаанхсит. Ашптахь вертолиотла Гэдоутака иааргеит. Гэдоута аштаб аеынтэ дэрышштэи ахэышэтэыртахь ддэықэырцеит Гэурам. Абракоуп иани иаби ухэа ианырдыр рца дзықэшэаз.

Абас ала Цкэуа Гэурам Сафар-ица дышқэыпшызгы, иаазара иалаз апсуа ламыси ауаореи ақыртцеа ркамерае инимыжыит, ицэхарзусеит хэа изеызгы рус рықэымеицеит.

04.12.1992

Аладатэи Ешыра

Апозициаеы алаф

Апозициаеы алаф ухэаратэы аамта аныкало ыкоуп.

Шыбжьонк абызцеа сидтэаланы акрырфон, роызак имшира ыкан. Иқэныхэаны, цэышақэак ркит, апыхэтэан иара идыргалеит фырцьбанк ауатка, акакач хыхэхэыла. Зымшира ыказ мап икит: – Изжэуам, исчысхэым, – хэа.

«Иумжэыр калом» хэа ибызцеа даныркза, афырцьан аарымыхын, дахэацшуа днагылт. Ажэра даламгошэа анырба, – Ижэ! – хэа дыхтаркит.

- Ицьбароума? – хэа дцааит иара.

– Икоу удыруоу ура?.. – дналагеит инаосан игылаз иоызак.

– Ыы?

– Уи ауатка егъа ицьбаразаргы иужәусит.

– Избан?

– Избанзар ура уоура закароу ала, уи ахълеиша иле-ианза ицьмкарашъхоит, – ихәсит, итәқәазгы ааи-барччит.

15.12.1992

Аладатәи Ешыра

1. Қардаа Иура Антипа-ица

Дтәоуп иавтомат ишьамхы икәкны, дтәоуп ихы ларкәны, хәыцрак дтанагаланы дамоуп ароышьыга зырто лассы данзалымтца еицш. <...> Аибашъра иалагеи-жътеи цшьымзи бжаки [ирықәуп], уи игәаланаршәо рацәоуп.

Цдынрацас адәахы амра хааза ицхоит. Аценцьыр иаакылцхо амра ашәахәқәа ауатах ионацхоит. Саргы аценцьыр сахькылцшуа, рацхъа сылацш зықәшәо Кәтышьха ауп. Сылацш сзакәгом уи ахәы ҳаракыра.

Изцәажәом акәымзар, адгъыл шака ачхауазеи, шака снариад ақәхахъоузеи Ешыра – уи хыцхъазара амам. Ауабы инапала ииаазаз ашәапыцьац, зхала игыланы, иазҳаны, икахәхәа ана-ара ацшзара иакны игылақәоу ацла-хкқәа абжеихарак ахәрақәа рнуц, азбжак, аснариадкәа заахақәаз, ихжәаны ишьтоуп. Ашәыр-цлақәа рымахәқәа ҫыблааны игылоуп. Аонқәа ракәзар, машәыр-шәа акык-обак инхақәаз ракәымзар, цраск змам хәа акубом. Иара уажәы ҳара хзыонатәоу ауатах аценцьырса иамоу зегъы цеуп. <...> Ааигәа икахаз аснариад аоны

ацхъа ауабы дынтагыло асынза иажит. Ианцжэоз, ицна-
рицаз анышэ аоны акоридори ауатахи ирыонацсоуп.
Аигэа-сигэа игылаз амандаринакэа ыцнахэсит, иакэа-
кэсит, амаркатыл кны акъаад анцырко еицш, цъара-
цъара бгыи махэи узсилмырго, силарпэины икоуп. Аха
иартны ианыкоу, уқэланы иануршэшэо еицш, аманда-
ринакэа кэыбаса иацажъуп, ушьапы аргыларта умоуа.

Изхысхэауа Кэтышьха ауп. Уи ари амчыбжъ зака
снариад акэхахъоу, шака цхаста калахъоу санархэыц-
лак, ицхызушэа сгэы иабоит.

Абас хыцъагыы хаштэаз, доусы ххэыцракэа хартан-
нагаланы хшамаз, атанк иаатнаркъяз аснариад, хэцхъа
ахэасы икаханы ицжэаз, халнахит. Дахьтэаз доагылан,
днеины аценцъыр днадгылан, ус ихэсит:

– Еитах Кэтышьха. Арт ари ахэы ахыырбо рыла амса
хнацозаап, цъара тахак артом, – ихэан, даакэгъежъны
итыц асы днатэсит.

Мачк данаатынчха, снисацшны, азцаара еита истоит
хэа ссыназыскуан еицш, сгэы итаз идырзар акэхап, ус
ихэсит:

– Ацхъан исутааз азцаара атак касцоит хэа сгэы
иштэаз, хэыцрак сынтанагалан, уи спазхэыцуаз саан-
хейт. Аибашъра аены уабаказ хэа азцаара исутааз...
Сабакахыз, аоны уанынха икауцаша рацэоуп, ак ка-
сцоит хэа уаналаго, дасакы аацэырцуеит. Акы ны-
шьтацо, акы аашьтыхуа аус зуан. Аиаша ауми, аены
абжъаацны еицш, аусура агэалаказаара сыманы сыка-
мызт. Убас цэаныррак схатэан, снапы ак асырқыр ста-
хымызт, мчыла акэын икасцоз шыкасцоз. Сгэылацэа
аоны иавсны ицошэа анызба, иахыцоз анеилыскаа,
сызэыз сускэа нкажъны, уаха цшрак камцакэа, шыа-
пыла ссынасхейт. Снеит асаат 15 рзы ИСПОЛКОМ
ацхъа...

– Нас уака аума икалаз аиаша ахъеилукааз? – иажәа анагзара дшаеьыз истеит азцаара.

– Амѳахъ аиашацѳкѳа азѳгыы издыруамызт, арака иҳаларҳәсит ақыртцѳа Апсны ишақәлаз, айбашьра ишалагаз. Ихәҳаз ҳазынтѳык ҳаицанаргѳәсит.

Аиҳабыра ус ҳаларҳәсит: «Абцъар змоу, аамта харак имгакәа, шәсеикѳыршәаны, акультуратә хан ацхъа шәсиза» ҳәа. Абцъарқәа змаз ҳаизсит акультуратә хан ацхъа, 120-ѳык. Автобусқәа ѳѳба игылаз ҳақәыртәаны хрышьтит Гәымста ҳар ахыгылаз аполк ахъ. Арака митѳык ҳаанырымкылазсит, ҳдәықәырцсит Акәака, Ацҳа кацшь ахъ. Уака аиѳахысра гѳгѳә цон, ашьа кашуан, заа ишахъаз ацхыраара рытатәын.

Акәа Ацҳа кацшь аеы ҳнеит август 14 рзы асаат 10 рзы. Хзықәтәаз автобусқәа уахъ инамгакәа, ааигәара цъара иҳаргылеит, цырхагак ахъамауша. Шъапыла ҳынахҳеит. Ханнеи, аиѳахысра иахъаеьыз, ҳара ҳнеианза, Акәа иаланхози заа ҳацхъа иаахъази, доусы ирымақәаз абцъарқәа рыла ахыргѳәғартә кны икан. Хәа хтәқәа ауха танкк ҳәынчаны иргеит. Уи шыкалаз ус ауп:

Атанк ацҳа икәланы ишааиуаз, иқәсит, агранатқәа ҳамамызт, амца зкуа абатлыка абылтәы татәаны, ацәашьы атаны, амца аркны идәықәырцаз, атанк ианнааха, амца акит. Итатәаз аскипаж ѳыцъа шьын, ѳыцъа хәын. Ауха ацҳа нак-аак аиѳахысра ишаеьыз иааҳаршеит...

Ҳаицәажәѳо ҳаштәаз, асаат 15:20 рзы ахысыбжьқәа геит. Аора сакәыщын, хгәыҳәаннны ҳнатәсит ҳабцъарқәа кны. Ихысыз аград акәын. ѳажәа снариад қаҳаит Мелькомбинат ааигәара. Хәхьтәаз аоны архыцхыцуан. Ахысра анеилга, аора ссыназыскит. Иурагыы ацәажәара дналагсит.

– Адырѡаены, август 15 ашыжь асаат 10 рзы ихалархэсит Акѡа амшынтѡ баѡазахь ауаа шыртахыз. Сара сызлаз агѡыц ѡажѡаѡык реынза халцны хнагылт. Абаѡазаѡы ханнеи, акатер хзыцшыны игылан. Хнакѡтѡан, хаманы амшын инхылеит. Хацхьа зѡаарас икѡгылаз Агѡузера аррамаѡура иахьсуаз аѡсуа рѡарѡѡа, айбашьра ианалагѡз аамѡазы симшыны иѡаѡаз, азѡыр акѡара икѡнагаланы иѡѡу, иѡшааны раагара акѡын. Акатер алашара рѡсны даара акыраамѡа ххын, ѡара рѡѡаарак хамбеит. Акѡарахьы неишьа хамамыѡт еынла. Алашара рѡсны акѡараѡынтѡ хара хыхьхызи хышѡметра бжьан. Араѡиа хаман хѡѡ-хаауа хаквадрат аѡы хшыбжьаз, уажѡшьѡа азѡгы дахбѡм, аѡхыраарагы рѡахны иѡазаргы ак халшо хакам хѡа хгьежыны хѡынаххон еиѡш, храѡиа ала иахкит, акѡараѡынтѡ, аѡсышѡала Акѡа аѡѡк ахь иахьасуаз машѡыршѡа рыбжьы хѡахит. Ас еиѡш араѡиа аѡынтѡ ианхѡа, агѡыѡра хауит хзышьѡѡу арт раѡѡзар калап хѡа. Хкатер хзыкѡтѡаз алашараѡѡа рѡсны, хыхьгылаз аѡѡѡырѡаѡѡа иарзоз, насгы аѡѡѡырѡаѡѡа маѡк акатер иахьадсылѡз ахьарѡ хѡа абжьы игѡз <...> иахнархауамыѡт ѡѡѡа акѡара икѡгылоу хѡа хтѡѡѡа рыбжьы. Акатер апалуба хѡѡгылан хзырѡуа акѡараѡынтѡ ѡара сигналк хѡахѡрѡ, аха акгы хѡѡмыѡт.

Акатер айхабы ус ихѡеит:

– Ашхѡа дѡыѡѡахѡап акѡарахьы, – хѡа.

Убри инакѡырѡѡакны акѡарантѡ ѡынтѡ атрышѡ абжьы геит. Уи акѡхеит, ашхѡа хѡык акѡтѡаны акѡарахьы идѡыкѡлеит. Акѡара иазааигѡахо ианалага, ирдырт аѡсуа ѡѡынѡѡа шраѡѡы. Арратѡ форма ршѡымыѡт, егыс маѡѡаѡѡак ршѡын. Урт зѡахгеит. <...>

Акатер ахь ианаахга, рыѡсы леиѡѡахит, уанза ашѡара бааѡсы изѡагылаз, ирхыргахьаз – имѡа, имжѡ ухѡа

иказ, уажэы илахэыхза иаакалеит актгы рмыхьызшэа. Мачк рыцсы анааивырга, хразцааит хеикэырхашьас икарцаз. Еицыз реынтэ азэы ихэсит рполк шырдкьаз атанккэа рыла, рыцсы цэгъала ишыргаз, абжаоык бналеит иахьцо рзымдыруа. Ихаманы акэараэы ханааи, арака иахьыцшыны игылаз амашьына интартэаны, сихабцэакэак рыцны ицеит.

Ауха сара аоныка сааит асаат 3 рзы. Адырѳаены ашьыжь Гэдоутэ аштаб арратэ военкомат асы иахьыказ снейт. Уака санней, ус рхэсит:

– Жэаоык ауаа гэгэакэа хтахуп ашьхахь, Цсхэы ацаразын.

Хайзыргеит жэаоык. Еихабыс дхартейт Арзынба Иура Виктор-ица. Агэыц хайднакылт абарт: Гьена Маргания, Заур Тьркьба, Заур Агэхаа, Рафик Аиба, Борис Трацшь, Иура Қардаа, Иура Арзынба, Хашыг (ихьз сгэалашэом) убас сгыртгы. Гэдоутантэ хакэцит август 16 рзы, ахэылбыехан, асаат 19 рзеицш. Цсхэы алаларта асынза машьынала хцеит. Уаоы иахьымбаша цьара ихаргылеит хмашьына, нас шыапыла хэынаххейт.

Цсхэы ахаиртэ багэаза хакэшаны хнатэсит, уаоы дахцырхагамкэан уи хгейт. Арация цхастамкэа иказ ххы иахархэсит, Гэдоутэака хасит Цсхэи Акэеи симаздо ахаиртэ багэаза шахгаз ала. Гэдоутантэ адырра карцейт: «Ишэкыз атыц, ишакэхалак, инышшэмыжьын» хэа. «Уа шэыказароуп ашьхантэ хашьцэа иаауа арака харцыларц».

Адырѳаены август 17 рзы ақыта иаланхоз зегьы ааизахган, хайхабы Арзынба Иура Виктор-ица ираихэсит ацхыраара шахтаху, аекэа змоу ацхыраара карцарц азын, аекэа анахтаххо имазейны ирымазарц. Еизаны иказ азэгьы мап хцэырымкит, рызынтэык азыразхейт.

Иуреи сарсеи хайцэажэо хаштэаз, ситах аснариад аб-
жыи геит, икахаит Верешьягин ихэахыи, асаат 17 рзы.
[Уи] инакэырццакны снариадк ахауае ипжэсит. Хашь-
тэаз хэыцьягыи хнейсацшит, ипжэаз «агэыртэ» снар-
иад – итуркьяр икамло акэын.

– Арт ирузацэкьом убо, – схэан, аора сызэыз саа-
кэыцын, аскам сыбга нкыдцаны снатэсит мачк сыцсы
спьарц.

Иура ицьиба итаз ататын аацэыриган, ахара днала-
геит, днаиааиуа ауатах дыонан. Ацыхэтэан итыц асы
дантэа, хайцэажэара нацахцесит. <...>

– Цсхэы жэамш хтэан, дыррак хмоуит хашьцэа шьха-
ла иаауа харцыларатэы икаларатэы. Август анцэамта-
зы хашьцэа шьхала ахьцра иалагеит. Хашьынзаказ хара
хала иааит зыкьык иреицамкэа. Харт 00-машьынак
хаман(ГАЗ-66). Энак 00-реиск сиханы иахзыкапомызт,
амоакэа ахьыцэгъаз асынтэ.

Сентябр 5 рзы СНГ аурыс ир ашьха, зда царта
амам, амоа кны итэсит хашьцэа аармышьтырц. Уи
анхаха, храция [акны] Рафик Аиба дааныжьи хцесит
уи ашьхахь, хрызнесит, храцэажэсит. Дара ус рхэсит:
– Аихабыра реынтэ адца ихауз ала азэгьи аухажьыр
азин хамам, – хэа.

Ирмузо ианалага, харт храцэажэсит акарачцэа,
аурысцэа ирзымдыруа моахэастак шыкоу, убри ала
иааларц. Ус егыкарцесит. Абцьяр уахынла ибжьыр-
гон, еынла бцьярда иаауан (аурыс ир ахьгылоу асынтэ
бцьярда уаауазар, уааныркыломызт).

Абас жэамшка уахгы-сынгыи уи амазатэ моахэаста-
ла ишаауаз, аурысцэа ирыцырхит, амоа ркит, уи алагьи
ацыхэа ццэсит.

Цсхэы хаштэаз Гэдоуга апштаб асынтэ адырра хауит
Акэатэи ахьцыртатэ шьха асынтэ иааины итэоуп ақы-

ртуа ир хәа. Җацхья зпаараны иқәдыргылт: цшыхәра хасабла аус хурц, дара ахьтәоу шакао ыкоу, изеу ухәа аидысларей аиеахысреи хеацәахахьчарц.

Агәхааи, Цәышбей, Марганией, сарей хсит иахьах-хәаз атыц ахь. Җацшыбык уахынлан хнеит дара ахьтәаз атыц аеы. Дара ахьтәаз атыц итәын Нодар Арқания. Уи арахә, ашьхақәа ухәа ирацәаны иман. Уи дахьаәатәаз ашьха харақы ахауа бзиан, псыршыага тыцын, азқәа ихьшәашәаза ана-ара иааиуан. Арахь җацшыбык ханаауаз амш даара ицәган, ақәа кыдбганы илсиуан, иара уажәгы дара зыонатәоу аоны хакәшаны хахьтәоу ақәа илсиуа харбаазсит цәгьала. Ақәа ххьыкәкәа хакәа ита-тәоит.

Ауха асаат 3 рзы, хахьтәаз ус хазбейт, хзааз аус цкья итцааны, игәтаны, агәра хгаратәы, җацшыбык еицыз өө-гәыцкны хеахшарц. Цәышбей сарей хайцсит. Җанейдыцуаз Агәхааи Марганией ус рхәсит:

– Шәарт аоны апка шәаннейуа, харт алақәа хайшратәы икацдоит, нас цхьала хцо абна халалоит. Уи шәара шәхы иархәаны итышәцаа аоны аоныцка икоу зегьы.

Ианхадцуаз хахьейкәшәашаз атыц ейбаххәсит. Дара ус карцит: алақәа рьедырбаны абнахь ицо иалагейт, алақәа ашра ианакәымцза, аоны ионатәақәаз ндәылцны алақәа ахьшуаз ацшра иалагейт. Уи хара ххы иархәаны, Цәышбей сарей аоны ашьта-хьала хнейны аенцьыр ханкылцшит. Аоныцка алашара ахьаркыз зегьы рбон. Аоны аоныцка иахьтәоз, иахьгылоз, иахьиоз ухәа мццакрада игәартсит. Зегьы дара жәаоабык ыкан, бцбарлагьы ейкәшәан, пулемиоткгы рыман. Рызынтәык тахархозар, итахархаратәы хакан, аха адца ихәмаз ала уи хахьцсит. Акгы хмыхкәа хайкәшәараны хахьыказ атыц аеы ханней, хөызцәа хзыцшын.

Ҷахъсеиқәшәаз атыц асы, иахьшәартамыз бнарак хнылатәсит, хобык арака ҳаангылсит, хобыза Цәышба ддәықәахцсит хаихаб иахь, уи иаихәарц ҳацшыхәра ацакы, насгьы азин ҳаитарц урт рықәгаразын.

Цәышба дахьнеиз иказ аусқәа зегьы райхәсит. Адыроасны асаат 11 рзы дааит цшыбык абызцәа иманы. Урт анаауаз ақәа мачк иакәытны икан, амәа цәгьан, ахәынцәа ыкан, аныкәара маншәаламызт. Хаабык ҳаидтәалан ус ҳазбсит, дара ашыбыжбон хәа акранырфо <...> иакәыршәаны хрықәларц, ус егьыкахцсит. Хаабык ҳсынтә еихабыс дхаман Гьена Маргания.

Хаабык хнсит уанза ҳахьтәаз ахәафьы. Уантә ҳахьциуаз ибзианы иахбон дара ахьтәоу анавес асы акрыфо. Аха арака иагын хобык. Ҷахьықәтәоу ҳацака хышпәка метра набжьаны зиас хәычык леиуан, ҳахьтәаз ус ҳазбсит, хаабык ҳсынтә уахь идәықәахцарц хобык: Трацшыи, Агәхааи, Цәышбеи. Урт азы ааигәара амәахәаста инеиуаз, иахьманшәалаз цъара тыцк алхны инатәсит. Ахобык иҳамбоз устәи иааир алшон, насгьы анавес ацака итәоу хрсихсуа ҳалагар, ҳара хтәқәа златәоу ала ицар алшон, рымәа ццәахон.

Анавес ацака итәаны ишеицәажәоз аснариад «муха» рылаҳажьит, ицжәсит. Жәобык рсынтә быжьбык ашыт, оыцъа ахәит. Оыцъа ихәыз ахысра иалагсит, аха ҳара изымцсит, ххымтақәа иргсит. Егьырт хобык иахьыказ ахысыбжькәа анраҳа, ионы рсаархсит роызцәа ацхыраара рыртарц.

Рыхобык сибарыоны ишааиуаз, рымәа кны иахьтәаз ирылашәсит. Ирыкәшаны, абцъарқәа рықәкны ианырба, рабцъарқәа шытарцсит. Ибаандаотәны идәықәахцсит Гәдоутә аштаб ахь.

Иурей сарей астал ҳахатәоуп ҳаицәажәо, игәаласыршәсит цыхьатәи ҳаицәажәара. <...>

Мачк даахэыщын, иажэа анагзара далагеит.

– Хэбыцэа ахьтэаз Цсхэйтэи ахаиртэ багэазахь хгьежны хааит. Уака мышкэак хтэан усда. Ёнак хаштэаз, доусы хускэа хшырсыз, арациала Гэдоута аштаб асынтэ адырра хауит, ашэанцэа шьхала ихьщны, арахе рацэаны ишаарцо, насгьы асқэа рыла ашэ шаарго, иргоит Акэака идырым моак ала хэа. Хара хачхьа зцаарас икэдыргылт, ацшыхэра кхцарц, излаауа ала амэа хкырц, ихалшоны, хамч ақэхаратэы икалозар, рырахэ рымхны хара иахгарц.

Ас сицш адырра анхау, хамцшзакэа ақыта хналалан, хащыцхьаза, жэабык рымаххит анхацэа. Хсеибытаны зегь рыла, асқэа хнарыкэтэаны хсынаххсит амэахь, дхаццеит амэа здыруз амэацгаэ Николаи Плужников, аратэи атыцкэа ибзианы издыруз. Уи хнаигеит цьабаа хмырбакэа ахыцырта тыц асы. Уака хзыкэтэаз асқэа шьаханы, абна инылахцеит.

Амш бзиан, ажэоан цқбан, цьара птацк убомызт, амза ицхоз иарлашон, асцэақэа аганы иацацсан. Ацша иасуаз уцэеи-ужьы ихьшэашэаза иааканатон.

Хтэан оымш. Ацла рымахэқэа хцэаны, ақьал абэа сибаркны икахцаз, меигзарахда инакэахцеит асыгхара ишахэтоу иаманы. Қэак леиуазаргьы иахьыцэрааны ицарц ахыб кнаханы икахцеит. Амца сиқэцаны хтэан шаанза.

Цшь-саатк рыла, оыцья-оыцьяла ипсахны ахэдаара хахьчон. Ахымш раан, Заур Тьырқьбеи Ацэышбеи ашьыжь, асаат 11 рзеицш, ишыщшуаз ирбеит <...> рацхьака хацакьны, хахэырдырраны ишытоу, уи иасыганы инагоу амэахэаста, «Асада моа» хэа изышытоу. Убри амэахэастала ишааиуаз рбеит арахе рацэаны, иара убас асқэа аидара ма-чымкэа ишрықэыз. Ас сицш ирбаз, оыцья ахьтэаз, руазэы дымцшзакэа хахьтэаз ақьал асы даин, ус ихэсит:

– Ҳахыцшыхәуаз, дара шаауаз ҳбсит, сицул дара жәбык: хәбык абцъар рымоул, цшыбык бцъарда икоул, жәа-сык аидаракәа рыкәны икоул, арахә шәки бжаки ирсицам.

Иажәа хәаны данаалга, игылақәаз хнсеацшы-ааиҗацшит. Ҳамоацгао Никәала дааҳадгылан, ус ихәсит:

– Дара злааиуа моа зацәык аул икоу.

Ҳацхәа днагылан ҳаигсит дара злабжысраны иа-хыкәаз атыц ахь. Еицыз ҳаешаны апозициа бзиа кны хнатәсит. Ацхәа рымоа кны итәоу урт арахә аазцо-гыы аурыжыусит. Ахыи ацыхәси ҳагәта ианаабжәахк, ацхәа игылаз ашәаныуа, апулемиот «диктарев» кны иааиуаз, хцәаара аниба, ахысра далагсит. Аха ра-цәак мырцыкәа, ҳара хтәкәа инарышьтыз ахы дагсит, егьырт иаанхаз ахәхәара иалагсит «хшәымшьын!» хәа. Рабцъаркәа шытацаны, рнапкәа ирәахсит. Урт рбаандаотәны, рырахә цъарак сидцаланы инаҳар-гылт. <...> ...Хца-хца аацәа ашә рыкәын, реидара даара ихантан. Акыр ацәбааа хбазаргыы, ҳахьтәаз хтыц – аҳаиртә бағәзахь иааҳсит. Рациала адырра каҳсит Гәдоутака, ҳнапы ианыз аус шынаҳагзаз ала. Насгыы иааҳгақәаз раҳхәсит. Ажәакала ауаа аары-шьтын, ирыманы иҗсит.

Абартқәа зегыы рышьтахь арака ҳанхсит даса жәамш.

Әнак ҳаштәаз, шыбжьонк, рационала ихәаит ҳа хтәкәа Гагра амилициа асынза илсихьсит хәа. Ианба-хацхьои хәа ҳеырмазеины хтәан агәыц сицу ҳазынтәык.

Адырәаены арациала адырра ҳауит Арзынбеи сарей Гагра хлсирацын. Уи анҳаҳа, ҳамцшзакәа ҳмашпына «бобик» ала ҳеынаҳхсит.

Ҳара Гагра ҳансей, ҳа хтәкәа Гантиади <...> иней-хьан. Ҳансей, – Ага ир ибналаз, шыҳала ихьцны иҗар

ртахуп, ишакэхалак, рымѡа ктѡуп цѡара изымцо, – хѡа хѡацхѡа дцаны икѡдыргылт.

Ицегъ иатахкѡаз аускѡа силкааны, ацыхѡтѡан амѡа хѡкѡлеит Пцхѡыка, хѡызцѡа рахъ. Хѡахѡаиз ираххѡсит изхѡцхѡаз, хѡцхѡа икѡгылоу [адца]. Ус хѡзбеит, хгѡыц еицу хѡзынтѡык хѡы-хѡыла хѡахшарц, нас Пцхѡынтѡ Кѡыцба иашта хѡарц.

Сара ѡыцѡа сыцны Кѡыцба иашта спѡит. Акѡатѡи ахыцртахъ ицѡит даса хѡык. Егъырт иаанхаз Бзыц ахыкѡан, алалартаѡы амѡа кны илатѡеит. Храдист арациѡы дынхѡжыт. Хѡымш хтѡан. Азѡгы ихабар хѡамбеит. Ашътахъ хтыцахъ хгѡежыт. Зуѡа хѡаиз адырѡаены шыжымтан рѡциала адырра хѡаит Гѡдоута аштаб аѡы хъчакы даины адырра шритаз. <...> Инѡизгы ахъча – Антипа Гѡынба иакѡын. Уи Кѡыцба иашта дахытѡаз аѡык акыртѡа бѡьарла еикѡных изнеит. Иаѡсаха икан, акрырфеит. Ианцѡз, имаз ашылеи акѡац рѡеи имхны иргеит, насгы иазѡаит Акѡака амѡа злацѡ арбану [хѡа]. Идирбеит. Уи Пцхѡы ала ауц, урт уа имнеикѡа уѡа цашѡа рымам.

Амѡакѡа кны хнатѡеит. Ѣнак, ѡымш, хымш,.. мчыбжык хтѡан, уахгы-сынгы лацѡеихышык камцакѡа – азѡгы дхѡамбеит.

Хтѡан жѡамш. Уи ажѡала ахѡара мариоуп... Хрышътан цѡшьарак хѡамкѡа. Ажѡабатѡи амш аены асы алагеит. Уанзагы акѡа леиуан, ахыта аѡан, хѡлахѡит, уѡа хѡлымшазѡ хѡаналага, хтыц ахъ ххынхѡит хѡалахъ еикѡны, хзышытаз ахѡахзымцшааз азын.

Еицыз абжаѡык ахыта рыллѡеит, ичмзаѡхеит. Ѣѡык Гѡдоутака рыѡнкѡа рахъ ихѡашытит. Урт рхатыцѡан ѡыцѡа хѡаарышытит: Отандѡи Отырбеи Шѡта Хѡазиси. Урт ирыцны иѡеит апрокурѡр Цѡышба Алексеи Павелѡицеи азоѡтехник еиѡабы Валикѡа Цѡениеи Славик Кѡа-

рацхелиси. <...> Урт өсит Цсхэы иаланхо ауаа агуманитартө цхыраара [рыгаразы]. Цсхэы иаланхоз сизганы ирацэажөсит, анхацэаггы азыразхсит, ирымоу – ашө, ацха, арахө ухөа ирылшо асы ацхыраара шыкарцо ала.

Хасасцөа ауаа иаанхсит. Адырөасны шыжьымтан, акы инацханы, рымөа инықөлон еицш, Цсхэы инхо анхаөы Сергей Көазба дахзааит. Ирласны дахьныкөоз акөхарын, дкацшыза дыкан, амшгы бзиамызт, ақөаба-сабаа лсиуан, дбаазан, аха уи агөхьаа имамызт. Хықөкыла дыззааиз ихөсит. Харт жөамш раахыс хамтөа хышытаз ааөык, урт уажөы урыск дрыманы иааусит ахаиртө багөазахь хөа ихайхөаз азынаказы ихахамцөсит. Ага иара ихала дааиуан хнапахы.

Хамцшзакөа апозиция бзиа кны хнатөсит рааира хазыцшуа. Хыхыцшуаз ибзианы иахбон дара. Ишааиуаз, ахаиртө багөазаөы имнеикөа, ааигөа игылаз өнык ионалөсит. Иахыөналөз зеггы хбон. Аоны хакөшаны хнатөсит. Дара рпулемиотчик аоны атуан дөықөтөан, аенцьыр иамаз ааиртын, ипулемиот нықөыргылыны днаөатөсит. Хайхабы ахауахь дхысны, ус ихөсит ибжы рдуны: – Шөабцьаркөа шыташөц, ишөыкөшаны икөуп! – хөа.

Хайхабы иажөа дагыалгөсит, атуан икөтөаз апулемиотчик ахысра далагөсит. Уи акөхөсит, аиөахысра халагөсит. Саатк акара хайөахысуан. Аоны ионатөакөаз ахы заахакөаз аенцьыр акылпара иалагөсит. Урт ххы иагон. Аоны амца акит.

Ари аиөахысра асы итахөсит быжьөык. Азөы инхаз, иөызцөа штахаз аниба, иабцьар нкажьны, инапы дөахөсит. Уи дбаандаөтөны хтыц ахь даахгөсит. Хасасцөа Гөдоутака ицоз дрытаны ддөықөахцөсит. Абасала егыа цьабаа ду хбазаргы, хцьабаа бзабаахөсит, уи ала хгөы хартынчит.

Хтэан даеа ҫымш Цсхэы. Асы аура иалагеит. Гэдоу-
тантэ адырра хауит хтыц ааныжныы халбаарц.

2. Тэанба Адгэыр Анатоли-ица игэалашэара аёынтэ

Ешыратэи абжьаратэ школ аёацхьа сгылоуп. Сыла
иabo – уи ситахэашьа амам. Икэыбаса силажьбу ахан ду
егьа угэгазаргьы угэы арцшааусит, улахь еикэнацоит,
азныказы иахухэаара узымдыруа уаакалоит.

Ҫымткэа сгылан сахэацшуа...

Ацььахэа ахэыцкэа рыбжьы зныоуаз, уажэы ашэы
ахьыкэкэа игылоуп, ааигэа-сигэа ахысыбжькэси асна-
риад абжькэси роуп иуахазо. «Уара уашэа, абас указцаз
рыонкэагьы даргьы силабгааит» схэан, ҫымткэа сым-
оахь сёынасхеит – актэи абаталион ацшьбатэи аротэ
еихабыс дахьамоу амаиор Тэанба Цьонцьик Кэынта-
ица иахь.

Снеиусит ашышьыхэа амоа ду саныланы, сарыгьара-
хьы сарымарахьы сылацш рыдхалоит аснариадкэа зааха-
ны игылоу аонкэа. Сылацш сзакэгом аандакэси агэашпэ-
кэси ацёыхақэа икылжэжэа иканапақэаз. Зык утахны,
мамзаргьы акы уазцаарц «о, ацшэма!» хэа цьара унеип
хэа икам, аонкэа тацэуп, цшэымада игылоуп. Аонкэа
сахьрывсуа избоит алақэа амардуан иасатэоу, аоны
абарца илатэоу, агэашпэ уанадгыло, рцыхэа ршэшэо
иааудгылоит, амла иакуазар акэхап. Онык агэара стьс-
ны сцар акэын, агэара санаатала, акэыткэа ьоны исы-
шьталейт, 30-ка ракара ьказар каларын. Саагылан
сынрыхэацшт, дара ськэшаны игылан, рыхқэа шьтых-
ны иёацшуа. Снаосаны казармак гылан, сныоналан,
цьыкэрсейкэак кэакьк аёы калатк акара кеацсан, лап-
кьақэак аалысхын, иёырпны ирымцасыпсеит, иахьы-
нзарфоз сьыдсмырбакэа сымоахь сцейт. Изхысхэаауа,

амоахь избақөз зегьы сыоуеит хәа салагар, даеа темак ахь сианагоит. Убри акнытә [ара] иааныскылоит. <...>

Амаиор Тәанба иуаажәлар иманы дахьтәоу атып [афы] <...> снейт асаат 16:42 [рзы]. Дәрыцшыаа айбапшыоцәа цшыыцъара рыешаны итәоуп. Ауа арака саанхон. Адыроаены избарц стахын рпозиция зеицпроу.

Адыроаены ашыжь заа стылеит, сәи-снани зык нақәтәаны снагылт сзыроуа. Гәымста азнырцәынтә ахысыбжьқәа гоит. Ашыжь ашара сигәырғьошәа агаубица ала ахысра иалагеит, оо-снариадк кахаит Верешьягин ихәахы. Ус ага дхысуан акраамта имақөз абцбар хкқәа рыла.

Ашыжь акы ханнацха, сияцәажәарц стаххсит Тәанба Адгәыр Анатоли-ица. Саатқәак ихы дақәйтны данызба, снаидгылан иасхәсит сияцәажәарц шыстаху. Мап имкит, уатахк хныолатәан, аицәажәара хналагеит.

Аора напы асыркаанза исхәарц истаху, сзацәажәо Адгәыр Тәанба Цьонцьик иротахь дааиаанза, дахьыказ хазын. Уи дыкан Гәымста Зурик Дасаниа игәыц афы. Убра дахьыказ атәы ауп уажәы сызлацәажәо. Уи дызлаз агәыц ахәылбысхан, октиабр 6 рзы <...> адцахы ицеит. Ицоз дрылан Адгәырғыы.

– Адгәыр, адцахы уанцоз, ура уда дәрыцшыаа рычкәынцәа азәыр ыказма, насгы дара зустцәоу уалацәажәарц стахын,.. – схәан, снейсацшит.

Сызцаара дазцшызшәа ацәажәара дналагеит:

– Гәымста ҳахьтәаз удыруеит уаргыы, усқан шәарт <...> шәанахацсах аоныка шәцеит. Шәара шәанца адыроаены, октиабр 6 рзы, адца калсит <...> ҳарц.

Ҳаихабы ус ихәсит: «Изтаху, хатәгәацхарала, зымч иақәгәыгуа, зхы иақәгәыгуа, адцахы апара сылшоит хәа зхы зыцхьазо азәыр шәыказар, шәыхьзқәа шәхәа» ихәан, днаҳәацшит.

Дэрыщшынтэ хэсит хык: Гьена Гьегьиси, Роберт Коф-оглыи, сарси. Хэхык ауа ашкол ахь хэргсит. Уака оымп хакан. Оымп хтэара зыхьяз, зхатэгэацхарала ауа иауаз иртаху ахьцхызара калаанза хэа хэцшыи. Ахымп раан асырхиара халагсит – хэфатэ, хэжэтэ, иахьшыптыхуа хгар акэын. Абцбар ихахэтэз хэргсит. Цьара хэщоз хдыруан, аха лымкаала иахьакэыз хэздыруамызт. 60-оык рэынза хэсибытаны хакан, хэцшыи адэыкэлара хэа адырра анхауа хэа.

Ауа, октиабр 8 рзы хэшыталт хэцсы хшыарц, хшыцэз хэадырщит апх агэаны, асаат 2 рзы. Уи шыта октиабр 9 акэын. Хэсибытан ацэхэа хэкэдыргылт, <...> хэхьцоз хэргэсит. 60-оык иказ, оыцбараны хэиоыршит. Сара сызлаз агэыц 30-оык хкалсит, егы агэыцгы усака.

Ус хэшыгылаз дааит агэыц моапызгоз Лиова Аозба, <...> Гэымста ацха икэсны нырцэ ицар акэын. Сара сызлаз агэыц Ацшацпырта иамариашаны, цака, аладахы азы хэрны нырцэ хцар акэын. Хгэыц сихабыс даман Зурик Дасаниа. Лиова Аозба игэыц иманы дэсит ауа асаат 4 рзы. Хара хгэыц мацк хэицэхсит, хэицзыкэымцит. Хэмоапызгараны иказ Заур Аозба иакэын. Уи дыхьшэаны дааит. Уи иагхара иара ихаразам, ианаамтаз адырра ирымтсит. Уаха уаоы данырмоу, ауа асаат 4:20 [рзы] ауаоы дцан, еицны иааит, заа имааирэгы зыхьяз уи ауп.

Амоа хэкэлсит асаат 5 рзы. Апшара иаэын ханнеи Ацшацпырта ацыхэахь. Хэык хэкэгылыны хэцшуан. Оымп акэа илеиуаз Гэымста азы духсит, ихэашшыи, уталан уоо икамызт.

Икахцозеи,.. ус хэшыгылаз, хшымцоз анахба, хгэежыит хтыц ахь.

Адыршоены <...> апшара оо-саатк шагыз хдыргылт. Амоа хэкэлсит. Уажэы хэмоапызгоз Лиова Аозба иа-

көын. Хнеиуан шыапыла, Лиова хацхьа дгылан. Ацхаҕы хнеиуанза азөггы дахпырхагамхейт. Ацха ханықәсуаз, аснаиперцәа хаихст, аха азөггы акгы имыхкәа ныр-цәка харит.

Ашыха хнасалт, ақәапсатагы алеира иналагеит. Аадара хахьаҕаз даара хаапсеит. Сара еидарас исымаз – сартмак тәын фатәыла, савтомат, спатронқәа, аграна-тақәа ухәа сеидара гәгәан. <...>

Амоа хахьынзақәыз хахык Роберти, Гьенси, [сарей] хаизааигәаны хнеиуан, хкейбамыжыт. Ацбабаа баны, хацсы хаманы, «оҳ, гәышыа» хәа хыхь ххалеит. Ақәа баапсы алагеит, хбаазеит, маҕәас иахшәыз ибоу хәа акы ыкамызт. Хаапсаны хшыказ адца калеит мацк хацсы хшыарц. Ақәа шлеиуаз анаара хнаҕатәеит. Хахьынза-тәаз, хамоацгао Лиова Аозба азәы даашытыхны, апшыхәра хәа ицеит хацхьа ицахьаз агәыц рыцшаара.

<...> Ақәа шлеиц илеиуеит. Анаара хахьаҕатәоу аоар хапалеит, «ацла иалыорны икахаз, амат ицхаит» хәа... <...> Хцәси-хжыи дысит. Хоагылан, хшыапқәа хрықә-гылашәа кахцеит, сихәачыз хдақәа рыцсы дхаршыарц.

Апшыхәра ицаз саатк акара рыцшаара иаҕын, цыара рхабар рымбеит, игьежыны иааит уантәи. Ианаахадгы-ла, ус рхәеит, – Шәгыл, амоа хақәлап, – хәа.

Хҕынахҕеит. Хнаигеит хацхьа ицаз агәыц ахьтәаз атыц аҕы. Урт арака иштәаз хдырит ирфоз [зтаз] аконсервқәеи ацелофанқәеи рыла. Арака хаанҕасит хпака саат, избан-зар хацхьака ицеит апшыхәңәа хөызцәа рыцшааразын, иаанза хацшыр акәын. Ахәылбыехан еицш Лиова иоызеи [иарей] еицны иааит, хөызцәа шырбаз хархәеит. Ихахаз даара хааигәыргәеит, хаапсарагы нхакхьа ицеит.

Иахьтәаз атыц аҕы хнеит, ҕыц еибабаз реицш хазхара хзеибабомызт. Хәылбыеханза Лиова Аозба дхацын, нас хааныжыны дгьежыт <...>.

Ауха хэык асы ихаршеит, избанзар уажэы 60-оык хақан, хаилацэажэар акэын. Ихамоу хабцъари хамоаныфеи гэататэын. Адырсаены октиабр 11 рзы хангыла, хацхьа зцаарак ыкэгылан – ацшыхэра.

Оыцъа-оыцъала есыены ицалон ацшыхэра, хэык асы итэаны ланарцшыгала иалацшуан ақыта Цугуровка. Уи ақытаасы ага дтэан, итахтаауан дахьнеиуа-дахьяаиуа, акарул ахьдыргыло, урт реанырпсахуа, насгьы ртехника ахьыкоу. Хара хпозициясы уахгьы-сынгы акарул гылан. Парольс ихаман «ашколи» «аучитлеи». Ажэакала иаххэозар, апароль – «ашкол», атак – «аучитла».

Ахэылбыехан октиабр 11 рзы асаат 16 азы, ихамаз арациала хаихабы Руслан аштаб ахь адырра кайцеит хтыц асы хаины хаштэоу. Еицэажэсит Амиран Берзениеи иарси. Амиран <...> ихэсит уаха ажэыларахь Ачадарака ишцо, ианжэыло ацхыраара рыртарц. Руслан, – Аиси, – ихэсит. Ацыхэтэан ус нацицеит: – Ацхыраара шэахтоит, аха Цугуровка иалоу ага дыкэаххыр хтахуп, хамч ақэхаратэы икоуп. Уа угэы ишцаанагои?

Амиран ус ихэсит:

– Ацхыраара хашэт зны, нас ишышэтаху шэныкэа, мап скуам.

– Ус акэзар, ибзиоуп, – ихэсит Руслан.

Арт реицэажэара ашытахь, сицыз агэыц цъарак хеи-захган, хаилацэажэсит. Хацхьа ишытаз аускэа ишэа-иза хрылацэажэсит, ацыхэтэан ус хазбеит: жэоык алырхит, жэоык реынтэ хэоык Гэымста аццахь илбаауа. Урт рацхьа дцас икэгылан – Амиран игэыц иааиуа пырхага рмоуа ацха ианыкэсуа, ацхыраара рыртарц, нас дара ирыцны ажэыларахь ицарц. Ацшыоык реынтэ хаикэ-шэсит сарси, Роберти, Гьенеи, насгьы дхацын Акэатэи арцыск (ижэла сгэалашэом). Харт хсацхьа икэгылан адца – Цугуровка ахэы хшыкэу мацара халбаарц.

Цака халбаанза, ус кахцар акэын: ахэы хэхьыкэгылоу, мацк ханыласкьалак, хацшьоык хаспаны, 20–25 метра хабжьаны цшышьала хнейларц ххысуа ахыпсакьага ала. <...> Ас еицш акыта Ачадара халахысуа халагар, ага ус игэы иаанакон «арт ар рацэаны икоуп» хэа. Егьырт ахэаёсы иааихьаз Цугуровка иакэлар акэын. Хэоык ац-хахь ицеит, урт ылбаау, хара ихаздыруам. Хара хацшьоык амоа хақэлеит, ахықэ иқэырхха хталт Ачадара ага-нахь ала.

Ус хэычы-хэычла халбаауан. Ахэылбьехан ацша гэгэаны иасуан, ахьта иасаз убао иалсуан ухэаратэы икан. Халбаауан ашышьыхэа. Тыц бзиақ алхны хнатэсит. Мацк хапсы хшьэит, акрахфеит, ататын хахсит. Саатбжак акара хтэан, нас хоагылан, амшгьы ааилахэлон, амоа хнықэлеит алада асфальт-моахь ххы рханы.

Ус хапшеиуаз мхык хнылсны, цлак ашыапы хнавагылт хэланы. Уи ацла амг жэпаны иакэны икан. Ацака икылырхааны икацаны икан. Ацла ашыапакны имацымкэа игэыгэны ишытан акама рхны. Уи казцаз амхы зтэыз иакэхап. Акэа шамахамзар иалсуамызт, убри акнытэ ихазбсит уаха арака хтэарц. Ихамаз хпалатка нышытацаны хнықэтэсит. Асаатгьы жэба ирхысхьан – 21:15.

Хаицэажэо хэхьтэаз ус хазбсит, уаха асаат 3 реынза ара хаказарц, избанзар иахдыруан ажэыллара шыкалоз. Хэызцэа ааиаанза ихазбсит арака харзыцшырц.

Хацшын уи асхэаранза. Ацша асуан, акэа леиуан, ихачхауан. Хпозиция хапсахыр каломызт, избанзар ханылбаауаз хапхьа иқэгылаз адца кахамцапызт, ххысыр акэын хэызцэа анааиуа аламталазы.

Хтэоуп ымткэа, Гэымста азиас ауп зыбжьы хахауа. Ачадара ахахьы Ахабла ыыц ахь хрыжь-хрыжь ахысыбжькэа гоит. Ацша иасуа есаaira ихалсуа иалагеит: зны хгылт, хтэсит, абаоарцэыра мацк кахцеит, аха

узыхэозеи, тыцк асы уантэоу, егъа кауцарггы, мца-да узыцхом. Алашыцара халатэоуп «ажэылары анба-калои?» хэа. Асаат 4 калсит. Хазцатэаз ацла хадцын, хсынаххсит нада-аада, ана-ара хасаланы асфальт аганахь ала. Хашнсеуаз хэык хаахыцэгылсит. Иахьшэартамыз, уабы илацш уахыцшамшэо цъара хнагылсит. Хаихабы Агэхаа (ихьзцэкъа сгэалашэом, Сапа хэа иархэон) – Абра шэыказ сааиаанза, – ихэан, дынхадцны исынаихсит.

Хахык хгылоуп хавтоматкэа кны, «хай» рхэар, хныцкьаратэы. Ачадара хахыалацшуа алашаракэа каххаа иаркуп, оныцыцхъаза алакэа ана-ара ашра иасуп. Ус халацшуа хашгылаз даахадгылт хаихабы Агэхаа. Хагэта днагылан, дахыказ иибакэаз ахэара дналагеит. Дышнсеуаз аснаиперцэа ркъала днадгылт. Дара ыкамьзт ақалаасы, ибейт иахьтэаз, иахьиоз, иахыгыллоз ухэа, иара убас рхы иадырхэоз аматэаркэа: аведра, акэардэқэа, ачанах, авилка, акрушка ухэа убас егыртгы. Уаха цъарггы хамцакэа, иара уацэкъа хтэсит.

Хацшуп...

Тынчроуп. Хахьтэаз ус хгэы иаанагеит, «ха хтэқэа уахатэиала ажэылары иакэыцзар калап» хэа. Аццхгы акыр инейхан, ус хазбейт, хацшыык хнсеицу, чытбжы мыр-гакэа, ақала ахыгылоу ахь халбааны, хакэшаны хтэарц. Азэыр ыказарггы, итарханы рабцъаркэа аахгарц.

Хацшыык хасшаны, хшыапы ашытыбжь мыр-гакэа, шыапынцала хнсеуан хаицэыхарамкэа хгыланы. Хакэшаны хнатэсит. Пытраамтак хтэан, азэггы хамбейт. Уаха цшрак камцакэа, хаматэакэа аашытыхны аадара хнасалейт. Ашараггы ааигэахон, Ачадарантэ арбагкэа сицэсыртуан. Ақала ааныжыны 60-ка метра хнейхан еицш, хацака ацха злакоу ала ахысыбжықэа го иалагеит.

– Арт хара хтөкөа роуп, ажэыллара иалагесит. Шэи-
дарақөа ара иааншэыжь, – ихэсит хайхабы.

Хазцақөаз пака инышьтацаны аладара ханталт. Хней-
уан ашышьыхөа, хгэыхсанны, избанзар, хара ханца хаш-
шьтахь ага дааир калон. Хайхаби Роберти позициак кны
илятэсит. Геней сарей хааскьаны ақьала ааигөара хнатэсит.
Хтөан 40-ка минут. Ус хаштөаз ихахайт хара хэхь ишааи-
уаз ақыртцөа ыщыа. Урт рцөажэабжь хахауан. Ацыхэтөан
хара хазлатөаз аган ала рсаархесит амөахөаста ианыланы.
Сара сахьтөаз ала дааиуан азэы, аиацөара дыснарбомызт.
Дысааигөахесит цшьбака метра. Гьена ибзианы дибон,
адырра изыкамцесит, «сара сахь ухыс» хөа исы ааихихыр
иахауан азын диеихсны дтаирхесит. Гьена данхыс, саргы
ақьала злаказ ала схысит, сэихсыз иаахоу, имаахоу сызды-
руам. Ас ахысра ханалага, хханы итөаз хөызцөа Ачадарака
ахысра иалагесит. Гьена итаирхаз иабцъар ааигесит.

Ус хаштөаз ацөажэабжь хахайт, цкьа ханынацш, ы-
цъа рцөаара хбесит. Схысит, азэы длесит, егыи уака дтөе ит.
Ахысыбжькөа еиқөтэсит, итахақөаз шыкоу хбап, ра-
бцъаркөагы хгап хөа хгэы итакны хөагылон еицш,
машыноу БТР-у, изакөу сыздыруам, иааигөаны аб-
жыы анхаха, хгэежыит шьтахька. Хаидарақөа ахыказ
ханней, иышьтыхны хнацалесит. Хмыццакзакөа ацхахь
ххы рханы хынаххесит, аладара хталаны хэхьнейуаз
амөа бзиамызт, амахөкөа куа мацара, ацбабаа ду баны
халбааит. «Ох, гөышья» хөа ххэсит Гөымста ацха харны
хшьапы хпозиция ианаақөхаргыла. Амлагыы, ахьтагыы,
азбагыы иакуаз, азныказы зегыы ххаштшөа хаакалесит.

3. Чачхалиа Лавренти Сауж-ица

Адөахыы ақөа алеира иаеуп. Иаеуп акөым, амш баа-
цсы шырхөо еицштөкьа икоуп. Ацсабара аалашьцесит.

Ацша иасуа ацлақәа рымахәкәси рыкәцәкәси архьсаа-уеит, абыцкәа җшәаны цака икажью асыгхара амоуп. Имацәысны идыдуеит, <...> агаҗака итадыдуеит.

Дәрыщштәи ахәышәтәырта ацшьбатәи апалатаҗы ихәны ишьтоу Чачхалиа Лавренти Сауж-ица ситоуп. 46 шыкәса ихьпуеит, Цакәашьтәуип, дтаацәароуп, хөык ахәыцкәа имоуп. Аибашьра иаллагаанза Акәа ацсуа банк аҗы аус иуан. Аибашьра ианалагоз аламталазы дыкан Урыстәыла, ақалакь Ижевск, иусура аганахьала.

– Аибашьра Ацсны ишалагаз ишцауахай? – хәа азцаара истеит.

Ататын дахо дахьтәаз, даасәацшыны ус ихәеит:

– Август 14 рзы Ижевск инхо хөызак – Рауль Кәыцниа иҗы хтәаны ателербага хшахәацшуаз ихәхәит Ацсны ақыртцәа шақәлаз, аибашьра ишалагаз. Ихәхаз даара хәргачамкит, иахаххәара хзымдыруа хкалеит. Хнейәацшы-ааиәацшуа хтәан рацхьа ацәажәара азәгы изымгәаҗуа. Хәидтәалан жәабык ракара ацсуаа ачкәынцәа. Еидтәалаз ажәабык ихәзбсеит икахцаша аус – амашьынакәа змакәаз ыкан, урт ирылацашаз азгәахтеит, иара убас Ижевск ақалакь ааигәа-сигәа икоу ацсуаа ачкәынцәа ател хәрзасны цьарак хәеизахгарц. Ус егыкахтеит, хәизеит ышнәбык реынза ацсуаа Рауль Кәыцниа икны. Уака аамта мгакәа, рацхьа иргыла-ны хазлацәажәоз, ара хәанымгылакәа, Ацсныка ацара акәын. Хәиәәажәара ханалга, гәыцбык амашьынакәа рыла идәыкәлеит, даеа гәыцбык хәирпланла. Машьынала идәыкәлаз, адырәасны, август 15 ахәылбьехан хәаит ахәааҗы. Ахәааҗы хәхьааиз, аурысцәа хәурмыжбит: – Уахь шәцо икам, ақыртцәа рнаҗы иааргеит, – хәа.

Икахцозеи,.. хгылан, хәлацш хан хәцсадгьыл ахь, неишьа хәамамызт. Ус хәилацыруа хәшгылаз, азәы ус ихәеит:

– Туацсе шәцар, уантә Ацсныка иаауа калоит. <...>

Ари захаз уаха цшрак хәа камцакәа, хмашынакәа хрықәтәаны уахь хынаххейт, Туацсека. Туацсе ханней, иахдыруаз цьоукы рсы ихаргылейт хмашынакәа. Хара хааиаанза арака ауаа рацәаны сизахьаз ханрылагылт. Харт еицыз агәыц машыынак аанахкылан, хцейт Грозный, 50-оык. Уака хнейт август 17 рзы, асаат 16 рзы.

Грозный хәхьааиз ус хәрхәейт: «Архәтәсы ауаа рацәа сизоит» хәа. <...>

Грозный ҫаха хакан. Хәхьынзаказ, хәрхәтәсы иааит Иури Шанибов, Гьенади Аламиа, Мирон Шамба. Ихацәажейт, ихәрхәейт Ацсны атагылазаашьа шыказ.

Хара хәхьыказ <...> рацәак иацәыхарамкәа даса архәтак ыкан. Уака иртан Борис Кьиути Озган Константин Константин-ицей. Хәрхәтәсы хәхьыказ агәыцкәа аиекаара иалагейт. Аброуп рацхьаза избәхә ахьсахаз, дагхәхьызбаз Шамил хәа ззырхәоз. Харт уака иара игәыц хәқәшәаратгәы ашәкы хәнахцейт. Ххыцхьазара калейт 45-оык, бцьарла хәибытан.

Грозный асаат 15 рзы, аенышыбжьон, август 19 азы хәқәцит, сихабыс ихаман Шамили Ибрагими. Цшьмашыынак хрықәтәаны хәқәцит. Амҫахь акырцьара хааныркылон, хаурмыжьырц иалагон аурысцәа, аха Ибрагими Шамили ирацәажәон, ируамызт «хамцар калом» хәа. Иамузошәа анырбалак, ацыхәтәан, силацәажәан, хаурыжьюан.

Август 20 азы хнейт Архыз. Уака хмашынакәа ааныжьны, хнасалт ашьха. Архызынтә амҫа хәхьықәыз азәгы дахцырхагамхейт. Хнейуан шьхала мацара, ххыцит, хаггылбааит Рипа август 21, асаат 16 рзы.

Хшааицәкьаз иаразнакала хәцсы хшьейт мацк, иахзыцшыны игылаз автобускәа ханрықәтәан, хәргейт Гәдоута апансионат ахь. Арака хтыцкәа кацан, хәцсы

хшысеит. Адырфасны хсеикэыршэаны хцеит Афон. Авзводкэа сикэдыршэсит, рабцдаркэагы нарытан, аихабацэа алхны икарцеит. Актэи авзвод асы сихабыс дкарцеит Темыр Жанаа. Уи игэыц дэыкэцан Гагратэи афронт ахь. Ацбатэи авзвод сихабыс скарцеит сара, сдэыкэырцеит Ешыратэи афронт ахь. Излаздыруа ала Шамили Ибрагими ргэыцкэа Ешырака идэыкэырцеит.

– Сагамыз Лавренти уажэа сахьацыоло,.. Ешыра шэахьынзаказ шэцахьазма адца шэыманы Акэака, акэылары хасабла? – азцаара наистеит.

– Ешыра хэхьынзаказ, – иажэа анагзара дналагеит, – изныкымкэа хдон кэылары хасабла Акэа. Рацхьатэи хцара сгэалашэом иарбан рыцхэу, амза – август акэын. Исгэалашэо, ханцоз акэылары амш даара ибаацсын...

Иажэа анагзаха имтакэа, ацэажэара сналагеит сара сахьтэаз:

– Еитах сагамзааит,.. уи ауха шэанцоз шэгэыц хьцара ишаны икан, насгы шэанцоз амш баацсын, адыдмацэыс ухэа, ауха шаанза акэа шлеиуаз ишсит, ус акэзами?.. – схэан, снисацшит исхэаз иахицэаарызеишь хэа.

Дахьтэаз даацышэарччан, ус ихэсит: – Иарбан гэыцу уара узлаз? – хэа.

Саргы сахьтэаз саацышэарччан, искыз скалами сблокноти ныкэцаны, инацысцит:

– Уи ауха цьаргы сыкамызт, сыкан апозициаэы, карулс сгылан асаат 24 инаркны асаат 2 рэынза. Уахьцэажэоз ус ухэсит: «амза август акэын, арыцхэ сгэалашэом» хэа, насгы «амш баацсын» ухэсит. Саргы убри амш ауха исхамштуа сгэаэы иаанхсит назаза. Акэа, адыд абжы убас ицэгьан, ианхысуаз, ашьхацэа симахауаз цысшьон. Изхысхэаауа, шэарт шэцеит ахгэыцк кэылары Акэака август 26 рзы. Шэышцаз хдыруан, шэаара хазыцшын, – арака сажэа аацахьсцэсит.

– Аиашацәкьа, абыржәоуп ианысгәалашәа, август 26 ауп. Ускан ақәылар акәым, адәахьы удәыпцуа икамызт, ацгәы-псы гәацъны иузкажьюамызт. Шамил игәыц ақәлар акәын аштаб, Ибрагим игәыц ақәлар акәын Акәа авокзал. Ахцатәи агәыц сара истәын, Гаидар игәыци [ҳарей] ҳаиланы ҳақәлон ДПО, авокзал ашьтахь ала. Шамил имаз аамта ихы иархәаны днеит аштаб асы. Ицижәсит. Адца аплан ишарбаз ала имоапигеит. Аидыслараәсы дицәтахсит азәы. Ибрагим игәыц Ацлиа имоа ала авокзал асы инеит, уака амоа кны икан, аиҫахьсра иақәшәсит. БМП тадырхсит, хәык акабардаа ршьит, азәы дрыткәсит, егьырт инхаз гьежьит. Ҳара хгәыц неит ДПО асы, авокзал ашьтахь ала. Ҳшааиуаз рдырузар ақәхарын, иааҳакәыршаны хтаркит, аиҫахьсра гәгәа калесит. Арака дырхәит Гаидар ица, иара убас саргьы, аха сышхәыз расымхәсит, сныкәаратәы сыкан, сааит хтыцаәсы, – иажәа арака иааникылт мацк ицсы ишьарц.

Итәашьа ааицсахын, иаҳа ипизыманшәоалахашаз днатәсит, ататын дахсит. Ацыхәтәан азцаара истәсит:

– Лавренти, ДПО асынтә шәанаауаз [атәы] хтыск сархар стахын, иугәалашәо ыказар? – схәан, саргьы ссырманшәаланы снатәсит.

– Ахьацра хәа адырра анҳау, хьынаххсит аихамоа ҳаныланы. Ага хгәаитәсит, авокзал ааигәара игьылоу ацҳа адәыцбақәа ыцсны ицсит. Убри ацҳаәсы иқәгылан апулемиот, уи хцәара аниба, даакәымцзакәа дҳаихсуан. Авокзал асынтә БМП ала ихысуан, аха ҳара ҳачкәынцәа ргәы камхаит, имшәсит. Исыздыруам урт арыскак амч ахьроуз, еиҳагьы имшәакәа ага еихсуан иркыз абьар ала. Урт ахьымтәаз тыц тацәык ыкамызт, аха ҳа хтәкәа рыцәеит акгьы рмыхькәа.

...Ҳпозициахь хгьежьит. Ҳшааицәкьаз иаразнакала ххы нықәахцәсит ҳацсы хшьарц. Ҳпозициаәсы жәамш

хтәан. Ажәсизамш аены Шамил иҫынтә ихауит адырра хаизарц Гәдоута, Черноморец апхьа.

Ҳаизсит. Арака сицныкәоз, сибадыруз агәыц хаикәшәсит. Тьркәтәылантә иааз апсуаа арпарцәа ацахцсит, урт хьцхьазарала жәохәбык ыкан. Арантә асазыкацара халагеит Гагра ажәылар азын. Уанза икахцалон ақәыларакәа, хара хқәылар а сихарак шьхала акәын ишыказ. Мамзышьха ахаракыра ҫынтә иахгахьан, иааныжьны ханаауаз, дара иргахуан.

Изхьсхәауа Шамил игәыц ауц, уи сихабыс дкацан Гагратәи афронт асы. Гагра, ишдыру сицш, хнапахьы иаахгеит. Уи шыказ зегьы салацәажәан исхәом – хацсуаа апсицәа иаадырцшыз афырхацара. Арака сара исхәарц стахуп,.. Отар хәа (ижәла сгәалашәом) дхацын, дпулемиотчикын. Уи игәымшәара, ифырхацара – ситахәашьа амам. Гагра халалан ханнеиуаз, ипулемиот автомат сицш икны, хагәта дгыланы дхьсуа днеиуан, ихымтақәа баша икашәомыт.

Гагра анахга, хымш апсшьара хаман. Гантиади гатәын, асазыкацара атахын. Гантиади агара аамта анааи, хгәыц, Шамил апхьа днагылан, шьхала хдәықәлсит. Зегьы шәбык ракара хакан.

Ибрагим игәыц Цицунда ала ицон. <...> Аены амш бзиан. Гантиадии Леселидзеи анахга хгьежит Гәдоутака, Черноморец асы хацсы хшьон.

Асазыкацара хасын Шьрома агаразын...

Афон хакәцит шьыбжьышьтахь. Хәсит Чалтух. Уака хәылбьеханза хацсы хшьсит. Ахәылбьехан бнала мацара Шьрома хзааигәаны дәык асы хнеит. Уака

абнараҕы апалаткаҕа харгылт, атырас рхны ақбала кахсит. Ааигға игылаз аонқға рғы ишьталаз дкалеит, уи адаггы аьматрағгы зыцы зшьозггы калеит. Саха-оымш ари атыц ағы хаган. Ёынлаггы-уахынлаггы иаахакаьыршаны акарулцаа харгылон. Ихаман ххатэи пароль – «Ацсны», атак – «Беркут».

Абнара силацсан: аь, ахьаца, ал, ашыц, акаган, ахьа ухэа убас егыьртггы. Адырцауаха хцараны хахьыказ – Шьромака хдэықэлеит. Хдэықэлаанза хацхьа заа ацшыхэцаа цаны иаахьан, урт уажэггы хацхьа игыланы инеиуан. Асаат 6 рзы, ашыьжь, хнеит ажэылара кахцараны хахьыказ дара рпозициағы.

Шьрома хнеианза рацхьатэи аидыслара хауит. Рацхьатэи аидысларағы дхэын Алиоша Аозба, дшыын хамцагао – абырзен. Арака дшыын (ижэла сгэалашэом) Тьрқэтэылантэ иааз ацсуа арцыс.

Актэи апозициахь хаиасит, уиггы хгеит, БМП хнапағы икалеит. Арака итахсит жэибыжьоык ага ируаа. Хара хганыхь ала акгы камлеит. Ахцатэи апозициағы аиҕахьысра гэгэа калеит. Сара сьзлаз агэыц итадырхсит быжьоык, уи са сыла иабоз акэын. Шакаоы тахаз, уи хьцхьазара амам. <...> Абна илцуаз хара хтэкаа ооба-хца автомат рыхэда ихшыны илцуан, измам иааганы ирыртон.

Ахцатэи апозициа халцны, ацшьбатэи апозициахь хнеиуан сицш, ихэхьзсит х-БМП-кэа хца. Урт хацхьа иргыланы рсаархсит ихьсуа ацха ааигэарахь, ашьакауааггы нашьталеит. Арака икан абригадакэа рацэаны. Х-БМП-кэа ацха ағынза инеит, аха изьықэымсит. Ааигға ианнеи, ага зсааирхаз аснариадкэа рыхца раахан, иблит. <...> Арт ах-БМП-к тахаанза хавзвод азы ирны нырца ицахьан. «Шьаратыни» Шамил игэыци ухэа хашьтахька иаанханы иказ ххылацшуан, ихьыс-

уан, ацхыраара хартон харт амарда хаҕаланы хахъне-иуаз.

Амарда хахъаҕаз атыц хтыран, цѳахырта амамызт. Ихайхсуан бцъар-хкыс икоу зегъы рыла. Ихайхсуан аснаиперцѳа, апулемиотчикцѳа, автоматчикцѳа ухѳа, аха хара хнеиуан цхъака. Хаанымгылошѳа анырба, рацияла иацхъеит авертолиот.

Ихалт вертолиотк. Уи аины ацшыхѳера канацон, иаххацыруа. Ус иаахалсит даеа ѳ-вертолиотк. Урт аѳба ажѳоан ихалсит амацѳыс ыкѳѳо иаххацыруан, аснариадкѳа карыжъуан. Икахауаз хыцхъазара амамызт. Уигъы хацѳошѳа анырба, иацхъеит аград. Уанза ихыз авертолиот аCOORDINATКѳа иашаны ицхъуан <...> ихысраны икоу рахъ. Минуткѳак рышьтахъ, акырцх сицш акѳын аград шааиуаз. Ахыцѳахырта хамамызт, аснариадкѳа адгъыл ахыцнажаауаз хаҕахажъуан ацѳыхакѳа хмаахарц азын. Аград азмырхакѳа, ихайхсуан атанки, БМП-еи, агаубицеи рыла... Ага и-БМП тахархейт, агаубица зымхысуа икахцеит, акызацѳык таха хазымтѳоз атанк акѳын, ха хтѳѳа амарда иахъаҕаз иреихсуан.

Схѳазаны сышнеиуаз аград ицжѳаз сахѳит, саргъашъаны ацѳыхакѳа хца алалейт, сарма-напы – ѳѳба алахеит. Икасцѳозеи,.. сааигѳа уѳы дыкамызт, дыказаргъы ацхыраара сѳѳо дыкамызт. Схѳазаны аладара сеастейт, ашъа сыцкъаша ицон, аҕахѳаха аамтѳа абаказ, ухы уѳахар, уршъуан. Ус спыхѳазоз мацара азаѳы сааит. Азы агъыра сеастейт, сагеит цшьышѳѳа метра. Ус сышнеиуаз, ацъыкѳереи атра сылацш анакѳшѳа, изулак акѳарахъы сызхыцт ацъабаа ду баны.

Савтомат иамаз ажгут амхны сызнапык ала иҕасхѳейт спшьаны. Мацк сыцсы анышъа, сѳѳах сѳынасхейт схѳазаны. Сышнеиуаз, снариадк сацхъа икахан ицжѳейт.

Уи абжыбы даара идуун, ахыцша саршөит. Сыцсы мац-хөит, шака аамта скажыыз сгэалашөом. Санаацш, ёыцха ахахө сылажыын. Савтомат исыкыз сааигөа икамызт. Санынацш, ганха цшъбака метра набжыаны икажуп. Сиоуп уи сахөацшуа, «анацъалымбеит савтомат аёынза сызнейрыма?» хөа схөыцуан. Сымч зегъы ааибытаны, схөазаны сёынасхөит уахь. Аснаиперцөа сгөартан исөихсуан, ахкөа ана-ара ицакшон, аха уи агөхьаа скымызт. Изулак савтомат аёы снейт, иаанкылыны сыбналт. «Сымч сылззаауама?» хөа сгөы ргөгөа, амарда снаёалеит. Снеиуан, хөыцра шөкы схы итан... Снеиуан, «сыцсы сыманы хыхь сызсөирыма?» хөа, «сөызцөа азөыр сыкөшөарыма?» хөа... Сыблакөа амца рхын, ахьаа гөгөа сыман. «Ацъма имцсыша амацө азылакөусөит» хөа, изулак, ахөаёы санааи, исыкөшөөит сөызцөа. Иёархөөит спъапи снапи. Арака иааргахьаз ахөцөа ыкан. МАЗ хакөцаны харгеит хлагер ахь. Арака ацхьыраара хартан, МАЗ ала хдөыкөырцөөит. Амөахь ахөынцөа иакын, хзымааит. БМП аарган, иацрахөаны харгеит Афон, уантө Гөдоута. Гөдоуантө абра сааргеит, Дөрыцшъ.

24.12.1992

1. Аладатөи Ешыра

14:15 – снейт дөрыцшъаа ахьтөаз апозициасы. Адөахьы асы шьтоуп, хьтоуп, азымкатар, цъара-цъара ахөынцөа узылсуам. Амра цхошөа иаёуп, ацхара аёам;

14:20 – Гөымста азнырцөөынтө ага танкла иааишьтыз аснариад кахаит цпозиция ааигөара. Хайхабы амаиор Цьонцьик Төанба адца каицеит доусы авзводкөа ахыцөахьрта тыцкөа рахь хцарц, аснариадкөа хөырцөыхахьчарц, избанзар ага итехникеи иуаацсы-

реи иказ аццаны азы ааигэара дгылоуп, ахысра далагеит;

14:40 – хтанк хысит ага ипозициахь, х-снариадк аунажыит. Хтэоуп хацшуа, ажэоан ихыу ацтақәа амра аарылцын, минутқәак амырхәага аахалачцеит;

15:10 – Гәымста азнырцэынтә агаубица итнаркьаз оо-снариадк қахаит Верешьягин ихәахьы;

15:17 – тынчроуп. Хтэоуп, хаицәажэоит, игэартоит доусы рабцаркәа ырыгыу-ырыбзоу.

16:55 – азнырцэынтә атанк итнаркьаз оо-снариадк қахаит хааигэара. Аснариад ацсыхақәа хзыонатэоу аоны ацхьа игылоу аказарма иаахеит ирацәаны;

17:35 – аминомиотла хпозициахь оынтә ихысит, цхаста канамцеит;

17:40 – миномиотла хынтә ихысит хпозициахь, цхаста камлеит.

2. Апозициаеы алаф

Оыцба ижәны цьарантә иаауан, ибгага-сацго, сицәажэо, икам-иным ухәа иаарсапәо хәо. Ус амоан ырықәхәлан, цьара бардрак иныцалеит. Ауха ишыцәаз, руазәы даацшыи, доықәтәеит. Илақәа ааиркөычын, ажэоан доацацшит. Ила изакәгомьзт амза, акраамта дахәацшуан. Ибон оо-мзак. Иыза иган асы ицәаз дааирцшуеит хәа далагеит.

Цәгьацсышьала дааирцшит.

- Икалазеи, сзааурцшызеи, шама? – хәа дцааит.
- Мап, макьана мшацт.
- Нас сзааурцшызеи? – хәа иыза диагыуа далагеит.
- Уанацьалымбеит, ашана збеит, ажэоан ахь уцши, икоу убап.

Ганха ииаз даахэны изкэа дныкэиан, ажэоан доацацшит. Илацш кыдхалсит ухэаратэы тыцк ахь дыцшуан. Иватэаз иоыза изымчхакэа ус ихэсит: – Иубама изысхээз? – хэа.

– Изухээз сыздыруам, аха сара хпаны избоит амза, анс сыцшын – хца, ас сыцшын – хца, – ихэсит ииаз.

– Уи калашья амам, сара ооба роуп избо, – ихэсит итэаз.

– Сара – хца, – ихэсит ииаз.

Ус аимак рыбжьалсит, рыбжьы духсит. Ауха, дахбаанагаз шыта уара идыр, моасоык дрыкэшэсит. Дааныркылан иархэсит роыца ирбаз: азэы амза ообаны ишибо, егыи – хцаны. Ихэсит рус иара цкба дазхэыцны, сиырганы амоа икэицарц.

Арт симаркуаз аниаха, амоасоы ус ихэсит: – Иарбан цэахэоу амза ахьыжэбаз? – хэа.

3. Аладатэи Ешыра

Азэы ижэцэсимаакэа ауха адэахы иахьныштытаицаз, ашыжь дангыла ак имбсит. Идырт алакэа ишыргаз. Цшь-лак игэара икэыз даарыцхьан, иацхья инагылт рыхкэа шытыхны иэацшуа.

– Шэыуа дарбану сыжэцэсимаа згаз, аа?! – ихэсит.

Алакэа иихээз абардыруаз, «ари ххэы хайтозар калап» рхэан, рцыхэа ршэшэо, ивагэжьуа иалагсит.

– Аа, ишэхэом акэу?! – ихэан, икэныз иабцбар ала реихсра дналагсит, рыцшьба ишыт.

Ахысыбжь захаз агэылацэа ааит – Икалазеси? – хэа.

– Сыжэцэсимаа ала иафан, испьит, – ихэсит ацшэма.

– Ала изфаз акы ауп, нас егырт зхушьаазеси? – хэа дцааит иааиз реынтэ азэы.

– Испькээз изфаз рыламкэа икам, – ихэсит алакэа ишыны икажьыз дрыхэацшуа дахьгылаз ацшэма.

26.12.1992

Ешыратэи аепизодкэа

Тэанба Анзор Цшыкан-ицеи сарей абар мызкы тусейт Ешыратэи апозиция акны хайцижьтэи. Ёнак хайцэажэараан зцаарак истейт: – Анзор, айбашыра ианалага аены инаркны амца уалагылоуп, икоума урт ркынтэи иухамыштэа угэаеы иаанхаз амш? – хэа.

Дтэоуп ишыамхы сикэбыршэны, акы дазхэыцуа, уажэы-уажэы даакэыпсычхаусейт. Ататын иеыцаку алоацэ иахышцуа ихэхэаза хзыонатэоу аблиндаж атуан ахь ихалоит. Ыынтэка дааимхэейт, нас ихы оышытыхны даасеацшын, ус ихэейт:

– Айбашыра аналагоз Акэа аонытэка хакан хабшыркэа хаманы. Адцакэа ахьхартоз хчалон. Ус август 18 рзы Аладатэи Ешырахь хайасейт, хтэейт ацхакэа ооба ахьейвагылоу акны. Хара еицыз хгэыц иахызын «Ветерок». Уи еиднакылон 40-оык, еихабыс дхаман Рауль Бигэаа. Хэацхэа дцаны икэгылан ацхакэа рыообагы рыхьчара, настгы аайгэа-сигэа азэы азы дыруазар гэахталарц. Исгэалашэоит, август 23–24 рзы ага ивертолиот таха хнатомызт, ихайхсуан, аснариадкэа канажэуан, ххы ахьахгара хмоуа акынза хнейуан, аблиндажи атабийей хамамызт. Хайхабы Рауль адырра кайтэейт, взвод-взводла хашпаны, машэырк камцакэа, хэыцхэакуа ашкол апхэа игылоу аевкалипт ахь хцарц, ус егыкахэейт.

Ахысра хцака саат ицон, хагацэа хайхсуан ирымаз абшыркэа зегь рыла. Аены ихажэлар ртахын, аха дара ишыртахыз еишш изыманшэаламхейт, хайбашыоцэа реыргэцэаны рпозициякэа реы итэан. Ахысра анааихсыць, хайхабы Рауль ус ихэейт: «Шэтыцкэа реы шэтэаз, сара аштаб аеы сцоит, арыскак ахысра иказ, ахкэа-цкэа икоу аилкаа аазгоит» хэа.

Дааит рацэак днымхакэа.

- Икоузеи, азэыр дтахама? – азцааракэа найкэхацсеит.
- Гэдоутатэи Тэанбак дтахеит, – ихэан, даахалацшит.
- Дарбану? – сцаааит сахыгылаз, аха конкретла акгыы изымхэсит.

Ус хаицэажэо хашгылаз, Завер Тэанба хара хыхь дшааиуаз збеит, ицацшыларала гэалак шимазгыы здырт. Данаахадгыла, сиязцааит:

- Завер, Тэанбак дтахеит хэа сахаит, дудыруама?
- Атэанба чкэын сара соуп дызга...
- Дабоугеи? – сыла тырхаха снисацшит.
- Дэрыцшь дызгеит, Тэанихэа ахахы, Агэхара хэа иахьашьтоу.

Агэхара анихэа, спьяпкэа снырымкыло салагеит, сызлакамхаз сыздыруам, сыблахац гьежьюан, сашья сицбы шиакэыз аныздыр. <...> Сашьеицби сареи хыхьыказ шэ-метракгыы хабжьамызт, аха убыскак ахысыбжькэеи, аткэацыбжькэеи ыкан, сашья снаэсан дшыршьыз збаратэы изыкамлеит, – ихэан, ичабра ицъыба иаациган, иблакэа инархишьылт.

30.12.1992

Ацсеикэырхао

<...> Ешыра. Декабр 30 ауха. Дэрыцшьаа хтэоуп Кэтышьха. Адэахы асы сибакны алеира иаеуп, пшамхышэара инеихахахьеит. Хьтоуп, ацша иасуа уцэа-ужыы ардысуеит. Зеггы рхы ныкэырцеит асаат 1 азы. Рылацэа нтаауан сицш, дааит аццхаражэхэао Гьена Гэынба. Уи апэ даалагылан, еитит:

– Ирласны шэгыл! Шэабцъаркэа шэыманы шэнеи аштаб ахь.

Асаат 2 калахъан арота аптаб акны ханнеи, иҳалархәсит уаха ажәыларашыкало. Арота айхабы Цьонцьик Тәанбагы иааиз даарылацшын, ихы сара инасықәкны ус ихәсит:

– Абыржәыщәкәа умцшзакәа, иуҭаху азәы даашьтыхны, уцароуп хыхьтәи адәхәыщш ахь. Уака икоу айбашьыоцәа арахь иаага.

Оызас Резо Абҭацаа дышьтысхит. Имардараны иказ амандаринатра хналәсит. Асы илеиуаз ацша иахәсанахәхәон, аграпара ыкамызт, ацабаа баны иахьхәхәтаз хәсит. Хзааиз раххәсит. Адрухәа иоагылан, реидарақәа аашьтыхны идәықәлеит. Аптаб асы ханнеи, ажәылларахь ацаразы иатахқәаз змамыз ирыртәит. Зегьы цыацханыла ресибытаны ианалга, амашьынақәа рыла иргеит Аладатәи Ешыра аптаб ахь.

Салаланы салацәажәом хәхәааиз атәы, ауаха жәыллара хзымцәит – амш акәу, айхабыра ракәу – изыхкызаалакыгы, иахырцан.

Исхәарц истаху,.. адәхәыщш акны иказ жәохәоык зыолатәаз ауатахқәа ауаха ирыхьыз ауп. Айхабыра рыкнытә «доусы шәтыцкәа рахь шәца» хәа анхадырца, хротагы дәықәлеит. Асы сибакны аlesiра иасын, ага иааишьтуаз аснариадқәагы сааихак рымамызт, еихарак уи ауаха ицжәоз аград акәын. Амсахыцыртасы хзықәтәаз амашьына аангылеит, арака илбаар акәын адәхәыщш акны иказ хайбашьыоцәа жәохәоык. Абжаоык ылбаахъан еицш, авзвод айхабы Ражден Хәгба ус ихәсит:

– Амашьына иакәтәоу азәгы шәмылбаан, илбаакәазгы шәситакәтәа.

– Избан? – рыбжықәа неиларцәсит.

– Аснариадқәа иааиуа шәымбазои, шәласны амашьына шәакәтәа, ишакәым амса хангылоуп, машәыр

хахбаанза ҳақәтпы. Уажәы аштаб асы ҳнеип ҳшеицу, маҷк иааикәтғар, шәцап шәтыцқәа рахь. Ахы, шәласы! – ихәсит.

Аштаб акны иагьлеит, рхахьы аткәацыбжькәа җоба геит. Абжьы даара ицәгьан, ацх лашьца арлашеит, амца зкыз иарлашон ааигәа-сигәа атыцқәа. Ашьтахь адырра злахауз ала ҳаибашьыҗәа зыҗнатәаз аоны аснариад икәакәаса иагеит, иказамызшәа иблит.

Шәазхәыци шьта, ҳаибашьыҗәа амашьына илалбааны ртыц акны инеизтгы, аснариадкәа рылахазтгы, жәохәҗык тахон, жәохә гәарата арыцхара нарталон. Урт рыҗоныцка икан аца-зацәкәа, ацхәыс даазгахьоу, даазымгац. Ҳагба Ражден Арзамет-ица ибзоурахеит урт ацкәынцәа уи ауха рыцсеикәырхара.

ИХАЛШОЗ ЗЕГЪ КАХЦАР АКӘЫН... (10.01.–25.09.1993)

10.01.1993

Шыцкәара

Иахья ателсхәапшра «Останкино» хпатреткәа тыр-хит...

11.01.1993

Шыцкәара

Иахья ашыбыж ицааит.

...Иахья хәаигәара ахауаеы аснариад пжәеит.

...Арациа еикәбыршәаны икасцейт, аус аусейт.

12.01.1993

Асаат 11 рзы ауха хәихабы – амайор Цьонцьик Тәанба апозициаеы ихамаз арациа игейт. Данцоз <...> ихәейт икаҳцаша аускәа, насгьы дазаатгьылт уапәуыха апост ахьчараеы уанза ааста еиха ахылапшра кахцарц.

Уажәы асаат 11:20 ыкоуп. Аблиндаж сахьтатәоу аора саәуп. Апост ахь ыщья дәыкәысцейт – Рома Тәанбей Очан Гәынбей, егырт ыщәоуп раамта ааиаанза хәа.

Адәахьы амш бзиоуп, аспәакәа каххаа икоуп. Амза шеишеиуа ицхоит, ацаара иаәуп. Уажәы-уажәы аблиндаж сынтьщны сзыроуейт ахысыбжькәеи аткәацыбжькәеи ахьго ахь, избанзар снапацака икоу зежәоык сыр-

хылацпроуп. Ишаны хыцъараны хтѳоуп. Уаха жѳабык смэнала ишаны апост икѳыргыланы икасѳеит. Еицу аколлектив бзиоуп, ак рзухѳо икам.

Асаат 4:30 рзы апозициаѳы иааганы ихартѳеит ѳажѳацыра азынтѳеи ақалбадқѳа, апштѳѳы шкѳакѳа, иара убас ихартѳеит 70 пачка ататын. Ишаны ирахтѳеит. Исыдыскылеит сара – аотделение аихабы Кѳаѳта Габниа.

02.02.1993

Кѳтышьха

Аинтуициа

Хымз раахыс Кѳтышьха ѳнык аѳы хтѳоуп, апшѳмаѳѳа ыказам, айбашъра ианалага иѳеит аѳны ааныжьны.

Изхысхѳаауа апшѳма ила ауп. Ақѳра раѳѳак амам, ла-сиқѳаѳѳак, ихашыцылан, иаанханы икоуп. Икѳыгоуп. Аѳны апхъа игылоума, агѳашѳ итыцны хара икоума, аснариад абжбы анахѳауа, ахы ѳышьтыхны изыроуа, ифыѳуа игылалоит. Азнырѳѳынтѳѳа аѳа аснариад ааишьѳуазар, иахыыказаалак, иѳны иааусит импшзакѳа, аѳны агѳраѳа ихѳыпалоит, аткѳѳацыбжъқѳа ааиқѳѳѳаанза иѳѳырѳѳом.

Хѳа хтѳѳѳа анхысуа иадырусит уи абжъала, ѳъаргыи ѳѳом.

Изхысхѳаауа, иара иамоу ахатѳ интуициа ала иахъауажѳѳѳаанза апѳы ѳаны иааиусит.

12.02.1993

Кэтышьха

Уи аены цсрак хэа хыхыцент

Саха-оымш акарул хасабла хақәгылоуп Кэтышьха ахәаеы. Ахымш [азы], ашьыж хрыцсахит. Хааит хтыц аеы, хабцьарқәа симыхны иахрыцкьейт, хацсы хшьейт. Хтәаны хаицәажәон. Икоу-иану хрылацәажәо хаштәаз, снаосаны итәаз айбашьоы Гәынба Бория Чинчор-ица схы найкәыскит.<...>

Иикыз аґатын амца наркны инаиґаикит, нас даассацшын, иажәа анагзара дналагеит.

Исхамшґуазар, ианвар 5 рзоуп, амш бзиамызт, асы алеира иаеын. Изхысхәаауа,.. ауа апозициаеы хақан. Атхагәазы, асаат 2 рзы хдыргылеит, бцьарс ихамаз шьтыхны хдәыкәлеит Акәака ажәылаара хґоит хәа.

Хаидарақәа хаманы Кэтышьха акалт ханыкәла, азнырцәынтә амца хажәырґейт, аснариадқәа халацжәо иалагеит. Хаатгылт, мацк ианааихсыцъ, сиґах амґа хақәлеит. Хнеиуан алашьцара хсалак афонаа ахьтәаз аблиндаж ахь. Амґа хыхынзақәыз асы алеира иакәыґит, амш еилґейт, мацк илашахейт. Ас сицш иаразнакала амш асахьейтәнакыз хара хзын ибзиамызт, иахагьы ашәарта хтанаргыллон, аґа инапсыргәыґа хақәкәушәа хаибон аладара хталараны хыхьыказ. Иахдыруан уажәы уи хара хыхьылои афонаа рблиндажи ишхабжьоу, анеира даара ишыцәгьоу. Еицыз агәыц хамч ихамоу зегьы акәырзны, хәоны аладара хталт. Аснаиперцәеи БМП апулемиотлеи хаихсра иалагеит. Хыхькахауази хыхьылози сикаран. Црас хамамкәа хнейт афонаа рблиндаж аеы. Асаат 4 каларц егьагмызт. Уака дхақәшәейт амед-еҳәшьа Света Кәрыкь-цха, азәазәала ихалґейт абинтқәа, дхалабжьейт, хгәалаказаара шьтылхит.

Аблиндаж ҳахътатәаз азырцөынтә ага даакөымц-
закәа ахысра дасын аблиндаж ахь. Ҳзырәуан ажәәан
ахь ҳхайрпланқәа анбахалои хәа. Ауа актгы хамлеит.
Анша, адырра ҳауит «ажәыларәа калазом» хәа. Икаҳцо-
зеи,.. хгъежыны ҳцар акөын хтыц ахь. Аәадара хләсалт,
абжеиҳан ххәазаны ххалон ахәынцәеи аси ҳалаланы.
Ҳнеиуан ххәазаны, ххы шытымхкәа, избанзар апуле-
миот ихысуаз, ахәынцәа ҳахыллалаз ҳақәңыр ауамызт.

Ихаулак ххалт ахәы. Уака әнык асы ҳәәнатәсит.
Аәнасы саатк акара хтәан. Ҳаштәаз арациа ала адыр-
ра калсит: «Уа шәызтәәузеи, ҳа хтәкәа азы ирны абыл-
тәытатәарта асынза илсеихәсит» хәа. Ари захаз ҳаиҳабы
даахалацшыи, ус ихәсит: – Вадик Ҳагба дабакоу? – хәа.

Вадик избахә шааихәаз сицш, – Ара сыками, – ихәан,
днагылт.

– Вадик угәыц уманы улбаа аблиндаж ахь, – ихәан,
егьырт рахь дынхәацшыи, дцақәак рытара далагсит.

– Уара иарбан гәыцу уахыкәаз? – схәсит, ацәажәара
дшафыз.

– Сара Вадик игәыц салан, – иажәа анагзара днала-
гсит.

Ҳнеиуан ҳацхәа Вадик дгыланы, акәкәахәа ихәихс-
уан. Вадик дхалабжәон «Абаа, – хәа, – шәхы гәәшәт!»
хәа. Ҳнеиуан агәсанызәара ҳаманы, актгы хмыхкәа
ҳалбааит афонаа рблиндаж асы. Аблиндаж ҳахыииза-
әнатәаз аснариадқәа жәаф каҳаит. Разкыс ихәамаз – ад-
гыыл цылан, иааиуаз аснариадқәа адгыыл ицакшаны
ицон, ацхаста ханатомызт. Ҳаштәаз, рациала адыр-
ра калсит «шәдәықәла» хәа. Аблиндаж хантыцны
хәынахсит. Ҳацхәа дгылан Вадик, уи дишьтанеиуан
Ражден Ҳагба, нас Лиониа Абғацаа, Анзор Тәанба,
Валера Гәынба, уи инаәсаны сара. Ҳахыиеиуаз аинтер-
вал хәба-хәба метра ҳабжәан.

Ус ҳашнеиуаз, аминомиот итнаркьаз аснариад ҳацхьа икаҳаит, иҳалацжәсит. Ишаҳбоз Ражден Ҳагба дкьа-кьаза дкаҳаит, уи днихаххит Валера Гәынба: – Уцсы тоу? – хәа.

– Аа, сара акгы смыхъзеит, ахцша саршәит. Егьырт шцакоу? – хәа дцааит.

Анзор Тәанба аснариад ицнарцаз анышәи ахахәи <...> иарма-напы азкәа иаахан, – Аа, снапы, снапы, – иҳәсит, дшьамхышгьыланы дахьгьылаз.

Анзори Раждени рхала игьлт. Ҳахьынацшуаз иаҳ-беит Вадик Ҳагба дахькажьу ҫыцха. Валерик Гәынбеи Лионик Абгацьяаи нихаххит. Ҷыцха икажьыз Вадик, ишәыз абушлат ижәоахыр илацакны, чанахк акара атбаара аманы итжәаны икан. Ижәоахыр нак-аак иаанкыла доышьтырхт Вадик, ишьаны дзыкәгьыломызт.

– Аа, салгеит шьта, уаха сзеибашьуам, – рацхьа иихәаз уи ауп.

– Абаацс, уеыргәгәа, умшәан, – рхәсит, ицагьыланы дахьнаргоз.

60-ка метра днаргахьан еицш, мацк ишьаны дыкәгьыло далагеит.

Абри аены шака снариад иаахакәыршаны икаҳаз, уи хьцхьазара амам. Анцәа дҳацхрааит, мчыс икоу зегьы ххылацшит. Уи аены еицыз цсракны ҳахьцеит. Азы ҳарны хзымцеит, адырра калеит «иаанкылазааит, – хәа, – ажәыллара».

19.02.1993

Кәгышьха

Аобатәи абаталион актәи аротә ацшыхәратә пункт аеы ацшыхәра моацыргон аибашьыоцәа Ҳагба Адгәыр

Ражден-ица, Бебиа Анаи Едик-ица, Ғаркбыл Игор Тониа-ица. Урт ахыцшыхәуаз ирбеит Гәымста азнырцә, онык асы, машынак шгылаз ауаа адгыланы. Ирбаз цкәа иантырцаа, сильткааит амашына абцъар ақәхра ишафыз.

Импцзакәа адырра карцеит арота аихабы иахь. Уи адырра шааиауз еицццкәа ацшыхәратә пункт асы днесины аобиект аццаара далагеит аланарцшыга «кобра» ала. Икоу шыкоу цкәа агәра анига, адырра каитцеит абаталион аихаб иахь. Аихабы иказ атагылазаашыа ибеит, уи ахабла ааигәа-сигәа атыцкәа тицаауан. Ус ланарцшыгала дшыццуаз, илацш иаацашеит тыцк асы ицхьакны иказ, шамахамзар, уафы илацш ицампшоэз амашына.

Абаталион аихабы адца каитцеит, адәы икәыз ауаа зегы ахыцәахырта тыц ахь ицарц, рхы цхьаркырц. Адәы икәыз рхы анцхьарк ашытахь, аобатәи абаталион иаду атанк №1 ахысра иалагеит. Уи адца аман, рацхьатәи ахысра ала итанархарц абцъар зкәыз амашына, насгы абцъар ахышытарцаз аоны сихсырц. Ус егыкарцеит. Ага иобиекткәа аобагы тархан. Иґахсит имачымкәа ага ируаагы. Иара убас аидара моацызгоз амашынагы.

Атанк аскипаж реацхьа икәгылаз адца нарыгзеит х-снариадк рыла. Руал нагзаны ианалга, атанк №1 ахыцәахырта тыц ахь ицеит. Минуткәак иаатынчрахсит, жәбака минут мцыцкәа ага азнырцәынтә бцъархкыс имаз зегь рыла ахысра далагеит хайбашпыюца рпозицияхь.

Ихысуан аград, агаубица, аминаршәга ухәа рыла. Цшь-саатк инареиханы ихысуан. Хара хганахьала азәы дхәын – Хагба Адгәыр Ражден-ица, иуалцшыа нагзо дышгылаз ицстазаара далнахит Бебиа Анаи Едик-ица – аград аснариад ицжәаз ацсыха иаахсит.

21.02.1993

Кэтышьха

Аобатэи абаталион аобатэи аротта актэи авзвод асы икоу айбашыюцэа Гонцьюа Иасон Мамет-ицеи Бытэба Дима Лавренти-ицеи ахэылбыехан, асаат 19 рзы икэгылсеит ацшыхэратэ пост асы. Урт дцас ирыман азнырцэынтэ атехника аума, изакэызаалак иааиуа гэарталарц. Иакэымк рбар, иахьахэтоу адырра карцар акэын.

Ус ишгылаз, азнырцэынтэ ага итиркыаз агаубицатэ снаряид ацшыхэцэа зцагылаз ацла иаахан, ицжэсит. Ацсыхақэа раахсит ацшыхэцэа роыцагы: Иасон Гонцьюа иаргъа-напы иаахсит, Дима Бытэба икэакэа иаахсит, насгы иаргъа шыапы.

Амедединатэ цхыраара кацан, идэыкэцан ахэышэтэыртахь.

24.02.1993

Кэтышьха

Атанк №2 аскипаж рсацхьа икэгылаз адца анагза-разы атыц ылхны хгылоит хэа ишафыз рацхьа икахаит азнырцэынтэ ага иааишьтыз аснариад.

Аскипаж ацшыоык рсынтэ дхэын Рудик Коғониа. Иаахаз акэырчаха ихы ажбы цнакеит, абао иацырхагамхсит. Акомандир рациала адырра каицеит. Аобатэи абаталион асынтэ цшрак камцакэа машынала иааит оыцъа амедехэшыцэа: Таркыыл Ира Кэычкан-ицхай Дасаниа Мадина Мкан-ицхай. Ихэыз ацхыраара итан ианаамтаз, дагьдэыкэырцеит ахэышэтэыртахь.

25.02.1993

Кәтышьха

Иахья ашыжь асаат 6 рзы аобатәи абаталион асынтәи алашыцара реалакны реынархейт ыщыа аснаиперцәа: Чанба Гәулик Лавренти-ицей Аншба Роман Тырбеи-ицей.

Урт неиуан ищакы-щакуа аобатәи абаталион аобатәи аротыхь. Уака ирыщлон ыщыа агранатомиотчикцәеи автоматчики. Еицыз агәыц сихабыс дрымоуп Цәышба Адик Георги-ица.

Рпозиция ыльхныитәараныиахыьказ, ацәбаа баныинейт асаат 7 рзы ашыжьымтан, црас рымамкәа. Урт ацхыраара рынатон атанк №1.

Ҷащпыхәцәа ахьтәаз акәара ацхья ирбон атанк №1 итна-ркыаз аснариад аға ируаа рацәаоны изыонатәаз аоны ишаа-хаз. Ацхаста канайейт, иҶахазггы калейт. Ҷащпыхәыюцәеи хаснаиперцәеи излархәо ала, саатк ашыҶахь ахәцәеи ацсәеи еилганы, амашына рақәцара иалагейт. Гәулик Чанба ыщыа таирхейт, Роман Аншба азәы ицстазаара далихит, Адик Цәышба амашына цьарггы изымцо иааканейт. Ицегь рылшпаратәы икан, аха аға иснаиперцәа игәартан, реихсра иалагейт.

Ихысуан иара убас БМП, аминомиот ухәа рыла. Рпозиция ааныжьны имцар ада цсыхәа рмоуйт. Егья ацәбаа дурбазарггы, акггы рмыхькәа ихынхәны иаайт, ргәалаказаараггы бзиан.

26.02.1993

Кәтышьха

1.

Аобатәи абаталион асы ахәцәа ралгаразы икоу амашынарныкәао Бигәаа Мираб Циба-ица иахья рацхья-

за акёны ихала дцеит аснаипер-шэакъ кны. Дыцшыхёуа дышгылаз ибейт азнырцэ ааоык аблиндаж иаатыцны сицны ишааиуаз. Дхысит, азёы иаахан – дкахаит, егырт еимпит, ааигёа игылаз аказарма ионалт. Пытк анцы, аонкёа рьерывакны иааин, ишыгаз дыргейт.

Абасала, Мираб рацхьатэй ишыаёа лытцшэадамхейт.

2.

<...> Асаат 9 рзы, ацшыхэратэ пост аёы игыланы ицшыхёуан Хагба Вадим Шамил-ицей, Гёынба Валера Кёаста-ицей, Тания Даур Аксенти-ицей.

Ашыжь амра игылаз ашэахэакёа ыкёнацсейт Кётышьха ахёкёа рёы. Хаибашыёуцёа цшыхёуа ишгылаз (асаат 10:10), рылацш иаацашейт азнырцэ акёара иаваршёны, имышцакы, ага и-БМП шааиуаз. Ишырбоз ёынкёак рыбжьара иныбжьагылт. Минуткёак рышытахь БМП ахысра иалагейт аобатэй абаталион апозицияхь.

БМП шырбаз ала адырра карцейт абаталион аштаб ахь. Аха рыцхарас икалаз, аштаб ацхыраара азыкамцейт, избанзар атанк №1 аскипажи абаталион аихаби сицны ицейт атанк аснариадкёа раагаразы.

Арота аихабы Цёонцьик Тёанба адырра каицейт аихаб иахь, агагылазаашыа иказ сицхейт, аха уантёгы амёа дыкёызцапаз хёа акгы имахаит. Убри иахкёаны хацшыхёуёуцёа ирбаз ага и-БМП акгы амышкёа, тынч иахьцаз даара ргёы иалсит.

04.03.1993

Кётышьха

Иахья ашыжь аахыс ага бцъар-хкыс имоу зегь рыла ахысра даёун аобатэй абаталион ахь. Аснариадкёа

кахаусит хаибашпыоца ахьтэоу рааигэа-сигэа. Уи азырхакэа, ахаирпланкэа халан, Ешыра абомбакэа аларыжыт.

Асаат 13:30 азы ага танкла итиркыаз х-снариадк шааиуаз, хацшыхэыоца рблиндаж иаахсит, икэакэаса икэнацеит. Разкны уи аамтазы хацшыхэыоца уа икамызт.

Асаат 16:18. Ага миномиотла ахысра далагеит, оо-снариадк каханы ицжэсит хаибашпыоца зыонатэаз аоны ацхьа. Адэахы хэоык ракара аибашпыоца гылан. Разкыс икалаз, икаҳаз аснариадкэа аобагы ирымкыаз ацыхакэа зегы аоны ацхьа игылаз х-машпынак ираахсит. Хаибашпыоцагы зыхьчаз амашпынакэа роуп.

06.03.1993

Кэгышьха

Асаат 12:30 азы хпозицияхь ага градла ахысра далагеит. Ихысуан саатки 35 минути.

Асаат 13 азы ацсуа миномиотчикца зыонатэаз аоны ахыб иаахсит оо-снариадк. Ахыб зегы амнахит, ауатахкэа ооба рсы атзамцкэеи атуани силанажыт, егырт ауатахкэа урзыонамло иканацеит. Ажэакала, аоны акгы иапсамкэа иаакалсит.

Аоны атака итэаны рыцсы рпшон жэоык аминомиотчикца, урт рыцсы злеикэахаз еиҥахэашьа амам. Рыцсы еикэхсит акэым, ицсны ибзахаз реицш иуцхьазаратэы икоуп.

Нас Анца дыкам шэхэоит. Дышпакам – дыкоуп!

08.03.1993

Кэгышьха

Уажэы ацсшыра аамта исымоу сxy иархэаны, иаркыаёны исыоусит о-ажэак.

Ажэа «аибашыра»... Уи амш анаасгэалашэалак, сxy инаркны сшыапаёынза акы снырызшэа сцэеи-сжыи хышэашэаза иакалоит. Икалап ашэара ус сканаца-зар...

Издырусит сахьцо, сызцо, испеицшугыи цхьака. Аха... Аха зхысхэаауа, мацк иахьа сшэозаргыи, уи са-цэыпцхашыазом, уи аибашыраёы измам дыкам. Ус сгьа иказаргыи, ссызцэа сахьрылагылоу сгэы азхаусит, сзыкэгылоу адгыыл иснатоушэа амч, исыхоит цхьака, избанзар ацсадгыыл хьчатэуп, сикэбырхатэуп, ахы иа-кэйтны икацатэуп.

Уи каздода? – Уара, сара, Ацсны ацеицэа гэык-цыкакала иазыкоу. Иахьа урт кэпоит рыцсадгыыл ахь-чаразы, урт ироуит сихагыи агэыбылра, агэымшэара, ауаора зцу аламыс цкыагыи.

Шака угэаланаршэозеи аибашыра мыжда, еиуеи-цшыи ахассахьакэа уацхьа иаацэырцуеит. Сызцу ссыз-цэа гэакыакэа уажэы хшеицу еицш, ушытан иснарбару уацэтэи амш?..

...Иахьа март 8. Рацхьа иргыланы ирыдысныхэа-лоит анацэеи асхэшыцэеи. Есышыкэса иапылоз аныхэа шэтышла, сынтэа иацылеит ашэы рышэцаны... Ус сгьа шэылахь сикэбызаргыи, шэыешэыргэгэа, икашэымтэан алагырыз ишакэым.

...Ех, ацстазаара... Уажэоуп изыпсоу анудыруа...

Аамта сикэацэа иаххацаз хаилнаргеит, иаанарцшит доусы харбанкэаз, хзакэкэаз.

Хгэы кахмыжып, аиааира хтэхап...

10.03.1993

Кэтышьха

Асаат 12:15 рзы аобатэи абаталион актэи аротэ асынтэ аминомиотчикцэа реиҳабы Тэанба Сергеи Терент-ица инапхгарала миномиотла итыркьаз аснариа-дқэа дэықэпан аға ипозицияхь. Аснариадқэа аахсит аға дзыюназ аоны. Итахаз ыкоуп.

Ихысны ианалга, аминомиотчикцэа рпозиция ааныжьны ахыцэахырта тыц ахь ианца, аға атак акацара далагеит танкла. Хара ҳганахь ала цхаста ыкам.

19.03.1993

Ашыжь «зызкэабаз» аснариад

Аибашьра амшқэа рзы аға иааишьтуаз аснариадқэа ирыдхэалоу ахтысқэа даара ирацэоуп. Сызлацэажэо калсит ашыжь, март мза 19 рзы, Ешыратэи ахыргэ-гэартатэ тыцқэа руак асы. Чыдала, актэи а-ПТУРС-тэ цхызара аға иснариад ирызнауз.

Аға усгыы есышьыжь атанки, агаубицеи, аминаршэ-геи рыла ҳархэтақэа дрылахысуан. Зызбахэ сымоу аибашьыоцэа быжьыок реынза адцахы иахыьказ лассы изымааит. Ианааигыы, иаацсаха икан, рхы шнықэырцаз ицэсит.

Ашараз ирацэахаз ахысыбжьқэеи аткэацыбжьқэеи иаадырцшит, аха гэхьаас икамтақэа, иқэианы сицэажэон. Ус атзамц реатаны иахыiaz, бжьык геит, иаахыцхыцит. Адрухэа иоагылеит, рацхьа ддэылцит Аслан Асланов. Егырт адэылцра реазыркуан сицш, Аслан ауада дааюнашылт, ицымжэаз атанк аснариад кны. Зегыы рыбла тырхаха уи инаизыцшит. Ахысрақэа анси-

хсыгъ, адӕахы индӕылцт, аснариад ахынтӕааз гӕартарц.

Хайбашыӕцӕа зыӕнатӕаз аоны гылоуп ацха ааигӕара. Азырцӕынтӕ, Гречко имӕа асынтӕ атанк хысуан. Аснариад иааиуаз хайбашыӕцӕа зцаиаз аоны актӕи аихагыла аценцьыр иамаз аихатӕы сихда симхӕаны, изыкӕгылаз абетон цены, ауада иныӕнашылеит. Иӕнагылаз ашифонер азганки аpei инрылсны, адашыма бетонла икацыз таценны, атзамц кылжӕаны, акоридор ааихцӕаны, асыкӕабартӕа апӕи атзамци цены иныӕналт. Азы зтаз асыкӕабартӕа лагъан аезаанашыын, анапызӕзӕартӕа ацака атзамц иналакацеит. Разкыс икалаз, ицымжӕсит иахъалакацыз, настгы атзамц пены, егъи ауадахъ инсизтгы, аибашыӕцӕа ахыиаз ирылалон. Иахъалакацыз нактӕирахытӕи аган дадиалан Аслан, аснариад ахъалакацызцӕкыа ихы адцаны.

Абасала ашыжь хайбашыӕцӕа ирзааиз аснариад асанакӕаба ашытахъ агӕы разхазар акӕхал, ицымжӕсит. Хайбашыӕцӕаггы уи аены мапӕыр рмыхкӕа инхсит.

03.04.1993

Зыкӕана

Агӕара санаатала ала ахыу-хыухӕа ишуа иаасыдххылеит. Искыз афырмахыц ӕшытысхит, алагы азныказы иаашӕан, ганха инагыланы апра сихагы иалагеит. Уи абжы захаз Дата хӕыцы даадӕылцын, ала наскӕицан, дыцхашы-цхацо ганха днагылеит. Адцшӕа наиасхӕан, хайцны аоныка хсынаххсит. Ашӕ аартны хӕхъаӕонашылаз, рацхъа сылацш зыкӕшӕаз ихӕны ишытаз Зыкӕана иоуп, дызланыкӕоз алабакӕа иацхъа икыдгылан. Диан изкӕа рыла, атуан дацацшуа, акы илацш адхалеит ухӕаратӕы.

Снеихагылан, ацсшәа иасхәсит.

– Ушцакоу?

Ихәыцра дызлаз даалцын, илақәа тырхаха даасәацшит. Ибжы ныцакны даацәажәсит:

– Хар сымам...

Ауадаҕы асқамқәа игылаз руакы аазган, иаха иахыбызыманшәалаз инаргыланы снатәсит. Азныказы ауаҕа аҕы аатынчрахсит, итәақәаз доусы хәыцрак-хәыцрак наххацсит. Минутқәак ҕымтзакәа хтәан. Ацыхәтәан ачымазаа снйәацшын, ус схәсит:

– Зыкәана, уажәы уанза ааста уеиҕушәа узбеит, ухәрақәа аҕара иаҕызар акәхап, уәацшылараҕы бзиоуп, – схәсит, дахыаз ихәрақәа исахәақәаз срыхәацшуа.

– Икои аҕагылазаашыа? Ааигәа апозициахы уцахьома? – хәа дсазцааит.

– Ааигәоуп санааи, – схәан, иказ аҕагылазаашыа иасхәсит.

Сахынзацәажәоз атуан дапацшуан илақәа сихмырсыҕкәа. <...> Дахыаз дқәыцсычхауан. Ғыцха даахәын, ихы ахчы инылакны минутқәак ус диан. «Ари ахыаа иаузар акәхап, сзааизгы хәыкәкыла макыана иасымхәазац, сгыланы сцап» хәа зынгы иакәыскит, аха саагылт.

Хыаак змам азәы еицш, акаруат доыкәтәсит, ахчкәа ибга инадцаны, ихчы иацаз аҕатын аацәыриган, цырак ахыхны амца наркны ахара далагсит. Ацыхәтәан, – Сатамыз акы ухәар утахызаргы, иусмырхәсит, – ихәан, даасәацшит.

– Уеилыскаауеит, узхаминауатуазеи, уцсы ушыар утахызаргы, хауцырхагахсит, – схәан, аценцыыр сахьадтәалаз адәныка снацшусит.

– Схыақәа мацк сдыргәамцуазаргы, гәыбган сышәымтан хылацшра ахыкәасымцо шәа шәахы, – ихәан, иикыз иҕатын неиҕыцеикит.

– Ускак угэы иаумырсын, – ихэсит, инаосаны итэаз Адгэыр.

Шьта дтынчхсит анысгэахэуаз, Зыкэана снейсацшын, азцаара истейт:

– Аибашьра аналагоз аламталазы тыцс шэабатэаз?

Иацхья икыдгылаз илабақеа руакы ааникылан, ихэыз ишьапы надцаны, (ус изыманшэалазар акэхарын), ацэажэара дналагсит.

– Ажэыллара ауха, амза 15 азы, хтэан Узабаа өөвзводк. Сара сызлахэыз авзвод иахызын «Град», 30-оык хакан, сйхабыс дхаман Руслан Ладариа, Абгархықөтөуп. Егы авзвод «Беркут» хэа изышьтаз 39-оык сиднакылон. Уи сйхабыс даман Гьена Марганиа.

Ажэыллара калаанза мацк ҳацсы ҳшьап ххэан, соызцэси сарси хнықөисит. Хазынтөык иаххэыцуаз уи акэын: амза 14 ауха иахыруз уахагы ихахьыр хэа хшэон. Сааигэа диан Даур Тарба. Иахызаанага шьта ура идыр, Даур абас азцаара истейт: – Уаха ҳахьцо, угэы ишцаанагои машэырда ҳалпру? – хэа.

– Хай, абаацсы, иуцэажэашьоузеи, ари иахья иахбама, ҳалщып. Авганистан акгы хмыхькэа хааит, арака ҳацсадгыл хзықөгьлоу, ҳадгыл иахагы агэышьтыхра хнатоит, – ихэан, игэи-игэи силицшаауа днейсацшит.

– Ус акэхап, – ихэан, Зыкэана ила хоаны хэыцрак дынтанагалт. Цхыз хаак далоушэа иаоызан, ила хоаны дахышьтаз, лабеабоушэа ила иаахгылон Дэрыцшь, Абг-ацьяа рашта сйцхэа ду. Анцэа рзырха, иагьмачым урт, азэазэала ила ихгылон, урт рказшьақеа, рхаессахьақеа идыруан...

...Урт срызхэыцуа сышиаз «подиом» хэа абжы игаз салнахит. Асаат 10 ыкан. Хавзвод «Град» ашырхэа иоагылт. «Шэақөтэа» зырхэаз амашьынахь ҳсынаххсит. Сара амашьынасы исыватэан Ахра Тэанба, Даур

Тарба, Гарик Гьерзмаа, Алик Лакрба, иара убас ицегъы абызца. Узабаа асынтэ харгеит аштаб ахь. Уака хахьнаргаз абцбар змамыз цшыбык ыкан, урт абцбар ыртеит. Доусы иахтакөз анхарта, амса хақөлаанза, Гьена Маргания даахадгылан дхалабжьейт, доусы ххы шымсацахгаша ихэейт.

Аштаб асынтэ шыапыла хцар акөын Тута Хьйба ионы асынза. Ус егыкахцейт. Тута ионы ханней, агөраца ду икацаны имаз асы хдыртөейт. Арака «Беркут», «Град» рыда ицегъ ауаа рацөаны икан.

Тута ионы асынтэ хақөцит асаат 14 рзы. Аладара хталаны хнейуейт. Харт дөрыцшыаа еицыз хазынтөык хаизааигөаны, хаицөыхарамкөа цшыаала хаицөажөо хнейуан. Сара дсывагыланы, хаицөажөо хаицнейуан Вадик Гьерзмаа. Амсан хаилабжьон, ажөылара ханцо азы, ханырго инаркны ххы шымсацахгаша, азөи-азөи хкейбамыжьырц, азө дырхөыр, егы ацхыраара шыкайтцаша хөа.

Лашьцан. Амса бзиамызт, хнейуан хабжьы мыргакөа, азөи-азөи хашьтақөа хархыла. Аладарасы ахахөкөа хшыапкөа ианрыцакөымпылуаз ыкан, икан хахькахақөозгы. Хашннейуаз хгөартеит, хаихсра иалагейт. Ханннейуаз, <...> азнырцөынтө ахкөа аарышьтуан. Хнейуан... Амса ахөынцөа иказ ацабаа хнарбон. Ус хашннейуаз, казармаки оныки хаерывакны, адгыл хныкөейт, избанзар ахысра баац цон азнырцө. <...> Уака аицахысра гөгөа цон, саатк акара хиан. Мачк ианейхсыгъ, нас азахы албаара халагейт. Акөараасы хназарц егышхагмыз агацөа арлашагатө ракетақөа ажөсан иаларцейт. Исаххыкны, ажөсан асы амхылдыз иакызшөа имкөацо игылан, хааигөа-сигөа зегъ арлашо.

Кемпинг асынза хнейт. Уака ага пулемиотла дахцылейт, ххы ошытаххыр имуа. Арака аицахысрасы хара хганахьала азөы дтахейт.

...Доусы хахыгылаз ҳисит. Шьта хдәықәлап хәа хәынаххон еицш, еитах аракета хажәырцеит – еитах ҳисит. Сааигәа ииаз аиапаз исгәалашәом, хазынтәык хайлаиан. Уи алашара анцсы, хәагылан хыма-цсыма Ацха кнаха хнықәлеит. Ацха кнахаәсы дсывагыланы днеиусеит Даур Тарба. Ацха хнықәсуеит хазынтәык.

Хәқәсит акгы хмыхкәа. Ацхәа инеиххаз ацха иқәсны иахзыцшын. Хазынтәык ханеиза, азнырцәынтәгы ахәцәа аазгоз ыкан, урт ихархәсит азы закароу. Харт ацха хәқәсны хнеиаанза, азнырцәынтә ахәцәа рацәаоны иргәежын. Азы саныруаз дсывагыланы днеиуан Ахра Тәанба. Азы арра ускак ацәбаа хамбеит. Акәараәсы ханааи, (хацхәа исыбгарашәа икан, ага хайбо икамызт), хәбака минут хәцсы хшьеит хөызцәа зеггы ыраанза. Хазынтәык ханыр, хайхабы Ладариа даахалагылан, дцааит: «Зеггы азы ирма?» хәа. Хазынтәык хшыказ аниба, ихәсит хазлацашаз хәшаны.

Адамба хаваланы хнеиуан. Ус Гьегыиа имәәсы хөсит. Уака ону, казармоу сгәалашәом, ага штабс имазар акәхарын, амашынақәа адгылан, ауаагы онамкәа иказар акәхарын. Уи агранатомиотла ицжәан... <...>

17.04.1993

Шубара

Абызцәа ргәы шьтызхуаз айбашыы

Март 16-17 рзтәи ажәыларан Шьроматәи ахыр-хартәәы фырхацарыла иҗахаз Дәрҗишьтәи аҗеи Дима Донцик-иҗа Папба игәалашәаразы иҗеибашыуаз иыыза Бениа Темыр Витиа-иҗа иҗәәажәара.

Гәандра амҕахытыртаҕы сгылоуп амашына сазышны. Сымҕа хоуп Шубарака, Гыви Смыр хадара ззиуа апшыбатэи абаталион ахь ссар ауп.

Ампш бзиам, ақәа алеира иаҕуп. Схы ахыныцаскыша атыцкәа ыкоуп, аха уахь сыцагылар, машынақәак ааиуазар, исызгәамтәкәан исывсны ицар хәа спәоит азы сангылоуп амҕа. Ус сышгылаз, машына ласык («жигули») Шыцкәара абжыалартахь ахы рханы иаанҕасит. Ашытахьтэи ашә ала даатыцит ар-матәа зпәыз сибашыбык. Сахыгылаз ангәеиҕа, иҕааихеит сара сахь. Данаасыдгыла, апспәақәа сибәххәеит. Ихы сирдырит – Қапба Наиб Дарат-ица иакәын, уажәы Шубарака апозициахь дцон.

Хгылоуп хәицәажәо, ақәа илсиуа хәаас имкыкәа. Харак имгакәа аидарашьтыхга машынак хавара иаанҕасит, хыхь азәы имацара дақәгылан.

– Шәакәтәа, сахьынзацо шәызгоит, – ихәеит аныкәцао.

Ешыратэи ацацха хавсны акыр хәаскыахьан еицш, хзықәгылаз амашына аанҕасит бжыалартак ағы.

– Хәхынзааугаз азы даараза итабуп, – ххәеит хәхыкгы ханылбаа.

Амҕан хәибадырит иҕыцны ихәцнагалази хәреи. Уи Казаник Нурбеи Хәсин-ица иакәын, иарггы хара хәхьцоз дцон. Асфальт ханыланы акыр хәаскыахьан еицш, хәцхьа игыланы инсиуаз Нурбеи даатгылан, ус ихәеит:

– Абри амардара хәсалап, – инапы наирххсит иахьхәаз ахь.

– Иаузеи арстэи хәзцо, абжыаларта ағынза макьана акыр бжыоуп, уа хәмнеикәа цашьас икәхцозеи? – ихәеит Наиб.

– Устэи ацара уажәы ишәартоуп, ҕобаггы, даараза ихароуп, уакәнаршоит цәгьала, хцаггы – аснариадкәа амҕа ианахалоит, – ихәеит Нурбеи.

Аңсны афырхаца Гьиви Смыр (дтәоуп агәтә) напхгара зитәоз аңиць-батәи абаталцион

– Иахирбаз амѡала уцахьоума? – сцааит сара.

– Сышцамцац, сцахьейт. Амѡа бзиоуп, иааигѡоуп, ишѡартам, аснаиперцѡеи аминомиотчикцѡеи рылацш хацашѡом.

– Ус акѡзар, хдѡыкѡца! – ихѡейт Наиб, ацатын дахо дахьгылаз.

Хнаѡалеит амардара, асаатгыы 12:40 [калахьан].

Акѡа алеира иакѡыцит. ѡѡбака километр хѡаскьахьан еишш, хацхьака снаряидк кахаит, уи агѡсанызаяара хнаѡейт. Хнейуейт хаишьтагыланы. Еитах снаряидк хааигѡара, шѡ-метрак ракара набжьаны, икахаит – аминомиот иаанашьтыз ауп.

Ханѡасит. Иахьшѡартамыз тыцк аѡы хнагылт, минуткѡак мцыцкѡа аснариадкѡа еицѡырццакны ааира иалагеит, урт кахауан хнаѡсан, 40-ка метра набжьаны. Ианааихсыцъ, хамѡа хныкѡлеит.

Хнейуейт ашьшьыхѡа ахаракырахь, аснариад абжьы шаахахалак хаанѡасуан, хзырѡуан ишпѡышпѡа иааиуа абакахауеи хѡа. Хаицѡажѡо хашнеиуаз, хкылсит амѡаду ахь. Арака мацк хацсы хшьарц хазбеит, аснариадкѡа рызгыы ишѡартазамызт, урт хацака икахауан.

Амѡа хахьынзакѡыз, хааигѡа-сигѡа икахаит 30 снаряид. Иахьшѡартамыз тыцк алхны, аанда хнаватѡейт. Наиби Нурбейи ишылатѡаз еицшцѡкьа ацатын аацѡырган, ахара иалагеит, сара сартмак аацсыртлан, итаз стетрад аацѡырган, аѡра салагеит.

Хацсы анахьша, амѡа хныкѡлеит. Асаат 15 рзы хѡейт Шубара аштаб аѡы. Арака хыкѡкыла сзааз иасхѡейт абаталион аихабы. <...>

Абаталион аѡы санааи, цытѡык рыда, егырт зегьы цшыхѡра икан – доусы рпозициакѡа рѡы итѡан. Иаанханы икакѡазгыы сааткѡак рыцсы шьаны, доусы рыдцакѡа рахь ицар акѡын. Аамта мац ирымаз схы иархѡаны,

абаталион айхабы «абри уиацэажэа» хэа ззихэаз айба-
шьоы Бениа Темыр Витиа-ицеи сарси хнеидтэаланы,
аицэажэара хналагеит.

– Темыр, март 16–17 рзы иказ Шьроматэи
ажэыллараан Димси, уарси, уоызцэси шэеицын, бзиа
шэеибабон, шэыгэтыхақэа еибышпэхэон, ишцакалеи уи
иҥахара? – абас азцаара ныкасцит.

Са сахьынзацэажэоз иара ихы ларкэны, акы дазхэы-
цуа дтэан. Сажэа санаалга, даасцапшны, ус ихэсит:

– Ауаоцсы даныкоу, цкыа дуздырзом, егъа дузааигэа-
заргыы, даныкам ауп уи дзакэыз, дарбаныз удыруа уа-
налаго. Иубоит акы шугыу, иуцэызуеит агэалаказаара,
алахэыхра ухэа ауаоы казшыа чыдас имақэоу, – абас,
абарт ажэақэа рыла ацэажэара ахы аиркит Темыр. –
Март 16 рзы жэыллара ханцоз, Гэымста харны хнаеалеит
Цугуровка амарда. Абаталион ацшыхэратэ гэыц еидна-
кылоз хэоык хакан: Дима Папбси, Славик Топуризси
(агэыц айхабы), Канибек Болжиеви, Сергей Глобси, са-
рси, – дналагеит Темыр иоыза изы ажэа.

– Избан хэоык? – сиязцааит сара.

Изнапык иҥацэыз ааицихын, инацэкьарақэси инап-
сыргэыцси сирбсит:

– Иумбои снапсыргэыца, снацэкьарақэа ааиды-
скылар, аҥачкэым рылцуеит. Харгыы, хэхэоык, аҥа-
чкэым сицш хайлацэаны, ххэоу акакэны, хайкэгэыцуан,
хзыкэшэозаалак, хҥибагаларц тоуба хаман. Ажэыллараан
хэхэоык хнеиуан ацхыа, хашьтахь акыр бжыаны, хашьтра
ихыланы иааиуан хбаталион. Хнеиуан хгэыхэанны,
ачытбжыы, изакэызаалак ихахауаз, цкыа еилымкаакэа,
цхыака хдомызт. Ус хашнеиуаз, ага импыцахаланы
имаз ахэы ханхыкэгылеит. Дима усгы хашьта дгылазар
акэын. Хыхь хшаахалацэкьаз Дима илацш иҥашэсит
ага дахьтэаз аҥыц. Хайхабы Славик ихэсит доусы

хпозициякәа кны хтәрц. Хәба-хәба метра хабжъацаны хазкәгылаз акызгра хнаҕаисит. Славиви сарси хабжъара Дима ипулемиот иманы диан. Хацъха дәуп, уи аханы игылоу аоны иавакны адзоткәа хца ыкоуп. Аоны апъха адгъыл тыжааны адзоткәа рахь инагоуп. Адзоткәа рыбжъара аоны апъха абганч кацсоуп, уака аминаршәга ыкәгылан. Абарткәа зегъы минуткәак рыла игәахтеит. Азнеишьа атцаара хшаҕыз, хгәартазар акәхап, хапъха дара ахысра иалагсит. Дарси хареи ышәка метра хабжъан, ххы ышпәтаххыр амуа аҕынза хнаргсит. Дима еиха иахъыманшәалаз апулемиот ныкәиргылт, ацсеивгара мац иоуз ихы иархәаны уи аус ааируит. Уи акәхсит, Дима данхыс, харгъы амца рыжәахцеит. Аиҕахысра гәгәа хабжъалт. Хпозициякәа хацсахуан, избанзар аҕацәа знык хәхырбоз, бцъарс ирымоу зегъ рыла хәихсра иалагон. Хпозиция анахцсахлак, ацсеивгара хауан. Хәихабы Славик хәкәҕитуан: – Шәыгәашәтала! – хәа.

Хәацәа руазәк аанда дышхытуаз сылацш икәпәсит, савтомат найкәкынгъы иаусыжът. Ишахбоз уи ишьапкәа ираахсит, иабцъаргъы леимкәытшәан, аанда длахыорын, дкахаит. «Абз» хтахын азы ипсы штоу дахгар хтаххсит. Уахь идәыкәахцеит хыык айбашпыоцәа.

«Абз» аагара ицакәаз халацш рхын, ацхыраара рахтон. Дима адзоткәеи атраншеикәеи дреихсуан, уахынтә азәы дхысыртә икаимцеит. Уи дхысуан пулемиотла, адәхәыцш ахы-апцыхәа иахзон иабцъар, ипозиция ипсахуан лассы-ласс.

Ус хшеиҕахысуаз, аоны апъха иказ аблиндаж акнытә азәы дышхысыз акара збейт, снаҕсангъы «Аа!» хәа бжык аагсит. Санынацш, Дима акызгра дахәаҕаиз доагылашәа ныкайцан, иезизнымкылакәа, изкәа дныкәахит. Савтомат искиз ахы сырхсит ихысыз иахь, аха башан, ицсыркъаз акгъы имаахсит. Схәазаны снейт

Дима дахьышьтаз – ипсахэага тан. Дцэажэо дыкамызт, ахы аахсит арыцгаратэи илакта. Собыцэа рыкэфеысит. Славик дааит. Ацхыраара итара хшаеыз, Славик илацш дыташэсит Дима иеихсыз дхэазаны дышцоз. Славик цшрак камцакэа диеихсит, аха ага днеиуан дхэазаны. Схысит саргыы, еицах днеиуан. Автомат ганха инкажьны, Дима ипулемиот аанкыланы, иеихсра салагеит, аха даанеасуамызт, еицахгы дхэазаны дцон. «Изакеи, ахы дамго дыкоума?» схэан, апулемиот алента абжа иказ изкэа инарбаны, итацаанза иеихсра саеын. Ишызбоз, дзымкэацо даанхеит.

Ахэы хнапэы ианаахга ашьтахь, хзсехсыз иеы ханнеи, ашьа даганы дкажыын. Ахы злымсуа ишэын, уи изара аеынза дахьчон. Ацыхэтэан, алента тацаанза игэыдысцоз ахкэа абжакы иаахеит, изара алыхэта еицш иртганы икан.

Ари аицахысраан дырхэит Сергеи Глобагыы, ахы аахеит иарма-шьапы акэартэра. Ацхыраара иахтеит.

Ус ахэаеы еизсит хобыцэа, Дима рыцха далахгеит хаицхырааны...

– Абас дахцэызит хобыза гэакба, агэымшэа, есымша исацха-саччо, иаргэажэоаны, игэышьтыхганы ихалагылаз Папба Дима Донцик-ица. Уи ифырхацара наунагза хаштра акэым.

05.05.1993

Кэтышьха

Атанк 02 ашьа 04 иауит

Ашьыжьамшеихашышьын, аха харакимгакэаеилгеит. Ажэоан ихыз ацтакэа аурт рысызшэа инеицхьбеит, ажэоан цкбакэакэараза иаакалеит. Снеиуан Кэтышьха

амарда саҕалананы, зны-зынлагы саатгыло, ҕара сыена-
вакуа, аснариадкәа иааиуа сьырцәыхьчо.

Ашыбжьон еицш хыкәкыла сахьцоз ахыргәғарта
атыц ағы снейт. Аха истахыз атанк 04 уи аскипажи ыка-
мызт. Сгәы стахәыцуа сышгылаз, даргыы ааит ргәала-
казаара бзианы.

Атанк уафы илацш иахьытамшәо тыцк ағы идыргы-
леит. Уи аскипаж аихаби сарей ханейцәажәоз ихәсит:

...Абар мчыбжьык цусит атанк 02 аскипаж тахеи-
жьтеи. Уи хьаас ирыман, ашыа шыруа хәа тоуба карца-
хьан. Агәыгра рыман уи шынарыгзоз. Имыцәа-имтәа
«ишәарыцон», ицшыхәуан. [Иааит] уи амшгы.

Май 5 рзы атанк 04 аскипаж абжыацны еицш исеит
патруль хасабла ацшыхәратә тыц ахь. Ахаракыра
ағынтә иахьыцуаз, лацшыкәцартас ирымаз ага иобиект
рнапсаргәыца икәкәушәа акәын ишырбоз. Уи атыц
иашьташәарыцоижьтеи акраацуан, аха атанк, ма БМП
ухәа акгы рылацш ицашәомызт.

Обака саат ицшыхәуа игылан. Азнырцәынтә аград,
аминаршәга ухәа аснариадкәа ааиуан, рааигәа-сигәа
ицжәон. Агәсаньзаара, ачхара гәгәа атахын. Урт дара
ирыман.

Атанкныкәцаө ланарцшыгала дшыцшыхәуаз, илацш
иаацашәсит Учхоз ала инагоу амәа ду аган асаҕаны,
ирццакны иааиуаз ага и-БМП. Ари аминут азы зегы
рыла иаахгылеит ирцәызыз рөызцәа гәакьацәа. Урт
рыцсы ашыоурахьы ирыцхьон. Уажәы ирылымшоз ар-
бану, ргәы амца ташын... Аскипаж аихабы иказ аҕагы-
лазаашьа аниба, дыццакит, избанзар ахы иархәатәын
аминуткәси асекундкәси, акәымзар БМП рыцәцар ал-
шон. Иааигәамызт, х-километрак инеиханы ибжыан.
Аскипаж рәацхьа икәгылаз [адца] рдыруан, хыма-цсы-
ма, доусы ртыцкәа аанкыланы, рускәа инрылагеит.

Атанк 02 ашыа 04 иауит

Ашыыжь амш еихашь шын. аха харак имгакуа силгеит, ажөфан ихыз аь такау аврт рысмэшэа ин еиьхьбеит. ажөфан цкьа куануараза иаакалеит. Сн еиуан Кутышьха амарда сафаланы, зны-зынлагы саатгыло, цьара сыенава к'уа. аснариадкуа иаиуа сеырцөыхьчо.

Ашыбыжьон еиьш хы кукула сахьцоз ахырбу буарта атыь афь снейт. Аха истахыз атанк 04 уи аекипаж иькамьзт. Сгуь стахуца сышгылаз. даргы аант ргуалаказаара бзианы.

Атанк уафь илапш на хьыцамшэо атыь афь ид ргылеит. Уи аекипаж акомандир сарен ханей фцеажэоз ицөеит.

Абар мчыбыжык цуеит атанк 02 аекипаж тахен жьтен. Уи хьаас ирыман, ашьа пьгуа хэа тьуба к'арта хьан Агуьра рыман уи шынарыгзоз азы. Им ыцэа цмтэа ишэарьцон. ипшымуон. Ирзыкалеит уи амшгы.

Май хуба рзы атанк 04 аекипаж абжьаапны еи пш иеит патруль хаса бла аьшыхуратэ тыпяхь. Ахаракыра афьнтэ иахь пьшуаз, лапшыкуцьртас ирмаз афа иобиект рнап саргуда икукушэа акун ишырбоз. Уи атыь нашь ташэарьцонжьтени акраа цуан. аха атанк, ма БМП ухэа акгы рылапш ита шэомьзт.

Обака саат ипшыхууа игьдан. азы нырцэынтэ аг рад. амина ухэа аснариа дкуа аиуан. рааигуа-си

гуа ипжэон. Агуеанызаа ра, ачхара буьбуа атахын. Урт дара ирыман.

Атанкныкуцафь бинокль ла дышпшыхуоз илапш иаадашэеит «учхоз» ала инагоу амфа ду аган аеа таны ирцакны иаануаз афа и-БМП. Ари аминут азы зегьы рыла иаахгьд еит ирцэызыз рфьзцэа гу акьакуа. Урт рыпсы ашь оурахьы ирыпхьон. Уа жьы ирылымшоз арбану. ргуы амца ташын. Аекипаж акомандир иказ атаг ылазаашьа аниба дыццак ит, избанзар ахы иарху атэын аминуткуеи асеку ндкуеи. акумзар БМП рыцэар алшон. Иааигуа мьзт, х-километрк инеиь аны ибжьан. Аекипаж рэ апхьа икугылаз рдыруан. хьма-псыма доусы ртыь куа аанкьлан рускуа ин

ИЛАНГРИТ

Рэпхьатэи ахьсрала афа и-БМП аснариад ааж еит. нагудцан асбатэигы. Уи акухеит афа и-БМП. убас уи аекипаж тархан. Уи аамышьтахь атанк 04 апозиция ааныжьны ахь тэахьртахь иааит. Ус хара имгакуа еитах адырра роуит, БМП итадырхаз ауаа рацэафны ишадгьл оу. иара убас амашьына КамАЗгы. Пьшрак кам цакуа атанк 04 ахьсырт акны иаанны игылан. Ит кьейт аснариад, ишырбоз гы ауаа иадгылаз абаа фык кахаит. амашьына апхьаста аиуит, БМП ам ца адралент. Абасала ат анк 04 02 ашыа аиуит.

Куаста ГАВНИА. -
5. 5. 93 ш. Кутышьха.

Рацхьатәи ахысрала аҭа и-БМП аснариад аахсит иагәыдцан аобатәиҭы. Уи акәхсит, аҭа и-БМП, убас уи аекипаж тархан. Уи аамышьтахь атанк 04 апозициа ааныжьны, ахыцәахыртахь иааит. Ус хара имгакәа, ситах адырра роуит, БМП итадырхаз ауаа рацәаоны ишадгылоу, иара убас амашьына КАМАЗ-ҭы. Цшрак камцакәа, атанк 04 ахысыртакны иааины игылан.

Иткәсит аснариад, ишырбозҭы ауаа иадгылаз рыбжаоык каҳаит, амашьына ацхаста аиуит, БМП амца ацралсит.

Абас ала атанк 02 ашьа ауит атанк 04.

04.06.1993

Ешыра

1.

Арасчиот №1: Гәурам Хәгба, Аслан Асланов (арасчиот аихабы), Зураб Беиа, Валера Гәлариа, Руслан Ласариа, Виталик Киртбаиа.

Сиацәажәоит аибашьы Асланов Аслан Георги-ица.

Ианвар 14 рзы акәын. Гәурам Хәгбей Аслани сицсит ацшыхәра. Инеит аспортбаза ацыхәахь, амшыни Гәымстеи ахьсилало. Уи атыц алхны ирыман, заа ицшыхәны, атанк ахыгылоу, иахьынтәхысуа гәатаны, нас иааны, ашара акыр шагьу итәаны ицшыхәуан.

Ашьыжь, асаат 7:30 рзы, азнырцә фышпә метра бжьаны ирбейт [атанк]. Рацхьаза [уи] ибейт Асланов. <...> Уи акәхсит, ас сицш аҭагылазаашьа аниба, деихсит Аслан. Рацхьатәи ахысрала абашниа иаахсит, агәыцә цхастан. Аекипаж уаоы дтыцуа рымбейт.

2. Фырхацаратә хтыск

Аибашьра ианалага инаркны амца кьоуқбад иналагылт ацсуаа рцеицәа-фырхацәа. Урт рыцсы иамеигза икәцоит, агәра гангы икоуп ршьамдгыл ахы иакәитны ишыкало азы.

Ацсны ахақәитра иазықәцо иреиуоуп Дәрьщытәи ацеицәа Батал Ваналиси Иура Агрбеи. Урт иахьа Ешыратәи ахыргәғартатә тыцқәа руак акны амца иалагылоуп.

Асыцхьакырта тыцк асы хтәоуп хайцәажәо.

– Аибашьра иадхәалоу ахтыскәа шака ирацәоузеи, абас тынч утәаны уанцәажәо, хачкәынцәа иаадырпшхьо афырхацарақәа шака угәалашәозеи, – ихәсит зобызцәа рыгәта итәаз Валери Агрба.

– Иаахгап еырщыгас Батал Ваналиси Иура Агрбеи рфырхацара, – иажәа нхалаитсеит завтомат зшьамхы икәкны изкыз Зураб Беиа.

– Уи иарбан фырхацароу? Иахзеиташәхә! – схәсит сара.

– Март 16 асны азнырцәынтә ага бцбар-хкыс имаз зегь рыла ахысра дасын, – дналагеит Валери.

Аобатәи а-ПТУРС-тә шықәгыла аспортбазакны икан. Амш цас иауазшәа, ацша гәгәа асуан дара рганахь ала. Аены ацшыхәра ицараны икан хәы харакык ахь, аха дара ирызбеит цьара имцакәа, аоны ахыб акны ашыклацшырта тыц алырхырц. Ус егыкарцеит.

Батал а-ПТУРС хаигалеит ахыб ахь, мақсахәара кьырмытла ичацаны иоагаз атзы исырманшәаланы днадтәалт. Ицшыхәуа иштәаз, Мусик Агрба илацш ицашәеит ага итанк ихарамкәа, Учхоз ааигәара амша ишангылаз. Батал дымшәакәа доагылт а-ПТУРС зықәгылаз атзамц исадцаны. Дмыццакзакәа акыл-

цшыга дкылцшуа, ацѣкѣа аґа итанк иананибаала, инацѣа зыкѣкыз атѣхага днакѣыгѣгѣсит. Аха атанк ахыгылаз игылан имкѣацо. Аснариад ишамгаз рбеит, арахь, иахыкѣгылоу гѣартан, аихсра иалагеит. Батал а-ПТУРС-тѣ снариад уаґа имамаызт, уи актѣи аихагылакны ишытан, цшрак камцакѣа иаагатѣын, аамта ирымаз мачын, атанк рыцѣоцар калон. Ас еицш атагылазаашы аниба, Иура Агрба дыѣуа длацалт. Дымлеицт шырхѣоз: «Аа, абар иаазгеит, шѣыст!» ихѣсит Иура, ацхзы иѣашы, жѣа-етажк албаареи ахалареи рацѣак дадымхалт.

Батал аснариад аниоу, ицсы леицѣахаит. Атанк ахыгылац игылан. Ацхыа мацк ихысымта маншѣоаламхеит. Уажѣы дзызхѣыцуаз уи атархара акѣын, ахкѣа иааиуаз гѣхыаасгыы имамаызт. Аґа итанк аус аруны адѣыкѣла-мтаз, уи ахѣамц иарбаны дхыст – амцагыы акит. Иахы-лцуаз алѣоацѣе сикѣацѣаза ажѣоан иалалон.

3. «Ацыр лымкѣа» рзышѣарыцара

Сеимархха сызкыз ахѣыцракѣа санаарылц Ешыратѣи абжыаратѣ школ аѣацхыа стылан. Сыла иабоз ситахѣашы амамаызт – икѣыбаса еилажыыз адырракѣа рхан ду, <...> угѣы арцшаауан, улахь сикѣенацон. Ацыцыхѣа ахѣычкѣа рыбжыы зыѣоныѣуаз ари ахыбра уажѣы ашѣы ахыкѣкѣа, еицымха игылан. Агѣыргѣара зпыз апѣцѣабжыы ахатыцан, уажѣы иуаґауа ахысыбжыкѣеи аткѣа-цыбжыкѣеи роуп. «Абас указцаз уара уашѣа рыѣонкѣа-гыы даргыы еилабгааит» сѣѣан, сымѣоахь – ххыхы ахѣкѣа руак аѣы иказ, ахцатѣи а-ПТУРС шыакѣгыла айбашыѣо-цѣа рахь сѣынасеит.

– Уажѣы ихамоу абцыар айбашыра рацхыатѣи амшкѣа инадыркны ихамазтгыы, уажѣшыта егъараан Ацсны ахы

иақәитахтәхьазаарын, – ихәсит Иура Таниа ҳаицәажәо
ҳахьтәаз.

– Рацхьа ашәарыцага шәақьқәа рыла ага иаанкыла-
шьас икарцаз, аиашазы, илакәушьартә икоуп, – ихәсит
Дима Барцыцгы.

– А-ПТУРС хәа изышьтоу ари шәабцъар шыта шәа-
зыманшәалазар акәхап?.. – схәсит сара.

– Хәара атахәума, нацънатә аахыс иахкызшәоуп ххы
шахбо, – атак ныкайтсит уанза ҫымткәа итәаз Анатоли
Гьегьенаа.

Ааи, ахақәитразы, ахьыщшымразы ақәцара сила-
нарцәаз, шәара зымдыруа сибашьыоцәоуп арт ахобк.
«Хобк амушкетиторцәа» хәа рзырхәоит ирхыхәмарны
урт рөбызцәагы. Сара срыхәсит реибашьратә хтыскәа
рахьынтә хадара злоу акык-ообак сзеитархәарц.

– Ноиабр мазы акәын, – дналагәсит Иура. – Ашара
акырза шагыз хгылеит. Рацхьаза акәны а-ПТУРС хәма-
ны хдәықәлеит цшыхәра. Ага илацш хахьышамшәапаз
тыцк ылхны хнатәсит. Хтәоуп ҳагәкәа хытхытуа, аха
агәсанызаара хаманы. Ас сицш ацшыхәраан иатахуп ач-
хара гәгәа амазаара, амццакра, агәампра захьзу узымды-
руазароуп. Ашьыбжьон сицш Дима илацш иаацашәсит
ага итанк. Аиаша ауми иухәара, уи а-ПТУРС имкыцызт,
дагбаламхысцызт. Ахәара мариоуп, аха аус асы уаннеи-
лак мацк ушанхоит, ухымоацгашьа дасакхоит. Сөбызцәа
сара сакәын изхәацшуаз, урт рлахьынца снапы иакыз-
шәа акәын ипсыхәацшуаз. Иахаггы иазхауан исыдыз
атакцхықәра, мацкгы саашәсит аиашазы. Аха Анцәа
ицъшьаны, сыла самжәсит – сөбызцәа ишырбоз итсыркьаз
аснариад хаха ага итанк иаахсит, аләагы оахыббит.

– Абри ашьтахь мчыбжьык цаанза ҳаитацит ацыр
иалху «алымкәа» рзышәарыцара, – ажәа игәсит уажәы
Дима.

– Шәәхыцац атың ахь акәһаһ?.. – снаицыюлеит сара.
– Мап, иара Кәтышыһа, даәа хәык ахь. Хтәан акраам-
та. Ас уантәоу, аамта ццакзом, агәсыңь уагоит, угылань
уаансиааиргы угәацхоит, аха ичхатәуи. Аланарцшы-
га кны сцәыцатәаны сшыцшуаз, – Иаауеит, иаауеит! –
схәеит сыбжы самхатган.

– Иарбан, уара, иаауа? – дцааит Иура.

– Ага и-БМП.

– Уамеихсуеи нас! – ихәеит Иура.

– Мап, уара уеихс, Иура, апышәагы умоуи, аригы
умышьтын.

Иура уаха ццпрак камцакәа а-ПТУРС днаәатәеит.
Аамта мадын, аобиект рылацц ицшәар калон. Иабца-
ри ага и-БМП-еи неидибалт, дагыхысит. Уи акәхсит –
амца цацрыддит ага и-БМП.

Анатоли Гьегьенаа ихы зырымгакәа наәтха дтәаны
дзыроуеит, ацәажәара дацәыцхашьо. Уи ишихәацшуаз
гәеитан, – Исыдыжәбалазеи? – хәа ихы нарыкәикит.

– Акгы удхамбалазеит, ус, БМП штәурхаз атәы уха-
ла иухәар хтахын, – рхәеит ибыццәа.

– Иказ шыказ шәаргы ишәымбеи, – ихәеит иара.

– Абри сылшеит, абри зуит хәа душьуазаргы иу-
зирхәом. Убри акынтәи сара ишәасхәоит уи атәгы, –
ихәан, дналагеит Иура. – Аены апрель 1 азы амра ках-
хаа ицхон...

– Апрель 1 амцхәара иамшуп, мцык сисәшәмыр-
тәааит, – схәеит саахыхәмарны.

– Уи амш иакәшпәеит, аха хара хәсхархисит, – иажәа
наигзон Иура. – Позиция бзиақ алаххын, хтәан хә-
цшыхәуа Гәымста нырцәка. «Шәыешпәырхиа, БМП аа-
уеит!» схәеит. Дима аснариад дазкын ари аены, Анатоли
а-ПТУРС даәатәан, сара савтоматчыкын – сбыццәа сыхь-
чон ага икынтәи. Анатоли иацхәа икәгылаз адца бзианы

еиликаауан. Цқъа дкылпшыны, инацѳа зцакыз днақѳыцѳѳгѳсит, аѳа иеибашыыга машыынагы амцапшы ѳахкѳсит.

Абас хызрацара интыщыцхъаза, шамахаак акѳымзар, еснагъ Ажѳеицшыаа цыхъашѳа ритоит айѳызцѳаашыоуцѳа Иура Таниеи, Дима Барцыци, Анатоли Гьегьенааи.

17.06.1993

Ешыра

Рцъабаа бзабаахеит

Асынтѳаиала Гѳымстѳатѳи афронт аѳы, абжъаапны еицш акѳымкѳа, итынчран, цъара-цъара иналаршѳаааларшѳа ахысыбжъкѳа игоз ракѳымзар.

Амш еихашышыуп, <...> ақѳа илеиуаз хкѳсит. Ацтақѳа иаарылцыз амра Верешыагин ихѳы, иара убас Кѳтышыхагы иаакѳыцѳеит. Ацарақѳагы ари икалаз атынчра еигѳыргъаны убас игѳыкацаганы ашѳа рхѳон, «шыыри, стѳаны сырзызыроландаз» ухѳарын. Амѳа сызну, уаанза асаба зкѳыѳѳы иказ, уажѳы илеиз ақѳа ихѳынцѳаршышыыраха иканацѳеит.

Снеираны сахыказ атыц аѳы саннеи, асаат 12:30 ыкан. Сзызнеиз хѳы-цшыѳы ракѳын иказ, егырт роызцѳа адцахы икан, имаацызт. Хтѳоуп икоу-иану ахтыскѳа хрылацѳажѳо. Ажѳеи ажѳеи шеихаххѳаауаз, Шубара абзарбзан антадырхоз атѳы аацѳырыргеит. Уи ихтыс дуны икам, аха <...> айбашыра иахылѳеиааз акоюп азы иатѳамбакѳа уагѳтасыр калом, ииашам. Ахѳара шитахымызгы, Руслан Ласариа зцаарала дыхтаскит: – Икалеи, ишпакалеи, ианбакалеи? – хѳа.

Ататын аацѳыриган, амца наркны, ахара дналагеит. Итѳақѳаз даахалацшын, ус ихѳеит Руслан:

– Шьта исымхэар жэуам акэымзар, иара ак хзыухэауагы акэым, аха ианышэтахха – ибзиоуп.

Исхамыштзар, март 2 рзы акэын, Шубарантэ машьынала иааит хайбашьыоцэа, урт хрыцхраарц ртахын. Излархэаз ала, Ахалшьени итэоу хайбашьыоцэа ага итанк есымша ирылахысуеит, таха рнатом. Ражэа ообамтэзакэа Зураб Беиеи Руслан Ласариеи рыцны ицеит, аснариадкэа ообака рыманы. Иахьоеиз, асы максахэара инсеханы ишьтоуп, ихьтоуп. Уака шьхароуп, хэылбыеханла иаразнакы ацаара иалагоит, адэахы удэылцуа икам.

Ианнсеи, уатэи апцыхэыоцэа (атыцкэа бзианы издыруаз) рыццеит атанк ахьырбо атыц ахь. Иалырыхыз атыц харакыран, ибзианы иубартан ага иобиекткэа.

– Актэи амш ашьыжь инаркны хэылбыеханза асы халатэаны хэцпыхэуан, акгы хамбеит...

Убас мацара, ахьтеи амлеи ишакуаз, апцшьымш аены рылацш накэпэеит абзарбзан атрактор иацрахеаны ишааргоз. Хазы цэара итэаны ицпыхэуазгы адырра карцеит. Аха Руслани Зураби урт рацхьа ирбахьан, реырхианы итэан, атрактор атыц ылхны иахьгыло рбарц.

Атрактор шнсеуаз, иаакэгьежыны инагылт абзарбзан ахы цпозициахь ирханы, ахысрагы иалагеит. Руслани Зураби шьта рус рдыруан, имыццакзакэа, абзарбзан инакэжны ПТУРС ала сихсит. Уи акэхсит, абзарбзан акгы иацсамкэа иаакарцеит. Жэафобык иацны иааиз рахьынтэи цшьобык ыоны ацара иафын. Уртгы ихэқэаз ракэхап.

Абасала, хайбашьыоцэа зызцаз атанк ахатыцан, итадырхсит ага ибзарбзани аруааи. Арт абыцагы цпшаха-цпшьымш ирбаз ацабаа башамхсит.

30.06.1993

Багцэырдырра

Мгэызырхэа итэоу дэрыцшытэи айбашыюцэа уха ицараны икоуп Шубарака, аезыкацара иасуп. Урт дэыкэлаанза, хара, жэаоаоык сицыз, амашынаныкэ-цао Заур Аозба иигараны иказ аидара имашына инакэцаны, амоа хакэлит асаат 19 рзы, ахэылбыгеха. Гэдоута ханаалала, убас цэаныррак хцэа-хжыи ианырит, хгэы цшааратэы. Иахдыруан хыхцоз, хзыцоз, хацхэака иахцеицшыз. Аха икацарызеи, хацсадгыл хайдгыланы ианахмышыча, иахцэызуан, иахдыруан уи. Хацхэака ауадаора баацкэа хцылараны ишыказгыи хдыруан.

Хнеираны хыхыказ хнеит ахэылпаз, 21:15 рзы. Атыц иахэууп Багцэырдырра. Уи шытоуп ашыха ашыпаасы, цстараны икоуп. Хацхэа иаины, ртыц ылхны итэахыан очамчыратэи агэыц «Шыаратын» хэа изышытоу.

Амашына иакэыз аидаракэа ракэхра халагсит. Хнаосан игылоу ашэ-цла ду убыскак ишэпоуп, цшыбы-хэоы рнапы акэдыршар акэын ианахэзоз, уи иака-раз хамбацызт. Ихамаз ацаацханы уи ашэ-цла ацака инышытацсит. Хэызцэа ааиаанза баша хамтэсит. Ашыацазы аматэахэ сидкылатэын, сихаки знапыклатэи хыархыки хацшаан, аматэахэ алхра халагсит. Шака хтахыз хзылымхит, иахцэыхэлит. Еицыз жэаоаоык ахэаца амцан хашыталсит.

Адэахыи амш бзиоуп, аецэакэа каххаа икоуп. Амца сикэахцсит, хасхарцхсит. Ханышыталоз асаат 24 кала-хыан, аха хзыцэом, акэыбркэа таха хартом. Ус асаат 3 рзы дэрыцшыааи кэланыххэааи машынак иаанагсит. Асаат 4 рзы хафатэ зкэыз амашынагыи ааит.

Ауха иааиз зегыи адэасы ишыталсит...

01.07.1993

Ашыжь ианааша, келанырхэаа ашыаца аргыла-ра иалагеит. Еибыртеит оо-шыацак. Дэршшыаа рзы ашыаца ааигарц Мгэзырхэаака дцеит аштаб аихабы Л. Кылба. «Уи даанза баша хэзтэазаауеи» рхэан, ашыаца иатаххашаз аматэахэ еиқэдыршэеит. Нас, доусы, еицыз агэыцқэа, цшыоы-хэоыла, хаз-хазы ақялақэа рыка-цара иалагеит, тырасла икэыршаны, ихыбны. Саргы азэы итыц змаз қылак касцеит, тырасла ахыби аганқэеи ибзианы исшэахайт, ақэа алымсуа икасцеит.

Асаат 10 рзы ихамаз ала хайцхырааны акрацфеит. Ашыбжьон, асаат 14 рзы, ауа ххэы хэа иааргаз, ишаны, хатара иалагеит. Азэы иртон чахыки (уи хымшка изирхац), тушонкаки, ацсыз зтаз аконсервтэ банкақэа ообей, ахш-жэпа банкаки, ачароеси ухэа. Аены аахэлаанза асазыкацарақэа харсын. Ахэылбыехан Гэдоутантэ иааргеит акапуста, апомидор, анаша, акэац, ацьымшыы, ача ухэа ицегь афатэқэа. Ишаны айбашыоцэа ирыртеит.

Хэхтэоу атыц бнаршэыроуп, <...> аиацэара уалцшыны ажэоан убазом, убас еицынчыланы икоуп. Хтэоуп амцақэа еиқэцаны. <...> Апцтара хэхыщатэоу ицэыцлашоуп, ана-ара итэоу хайбашыоцэа ағацахэа еицэажэоит, ашэа рхэоит, ажэакала ргэалаказаара бзиоуп. Итэоуп уацэтэи ашара иазцшыны, ироуа адца анагзара иазхианы...

02.07.1993

Иахэа ашыжь заа игылеит хайбашыоцэа, амца айқэцара иалагеит. Шарцазы даара ихьтан. Ақы ианнацха, ркылақэа ирыцатэаны рыцсы ршыон. Ашыб-

жъон сицш, аобатэи абаталион иалоу айбашьыоцэа ирыртоит азэы ихэтоу абцъар. Абжъаацны сицш акэымкэа, уажэы ацъацханы даара ирацэоуп, бцъар-хкыс икам арбану, ухы иузархэозар, иутаху уртоит.

Ахэылбыехан, асаат 18:15 рзы, абаталион аихабы Амчба айбашьыоцэа ааизганы, рацэажэара далагеит. Дазаатгылеит абаталион асацхъа икэгылоу адца, уи нагзапшас иамоу. Иртон азцааракэа, ртаккэа каицон.

Уи ашьтахъ аобатэи арота аихабы Цъонцъик Тэанба дэрыцшътэи айбашьыоцэа ааизиган, хазы аицэажэара мѳацигеит. Урт иреихэеит иахъакэзаалакгы, атагылазаашъа шыкалалакгы, ажэылараан, ма ахыхъчараан рхы шымѳапыргалаша, ишсицныкэалаша, азэи-азэи шеицхыраалаша, ишкеибамыжълаша, сиҳарак амццакра, алеишэа чыда шатаху ухэа, ажэакала дрылабжъеит. Аенынтэараки аухеи асазыкацаракэа иреын аобатэи абаталион иалаз айбашьыоцэа зегъы. Уи абаталион шыакэгылан агэыц «Шъаратыни», дэрыцшъааи, кэла-нырхэааи рыла.

Ахэылбыехан, асаат 20 рзы, абаталион хааизганы, ихалархэеит «уаха жэылара хцоит» хэа, асаат 22 рзы хтыц ааныжъны, хашдэықэло шыапыла.

Амѳа хакэлеит 22:25 рзы, шыапыла хцар акэын Узабаа асынза.

(Аухатэи хмаршрут инартбааны арака исзанцом, избанзар аамта абакоу ускак. Тынчрак калар, акгы смыхъыр саргы, , исѳып.)

Ишакэхалакгы, амѳан егъа ацъабаа хбазаргы, хнеирц хэхыыказ атыц асы хнеит. Хайбашьыоцэа даара иаацсеит, реидаракэа хъантан, цсшьара хэа иахылатэаз, ицэакэаз калеит.

Хэхъосиз, актэи, ахпатэи ухэа абаталионкэа рыцсы шьѳо иштэаз, харгы хнарыдгылт. Иааит, иара убас,

даса баталионкгы – уи пицундаа ракэын. Уа икан даса баталионкгы. Ажэакала, ауаа ишакэым ала силахаит, аамта ирымаз рхы ирзамырхэсит. <...> Азэи-азэи ишеи-цыргоз, асаат 8 калейт. Ишеит. Ацыхэтэан, цырак иаз-кылсын, амфа икэлейт. Узабаантэ азахы илбааит.

Уамашэа иубаша, цшыба-хэба баталион азы ирит цырхагада. Арака уызхэыцша рацэоуп. Ишцакалоз абас, ышпэык инареиханы айбашыоцэа ыршыас икарцазеи азы? Ишцакалеи азы ирыз акэара икэтэаны цшыба-хэба саат рыцсы ршыо, акрырфо ухэа?.. Абжыаацны акэзар, ухы цэыругар, утахон. Уажэы ауаа рацэа, ауаа жэнафы ахьеилагылоу, рыбжы уамыргыло, уи ага имбейт шэхэар, ихасцом. Ага имбакэа дыкамызт, аха уи дахзыцшын хыхь.

Абаталионкэа зегы азы ирит асаат 09:15 рзы.

Акэара ааныжны, Цугуровка ахалара халагейт харт аббатэи абаталион айбашыоцэа, асаат 17 рзы, ахэылбыгехан. Абрантэ ацбабаа ду абара халагейт – азэыцшыцхэаза 35–40 кыла рэынза аидара хацан. Хнасалт ахацакыа 1200 метра ахаракыра змаз. Уи ситахэашыа амам, лакэк асгы иубом хайбашыоцэа ир-боз ацбабаа закэыз, изцаз аидара шыхьантаз, ихаргалон атехникагы. Шыацацшыцхэаза ашэарта итагылон, аха ргэы карыжыуамызт. Урт ирдыруан иахыцоз, рсацхыа ишытоу аус закэыз.

Ацбабаа ду баны ихалт абаталионкэа саат-саатла еи-шытагыланы. Хара хбаталион сейт асаат 18 рзы. Арака хайбашыоцэа ситах ауадаора баапсы интагылт. <...>

Рацхыа ажэылара ицаз абаталион аминатэ дэы иакэшэсит. Ицжэаз аминакэа аныкала, агагы мина-ршэгала хайхсра далагейт. <...> ышпэык рэынза иказ аруаа ахыапра иалагейт. Абрака иалкааны исхэарц истаху избаз ауп: ахыапра ианалага, 18–22 шыкэса

зхыцуаз ачкэынцэа рабцъаркэа кны, амѳа иангылеит, «шэабаци, шэгъежы» хэа ицоз иреагылеит, иракэцеит, игъежырцаз ирылшоз зегъ карцеит. Мусик Таниеи уи иѳыццэеи абжаѳык дыргъежыт. (Аракатэи аилаѳынтра атэы ѳтэуп тынч.)

Хаанхеит хыхъ, асѳпкаѳы, аѳбатэи абаталион иатэыз <...> айбашыѳцэа. Еихарак изыкэгэыцуаз Анцэа [иа-кэын]. Егъырт инхазгы гэыц-гэыцла, уаѳы иеимырбакэа, бнала ахьатра иалагеит. Абаталион асынтэи иаанхазгы атагылазаашыа иказ ангэарта, айхабыра (абаталион айхабы, ашгаб айхабы, акомиссар, аротакэа реишабацэа ухэа) реааизырган, аилацэажэара мѳапыргеит: икарцаша, мѳас изкэылаша ухэа азцааракэа симаркит-сисаркит. Атыхэтэан ирызбсеит Гыви Смыр игэыц ахыкоу ашка ицарц даргы. Арахъ, иаанхаз аамтагы мацын, алашыцара ѳѳ-саатк ракэын иагыз. Арота айхабы – Цьонцьик рациала адырра каицеит акомандатэ пункт ахъ ирызбаз иахырхэауа силикаарц. Уантэ адырра карцеит «иахынзауа ахэы нышэмыжын» хэа. Аха атагылазаашыа убас икалеит, уаагыло икамызт. Цьонцьик рациала диацэажэарц избсеит Гыви. Уи иеихэсит хтагылазаашыа зеицшраз. Гыви дакэшахатхсеит иара ишка хнеира, аха игэы нызкылоз ыкан. Цьонцьик Гыви ус дихэсит, икалозар, игэыц асынтэ ѳыцъа амѳа здыруа ааишытырц. Гыви мап икит, избанзар амѳа минала ичацан, урт штахоз идыруан. «Шэарт уа зэыр шэзыцшаауазар асапиор-мѳацгаѳцэа, амѳа шэыкэла, ихэсит. (Арака иѳтэуп Цьонцьик рациала дзацэажэоз Гыви иакэымкэа, ага иакэзаарын. Урт реицэажэара атекст ѳтэуп излаздыруала.)

Уамашэа иубаша, «шыта цашыас икахцозеи?» хэа хлакѳакуа хашгылаз, 30–40 минут мцыцкэа, ѳыцъака ааит. (Ааишыасгы икарцаз здыруада?!) Хара хаицш силахэоуп, ацснэа рхэоит.

– Гъиви Смыр иахъ шэцар шэтахызар, абри амѡа-хэастала шэдэыкэлар, ахэы шэшкэу мацара иара исы шэнанагоит, – рхэсит.

Аѡныцкатэи аилаѡынтра иказ иахкэу, мамзар-гыы Цьонцьик рациала Гъиви даниацэажэоз, дара бжъаланы иазызыроуазу, ишакэхалакгыы, иааит ха хьтэаз иахзымдыруаз цьюкы.

Амѡа ханыкэлос (Гъиви ишка хцоит), «амѡацгаѡы» хацхьа дгылан, ана-ара аминакэа ыцоуп хэа атыцкэа ахьахирбоз абгыыц канзакэа ыкэын, акасыш, аиха ухэа – убас мацара 80 тыц рэынза хбазар акэхап. Хнеигон цшышьала, хапсы хиршьон лассы-лассы (аамта игар итахызар акэхарын «хамѡацгаѡы»).

Ус хнеит дэхэыцшыны ихтыз хэык асы, доусы хахьгылакэаз хтэсит. Акэацсатагыы алеира иалагеит. Хамѡапызгоз, – Ара шэтэаз, сара мачк снаскьаны, икоу аускэа гэатаны сааусит, – ихэан, абна днылаланы дцеит.

Хаизыцшыны акраамта. Ихабар аныкамла, хрота аихабы Цьонцьик адца каицеит хазлааз ала хгьежыны хдэыкэларц: – Арака, – ихэсит, – ачархэара хазууп, шыегэашэт. <...>

Хгьежыны ѡажэака шыаца кахпахьан еицш, лада-ѡадалеи хаихсра иалагеит, хара рыбжьара хабжьахсит. Ас еицш хаихсра ианалага, ауаа ирхэо-икарцо иакэымшэо икэхсит азныказы. Ахысра есаaira итэгэахо ианалага, доусы рхы ахынахоз иот гэыц-гэыцла. Ахкэа ххыууаа ицон, ацла рымахэкэа ираахон, ахысыбжыкэа ацстара ицыѡуаз улымхакэа цнахаауан, уцэа утанарзызон. Еицыз хэынтэ хыхь хаанхсит хмачыѡны, егырт зегыы абна илалт, «шэгьежы» хэа ихамхэаз арбану, аха изахауадаз.

Цьонцьик дахыгылаз атыцае инхсит жэахаѡык рэынза, харгыы хазы хгылан, жэаѡаѡык хакан. Харт, жэаѡаѡык

еицыз, аеыцьра хаеахсит. Амш лашьцеит, ақәа алагеит, хажәахыр итахарпаша <...> хәа акгы хамамызт. Узцагылаша цлагы ыкамызт, доусы хахыгылақәаз хтәеит ақәа ххыцәцәа. Ауха хаицын абарт ацәахәақәа зыоусеи, Анзор Тәанбеи, Аслан Бытәбеи, Русик Аргәыни, Вадик Хәгбеи, Автандил Лакрбеи, Дыгә Лакрбеи ухәа егыртгы.

Арака исхаштыз акы ыкоуп. Гьиви ишка хазгоз «амәацгаоы» ханааигоз, итаххсит еиликаарц шакаоы хәкоу. Азәазәала хәишьтагыланы хахәаиуаз, – Шәешпәыцхәаза! – хәа адца кәицеит.

– Иазууазеи закаоы хәкоу? Уара иууалу хгароуп, – анихәа Цьонцьик, «амәацгаоы» ус ихәсит: – Амина ухәа, икамло икоузеи, ахыцхәазара удыруазар, угәы тынчуп.

Иказ ахыцхәазара анеликаа, иамхацәгәахазар акәахәа хахыбрацәаз, дзыбналазгы уи азоуп.

Хгылоуп, алашьцараеы акгы хбом, чытбжьык анго хзыроусеит. Ус еибаххәсит: «Уахашаанза абрака хгылазааусеит хәитамцкәа, хәгыцәазом» хәа.

Ахьта хәкит, цәгәала ацх нахгеит асаат 2:40 рәынза. Ақәа алеира иакәыцит, амза гылсит, абнара аоныцка мацк иаалашеит. Асаат 3 рзы Цьонцьик дызцыз иманы дааит хәхьтәаз. Хәицны амәа хәкәлсит азахы хәлбаарц, нас хәрны, хә хтәкәа рахь хдарц. Ажәак ахымхәаакәа узавсуам, ауха хәцсы еикәырханы, алашьцараеы, мәахәастак ахыкәамыз, нацънатә ара даазаны идыруазшәа, акгы хмырхкәа хәлызгәз Қарбеи Гәынба игәеилгара, иааирцшыз агәацъра, агәымшәара. <...> Уи хәцхәа дгыланы, асаат 6 рзы хнеигеит пицундаа ахьтәаз атыцәе. Уака саатк акара хәцсы хшьеит, нас амәа хәкәлахт. Иацы хәзлақәлаз амәа баацсы ала ханталт...

Ақәа шлеиц илеиуан, хшыбаазаз цака азағы хдеит. Азы сдалт, сырт. Абна снылатәаны сыматәакәа сыр-оцит. Ахьта сакуан, слахәит, сқыцькыцьуан, арахь, хазы амла сакуан. Сгәы аангылар хәа спәон. Сәсит изулак Узабааағы. Арака дсыкәшәсит амедехәшья Зина Акао-пца, Анцәа илцха зауша, аспирт слыржәит, ахәшәкәа сылтеит, мацк акрысфеит. Ажәакала, сыцсы еикәхәит. Схы сакәгәыгуа саныкала, амәа сыкәлсит – сцит Шу-барака, хгәыц ахьтәоу адачахь.

Хыхь санәси, амәағы амца еикәцаны итәан гәыцәык айбашьяәцәа, рыматәакәа дырбон, саргыы сынрыдгы-лан, сыматәакәа сырбеит. Арака дсыкәшәсит Уанчка Лакрба. Хшыапы хзыкәгыломызт, убаскак хаацсаны хакан, ацәа хакуан. Ихәзбеит, әнык ағы хнейны, хацсы хшыарц, хацәарц. Ус егыкахдеит. Асаат 10 рзы ины-шьяталаз асаат 15 реынза хацәан.

Ахәылбыехан абызцәа цытәык хайкәшәсит – әажәа-әык реынза. Хәхьгылаз амашьяна ааин, хәакәтәаны Шубарака хдеит.

5.07.1993

Шубара

Шыжьяахыс ақәа алсира иәсуп. Әнык ағы хайцәәноуп Рауль Гәынбәси сарәи. Асазыкацара хәсуп.

Уажәы асаат 6 ыкоуп. Амш цәгыәуп, ақәа шлеиц илеиусит. Иацы хала ишабоз хвертолиот тадырхәит. Апырәы Ешба дтахәит хәа хәхәит, аха нас ихәуз адыр-рала, уи ицсы еикәхәит.

Шубара айбашьяәцәа реизгара иәсуп. Уажәшьята аиааира мгакәа әоныка цашья хәмазам. Ицакәазгыы, ыргъежьны иааргәит. <...>

06.07.1993

Шубара

Иахья асаат 13 рзы дэрыцшыаа ргэыц зегы рееизганы еилацэажэсит. Уацэы ашыыжь асаат 7 рзы Шьромака амѡа иқэлоит.

07.07.1993

Шубара

Иахья асаат 6 рзы хгыланы амѡа ҳақэлеит. Амш еи-хашышыуп, аха ақэа алагоит ухэаратэы икам. Акыр хнейхьян еицш, ҳаатгылт, избанзар ҳоыццэа ааѡык реынза ҳашытахька инхеит, урт ҳахьзар ауп. Ѧѡбагы, еитах иахеицш, амѡацгаѡы ҳаизцшыр акэхеит. Лассы имааит. Иааит ачкэынцэа иткэаны ирымаз абаандаѡы – ашэаныуа дрыманы. Уи ҳаигар акэын хцараны ҳахьыказ атыц асынза.

Ашыха ладарала хталаны хлеиусит, ацстара ҳахьыцоу амѡан зыхьк хышэашэаза иааиуан, уака мацк ҳапсы хшыеит, азы хжэит, азы змамыз рфлиагақэа ртэны икарцеит. Амѡа ҳақэланы ҳашнеиуаз, азиас илеиуаз хталаны ҳынаххеит. Азы ҳаштаз мацара ѡѡбака километр хлеит. Азы ҳантыц, амѡа хнанылахт, километрак хцеит, хныкэсит. Ус хнеит Каман.

Гэымста азиас ханхықэгылт, уака ацха ихыз ҳақэсны, хнеит Камантэи ауахэамаеы. Арака, ауахэама ацхья, атзамцқэа ҳаерывакны хнатэсит. Хәцхья иааихьаз аибашыѡцэа ыкан. Аға аснариадқэа ааишытуан меигзарахда, ацха ханықэлоз ҳарбазар акэхап.

Асаат 10 рзы ҳазынтэык, ҳарт аѡбатэи абатал-ион иацанакуаз, хтыцқэа алхны хтэан, ҳапсы хшыеит,

акы хнацхэит. Ара хааианза, иалацэажэо исахахьан Камантэи ауахэамаҕы цхэыск хайбашьыоцэа цшьоык лшьит, аха нас ларгыы дыршьит хэа. Ииашоу, имцу еилыскаарц стаххэит. Сахьынацаа-аапаз исархэсит, уи дышьны атраншеиа дыштэжбу. Снеины дызбеит: цкы еикэацэак лшэын, 40-ка шықөса лхыцуан, лыхцэы еикэацэоуп, цхэыс цшзакы, лхаҕы аагьежьны.

Сызцааз исархэсит уи шыкалаз. Ха хтэқэа Камантэи ауахэама ашта иантала, лара айқэацэа лышэцаны хайбашьыоцэа дырцылт. Ацхэыс ашэы лышэцаны данырба, акгыы лзымузакэа, иливсны ицоит хэа ишаҕыс, илкыз аграната (алимонка) ируааза иршэны иргэыдылцеит. Хэруаа азэы ихы иаахэит, уи инцаны иахькахаз ицжэсит, оыцья ашьит. Даеакгыы лыршэын, уигыы оыцья ашьит. Нас ларгыы дыршьит.

Слызхэыцуан ари ацхэыс: «Дназцазеи абцар кны хар дыргэыдларатэы? Иабалзаанагеи абрыскак гэымбылра? Далазгалада ашьоура?» хэа слызхэыцуан, аха сызцаарақэа ртак сзыцшаауамызт. Схэыцуа сышгылаз, хоык хайбашьыоцэа, сышьтахьала иааиуаз, рцэажэабжь салнахит схэыцра. Руазэы икын ажыга, ацхэыс анышэ лықэыцсара иалагеит. Уи сыла иамырбакэа саакэгьежьны, соызцаа ахьыказ ахь сцит.

...Камантэи ауахэама ааныжьны хэқэцит асаат 14:45 рзы, ашьыбжьон. Ацха хэқэсны амарда ханасалоз аға хайбазар акэхап, аснариадқэа раашьтра далагеит – икахауан хааигэа-сигэа, хэскахажьуан, нас ситах амоа хэқэлон. Хнеиуан амарда хэсаланы, хайдарақэа хьантан, хшьамхқэа кэадахэит, хшьапқэа аарлахэа еихахгон, ацхзы халцуан. Ус акыр хэаскьахьан еицш, аснариадқэа хэцхьа амоа ианахало иалагеит, ахацакья ашьапаҕы хэскахацсэит. Иааиуан еишьтагыланы аснариадқэа. Хамоацгаоы ас еицш атагылазаашья

аниба, цхьака хамгакәа, амәа ааихцәаны, ахылагъара дынталейт, бнала мацара, моахәаста ахыкамьз ала химаны ддәыкәлейт. Аха ага хайбон, иснариадкәа баша икахауамьзт, ицжәацьцхьаза оьцья-хөы аахалнахуан. Амәа ааиоцәаны, сөызцәа злацаз аладара сынталон ейцш, хацхья амәаеы аснариад кахәит, иагыцжәейт – абжы даара ицәган, цака аладара сахьацагылаз ахцша саршәит хцака метра, ашә-цла ду игылаз ашьапы снавахәит, скаска схы ахьейт ацла санавахәуаз. Минутк акара схы сзымдыруа сышьтан, нас сәагылт, сгәы хынхәуан, сыблахац гьежбуан, слымхақәагыы цжәаз цысышьейт, абылфөы сгәы икәышпәшәон. Санкахауаз аламталазы сылацш дыцашәейт Шукә Бытәба – уигы ахцша даршәит, аха ицсы ейкәхейт, амала ихы ихбуан. Убас Виталик Тәанбагыы даршәит уи ахцша, Цьонцьик Тәанба дардагәейт мацк, илымха иамахауа дканаейт. Уи аснариад мыжда, цьаханым иагаша, хайбашьыоцәа хазынакәа азәырөы рыцстазаара иалнахит. Убарт рхы-цхьазарае дыкан Дәрыцшьтәи айбашьөы гәымшәа, ацеи иаша, зөызцәа рөы хатыр зкәыз Тәанба Тутә Хөыра-ицагыы (аснариад ацөыха иаахаз дагейт).

...Снейуейт цшышьаала аладара стәланы. Снейуейт, сгәыи сдәкәей ейкәжәома ухәаратәы сыкоуп. Сыла иабо зегы – ахәцәей ацсәей, ағызбжькәей аткәацьбжькәей – игәытшьаагоуп, згәы мацу ауаөы шыацакгыы изька-цөмызт, убьыкак игәытшьааган. Ана-ара иацажбуп ацсәа, ацсуа ейбашьыоцәа җарацәа. Иацажбуп ахра, ашьа рыцхәраа ицоит, ацхыраара ртахуп. Амедехәшьцәа зьцсы ейкәхаз ацхыраара рытара иаеуп, ирыцхрауейт рөызцәагыы.

Хгылоуп, итахаз ршьа шахуа хәа цоуба кацо.

...Снейуейт амәа саныланы, сашья Гагарин сиз-хәыцуейт, ак ихьмашь хәа. Ус сылацш даацашәейт

Амедико-санитартэ баталион

иара, сыгөггы аатынчхейт. Аха уи агөтынчра назазам, аамталатәуп, избанзар хацхьака иахцеишшу хаздыруам.

Аладара хталаны хашнеиуаз, хаатгылт, хацхьа инеиуаз амѳацгаѳи асапиорцәси хааныркылт, урт амина рбазаап. Хахьгылаз хлатәсит. Амина ыцырхаанза хәа хацшуп. Сышьтахь итәоуп Мусик Таниеи, Гагарин Габниси, Көынцал Гөымбеи, Абгацъаа Резои, Адгәыри, Аслани, Отар Бытәбеи ухәа егыртгы.

Азы харраны хахьыказ ааигәара ханнеи, хааныркылт. Асаат 18 калахьан, хәылбыехан. Адырра калеит доусы хахьыкоу хаагыларц хамтакы, уаха асаат 3 рзы азы арра халагарц. Ус егыкахцеит, асаат 3 рзы хгылт, азәазәала азы арра халагеит ашаха кны. Азы ханыр ашьтахь ѳажәа минут хацсы хшьейт.

Асаат 5:15 рзы асапиорцәа хацгыланы ашьхара инаәалеит. Хамѳа даара ицәгыоуп, ахра хаәаланы хнеиусит, уамашәа иахбейт – абар, шыта ѳымшуп амѳа хануижьтәи, хафарагы иагуп – «иабахзаанагеи абрыскак амч?» хәа.

Хнеиусит хаишьтагыланы, ақәа алагеит, анакә хылеит, ахьта аәалеит. Аснариадкәа иааиуа хцыхәахь икахаусит. Хацхьа игыланы инеиусит «Шьаратын», нас дәрыцшьаа, урт ирышьталаны иѳеиусит кәланыхәаа, урт рышьтахь – гаграа рбаталион. Ақәцәан ххаларц егышхагмыз, хацхьа игылаз «Шьаратынаа» ргәыц асынтә азәы амина ицацжәсит, изшьапык амнахит. Уи ацхьыраара итан, нас цшьѳык ахьза даалахәаны дрыма ицеит.

Уажәы асаат 6 ыкоуп. Гьиви Смыр игәыц асы хнеит. Даара хгәыргәейт. Урт цшьымш раахыс абра итәаны иахьыцшын. Арака икан дәрыцшьтәи ацкөынцәа: Шулиа Таниа, Грышьа Таниа, Аслан Гөынба, Сурам Гәбаз ухәа егыртгы. Арака дсыкәшәсит цыхьатәи сеихабы Лиониа Цыгәбагы.

08.07.1993

Шьрома

Ахыкәасы х-гәыцк сикәшәсит: Гьиви Смыр, Чирк-баиа, Латариа, иара убас Ака Арзынба ргәыцкәа. Ра-цхьака ишьтаз аус иалацәажәсит. Аибашьыюцәа, сахь-рыхәацшуа избоит, ргәалаказаара бзиоуп. Егьа иаацса-ны иказаргы, рөызцәа иахьрыкәшәаз ргәы шьтнахит, илахьыхза икоуп. Уи сгәы иахәсит.

Арт ах-баталионк рыцсы ахьынзаршьоз, цхьака идәыкәырцәсит асапиорцәа амәа тадырцәырц. Избон урт ацьабаа ду шырбоз, аминакәа ыцырхуан имшәакәаны, амәа ианганы, настха ишьтарцон (ашьтахь иахбейт, цьара-цьара жәбаба–жәохә мина ыцхны ишьтан). Итәоу хазынтәык өө-саатк рышьтахь икалараны икоу ажәы-лара акәын хәыщырцас ихамаз. Шьрома ишакәхалак иа-хьа игатәуп. Егьа удаора каларгы, уи ацсуаа иртәхар ауп, арыскак ацьабаа баны ахәасынза ианааи, хьацпшьа ыкамьыт.

Адырра калейт амәа акәларазы. Ацхьа ицәит дәрыцпшьааи кәланыхәааи, нас агәыц «Шьаратын». Урт рышьтахь иааиуан Гагратәи абаталион. Гьиви Смыр даәа моак ала дцон, адца имаз хазын.

Амәа хныкәлоны еицш, амш цәгьахәсит, адыд-мацәыс калейт, ведрахыла акәын акәа шлеиуаз. Доусы хахьгылакәаз хгылан, хбаазейт, хлахәит. Аха усгы, акәа кьдбганы ишлеиуазгы, амәа хакәлейт. Хнеиуан абнара халаланы. Хашнеиуаз, дәхәыцшк хәцхьа иаацәырцит. Уи укәсны уцар акәын 50-ка метра. Нас ситәх абнара уны-лалон иәадараны. Хәөы-хәөыла ионы аиасра иалагәсит. Уоны умцар, ага ахәасынтә уибон. Өөбагы, абрака анакә ихыз цхьраара хазнауан, хәхьчон, хәцәахуан, адәхәыцш ааихцәаны ацаразы хәрманшәалон.

Ажэылара асынза саатк ауп иаанхаз. Хэнеуеит хаццакны, аамта шмачыз хдыруан. Хэнеуан хаапсара ххарштны. Шака хазааигэахо акара, хказшыагы аса-цсахуан. Шьроманза алсиразы цшышэ-хэышэ метра шхагыз, артиллериала Шьрома алахысра иалагеит. Уи даара аус аут, апхаста ду канацеит. Артиллериа ахысра анааикэтэа, «ура!» хэаны, бцар-хкыс ирымаз ала ихысуа Шьрома иналалат <...> хаибашыюцэа. Ра-цхьаза Шьрома иалалеит дэрыцшыааи кэланыхэааи. Ажэылара иалагеит асаат 6:25 рзы, 6:40 азы ақыта иалан ха хтэқэа.

Арака иказ аиҫахысра атэы ситахэашыа амам. Ахысыбжыкэси аткэацыбжыкэси ухы ахьугара узымды-руа уқэдырхон. Ажэоан убазомызт, ахысыбжыкэси агранат абжыкэси улымха цырхуан. Алэси ахэшэбылфои ахауа лассы иалцуамызт. Автомати апулемиоти сааихак рымамызт. Хэнеуан ххэазаны. Ахэаҫы ханнеи, ахысра халагеит ахахэ хэвакны хэхьiaz [акынтэи].

Цьонцьик Тэанба ипулемиот аус ауан, ипозиция лас-сы-лассы ицсахуан. Харт ыцья автоматчикцэа, нак-аак хиваиан. Дхысуа дышнениуаз, даатгыланы рыкэситуан иыызцэа, ргэы шьтихуан. Ара сара срота аихабы идыз-балаз – абыскак ахысра шцозгы, иара ипулемиотгы цешьаха аитомызт, дышхысуазгы днацшы-аапш-уан. Аибашыюцэа ахьтэашаз, позицияс иалырхышаз реихэон, илацш рхын.

Аиҫахысра шцоз, убас атагылазаашыа калсеит, хаибашыюцэа рхы иоахар амуа. Убри аминутаз Цьонцьик ибжы рдуны рыкэситит: – Шэымшэан, шэхэазаны даеа тыцк ахь шэиас! – хэа.

Рацхьа днагылан, иеыларкэны иэынеихеит. Хэнеуан хишьтагыланы. Хэнегеит иахьшэартамыз тыцк асы. Уантэ ахысра халагеит харгы.

Ус хшеиҕахысуаз, сара дааа гәыцк ашкә сианагеит, Цьонцьик дахьцазгы сымбеит, иубогы икамызт. Схы ларкәны сыюуа сышнейуаз, кәланьрхәаа рычкәынцәа сырбеит. Саньырба, сыкәсытра иалагеит «уекаж!» хәа. Сыекасыжыит. Убри аамтазы апулемиот ахкәа сапхәа ицакшо иалагеит. Скәымпылыны, амардара иаҕагылаз абардра селласыжыит. Сахьыказ дхәазаны дааит Гәынба Цьонцьик Шьааиб-ица. Хиоуп адгыыл хеаларцены, ахкәа хацхәа хәба–жәаба сантиметр рҕынза иааигәаны ицакшоит. Хпозиция хзыцсахуам. Мацк ахысра анааихсыгь, схәазаны спозиция сыцсахит. Тыцк алхны санынатәа, сыцакаласахьынацшуаизбоит жәохә–әажәабык рҕынза айбашыюцәа штәоу, аха цкәа исзеилыргом изустцәоу. Дара сырдырын, сыхьз хәаныҕыртит: – Арахь улеи! – хәа. Леишьас икаспозеи, 50–70 метра иладароуп, ахахәрдырра сеатаны сымлеиуазар, леишьа сымам. Адгыыл хтыроуп, цәхәыроуп. Сгылоуп, шә-хәыцрак схаҕы иааиуеит. Арахь, цакантә сыкәсытра иаеуп: – Улбаа, уака урбоит, утахоит! – хәа. Сгылоуп, аталара сзымгәагьуа. Излаугәагьуазеи, ушыршьуа удыруазар?!

...Сгылоуп акыта салацшуа, икаспара сзымдыруа. Ус сышгылаз, схәыцракәа насыхкәан, мчык насыхеит цхьака. «Сыршьыргы – сыршьааит» схәан, сәагыланы, сыууаза сыцан, ахылаҕара сынталеит. Сшыюуаз мацара цака санлеиз, сышлсиз цкәа исгәалашәом. Исгәалашәоит, итәкәаз рнаәсан адырцара спәсаиаз сгәы атыц итамгыло. Ацхзы исылцуаз ақәа сарбаазазшәа сканацахьан.

Итәкәаз санрылацш, избеит, ахәңәа ыкан кәланьрхәаа рҕынтә. Валери Трацшь дыхәны дышьтан, уи ацхыраара итаны, дидтәалан Гьена Блабб. Уа дыкан Зыкәыр Хагбагы, ихаҕы ашьа аҕашы дтәан. Дыхәны дыкан Мас Цәышбагы – иаргәа-шьапы хәын. Уи дидтәалан

Рома Воуба. Иара убас ишыапы хэны дышытан Темыр Тарба (ауха асаат 3 рзы дыцсит). Иаргъа-уатға кылжэаны ганха диан Даур Гэыблиа, уи ацхыраара иитахъан Арзаабси Смыр. Уака икан Гьена Смыр, Славик Цэышба ухэа егыртгы.

Ус хаштэаз Адик Цэышба хэык дыкэгыланы еитит: – Дэрышшааи кэланыхэааи зэыр шэыказар, сара сахь шэааи! – хэа. Хэхьтэазгы хэибон. Хтагылазаашья шыказ ибазар акэхап, хтигарц акэикит. Хакэситуан: – Шэымшэакэа, азэазэала шэхал! – хэа. Хэагылан, оыца-оыцбала ганк хэатаны, амардара хнасалсит. Хэсит иара исы. Аиаша ауми, аарлахэа спшапкэа сихызгон. Хыхь ханхала, уака айбашыоца 30-оык реынза ахыргэгаарта кны итэан, ахысра иасын. Харгы урт ханрылатэсит. Сашьягы абрака сикэшэсит, Игор Таркыли иарси еидтэалан. Икан ипегы дэрышшаа рычкэынцэа.

*Салыбей (Ака) Арзынба
Аңсны афырхаца*

*Руслан Кәулаа
Аңсны афырхаҗа, агәың «Шьаратын»
аиҳабы*

Абрака аиҫахысра гәгәа цон, иара убас аснариадкәа ааиуан, ишәартан. Аха убацоз, хтәан ахахәкәа хәерывакны. Өнык асынтә пулемиотла таха хәитомызт азәы. Уи дахьтәаз анырба, адырра карцеит: «Агранатомиот змоу иагәыдышәпа уи аоны» хәа. Игоргьы ага дахьтәаз ибеит, инаикәкны дхысуан еицш, дызгапшаз ахы икәшәеит. Аиҫахысра анааикәтәа, Игор Таркьыл далыргеит.

Арака рызбахә мхәакәа узривсуам Ака Арзынба, Вадим Хәгба, Иура Қардаа, Отар Маргазиа, Валери Гәынба, Леонид Чамагәуа, Валера Гьегьиа – зегьы жәаҕаҕык реынза. Ака инсигон еиха иахьеилашуаз атыц асы. Ага иабцъар кажьны, дыоны дцон. Амца ирыжәырцоз рхы ахьыргара рзымдыруа иканацеит. Имацҕымкәаны итадырхеит, азәгьы дырхәынчеит.

Арака ихы бзианы иааирцшит Отар Маргазиа. Уи ифырхацара ак ахымхәаакәа узавсуам. Ажәыллараан иҕызцәа рацхәа дгыланы днеиуан иааиуаз ахкәеи аснаиперцәеи рыгәхьаа мкыкәа.

...Ишнсеиуаз хәы-харакырак иныкәгьылт. Уантәи ахысра маншәалан, ага инсирта-иааиртакәа зегьы рбон. Ус илацш иаацашәеит цшьҕык агацәа амҕа ишангылаз. Ионы индәыкәлоны еицш, Отар ипулемиот аус аируит – ацшьҕыкгьы лаишьтусит. Абарт зустцәоу гәартарцаз иахькажьыз ианнеи, азәы дааиуан дара рахь инапы шьтыхны. Уи инакәырццакны ахысыбжь геит, Вадик Хәгба иацхәа игылаз дтахеит, уи агәыц «Шьаратын» иа-лаз иакәын. Аблиндаж итатәаз рахь дхыст пулемиотла Отар, уагьы ҕыцбака лаишьтит. Нас даеа ҕҕ-гранатак рылаижьит.

Абасала дәрыцшьтәи аҕеи Отар Маргазиа иааирцшит агәымшәара. Уи дааивакәыло агәымшәара аазырцшыз дреиуоуп Таниа Мусик Леуард-ицагьы. Уи иҕызцәеи

иарей пьхала илбааны, ахысыбжькэа гэхьаас имкыкэа, ахацакьа иаёсны цака амѳаёи иааит. Х-моак ахьси-хагылоу атыц аёи арымарахь ала игылоу аоны иакешаны инатэсит жэохёмык рёынза. Уаоы дыказампэа анырба, апэ аартны дныонашылеит Мусик. Аоныцка икан апатронкэа рацэаны: апулемиот атэкэа – жэохё-иашыикк, 7,62 апатронкэа – быжь-иашыикк, 5,45 сиуаз – цшы-иашыикк, хыцхьазара рацэала апатрон ёырпыны, алифчиккэа, абушлаткэа, арациа, ател, аминацжэага шыакёгыла. Ачуан азна акортоп жэуа итан, амца сикёын. Абарткэа зегы дёылганы харуаа ишаны ирытсит.

Уи аоны атыц икёцаны ианалга, анаѳсан игылаз, ѳобаны сихагылаз аоны апка рёынархсит. Агэапэ ианнадгыла, итынчран, аоныцка азэ дыкоуп ухэаратэи ирымбсит, аха Мусик длакоакуа дгылан, адпра итахымкэа, цэаныррак иоуит аоны цёоук шыкоу азы. Ус шытыбжькэак иахаит. Урыс чкёынак даашытыхны, агэара инталсит. Рёыцьягы аоны нак-аак рёешаны инаватэсит, егырт рёызцэагы рёырмезеины игылан, ицэгъарахар ирыцхраарц. Ашытыбжь шгац игон, адэахьала апэ аркын. Аоныцка ионатэаз дхыст, уи инакёырццакны Мусикгы апэ иарбаны дхысит. Аоныцка акыжбжьы геит. Шьта идырын, уи ма дхёын, ма дшыын. Аобатэи аихагылаёгы шытыбжькэак геит, дасазэгы дшыказ рдырит. Мусик ацёыхатэ гранат амацэаз аамхны, аценцёыр ала ауада ионаижыт – иткёацит, аоны амца акит. Абасала рацхьатэи аидыслараёи афырхацара ааирцшит дёрыцшытэи ацеи Мусик Таниагы.

...Амшгы ахёлара аезнакуа иалагеит. Аибашыѳцэа уха рылымшо иаапссит, ѳаха-ѳымш уахгы-сынгы рныкэарей, амш цэгъа ирыкэшэази, ажёыларей ишдыркаразгы, ибаазаны ишыказгы, адгылы цэаакы икёианы идырсит, ахьтеи амлеи ишакуаз.

P.S. 14.07.1993 шыкөсазы дтахсит Оҥар Маргазиа, Каман афронт асы. Уи дицтахсит Беслан Халуашыгы. Аснариад ирылаҳаз рыцстазаара иалнахит оыца аиба-шыьюца гөымшөаца, афырхаца.

09.07.1993

Шьрома

Акөарахөа хаипасауа ашыжь хөагылт. Ус хазбеит, онык асы хнеины, фатөкөак ыказар, ихацшаап хөа. Рацхьа хназыдгылаз оын дук акөын, ацака амца сикөцаны итөан хаибашыьюца. Рацхьа иргылары хөахарцхөит. Уа хөоныцт, избанзар шыжьхнатө аға аснариадкөа ааишьтуа далагеит. Цьонцьик хацхьаднагылары иөынөихөит, харгы хөешаны – агөарабжьарала идөыкөлаз, абахчакөа ирталаз, аонкөа рганкөа зыерывазкуаз ухөа – хнеиуан амөакөа ааихцөа-ааихцөо. Ус хөит онык асы. Хөхнеиз ооны агаца штабс ирымаз акөын. Актөи аихагыла ахахөтө блокла хца-цшьба риад ишьтыхны ишөахан ашөкөөи аценцьыркөөи, агөрацасы 40-ка каруат гылан (ообаны сихагылоу), ацөарта, ахыза ухөа – ара иахышьталоз акөын. Рыфатө-рыжөтө мөигзарахда икан. Аобатөи аихагылаөггы блокла ичацан (цшьба-хөба риадла). Аоныцка рыштаб онан. Ахцатөи аихагылаггы блокла икацан. Ажөакала, ахыргөгөарта гөгөа кацаны икан. Хөруаа агөраца иныцатөөит мацк рыцсы ршьарц, акы инацхарц. Ирцшааит ашө, араса, анаша, апомидор-рцөкөа, аоы ухөа. Илатөаны акрыфара ишаөыз, асопка аөынтө агаца ирбазар акөхал, аоны аихсра иалагеит. Иаахөит цшьба-хөба снариад, силаб-

геит ағараца, хар уи атыц аанырмыжкыр ада цсыхэа рмоуит. Арака ахэца рацаохсит, урт алганы, БМП иатаны идэыкэырсит.

Хпозиция ааныжыны хнеиуан агэарақәа хнартыс-аартысуа, аха ага хайбон, аснариадқәа хашьталаны иааиуан хахьнеилак. Амған Ражден Хагбеи сашьеи рнапкәа аснариад аңыхақәа раахсит, аха иуадаомызт, инрыщэхасит ауп.

Ус хашнеиуаз, аиҕахысра гэгәа калсит. Дырцаран хнаҕалан, ахацакыа хнацаисит еицыз. <...> Аснариадқәеи ахқәеи ааиуан кырцхцас. Абрака еицыз агэыц хапсы хақәпшит. Хапсы зланхаз иахыаужэраанзагы ицбасшьоит. Хаицын Цьонцьик Тэанба, Ражден Хагба, Гагарин Габниа, Рома Тэанба, Анзор Тэанба, Русик Аргэын, Адгэыр Тэанбеи сарси (егырт сгэалашэом).

Хахыiaz ишэартахо иалагсит, хтыц аанахмыжкыр ада цсыхэа камло асынза хнеит. Цьонцьик ус ихэсит: – Доусы ишпэылшо ала шэылбааны, шэпозиция шэыцсах акэымзар, хазынтэык хтахоит.

Уаақәапар, утахоит, икаупозеи? Цас иауазшәа, исхаз скаска схыууаан аладара инталт. «Абрака акгы хмыхкәа халцыр, нас уаха ахы хагом» ххэон. Цьонцьик ибзоурала аригы халцит акгы хмыхкәан. Шэыкка шыаҕа кахамцацкәан, ситах аиҕахысра халашэит. Абракоуп хапсы хахыакэыпшыз, усгы-усгы шыта хтахоит хәа акэын хы шахбоз. Сашыцәеи сарси хаиҕахит уа, цла-шыанык хеавахажьит, адгыыл хеакаратэны хиан. Саатк акара ахысра цон. Арагы лыцхала халцит. Иахышэартамыз тыцк алхны хнатэсит, хапсы мачк иахшьеит, хашьтрагы хнықәлеит. Иалаххыз атыц убас иманшэалоуп – ага иснариад аума, ахқәа иааиуа роума – акгы уцырхагамызт.

Асаат 12:45 рзы адырра хауит: «Цьонцьик ирота иманы аштаб асы днеиааит» хэа. Уабацои, амса уаныло икам, аснариадкэа есминут ицжэоит. Цьонцьик ус ихэсит: – Сара рацхьа сцоит, шэара нас шэнеи ашкол асы – хэа.

Ддэыкэлеит иара, харгьы хнаишьталеит. Хнеиуеит амса ханыланы, хайдаракэа хрыцоуп. Амра цхоит, ишоуроуп, ацхзы хагоит.

Хнеит. Ашкол ацхьа дтэоуп иацхьа арациа ргыланы аштаб айхабы Дбар. Ханиба, – Арт арака ишэмыргылан, иахьшэартам тыцк ахь ижэга! – ихэсит.

Аснариадкэа ишакэым ала иааиуан арака. Цьонцьик даахалцын, агэара дынтыцны, амса ааихцэаны исынеихсит аротазы тыцк ицшаарц. Харгьы хнаишьталт. Тыцк асы хнеит, аха аснариад хацханацеит. Хнеит дасацъара – уагьы иамуит. – Изакеи, амхылдыз хамоушэа, хахьцалак ишцахашьтоу?! – ихэсит даахэмарны Цьонцьик.

Ус хашнеиуаз, бахчаран ханталеит, гэаоаран. Уака хаешаны нак-аак хнасатэсит. Аснариадкэа шааиц иааиуан. Цьонцьик хагэтаны дтэаны дцэажэон хгэы кацо. Ус снариадк хханы ицжэсит, уи ацэыха Цьонцьик инапы иаахан, ашьа насапит. Иаразнакала исархэсит ажгут ала. Еитах снариадк цжэсит. Шука Бытэба ситит: – Шэеиха, хтыц хацсахыр ауц, акэымзар хтахоит! – хэа. Адрухэа зегьы оагылан реынархсит ацхьа хахьтэаз хтыц ахь. Абахча хагьаатыцит, даса снариадк ацэыхакэа Цьонцьики, Раждени, Чыцкеи ирыкэшэсит. Урт рахьынтэ Цьонцьик ихы иаахсит, егырт ахэит.

Ари калейт асаат 13:35 рзы, шыбыжьон. Абасала, даса оо-минутк ситамтыр, дэрыцшыаа ррота зегьы танцэон уа. Ахэцэа ацхыраара рытан, идэыкэцан агоспиталь ахь.

12.07.1993

1. Асапиртэ жыга хэычы

Апшба Дима Гьаргь-ица диит 1965 шықөсазы Дэрыщшь ақытан. Тэанихэатэи абжьаратэ школ далгеит 1981 шықөсазы, иара убри ашықөсаз дталоит Черкессктэи автомашынамоатэ техникум. Ацара дыштэз арра дыргеит 1983 шықөсазы. Арратэ уалщшьа нагзаны дхынхэит 1986 шықөсазы. Иара убри ашықөсан дцоит Черкесскка ицара аццаразы, дагьалгоит 1987 шықөсазы. Аусура далагеит Гэдоутатэи ГАИ акны амоатэ инспекторс. Аус иуан 1987 шықөса инаркны 1991 шықөсанза. Аибашьра ианалага, ацсадгьыл ахьчараз игьлаз иоьызца днарывагьылт. Иахьаужэраанзагьы амца далагылоуп, дныкэахьейт акырцьара иоуаз арратэ дцакэа рынагзаразы.

Икоуп ицстазараафьы ихамыштуа аибашьра иадхэалоу ахтыскэа. Урт рахьынтэ абрака иааркьяены салацэажэоит афронт апозициякэа руак асы хайкөшэараан, имаз аамта мац ихы иархэаны исейхэаз хтыскатэы.

1993 шықөса ииуль 12 рзы дызлаз ацщьбатэи абаталион (Гьиви Смыр хадара ззиуаз) Ахбиук ахаракыра ргеит. Ахэы рнапафьы иааргеит ашьыжь асаат 11 рзы. Ауха асаат 2:30 рзы ахаракыра ааныжьны илымбаар ада цсыхэа рмоуит. Избанзар оынтэ ирыкөшахьан агацэа, аха акгьы рмыхькэа иалпуан. Ацыхэтэан, агацэа жэьларыла акгьы рылымшошэа анырба, аминаршэгала хайбашьыоцэа ирылахьысуа иалагеит. Иара убас апулемиоткэеи автоматкэеи цааихак карцомызт.

Ахаракыра хайбашьыоцэа рнапацака иахьынзаказ, доусы ртабиакэа жны икарцар акэын. Дима иааицыхьашэаз асапиртэ жыга хэыч ала итабиа ажра

дналагеит ишэыз агимнастиорка ааишэыхны иацхьа игылаз ацса амахэ асы инхшыны. Уи ацса-цла агэыцэ иахьадкнахалаз харантэ уахэацшуазар, азэ дадгылоушэа убон. Дымшэазакэа атабиа ажра дасын, 30–35 сантиметр ракара ижхьан. Иабцъар ааигэа икамызт, уи хэбака метра инахараны иацхьака цъара ишътан. Иаалыркъаны ахысыбжъкэа го иалагеит, игимнастиорка ахьыхшыыз жэабака хы аахеит.

Ахысыбжъкэа ссаaira ицэгъахо иалаган, Дима деи-тапуа дзыкамлеит. Уаха царта анимоу, иахьижыз ата-биае дтаисит. Иаамта инақэыршэаны, анышэ тыхны иахьеикэижьуаз ахкэа аахон. Урт ааиуан акырцх сицш, камала сибырссаны иамхушэа акэын ишыказ итигаз анышэ. Уи азбжак цсакъаны, Дима дахьтаиаз икэнацсеит, егырт иааиуаз ахкэа ихьууаа ицон...

Минуткэак рацхьа атабиа имжызтгъы, дтахон, уи деикэнархеит иикыз асапиортэ жыга хэычы. Игимна-стиорка акэзар, ахтыц иаганы, икылжэжэа ишътан.

Абри абыза ахтыс атэы иара иэала исейхэеит Дима Ашба.

2. Халуашь Аслан Фазлыбей-ица

Халуашь Аслан Фазлыбей-ица диит 1959 шықэсазы. Тэанихэатэи абжъаратэ ашкол далгеит 1976 шықэсазы. Ашкол даналга ашықэсан дталоит Акэатэи акулинартэ цараиурта, далгеит 1977 шықэсазы. Заанатс иоуит – ачыскацао-атехнолог. Арра дыргеит 1978 шықэса, май мзасы. Аррантэ дхынхэит 1986 шықэсазы, май мза. Ар-рантэ данааи аусура далагеит Афон, ачыскацаос.

Аибашьра ианалага инаркны амца далагылоуп иа-хьанза. <...>

– Хгэыц асы дыкан арота айхабы Зурик Цьениа хэа агэымшэа, афырхаца, хобыза гэакыа. Уи сибашьфы сисамск иакэын, дшэомызт, иобызцэа рацхыа дгылан, дхацэтахсит.

– Иҫахашьбас икалазеси? – хэа азцаара ныкассит.

– Ахбиукынтэ хадца нагзаны хаауан, – иажэа анагзара дналагсит Аслан. – Амған <...> [хаицын] Мирод Гэажэба, Алик Концьариа, Едик Тарнаа, Едик Сақаниа, Зурик Цьениа, Толик Абгацъаа, Габниа (ихыз сгэалашэом). Алики Зурики сизааигэаны сицнеиуан. Ус ахауаасы ахаиршлан абжыы аагсит. Оышпэка метра бжыан инеирацын «Звезда» хэа иахыашьтоу атыц асы ахаиршлан анаархала. Толик рыкэситит «шэыскашпэыж!» хэа. Рыскарыжыт. Алики Зурики рыскарыжыт иахыгылаз.

Ахаиршлан СУ-25 иканажыыз акассета «ашарикатэ» бомбақэа кахаит Алики Зурики рыбжъара. Зурик дахыаз иаахсит ацсыхақэа мачымкэа. Урт рахынтэ ооба ихагэта иаахсит, егырт ицэеи-ижыи ирхысит. Уи убас дакэакэсит... Исхаштуам, Зурик дахыкажыыз, уи дшакэакэаз атэы, уи назаза сыла дыхгылазауесит, – ихэсит Аслан. <...>

– Ажэакала иобыстаахаз ахы азухэар калоит, – ихэсит Аслан.

16.07.1993

Шубара

Тарба Цьон Аксенти-ица

Тарба Цьон диит 1970 шыкэсазы, Дэрыцшы ақыта. Тэанихэатэи абжъаратэ школ далгсит 1987 шыкэсазы. Ашкол даналга, Акэатэи акулинарутэ парайурта (оышыкэсатэи) [дталсит]. Уака дшыказ дыргсит арра 1988

шықәсазы. Дыкан ақалақь Ленинград, амшынтә шыака-
уаа ырхәтә дақәшәсит, бжьымз дыкан. Уантә диасит
ақалақь Иарославль ахь, уагы амшынтә шыакауаа [рсы
дыкан]. Аррантә дхынхәит 1990 шықәсазы.

Аррантә данааи, дызтаз апара далгеит, иоуит апшә-
кәы – ачыскапао апшьбатәи аразриад ала хәа. Шықә-
сык акара аус шиуаз, айбашьра иалагеит.

Айбашьра ианалага, август мза 20 рацхьаза дақә-
шәсит Едик Ажьиба напхгара ззиуаз апшыхәратә гәыц.
Агәыц сиднакылон оажәаоык рьынза. Ноиабр мзасы
диасуеит Гьиви Смыр напхгара ззиуаз апшьбатәи аба-
толион ахь.

Гьиви Смыр игәыц даналашәа инаркны айбашьратә
цстазаара алашыюкра дынтагылт. Уахгы-сынгы тәа-
моахә камцакәа, ноиабр-декабр амзақәа рзы сиҕикаан
икан апшыхәратә гәыц. <...> Агәыц иалаз иреиуан:
Кока Лакербаиа, Дима Аппба, Алик Хәупориа, Ахрик
Таниа, Цьон Тарба, айшыцәа Топаризе Вовей Славиви.
Ари агәыц аҕы апшыхәцәа сиҕабыс дрыман Вова Аоз-
ба.

– Шәарт сицыз агәыц зныкыр шәцахьома апшыхәра?
– хәа азцаара ныкасцит.

– Рацхьаза акәны хцит адцахьы декабр мзасы. Асы
шьтан. Хгәыц адца аман: ақыта Амзара, аға импыца-
халаны имаз, ааигәа-сигәа икоу аҕагылазаашьа гәа-
таны, игьежьны иаар акәын. Аидыслара хәацәыхәхь-
чон, апшыхәра акәын хықәкыс иҕамаз. Февраль мзасы
апшыхәра хәсабла хдәықәцан Ахалшени, Сухум-ГЕС
рышка...

Дцас ирыман: атехника ахьгылоу, аға ир, уи иоб-
иектқәа рсы шакааы ыкоу, адзотқәа ухәа, рыла иабо зе-
гы гәынкылланы иааргарц. Еицыз агәыц: Цьон Тарба,
Дима Аппба, Темыр Бениа, Славик Топаризе.

Имыщакзакәә, рәаңхәа иқәгылаз адта нагзаны иааит. Урт игәартәит атанки апушкақәси ахыкәзи ауаапсыреи. Ихынхәит актгы рмыхкәә.

Ицеит ашыжь. Асы шытан. Инхәит ҫаха. Уахынла абна агәта илатәаны идыршон.

– Амза февраль 10 рзы хдәықәцан ацшыхәра...

Лиосик Цыгәба сихабыс дрыцны ицеит Ахалшени ахәағы иубо «амардуан» хәа изышытоу атыц ахь. Еицыз: Цьон Тарба, Дима Аппба, Славик Топоризе, Лиосик Цыгәба. Зеггы фык ыкан (фыцәа рыхыз игәалашәом). Арт сицыз дцас ирымаз Ахалшени ахаракырағы иказ хәңык ацшаара акәын. Уи анырбалак, игәатаны, итцааны, ансишыа-ааишыа зеггы баны, игъежны иааны аихабыра рғы ирхәар акәын. Нас аихабыра уахь ар дәықәырцон, ахацахы, уака апозиция кны итәарц. Ари агәыц – ацшыхәцәа амҫа ианыкәла нахыс <...> хайбашыҫцәа аснаиперцәси апулемиотчикцәси [ирыхьчон]. Урт тәан «Медведь» хәа иахьашытоу ахацакәа акәңә. Нырцә ахацакәа иқәтәан ага иснаиперцәа, урт рыбжьара ибжьан километраки ҫышә метреи.

Хәацшыхәңәа ахәы асалара ианалага нахыс, урт ирыкәшаны итәахьан агацәа. Хәснаиперцәа ахәы иахықәтәаз рациона адырра рыртәит ирыкәшаны иштәоу. Адырра карцеит игъежыырц.

Игъежыит. Иааит Шубара. Ауха имтәакәә, дрыцшааит «Монах» хәа изышытаз, Иура захьзу дыцшааны дааргеит «Медведь» хәа иахьашытоу атыц ағы. Убри аамтазы дара хәгацәа хара-хара, рышытахь игыланы иааиуан амҫақәа рғы аминақәа шытарцарц. Хәрт сицыз хтыц ағы хәаихьан <...> аамтазы, апост иқәгылази даррей сиеҫааит. Аиеҫахысра ианалага, атыц ағы иказ Гарик Смыр, икалаз збаны, иабцбар иманы, ахысра абжы ахьгоз апост ахь дцеит. (Хәрт ханааи хбаазан, хәмәтәакәә

хшәыхны арбара хәсын Гарик дыюны данцоз.) Апост асы днеит иаащәаны даса моак ала. Убрака аиәахысра ишаәыз, дызгашаз ахы иаахсит. Дара цсит актгы рмышькәа, иаггылашьцсит, ахысра ианаәыз ақьалаәы иааизгы гыланы ицсит. Ирехсуан, сиеахысуан, аха ирыщәцсит.

Гарик даашьтыхны атыц асы дааргаанза ицстазаара далцит...

– Цьон, икоума иухамыштуа, ула ихгылоу ахтыс ацыхәтәантәи ажәыларә аан.

– Икоуп. Ахыз сгәалашәом уи ахәы, Камани Ахбиуки рыбжьара икоу ахәы ауп сызлацәажәо. Уи ахәахы ххалсит рацхәа ацшыхәразы. Жәибыжьык хакан, сихабыс дхаман Ваниа Аозба. Ххалг. Ханхала, хык: Мирон Цьугелиа (дтахсит), Рома Зацшьба, Цьон Царба – адца рыман аснаиперцәеи апулемиотчикцәеи ахьтәоу ртыц аилкааны иааирц.

Амш бзиан. Дара ахьтәаз ртыц асы инсит, аха азәгы рымбеит. Иахьтәақәаз ахәқәа, рыцсы ахьыршьоз, иахьщәоз ухәа зеггы хәыц-хәыц игәартсит, аха дара ыкамьзт.

Арака иазгәатәтәуп, <...> арт ахык ацшыхәцәа адцахы ианцоз, рөызцәа иаанхаз ирархәсит, дара рыдца нагзаны ихынхәаанза ирзыцшырц.

Ацшыхәцәа рыдца нагзаны ишаауаз (иалырдыраауазеи, рөызцәа иааныжьны ицахьан), атыц иазаигәахо ианалага, рөызцәа ицаз ртыцан, уи атыц асы иааины итәан Лиониа Цыгәба ивзвод, аха уи арт ацшыхәцәа ирыздыруамьзт. Цшьаала иньтгыла-аатгыло ишаауаз, инеираны иахьыказ атыц асы ирбеит ауаа рацәаны ишыказ, ирдырт арт хайбашьыцәа шракәыз, иааираны ишыказгы рдыруан. Аха арака рыцхарас икалаз, хайбашьыцәа хәцшыхәцәа хәгацәа ракәыз цьыршьсит.

Ирзаигәахо ианалага, ацхьа Цьон дгылан, «ақыртцеа ааит» рхәан, рыекарыжыит. Цьон ус ихәсит: – Сара соуп, шөымхысын, ацшыхәрантә хааусит! – хәа.

Цьон, амина, иацхьа амәахәастәсы ишьтаз, абгьыжәкәа ахәаны, дахысит, дахысит Ромагьы, рышьтахь игылаз Мирон дахахаит, изшьапык хнацәсит (иаргьа), иара убас аминатә цыыха илахь иакәшәсит.

Мирон ас еицш анихь, мацк хааидхаләсит. Мирон ацхьраара ахьынзаиртоз Цьон ус избәсит: ахәы амәа аццәарта злакоу ала ицшаарц. Ус дышнәиуаз, 30 метра днәихьан, ицсны ишьтаз Бағал Шәлымба днихагылт. Уи хәымш туан арака дышьтәеижьтәе... <...>

Амәа ицшааит. Мирон дааргәсит. Азы ианыр, ицстазаара далцит... <...>

20.07.1993

Шубара

Аәбатәи абаталион аилазаара:

абаталион аихабы – Арзынба Ака Зосим-ица,
аихабы ихәтыцуаә – Цәышба Адик Гьаргь-ица,
аштаб аихабы – Лиова Кьылба,
акомиссар – Қардаа Иура Антипа-ица.

Абаталион аихшаракәа:

1. Дәрыцшьтәи арота аихабы Абғацьяа Леонид Тониа-ица,
акомиссар – Гәынба Валера Кәаста-ица.

Арота шоит цшь-взводкны:

актәи авзвод аихабы – Тәния Зана Вова-ица,
аәбатәи авзвод аихабы – Гәымба Рикәа Кьагәра-ица,

ахпатәи авзвод айхабы – Тарба Цьон Аксенти-ица,
апщьбатәи авзвод айхабы – Сабуа Гьена Илия-ица.

2. Кәланьрхәатәи арота:

айхабы – Аөзба Цьамал Мсураҭ-ица,
акомиссар – Гәыблиа Руслан Владимир-ица.
актәи авзвод айхабы – Рафик Надараиа,
аобатәи авзвод айхабы – Смыр Тарас Уанка-ица.

3. Арота «Шьаратын»:

айхабы – Кәулаа Руслан Ингиштер-ица,
акомиссар – Ахәба Беслан Цьума-ица.

Аобатәи абаталион амедехәшыцәа:

1. Таркьыл Ира Кәычкан-ицха,
2. Завиалова Ира Владимир-ицха,
3. Амқәаб-цха...

Асанитартә гәыш:

1. Цациа Хьымца Хьзыр-ица (56 ш.),
2. Чычба Фираҭ Кәыкә-ица (58 ш.)
3. Гамсания Иура Хәыхә-ица (47 ш.)
4. Тания Вова Уахайд-ица (56 ш.)
5. Хәгба Дудик Хәшыт-ица.

Аобатәи абаталион астаршын – Уанчка Лакрба.

* * *

Аобатәи абаталион айхабы Арзынба А.З. ахәылбы-
ехан, асаат 20:40 [рзы], инапацака икоу айхабацәа ааи-
зганы аицәажәара кайцеит амәа икәлараны ианыказ

аламталазы. Акомбат ирылсеихэсит иахьцо, изыццо, икарцараны икоу аус, настгы рацхьака ауадаорақәа шырызшыу ухәа. Иара убас дазаатгыланы далацәажэсит доусы авзводқәа рхы шымџацырғаша, излапәозаалак атагылазаашьаҕы айлаџынтра камларцаз дрылаб-жъеит. Иахьнеиша ианнеилак, аидыслараан ишәаны ихьацуа лахьы гәгәа шитахо ргәалаиршәсит. Нас иртаз азцаарақәа ртак каицеит. Ацыхәтәан ирылсеихэсит аса-зыкацара иалагарц, шәца анырхәо аминутаз зегь хианы иказарцаз.

21.07.1993

Иахьа шыжьаахыс амш бзиоуп, амра цхоит иахмыркьацәакәа. Заа игылаз айбашьыџәа амцакәа еикәцаны ирыдтәалоуп. Зегь цшуп аихабыра рсынтә амџа ақәларазы адырра анбакалои хәа.

Асаат 10 рзы Шубаратәи аштаб аҕы снейт хкомбат дызбарц. Хәикәшәсит. Снаидгылан сиязцааит: – Иахьатәиала амџа хәкәлома? – хәа.

– Уазцаазси? – хәа дсазцааит иаргы.

– Гәдоутә аштаб аҕы сцаны саар сҕахын, – атак ны-касцит, сзыцоз аус атәгы иасхәсит.

– Ибзиоуп, уца. Амала, акы унапы ианысцоит, иузеи-лкаауазар?.. – ихәсит, блалагы сааимидсит.

– Сымч зыкәхо акәзар, мап ацәыскуам, – схәсит сав-томат кны сахьгылаз.

– Уаха амџа хәкәлоит. Уахьнеиуа, Гәдоутә, ма Афон, иахьыказаалак иуцшаар ауп аба иацәа џбака метра, аџбатәи абаталион ирызхапша алента злыцша.

– Еилкаауп, – схәан, сидцны сғынасхон еицш, – Уаа-гыл! – хәа ибжы сыкәиргесит.

– Уаха кыр шәхаштма?

– Мап, Афонка абыржэы машыынала дцараны ды-
коуп Рауль Смыр, уи уицца, – ихәсит акомбат.

Раульгы имашыынагы аштаб ацхьа игылан.
Хайбадырит.

– Хә-минутк рышьтахь сцоит, – ихәан, снейны ама-
шыына снакәтәсит.

Амоан излеилыскааз ала, Раульгы аба иацәа да-
шьтан ибаталион азы. Ейбаххәсит уи сицахацшаарц.

Гәдоута ханлеи, аштаб асы снаргеит, уака дызбеит
Валера Гәынба, иасхәсит сыззааз, насгы уаха сахь-
цо (сымоа ахьхоу) – уртгы сахьыкоу рдыруазарц азы.
Сахьцоз анеликаа, шәкәы-бгыщк асы инарбаны,
хнейдыцит.

Уантә хәсит Заур Аозба аус ахьиуаз. Хаззааиз атәы
иаххәсит. Хәкәиргәыцит, – Ишәзысыщшаауеит, – ихәсит,
– аба иацәа. Иара убас Рауль ибаталион азы итахын
асапиортә жыгакәа, шәкы инареиханы афлиагакәа.

Хаззааиз хауит. Шубарака амоа хәкәлеит асаат 17
рзы, хтыцаә хәсит 18:15 рзы. Амоа хәкәлаанза абата-
лион иатахыз ацаацханы рыртсеит айбашыыцәа, ирзы-
шьтыхуаз ргеит. «Мышьтабзиала!» хәа амоа хәкәлеит
ахәылцаз асаат 20:10 рзы. Хамоа хоуп Шьромака. Уа
ханнеилак, хамоа хазуп.

Хнейусит амоа ханыланы, хәцхьа игылоупацшыхәцәа,
урт дрыцуп аинрал Дбар. Хнейусит абнара халаланы,
ладароуп, амоа цәгыоуп, километрабжак хамнеицкәан,
илашыцеит. Егьа ацабаа хбазаргы, хлеит икьакьа-
раны иахьыказ адәаеы. Каман хаззааигәахо ханалага,
оыцьарака хәцсы хшьеит, избанзар хашьтахь игылан
иааиуаз ххьымзо иалагеит. Каман хнейрц азы рацәак
шыбжьамыз, айсахысра ицоз абжы хәхауа иалагеит.
Хәатгылт, аха уи хара иахпырхагамызт.

Асаат 24 рзы, цхабжьон, Каман хнеит. Аиаша ауми иухэаша, арака иааузымчхартэ еицш ахауа пэгбан, аснариадкэа итадырхаз арахэ рбаафобы адэы укэнаргыломызт.

25.07.1993

Каман ааныжыны Шьромака амѳа хакэлсеит асаат 2:10 рзы. Шьрома хѳеит асаат 3:35 рзы. Арака саатк хацсы хшьсеит. Хцараны хыхьыказ ахь амѳа хакэсеит асаат 4:20 рзы. Хэаира иазцшны иказ ацшыхэцэа хацхьа игыланы реынархсеит.

Хнеиуан азэазэала хайшьтагыланы, азэгы еитуа-мызт. Ацшыхэцэа хдырцакуан, избанзар ашара ааигэа-хо иалагеит. Уи хара иахцырхаган, ишылашьцо хнеир акэын хтэарц хыхьыказ атыц асы. Иахьшэартакэазгы пырхага хмоукэа хнеит ачаирта асынза. Арака хацхьа игыланы иааиуаз хайбашьыѳцэа ртыцкэа алхны игэахьан.

Хкомбат взводцыцхьаза адцакэа ритеит, абрака апо-зиция кны хаштэо, насгы аамта мац ихамоу ххы иар-хэаны, доусы хтабиакэа кахцарц. Ус иагыыкарцеит зе-ггы.

Агеи харси фышэ–бжьышэ метра хабжьоуп. Ма-кьаназы дара роуп ихысуа, хара хасцэырахгом. Доу-сы рускэа иреуп. Хкомбат цьара тэамѳахэк имам. Убыскак хныкэахьсеит уахыки-енаки рыла... Дмыцэа-дымтэа дхацин иарггы. Уажэггы алада-аѳада дны-кэоит, игэситоит атагылазаашьа, иритоит адцакэа, доусы иахьтэаша-иахьгылаша, рхы шымѳапыргаша реихэоит. Авзводкэа зеггы рацияла драцэажэоит, ргэы шьтихуеит, дрылабжьоит. Уиггы азмырхакэа, доусы

иахьтэакэоу днсеины игэситоит рпозициақәа зеицшроу, акыр рыгзар, ирсиэхэоит.

(Абарт ацэахэакәа анысыоуа аға пулемиотла хара хахь дхысусит, хаибаны акөзам, ус дхысусит.)

Абаталион ахьтэоу хэы харакыроуп, харгъарахьала чаиртоуп, иаахақәыршаны шьхароуп. Хтэоуп, амра макъана ашьха иавымцзацт. Уажэы асаат 6:20 ыкоуп. Мрагыларала хэык асынтэ аға пулемиотла ахысра да лагеит, ахқәа ххыууаа ицоит. Ашьбыжь иуахаусит акытара багькәа шейкәеыртуа, иара убас игоит алашыбжькәа.

Хтэоуп хнацшы-аацшуа, хгәыхсануп, хзырөуеит. Уажэы-уашьтан иахцеицшу хаздыруам. Хкомбат цхьака, ахәахы ацшыхәцәа дрыцны дцеит, икоу атагылазаашья ибарц. Хаизыцшуп. Данцоз доусы адцакәа ритеит – ижны ртабиакәа карцарц. Ажра салагеит 6:30 рзы, мақәахәаранза ижны салгеит асаат 7 рзы. Доусы ртабиакәа рыжра ишафьыз, «Отбой» хәа адырра калейт акомбат исынтэ. Аамта 7:40 ыкан.

– Избан? – хәа ианцаа, акомбат ихәеит: – Даса позицияк ахь хаиасусит, авзводтэ цшыхәыоцәа-амоацгаоцәа шөыргоит уахь.

Уа ишәартоу хәаак ыкан. Уи хә-минутк рыла аихцәара улуршар ауп. Уигы уоны, убга, ухы ларкәны, ишулшо ала уоны уар ауп аоадара уафаланы, нас ладараны уталар ауп.

Актәи, аобатәи, ахпатәи авзводкәа машөырда иахысит уи ахәаа 7:35 рзы. Уажэы ацшыбатәи агәыц асазыкацара иаеуп (аамта 7:45). Ицоит кәланыхәаа, урт ирышьтанеиусит агәыц «Олень».

Аиашаз, ахалара даара иуадафын. Амәа хәхьынзақәыыз, 100–150 метрацыцхьаза амәа хзырбоз ауаа гылан. Доусы иахьхәхәтаз хтыцкәа рфь ханней, акомбат (асаат 8:15 рзы) аротакәеи авзводкәеи реихабацәа ааизганы, икарцаша,

рацхьака ишьтоу аус шымѡацыргаша, уи азнейшьас иа-
моу, насгьы, зегь рацхьа, аеьщѡахьртатѡ блиндажкѡа ка-
рцарц реихѡсит. Иара убас ахѡы харакырахь идѡыкѡпан
ацшыхѡѡа. Урт иша-шаны хьцьара-цшыцьара иалихьыз
ртыцкѡа дьрбаны амѡа икѡицеит. Абрьскак даацсаны
дшыказгьы, дымтѡакѡа деитапахт ахѡахьы, атыцкѡа цкѡа
итицаарц, абаталионкѡа ртыц цсахны амѡа ианыкѡло из-
лацапшаз амѡа алихьырц.

Аѡбатѡи абаталион ааишьа бзиоуп, азѡгьы дхѡым,
дшыым. Уажѡы асаат 9 ькоуп, шыжьбууп. Амра ицѡо
даара ишуп, ишоуроуп, уцѡырцуа икам.

Асаат 11 рзы, абаталион ахьтѡоу акнытѡ мрагьларала
узѡацшуа ахѡы харакыра, Ахбиук хѡа изышьтоу аѡинтѡ
ахьсыбжькѡа го иалагеит. Ихьсуа аѡа иоуп. Дхьсуан
хѡбака минут.

Аибашьыѡѡѡа аблиндажкѡеи атабиакѡеи рыкацара
иаѡуп.

Асаат 11:05 ькоуп. Ахбиук аиѡахьсра цоит, уака
аѡаѡѡа ирѡагьлоу Афонтѡи агѡыц аууп.

[Аенытѡи ахьсракѡа]

11:10 – хзыѡнатѡоу аѡнкѡа ирхьууаа ицоит ами-
наршѡга иаанашьтыз аснариадкѡа. Иара убас хашь-
тахькала хѡѡацшуа ашьхараѡы аиѡахьсра гѡѡѡа цоит.
Арака икоуп Цьума Чиркбаиа игѡыц;

11:15 – цыхьатѡи хѡабиакѡа ахьыказ, ачаирта апхьа
икаѡаит аминаршѡга иаанашьтыз аснариадкѡа цшыба;

11:20 – иара уацѡкѡа икаѡаит даѡа ѡѡ-снариадк;

11:35 – хажьтѡоу хѡыхѡаны икоу амхьы иалаѡаит
х-снариадк;

11:36 – хааигэара икахаит 00-снариадк, аонкэа архыцхыцуан;

11:38 – аминаршэга иаанашьтыз аснариадкэа 00ба кахаит, урт рыцсыхақэа хзыонатэоу аоны ахыб икэы-цсон, итацсон агэарц;

11:40 – 00-снариадк кахаит гаграа ахьтэоу атыщае. Иубоит ал0а хаччыла иахь0еиуа;

11:41 – аминаршэга иаанашьтыз снариадк кахаит хатка икоу абахчаеы;

11:44 – ха хтэқэа град ала ихысуан ага ипозициахь;

11:45 – аминаршэга иаанашьтыз ага иснариадк кахаит ачаирта ахэаеы;

11:55 – икахаит быжь-снариадк, цырхага хамам, хтэоуп зегь рыла хеырхианы, ага ажэылара далагар, амца ижэахцарц;

11:56 – ага иааишьтыз аминаршэга аснариадкэа 00ба кахаит ачаирта аханы;

11:57 – аа-снариадк кахаит ачаирта ацыхэаны игылоу ақэыцсха ана0сан. Иахьак гаграа ирықенакзеит, хара уака хакоу цышыа;

11:58 – убри аганахьала икахаит даса цшь-снариадк;

12:10 – аминаршэга иаанашьтыз аснариадкэа жэа0а кахаит ачаирта ахахьы;

13:25 – икахаит даса цшь-снариадк;

14:00 – хэ-снариадк кахаит хцыхэаны;

14:05 – ицжэсит цшь-снариадк ачаирта ацыхэаны;

14:20 – икахаит х-снариадк хааигэара иказ амхы ацыхэаны;

14:42 – аснариадкэа фба кахаит хазлааиз ам0аеы;

15:00 – итынчроуп, цшыхэра икоу хайбашьы0цэа рыда егырт зегьы рыцсы ршьоит;

15:10 – Ахбиук ахықэ аеынтэ ахысыбжькэа аа0уеит. Хқомбат аа0ык рсынза апшыхэцэа дэықеицеит ихысуа

дарбану аилкааразы. Ихынхэит хэцшыхэцэа уао дрым-бакэа.

Адэахы даара ишоуроуп, уныкэо икам, амра цоуп, ацша ацам. Хпозиция ибзианы икны хтэоуп;

16:30 – ага иааишьтыз аминаршэгатэ снариадк кахаит хцыхэаны, 30-ка метра набжьаны, азэггы акгы имыхьзеит;

16:35 – Ахбиук ахэафы ахысыбжькэа гоит;

16:45 – ага ситах цшь-снариадк дэыкэицеит Шьрома ахахы, анышэынтракэа ахыкыоу, аткэацыбжьы си-кэымтэацкэаны ситах даеа ф-снариадк уака икахаит;

16:50 – ага БМП ала хпозицияхь дхысуеит, иааишьтит цшь-снариадк;

16:51 – БМП ала даеа ф-снариадк ааишьтит;

16:53 – Ахбиук ахысыбжькэа шгац игоит;

17:05 – жэ-минутк рыла ага хпозиция аганахь ала артиллериятэ снариадкэа 68 кайжыт;

17:15 – даеа цшь-снариадк кахаит хпозиция аганахь ала;

17:16 – оо-снариадк кахаит хпозицияе;

17:17 – х-снариадк ачаирта иалахаит;

17:18 – цшь-снариадк ачаирта ацыхэаны игылоу аха ааигэара икахаит;

17:20 – оо-снариадк кахаит хааигэара (аминаршэга атэкэа);

17:30 – оо-снариадк кахаит (атанк иаанашьтыз);

17:50 – атанк иаанашьтыз аа-снариадк кахаит, азэггы ицырхагамхеит;

18:10 – цшь-снариадк кахаит хпозиция аганахь ала;

18:50 – итынчроуп уажэы. Уи ихы иархэаны, хкомбат дцеит цшыхэра ххахы иказ асопкахь. Амса ааихцэаны днеит ахэафы. Дыцшыхэуа дыштэаз, ибсеит ицэххарамкэан, километраки бжаки набжьаны,

дэхэыцшк асы ишгылаз ага итанки и-БМП-си. Дмыц-цакзакэан иказ атагылазаашыа тцааит: иахыгылаз, насгы иаакэымтцакэан хпозициахь ишхысуаз ибсит. Адырра кайцеит иахьахэтаз атыц ахь, дрыхэсит аамта мгакэан, ирласны а-ПТУРС аарышьтырц.

Акомбат дхынхэны дааит, иибаз атэы реихэсит исеихабацэа. Саатк акара анцы, иааит ПТУРС ала ахысыюцэа. Мачк рыцсы аныршыа, ихалт ахаракырахь. Иагъхысит, аха илтшэадахсит;

19:55 – 00-снариадк ааит хпозициахь (атанк атэкэа).

20:10 – хкомбат дычмазаохсит. Аухацэкьа, Гагратэи апцыхэцэа хацырхырааны, хкомбат Шьроматэи амед-пункт ашка дахгеит. Амэан, Шьрома хлсиаанза, даара ацабаа рбеит ачкэынцэа, акомбат иааилымшацэкьо дыкан, аарлахэа дныкэон. Шьромантэи машынала ддэыкэырцеит иахьахэтаз.

25.07.1993

Шьроматэи ахэы

Акомбат дычмазаоханы данца ашытахь, абаталион иалнахыз атыц, доусы рблиндажкэа ухэа ирыгыз-ирыб-зас гэатаны, рыресеира иалагеит. Зегь карцеит ишахэтаз сицш.

Арота аихабы Леонид Абгацэаа Рикэа Гэымба адца итеит ивзвод иманы ахэы харакырахь дцарц цшыхэра хасабла. Уи игэыц иаланы ицеит Отар Гэымбси Аслан Абгацэааи. Урт дцас ирымаз ахаракырасы итэоу Цьон Тарба игэыц рыцсахра акэын. Авзвод аихабы Рикэа Гэымба ауха иигаз айбашыюцэа гэыц-гэыцла – хобы-цшыюбыла иша-шаны, жэаба-жэохэ метра рыбжьацаны иртэсит. Бцарлагы ишахэтаз сицш сибытан, уи ага-

нахъала акы иацәшәо икамызт. Лацәсихъшык камтакәа иштәаз иаадыршеит.

06.08.1993

Ацсуа телехәацшрала август 5 рзы Шьрома аиәа-хысра ыкан хәа адырра ыкан. Қартаа ирыцхъазоит Акәа ар алгара дара рзын ааха дуны ишыкоу. Шеварназе Қарт икәгыларасы ус ихәсит: Ацсныка, Акәа Мхедриони ар зыкьоык рсынза шдәыкәпахо хәа. Ари мап ацәыркит Ацсны аихабыра. Ацсуа делегация напхгара азызуа Хашба, аурысцәа рсацхъа ихәсит ари шиашам, анапатаора икартаз апункт шеиланаго. Шәачатәи аилатәара қартаа ацныкәом. Ажәакала қартаа рыоныцка аилаабынтра ыкоуп.

Цьаба Иоселиани икәгыларасы ус ихәсит агырцәа рзын: «Арт амаамын-цшра змоу агырцәа рхы рзымдыруазар, иахәтоу ашыауга гәгәа иакәыршәатәуи!» хәа дыкәгылт.

Ари иихәаз агырцәа ишпагәныркыло шыта?

Агырцәа Сенаки иргаз қартаа рмацакәа силанацсеит.

Қартаа рыр Акәа алгара дара рзын ацахароуп, трагедироуп хәа ирыцхъазеит аполитикцәа.

07.08.1993

Каман

Асаат 14:30 ыкоуп, аенышыбжьон. Амш шоуроуп, ажәдан асы ацтакәа хыуп. Стәоуп Каман ацха ацхъа, ашәшырасы. Ацша хышәашәаза иасусеит, ацхзы аасыланарбеит. Ацха ацака айбашыюцәа азәык-оыцъак

аеыкэабара иаеуи. Шака итынчроузеи уажэы, ахысыб-
жьи аткэацыбжьи гом.

Схэыцуа сахьтэоу иаасгэалашэт амш...

07.07.1993. Каман. <...> Уи амш Шьромака ажэы-
лара ханцоз атэы. Иаасгэалашэт ацха харны амар-
да ханаеалоз. Амарда хшаеаз ага хгэаитан, аснариа-
дкэа ааишьтуан. Икахауан ххы-хцыхэахь, ицжэон.
Егьа хеацеыхьчаны мацк хэаскьазаргьы, ихацрасит.
Еицыз хэызцеа цшьоы-хэоы халнахит, цытэыкгьы
ахэит...

...Стэоуп ацхаи ази сырхыцшыло. Зака хэыцра –
гэыртынчга акэымкэа, агэтахэыцра сзаанагозеи ари
атыц. Саеацшусит уи амардара ускан хэеаз. Амарда
иаеагылоу ашэапыцац, ускан ииацэкакараза иказ,
уажэы иеыблааны, амахэкэа хыжэжэаны, ахацакьакэа
еилацыххаа, амэа тыжааны... – улацш анахыуго угэы
ацеуара иакусит. Акызгра унаеацшуа зегьы <...> ахахэ
цеыха <...> иаакэыршаны аиацэара блахкыга икоу иаа-
рылукааусит. Ирылукааусит ирыцхахэхэа, арыцхара
ацштэы ахыкэкэа иахыкоу.

Ацха санцшыло стэоуп. Иаасгэалашэт уи амш, ацха
укэлар аныкамлоз, укэларгьы, уоны, умч шзахэо укэ-
сыр акэын, избанзар ага иснаиперцеа усихсуан. Уажэы
аибашьыоцеа тынч инеиааиуа икэуи. Камантэи ауахэа-
ма саеацшусит. Ааигэа-сигэа игьлоу аонкэа аснариа-
дкэа раахан, икэакэаса игьлоуп.

Илеиусит азы цшышьала, аибашьыоцеа таланы аеы-
кэабара иаеуи.

Сахьтэоу сышьтахь ала игьлоуп аоны, ацха ацхьа-
цэка, азы ахыкэан, аура 25–30 метра ыкоуп, атбаара
– жэаба. Уигьы ахэра гэгэа амоуп, аснариадкэа аахсит
имачымкэа, атзамцкэа ацеыха тыцкэа анпыккала
икоуп, ахыбгьы азбжак амхуп.

Стəоуп ацҗа ахы ахьаантəо нырцə ала. Стəоуп схəы-
цуа. Ахəыцрақəа ак цeit пысхəо ак җыцҗараза иаацəы-
рцуeit. Уи асахьа сацхьа иаакəгылоит лабсабоушəа. Уи
амш мыжда-сикəацəа аан, ацҗа хакəсны амарда ханаҗала,
аҗа аснариад анхалаиҗь, амəа нымəахыц, Тута мыжда,
иарей сарей хайдгылан, аснариадқəа анцжəоз, ахацакьа
хəадкыланы хəаиуан. Ус хашнеиуаз, сара цхьака сeit.
Оажəака шыаҗа касцахьан еицш, аснариад ххэхы икаха-
ны ицжəeit, аха азəгы акгы имыхьит. Амəа ааихцəа-
ны, амəа нымəахыц, алтəхараҗы игылаз ашə-цла ду сна-
вагылон еицш, еитах аснариад амəа ианахалан, ицжəeit.
Уи абжы цəгы ахыцшеи абылфəы уəанагалон.

Сара сахьгылаз ахцша саршəын, ацла савахайт. Абыл-
фəы исҗасыз лассаамта исхыцуамызт, сгəы хынхəуан,
азəара сакуан, сеимхəон. Сыцка 25–30 метра инеиуаз
аибашьыцəа рацхьа икахайт аснариад, хəоык тахейт,
егьырт ахейт. Ари избаз сыла ихгылоуп уажəгы. «Абаапс
сыцсуйт, шəсыцхраа» зхəогы ыкоуп. Уи аҗызбжы
уажəгы исахауашəа, абна илыцə иааиуазшəа ауп.

Сахьтəоу снаосаны адырцарагы сылацш сзакəгом,
уигы иадхəалоуп хтыск.

...Исхаштуам атраншеи дахьтажьыз, лыцсы лшыошəа
акəын дышиаз, лызкəакə дықəиан, лыла тырхаха ды-
цшуан, сахьлыхəацшуаз дысəацшуазшəа сгəы иабон.
Уи лыла агəы сикəацəакəа цьарак ицшуан. Сылацш
лхызгейт...

Сəынасхейт азы акəарахы, ауахəама ашытахь ала
тынч стəаны икоу аҗагылазаашьа схəы иаазгарц.
Стəоуп схыцшыло азы. Уи леиуйт ашышыхəа, ацаула-
ра рацəак идуум уаанзеицш.

...Исгəалашəоит уи амш, гаграа азы ирны ианааи-
уаз, азəазəала, мақсахəара инеиханы, иаацса-икараха,
«ох, гəышыа» хəа акəара инықəтəон. Уажəы уи акəара

ахыкә амашынакәа ыкәгылоуп, азы ауаа таланы реыр-
кәабойт...

...Стәоуп. Сазхәыцуеит аамта шака асеитанакызсеи.
Уажәы атынчра иахацоу ари атыц цшза, уанза ишәа-
кьаны, ибналаны иказ ацсаатә, уажәы урт рыбжы утәы
штырхуеит, угәалаказаара аеакхоит...

Икалоит атынчра, ауаои аамтси сицныкәаратәы.
Амин!

09.08.1993

Аладатәи Ешыра

Амш сихашышыуп, ақәа алагоит ухәаратәы икоуп.
Хтәоуп айбашыюцәа рыгәта. Сыкоуп ахпатәи абата-
лион аеы. Айбашыюцәа нак-аак сицатәаны аицәажәа-
ра иаеуп, ргәалаказаара даара ибзиоуп. <...>

13.08.1993

Шьрома

11:40 рзы сәсит Шьрома. Сзыкәтәаз амашына иа-
хыстахыз атыц аеы сналбааит.

Сгылоуп снацшы-аацшуа, сылацш сзакәгом сацхьа
сызеацшуа ахацакьа, <...> абганч хахәырдырра ила-
шьтуи. Ацака 25–30 метра гәаоараны икоуп. Ишьтоуп
ацтә қыдқәа, уи аблиндаж хасабла уныцатәо икам
<...>.

Уажәы арака сыла иабо <...> ацхьси уажәи уи иа-
маз ахаесахьа абакоу. Уанза аиацәара асахәхәы иказ,
уажәы ибылны ашәацыцац игылоуп, ахахәкәа, <...>
ахаскьынцәкьа убом. <...>

20.09.1993

Бырцха ахэы

Иахьа ашыжь Шьромантэ асаат 7 рзы Бырцхака амға ҳақәлеит Гьена Сабуа, Отанди Отырба, Султан (Гагарин) Габниеси сарей. Асаат 9 рзы Бырцха ахэы ахырғәғарта кны итәоу аобатәи абаталион асы [хнеит]. Ашыжь ажәоан ацтақәа хылеит, ахауа хышәа-шәаза ацстара ицәлеит.

Уажэы асаат 9:15 ыкоуп. Анакә ахыларә иалагеит. Хаибашыөцәа ахтәоу доусы ртыцқәа карцеит, амш цәгьа аан ақәа рмысырц. Ус иаалыркьаны ақәа алагеит. Анакә ихыу х-метрак уацхьа игылоу дунарбом.

Амш анааилга, асаат 9:33 азы абаталион аиҳабыдцеит дәрышьяа ахтәоу атыц ахь апостқәа шыкоу ибарц. Уантә дхынхәны дааит 10:15 рзы. Итыц асы егырт аиҳабацәси иарей икарцараны икоу, рацхьакатәи русқәа ухәа ирылацәажәон.

Ус сицәажәо ар рымца ишахатәаз, «Шьаратынаа» ррота асынтә өыцьа ацстара ицәланы иааиуан дара рахь. Урт рахьынтә азэы ацәы иахацаны икын агәы, агәацәа ухәа аныхәараан ишыкарцо сицш. Ишааиуаз акомбат инидгылан, ацәы иахацаны иркыз наидыркит дахныхәарц. Иидыруз ала дныхәеит – ҳазынтәык ҳагә-такы цшзала ҳахьзарц. Игылақәаз «Амин!» рхәеит.

Асаат 12:10 рзы акорректировшыкцәси акомбати инаскьейбахьаны сицәажәо инагылт. Минутқәак рышьтахь урт амға икәлеит реацхьа икәгылоу рыдца анагзаразы – апышәаратә хысрақәа карцарц.

Асаат 12:50. Ацтақәа ҳаракны ихыуп, ақәа алагоит ухәаратәы икоуп. Срылсны игәастеит хаибашыөцәа, ргәалаказаара даара ибзиоуп абжьаацнеицш акөымкәа. Иахьа ротацыцхьаза ачуанқәа кнаҳаны акәац ажәра

иасуи, рхы иакэныхэоит. Изыкэтэоу ахэы харакыра 580 метра ыкоуп, акэцэан кьакьароуп, Акэа уалацшеуеит. Арака ага атехника иманы исыргэгэаны дтэан. Арантэ агацэа Гэымстатэи–Ешыратэи ахыргэгэартакэа реы хар ирылахысуан, апхаста гэгэа хартон. Ари ашпацдарм асы ага аблиндажкэеи атабиакэеи ишахэтоу еици икацаны иман. Икацан иара убас, атраншеи хышпэ–цшышпэ метра аура аманы.

Асаат 13 азы аобатэи абаталион асы дааит аинрал-амаиор Дбар. Уи абаталион аихабацэа сизганы драцэажэеит, даццааит икоу атагылазаашья. Иархэеит абаталион адца аиура ишазцшу. Иааиз ирайхэеит Гэымста аганахь ала икоу атагылазаашья, иртакэаз азцааракэа ртаккэа кайтон. Ацыхэтэан, афронт атагылазаашья иблала ибарц азы, асаат 13:30 рзы, еицны реынархэит аобатэи абригада аихабы Гарик Саманцья, аобатэи абаталион аихабы Ака Арзынба, Лиова Кьылба ухэа аштаб аусуоцэаггы. Урт рымса хан арыцгарахьтэи афланг ахь, хкорректировшыкцэа ахьтэоу. Уака инеит асаат 14:05 рзы.

Хкорректировшыкцэа аCOORDИНАТКЭА ирхэо ала хминомиотчикцэа ибзианы аус русит. Аснариадкэа кахауеит ага иобискткэа реыцэкья. Иубартоуп ахэцэа ирыцагыланы иахьнарго, иара убас ацсэаггы машья-нала иахьнарго. <...>

Асаат 14:18 азы Душман дахьтэоу иааигэара икацамкэа игылоу адца иакэшэеит ага иааишпэтыз аснариадкэа.

Асаат 14:30. Хкорректировшыкцэа ирбеит, ари абжыарак хайбашьяоцэа таха рызымтоз онык ионатэаны ишхысуаз.

Асаат 14:55 рзы, агацэа СПГ ала ихысын, аснариадкэа адца ааигэара икахаит. Ацыхэтэан Дбар адца

кайцеит: зьыцхьякны итəоу ага ипулемиотчикцəси СПГ-
еи ухəа уаха ишакəхалак итадырхарц.

Еицəажəон икарцараны икоу рускəа рцыхəала. Нас
«абзиараз» хəа нарахəаны, дцеит.

Асаат 17 рзы «Шьаратын» арота, адиверсиатə взвод
«Тишина», иара убас кəланырхəаа рвзводки илбааит
акомбат дрыцны ага ипозициахь. Хыхь Бырцха ахəафы
инхсит дəрыцшыаа, «Оленаа», кəланырхəаа рвзводки,
иара убас Хонзиа игəыц жəааоык рфынза.

Асаат 19 рзы ага ихайрпланкəа ооба алахысит Ешы-
ратəи ахыргəгəарта.

Уажəы арака исхəарц истахəу, хайбашыыоцəа цака
ианлеи, аицахысра карцеит. Зегы рацхья иргыланы
рызбахə хəатəуи «Тишина» агəыц. Урт ирыцкьсит ага
иобиекткəа, апулемиоти СПГ ахыгылази, убас ага сиба-
шыыоцəа мацəоымкəа итахсит.

Аобатəи абаталиони Душмани сицылт. Аухатəиа-
ла абаталион асацхья икəгылаз адца нанагзсит. Итам-
хакəа инхаз ага дхьяцны дцеит.

Ахəылбыехан, асаат 20 рзы, ага ддəыкəлсит арыма-
рахьтəи афланг ала. Уи ахəы инапəсы иааигарц итахын,
аха хайбашыыоцəа ипылт хымцала. Зегь рылымкаа из-
бахə хəатəуи Цьон Тарба. Уи ивзвод иманы дахьтəаз
дахымцит, ага ишьтахька ддəыкəырцет.

Аухапаанза ацшыхəцəа лацəсихышь камцакəа иаа-
дыршеит...

21.09.1993

Бырцха ахəы

Ашыжь амш сихашышыуи, хьтоуи. Аибашыыоцəа ар
рымца сикəцаны итəоуи. Иаха ацшыхəрантəи иаакəаз

рқалақәа ирыҗаианы ицәоуп. Урт иаха аус бзианы ируит.

Ашыжь, асаат 7 рзы акомбат Арзынба ротацы-цхьаза цшьоы-цшьоы сидкыланы, жәбака еы кәадырны идәықәицеит Каманка аснариадқәси афатәқәси ааргарц. Еихабыс дкаицеит Султан Габниа (Гагарин). Хазы, Автандик Лакрба арациа аккумуляторқәа <...> иманы дцеит еыла.

Асаат 9:53 азы рациала адырра калейт хбаталион зыцшү «ашәкәқәа» амәа ишықәлоз ала.

Асаат 10:35 рзы акомбат аротатә еихабацәа сизганы драцәажәсит иахьа ицараны иахьыкоу аус азы, доу-сы аротакәси авзводқәси икарцараны икоу, ообагы, рус алцшәа аиурц азын ишатаху аццакра, агәымшәара, алеишәа чыда, сихарак, арациа еснагь ирыбжьазарц, аиҗахысраан рхы шымәацыргаша: цьара реавакны, ихысны, нас рпозициақәа цсахны цхьака ицаларц. Акомбат ацәажәара ашытахь азпаарақәа иртөз ртакқәа каицеит. Ацыхәтәан, акомбат игәаанагарала еицгуп хәа ицхьазейт рацхьа адиверсиятә гәыц «Тишина» дәықәларц, урт ирышәталаны идәықәларц аротә «Шьаратын», оажә минут рышәтахь идәықәларц кәланыхәа рротә, урт цытк ианыласкьалак, ирышәталарц дәры-цшьаа рротә.

Ус еицәажәо иштәаз, рациала адырра калейт Тарнаа иротә аҗа изушкәи БМП-ки тадырхейт хәа. Ари ажәабжь хайбашыоцәа даара ргәы шьтнахит, ргәалака-заара сихагы иацнацейт. Иахьатәи амш азы аҗа ицәы-зит «оо-ханыцк».

Асаат 11:30 азы аснариад аагара ицаз ааит цшьоык. Ирықәыз реидарақәа рықәхны инышәтарцейт, 40-ка минут аеқәа рыцсы ндыршьаны, еицах амәа иқәлейт аснариадқәа раагаразы.

Дерътищаа рбаталион

Асаат 12:15 рзы иааит даса хобык аидарақәа рыманы, уртггы аидарақәа рықәхны идәықәлеит аснариад аагара.

Асаат 12:40 рзы айбашьыюцәа ацъахәа сицәажәо ацстара ишыпатәаз, «Воздух» хәа бжык ҫапаза ацстара иаацаооит. Ари заҳаз ҳайбашьыюцәа атраншеии аблиндажқәеи рахь рхы цхаркит. Ус, аҳауа аҫынтә аҳаирпланқәа рыбжыи геит, ацстара иахыпраауа иалагеит, аснариадқәа канажыит «ҳашәкәкәа» злаауаз ала. Ҳахьтәоу хазеггы ус ххәоит: «“Ҳашәкәкәа”акгы рмыхкәа ихалаңдаз» хәа.

Асаат 13:28 азы акгы рмыхкәа хыхь Бырцха ҳайбашьыюцәа ахьтәоу ихалсит ҳазыцшыз «ҳашәкәкәа» – 73-оык реынза. Урт рахьынтә 36-оык дәрыцшыаа роуп. Зеггы анааи, акомбат Ака ацәахәа иқәыргылан драцәажәсит. Иреихәсит ари ахәы закәу, ианыргозггы ҳайбашьыюцәа шака удаора иакәшәаз, абжаоык, ахәра зауқәаз иахьа ишҳалагылам. Иреихәсит, аға ицәызыз ари ахәы еитах инапаҫы иааигарц шитаху, зныкымкәа игарц иешазикхьоу, аха ишбашахаз...

Иааиз айбашьыюцәа арота сиҳабыс дкарцеит Колиа Цьонуа, уи иоызас дкарцеит Даур Кәыцниа. Дәрыцшьтәи авзвод аҫы сиҳабыс дкарцеит Рамиз Ҳагба. Акомбат адца каицеит аобатәи абаталион амоа ақәлара реазыкарцарц.

Рызеггы анааидыц, гәыц-гәыцла игылақәаз сынрыдгыланы сразцауан ргәалаказаара шыкоу азы, избанзар уажәы ицон ажәыларахь, хтыцаҫы иаанхо ари ахәы ахьчара рылшо, ирылымшо иахырхәауа збарц стахын.

Ус сышнеиуаз, апә-цла дук аҫы ақкәынцәа ааоык реынза шеилатәаз сынрыдгылт. Урт ирыцыз амедехәшьа сылацш лыдхалт, аха лара сылбомызт, ахәшәкәа лартмак ртацара даҫын. Азныказы, «сыла сажьома,

абри абра дабаанагеи?» хәа схәыцуан. Лхы ышытыхны данаассапш, дызәқәаз дааркәатын, ашырхәа доагылан, даины ацсшәа салхәсит, сгәыдылкылт. Сгәы цшааит, азныказы, исхәо ссамшәо саакалт. Ашытахь хәицәажәсит. Дсазцааит лашья арахь цьаракыр ихабар збахьазар хәа. Лара дахьынзасацәажәоз, сьзхәацшуаз лацхья икыдыз апатрет акәын – уи лхаца Адгәыр Сангәлиа иакәын. Хәицәажәараан ус лхәсит: – Арахь санаауаз Манана сьлбан, саалышьтуамызт, – хәа. Слазцааит: – Хәцьарат цьаракыр дьлбама? – хәа.

Уажәы асаат 14:50 ыкоуп. Аибашьыцәа <...> иахьыцатәоу сылапш рыхьзом. Ус «воздух».. Ахауағы ага исибашьыга хәирплан хьуп хәа абжьи аагеит. Хәибашьыцәа цьабаа мбакәа, ионы инеины иртатәсит ртыцкәа. «Даараза итабуп» хәа рахәатәуп хәгацәа, урт атабиакәеи аблиндажкәеи хьшпә метра аура аманы атраншеии «ахьхартаз» азын. Ари ахәағы хәибашьыцәа шааиуаз рдырузаарын, ацьабаа рыдмырбеит, имазеины ирзаанрыжьт.

Хәицьрца аамта ааигәахо иалагеит. Аккара хәхьыцатәоу «Шьаратынаа» ррота амырзакан ацсуа аркәашага адырхәоит. Аобатәи абаталион аибашьыцәеи хазпсахуази еикәшаны инагылт, амырзакан аркәашагабжьи ахара ицон. Ашәахәара, акәашара лассаамта еицкьомызт. Уи аамышьтахь аеыхәмарра карцеит. Автандик Лакрбеи уи иашья Кокеи асқәа дырхәмарт. Урт рышьтахь Гәурам Хәгба аеы дақәтәаны, дыюны цакә адгьыл аеы ишьтарцаз ачабра иакәыз абаз шьтихт. Ныхәак еицш ахәмаррақәа цон...

Уажәы асаат 16:47 ыкоуп. Бырцха ахәы ааныжьны, моамш икәлеит агәыц «Тишина». Уи сихабыс дамоуп Игор Заицев. Жәаабык ыкоуп. Урт анца ашытахь, амәа икәлеит «Шьаратынаа».

[Асаат] 18 азы рацияла ихахаит очамчыраа Бабушера хаиршланк штадырхаз, даса хаиршланк антэоз ишцжэаз.

Хацхьака ицахьоу «Тишинеи» «Шьаратыни» неираны иахьыкоу ианнеилак ашътахь, аихабыра рэынтэ адырра анхаулак, дэрыцшъааи, кэланыхъааи, «Оленааи» рэынархоит.

...Ахэы сықэгьыланы салацшусеит Акэа. Ус сышгылаз, Ака Арзынба ыла даасыдгьлт. Иасхэеит «Шьаратынаа» ахьцаз сцар шыстаху, икоугьы еилыскаарц. Мап сцэимкит.

Аладара сцаланы сышлеиуаз ибжыы сықэиргеит: «Уахьнеиуа Гэуслик рацияла дцэырцааит» хэа.

Амоа саныланы ашыршыхэа сышлеиуаз, «Шьаратынаа» ргэыц акынтэ азэы даасцылеит. Уи ишъапы аарла дықэгьылан, ицсыц алагаоагара ицэыуадаоын, даара даацсаны дыкан. Иааишьеи исацшылареи сгэамцхазт, сиязцааит: – Икалазеи? – хэа.

– Абаацс, уышътахька угъежыны уца. Хыхьынтэ жэабык ракара ааугароуп, ахэцэа хэык ыкоуп, азэы даара дыгэгэоуп, – ихэеит.

Уаха ажэак мхэакэа саакэгъежыын, амарда снасалеит иахьынзасылшоз сыццакны. Хэбызцэа ахыгылаз рцэаара анызба, савтоматла хынтэ схысит. Схысыбжь захаз ахэы иқэгьылаз рықэсыстуеит ирласны жэабык рэынза ылбаарц, ахэцэа ыкоуп хэа. Ишызбоз кэланыхъаа ионы аладара инталеит. Ианысзааигэаха, ирасхэеит «Шьаратынаа» ррота асынтэ хэык хэны ишыкоу, урт рахьынтэ азэы даара дшыгэгэоу.

Сгъежыны сеынасхеитт. Ихэны ацхьа иааиуаз Цьамбул Матуа санаайдгыла, – Абаацс, азы сыржэ, – ихэеит. Спатлыка аацэырзган, азы исыржэит. Нак-аак ицагыланы ихэны иааргоз Темыр Цэыцьбагы, – Азы, – анихэа, исыржэит. Уи дрыманы амоа икэлеит.

Аладара сҕаланы сышлеиуаз, иаасцылт апһарта дылацаны дшааргоз игҕгҕаны ихэыз Резо Амчба. Дәхәыпшк [аҕы] амҕа нымҕахыц днышьтарҕеит. Ҙаш-пшуаз аладара дталаны дыюны иаауаз Ира Таркбыл-пца ихэны ишьтаз дниххахит. Уи длышьтарххы дааит Ира Завиаловаггы. Ихэны ишьтаз ацхыраара итара иалаҕеит. Дааит, иара убас, Марина Таниа-пца. Арт ах-оык ацхыраара карҕеит. Ахәцәа харгалт хыхь. Уантә арациала адырра карҕеит ахәышәтәыртахь амашына аарышьтырц. Ахоык агаубица аснариад иахәит.

...Иахьа ашыжьа аахыс хҕоит хәа хәезыкацаны Ҙаш-тәаз, аихабыра рҕынтә адырра калҕит «шәаагыл» хәа. Избанзар уажәы ажәылларахь икоу аротақәси хәреи хайлахар хәа ишәеит. Убри акнытә уаха арака хаанхоит.

22.09.1993

1. Аладатәи Каман

Асаат 14:10 азы Бырцхантә халбааны хтәеит Аладатәи Каман аҕы. Уантә хәқәцит 16:15 рзы. Ҙмашынакәа хрықәтәаны хәргҕеит акьыртә зауади <...> зауади рҕы. Урт аоба тыцк аҕы игылоуп.

Уажәы асаат 16:20 ыкоуп, хтәоуп акьыртә зауад аҕы. <...> Ҙармарахь игылоуп ашыха Цугуровка, арыгьарахь – Бырцха. Ҙаины ханаатәапәкьа хәцхьа шә-метрак икаҳаит аснариад аҕа иааишьтыз.

16:55 азы Бырцха иаҕарыжьит 23 снариад, иара убас Бырцха ахәы иаҕапыржәеит «агәыртә» снариад, Цугуровка иаҕарыжьит жәаф снариад.

Уажәы асаат 17 ыкоуп. Аснариадкәа аҕацжәара иаҕсуп Бырцха. Уажәы цака икоу хайбашыюцәа ртагылазаашьа шыкоу хәздыруам.

Уажэы 17:08 азы аград <...> Бырцха ахэы икэхаит. Уи абжыы цэгъа Цугуровкеи Бырцхеи ирныоуан. Цугуровкеи Бырцхеи рыгэга амоа бжыыгоуп, уи цоит Акэака. Нак-аак рыбжьара 150 метра бжыоуп.

Абыржэы асаат 17:10 ыкоуп. Ацхыраара ласы амоа ианыршөланы иааиуеит, ахэцэа раагара ицозар акэхап.

Асаат 17:12 азы аа-снариадк асахаит Бырцха, амра-ташэарала азкэа хазэацшуа.

Асаат 17:13 рзы цшь-снариадк асацжэсит Цугуровка, мрагылара хазэацшуа, хахьтэоу исаохыкны. Уи аткэа-цыбжь анааикэтэа, инакэырццакны Бырцха икэхаит х-снариадк.

Дэрыцшыаа ррота тэоуп иахьшэартам тыцк асы, гэыц-гэыцла рыешаны.

Уажэы асаат 17:15 ыкоуп. Бырцха ахэы ага иснариадкэа акэжьра дшаэыц даеуп. Хыхь иааныжыны халбааит ахэы зыхьчо хыызцэа дэрыцшыаа 36-оык реынза. Уажэы урт шыкоу здыруада, абжаоык ахысыбжь змахац ыкоуп.

Асаат 17:20 азы быжь-снариадк Бырцха ахэы икэхаит.

Уажэы мацк иаатынчрахсит, цьаргыы шытыбжыы уахауам, адунеси дагэошэа икалеит минуткэак. Хахьтэоу нырцэи-аарцэи ашьхакэа ирсахаз аснариадкэа, уи иахылцуа ахэшэбылфэы уцынца итасуеит.

Асаат 17:23 азы хахьтэоу ииасит кэланырхэаа.

18:25. Амоа хақэлеит, халалеит ақыта Тависуцлеба. Аибашыыоцэа неиуеит икэарацо, амхкэеи агэаоакэеи иртысуа. Гэаоак хтанагалан, уака мацк хацсы хшьеит. Агэаоа ханаатыс, хналалт ақыта Иаштхэа.

Хнеиуеит атрасса-моа аган хэаган, Иаштхэатэи ақыртцэа рыбжьаратэ школ асы ханавала, хаанэасит. Хтэеит аанда хэавакны, азэи-азэи аинтервал х-метрак

хабжьюуп. Арака икоуп «Тишина», агэыц «Шьаратын», «Олень», кэланырхэаа, Хонзиа игэыц, дэрыщшыаа.

Арака рызбахэ хэатэуп храдистцэа, аапсара закэу зымдыруа – Алмысхан Ахба, Даур Тэанба, Тыркъба <...> – урт ирыбзоуроуп цхьакатэи хцара.

Асаат 19:15 рзы ха хтэқэа арт-обстрел иалагеит. Урт ахьынзахысуаз аобатэи абаталион цхьака ацара иалагеит. Зы-хэашык итанагалейт, атыпра ус [имариамызт]. Азныказы, айбашьыоцэа ааилахейт, <...> агранатомиоти апулемиоти цжэо ианалага... Аха ус егьа иказаргы, азэи-азэи еикэсыртуан, «Шөымшэан, аилыхара камцакэа, ирласны хыхь шөхал!» хэа. Абжеихараоык хахэ дөхэыцш хэычык асы ианхала, адөхэыцш ахьынцэо акалт асы агранатомиот ага иааишьтыз цжэейт, иара убас ага ипулемиот ахысра иалагеит. Хаибашьыоцэа азныказы ишьталейт, уи адагьы цсыхэа амамызт, нас иоагылан аладара реатаны асфальт-моахь икылсит, доусы аротакэа рыешаны ақыта Бырцха иалалейт. Ари ахэаасы дхэын «Шьаратын» агэыц асынтэ [азэы]. Уи ацхыраара илтейт амедехэшыа Марина Таниа.

Ахэы амса даныкэыпрца, алашыцара халахан, «Шьаратын» ргэыц халашэейт Маринеи сарей. Икахцозей, хрыщны ххалейт ахэахы. Марина илтаххейт халбаарц дэрыщшыаа ахьыкоу. Харцэы банкак сыцшаан, илытсейт илжэыпрц. Днасыхэоны даакэыщын, ус лхэейт: – Ака изахгап, – хэа.

Ауха халбааит. Марина дэрыщшыаа ахьтэаз днаганы дааныжыны, сцейт сара сус ахь.

2. Бырцха ахэы

Ашара саатк акара шагыз ага гаубицала оынтэ дхысит хэхьтэоу атыц ахь, цырхага хмоут. Ацэыхақэа хааигэа-сигэа икацсейт.

Асаат 11:25 рзы ага ихаирпланкәа цпшьба ххьцрааны, аснариадкәа кажьны ицсит. Хацака икоу ақыта Тави-суцлеба иалаижьит абомбақәа, онык амца акит. Уажәы хтәоуп (дәрыцшьтәи аротә) ари ақытакны, Ака Арзынба хацхьака дпахьсит, хазцшуп уи адырра аныкаитцә хәа.

23.09.1993

Бырцха

Иахьа ашьыжь 6:30 рзы хаибашьыоцәа ахыргәгәарта кны иахьтәоу адәахьы ахьта иакызгыбы дыкоуп. Иаха шаанза ирыхьчон ртыцкәа.

Асаат 11:25 азы хаибашьыоцәа ақыртуа сибашьык дыршьит, апулемиот кны дшааиуаз. <...> Иара убас итархан ага ихаирплан.

[Асаат]11:55. Аиҕахьыра цоит...

Асаат 18:20. Ха хтәкәа ахьыра иалагеит, ага аминомиот аснариадкәа ааишьтуа далагеит. Хаибашьыоцәа ахьтәоу ирылахахьсит жәаа снариад.

Асаат 18:35 азы хахьтәоу дааит Фазылбей Аозба и-БМП иманы. Уи игәситоит атагылазаашьа, настгы БМП ахьиргылаша атыц.

Асаат 18:40 – хартиллериа аус бзианы иауит, ага иобиекткәа ирылацжәон... Агацәа азы Басла ирны ацара иаеуп. Алратә-бна илалсит. Имачымкәа хаснариадкәа алра илахаит. Азы ирны ацара иаеуп...

Уажәы асаат 18:50 ыкоуп. Хаснариад кахаит ал дукәа рыбжьара. Хартиллериа сакәхшоуп, аснариадкәа ахьканажьуа иахьахәтоу [азы].

Уажәы асаат 19 ыкоуп. БМП-2 хьсуан ага иобиект ахь. <...> БМП-2 аеы сихабыс дамоуп Зураб Шьакрыл. Уи ихьыраны иахьыкоу атыц аеы инеины игьлт.

19:03 азы БМП ахысра иалагеит. <...>

Уажэы асаат 19:15 ыкоуп. БМП-2 аины инагылеит. Уи аскипаж сихабыс дамоуп Русик Алшпэынба. Уи ахысра иалагеит апсуа школ-интернат ааигэа-сигэа икоу ага иобиект ахь, итнаркэсит имачымкэа аснариадкэа...

Иахьа шаанза снариадла ахысра иафын нак-аак...

24.09.1993

Бырцха

Иахьа ашыжь агацэа аминомиоттэ снариадкэа раашьтра иалагеит. Хайбашьыоцэа ахэкэа реы итэаны ауха шаанза ицшыхэуан.

Асаат 8:33 азы, ашыжь Бадақи Мусики ахьтэаз иоагылан, аоны агэраца иньцалт роызцэа ахьтэаз. Саргы ашэхымс схьцны сныонашылон еицш, Мусики Бадақи ахьтэапэкьаз атыц асы икахаит аминомиоттэ снариад. Уи абжы цэгъан. <...> Аоны ацхьа аа-метрак икахаит. Разкыс иказ, абжъаацны еицш, агэара хакэзар, абжа-оык танархон. Итабуп хэа иахэтэуп Аслан Абгацъаа.

Аухантэарак ихысуан... Абцъаркэа рыцкьатэын, амасла рымазамызт. Аслан дцеит ацшаара, ицшааны иааигеит жэа-литрак зкуаз амасла. Уи анааига, еилагылаз, 27-оык реынза агэраца иньцалсеит. Рабцъаркэа арыцкьара ишафыз, аминомиот аснариад агэара икэхаит. Аслан даеа хэ-минутк дахьцаз дынханы дааизтгы, абжъаацны еицш агэара хакэгылазауан, аснариадгы хтанархон. «Итабуп Аслан, иахьа снак хэа апсра хахурцеит».

Ус абцъаркэа рыцкьо [хаштэаз], дыхэны дааргеит «Оленаа» реихабы Царгэыш, инапы ахэит аснариад, имахэ – Руслан Сангэлиа дашьит.

...Иахья ашыжь аахыс ага артиллериатә снариадкәа аашьтра далагеит. Хганахьала ахәцәа калейт, иара убас итахақәазгы хбаталион асынтә.

Хәхтәаз, асаат 9:22 азы, хык аткәацәа ааргеит, ыцья – кыртцәоуп, азы – даурысуп.

Иахья кәланырхәаа рахьтә цытцык тахейт...

Уажәы 17:35 ыкоуп. «Шьаратынаа» рсйабы дтахеит...

Ацхыраара ртахуп ацьяцхани ауаацсырейыла. Иахья цшынтә ирыжәлахьейт, аха дара ртыц рымцсахзацт, ицхьарцоит акәымзар.

Уажәы асаат 17:57 ыкоуп. Хәхтәоу хханы, ажәоан асы ицжәейт ф-снариадк, «агәыртә» хәа изышьтоу.

Уажәы асаат 18:15 [ыкоуп] – ахысрақәей аткәа-цыбжьқәей еикәтәейт.

Асаат 18:16 азы ага градла ахысра далагеит.

Асаат 18:30 азы ага жә-снариадк ааишьтит амином-иот атәы, ацәыхақәа хазцатәоу аоны ахыб иқәыцсоит.

18:33 – даса ы-снариадк кахәит. Агәраца ххәыцатәоуп, ацәыхақәа хәаигәа-сигәа икахауейт.

25.09.1993

Иахья ашыжь тынчроуп, агацәа рганахь ала артиллериатә хысра ыказам.

Уажәы асаат 9:25 ыкоуп. Хәхтәоу хәцхьацәкьа икахәит агаубица иаанашьтыз аснариад. Ацәыхақәа аоны ахыби атзамцқәей ирықәхәит, аибашьыоцәа рганахь-ла цырхага камлазейт.

9:30 [рзы] даса ы-снариадк кахәит агаубица итнаркьаз.

...Иахья амш бзиоуп. Ашыжь шака ишоуроу, шыбжьон икалаша сеидру...

Уажэы мацк лтынчрахсит.

Асаат 13:10. Ага иаишьтуеит агаубицатэ снар-иадқэа, иаишьтхьсит жэсизака.

Асаат 3:25. 21-оык амѳа иқѳуп. Ҳаѳатэеит ателевышка. Саатк инеиханы аиѳахысра цоит. Ҳарт арака хааиаанза Лиониа ѳымш раахыс дтѳоуп.

Асаат 15:35 ыкоуп. Ателевышкеси ҳарей 30 метра ҳаб-жьоуп, амѳахэаста-марда ҳаѳаланы ҳнеиусит. Хыхь ҳа хтѳқэа ықѳтѳоуп, ацхыраара ртахуп.

Асаат 15:40. Ателевышка аѳы ҳнеит. Уи ҳавсны хлеит 150-ка метра, дѳрыщыбаа 22-оык ҳхалсит. Арака аиѳахысра гѳгѳа цоит, ухы шьтыухуа икам. Апулемиоти аснариадқэеи уқэа ахы шьтыхха урѳом. Ҳаибашьыѳцѳа агѳымшѳара аадырцшит.

Авышка иахысны иантала, айбашьыѳцѳа апсара ипалеит рыешаны. Ахысыбжьқэа ухы силаргоит, угѳы гѳгѳамзар ухы силагар калоит.

Абар уажэы асаат 15:55 ыкоуп. Ахысыбжьқэа улым-ха цырхааусит.

Абыржэы сацхьа даапсаха дааит апулемиотчик ау-рыс Саниа. Уи ицхыраара ртахуп цхьака.

... Наварбеи Аѳзба дыршьит, Шурик Цьонцьуа даа-ра дыгѳгѳэаны дхѳуп, дынхо здыруада.

Авышка ианавс, ахыргѳгѳэарта кны итѳеит кѳланыр-хѳаа фѳоык рѳынза. Урт ирылшаз ахѳара даара иуадаѳуп. Арака схѳазаны сышнеиуаз, дысцылт Рафик Надараиа – кѳланырхѳаа рвзвод айхабы, уи илшаз ситахѳашьа амам. <...> Иара убас, уи диватѳан Зурик Шершелиа. Саниба, «уа уекажь» хѳа ибжьы сықѳэиргеит.

Иацы (24.09.1993) агацѳа Акѳатѳеи ашьха цшьынтѳ атака карцеит. Ацшьынтѳ раан ихьацит.

Иахьа (25.09.1993) ашьыжь аахыс ага ибаталионқѳа ѳѳба атака карцеит, ҳара хганахьала 30-оык рѳынза ыкан. Ага дзымааит.

Амедехәшһыңа агәымшәара гәгәа аадырцшит, автомат кны ахаңа реици сибашһеит.

(...Оо, апһаа, арт аңәәхәкәа анысыоуа снапкәа цысеит, сгәы атың итагылом, слымхәкәа цжәома схәо аһынза икоуп. Аснариадкәа хәңхәа икаһаусит, уи абжы цәыршәага-хлымзаах цәаханымуп. Стың сыпсахыр сһахуп...)

Аснариадкәа мачуп. Рафик Надараиа аиһахысра гәгәа шцоз дцеит, аснариадкәа ана-ара икажкәаз шытыхны иааигеит аапәак абжа, агранатомиот атәы.

Рафик дагыцеит дхадцны, хәңхәа аажәа метра аснариадкаһаит аминотиот атәы. Схы сикәжәома схәо аһынза снеит, ахысыбжкәа схы тыркһан, икасцо сыздыруам.

Гагарин, Виталик, Рикәа ухәа зегы цхәака икоуп. Ажәакала азәгы ихабар сыздыруам. Ахәңәа раңәоуп. Абра саңхәа, ана-ара иоасхыкны 30–35 метра, хәйбашһыоңәа – аңсәәа цһыоык реһынза шытоуп.

Асаат 16:20. Згәы трысны аңкәынңәа ицакәазгы ыкоуп, аха урт гәыбған руто икам.

Асаат 16:30. Хтәоуп ахыргәгәарта кны, авышка хәшытахь 80-ка метра икоуп. Сара цсак ашыапы сәдиалоуп. Сханы, аңсағы Виталик Тәанба дадиалоуп, уи иханы – Виталик Анталаа. Аиһахысра маңк ианааикәтәо, хәбжкәа сикәхаргоит «укоу-сыкоу» хәа. Таха хәзымто аснариадкәа роуп.

Абыржәы маңк стынчхеит, аха уи баша сгәы сажьоит ауп, сцәси-сжы тынчим...

...Уажәы маңк иаатынчрахеит, минуткәак. Сахьтәоу, сышытахь игылоу авышка сахәәңшуа стәоуп – зака хәышра, шака гәгыха узцәырцуазеи ари аминут азы...

...Сахьтәоу саңхәа автоматк кажьуп иңхастаны, аснариад, ма аңсәыха аахеит ухәаратәы, уалахысратәы икам...

(P.S. Абарт аңәәхәкәа рыора данаһыз аамтазы иааиуаз ахы дагеит Кәәста Габниа.)

13
25.9.93

Чайка вилочка, чемерица, ереница, ереница
вас оштински илхачи илхачи.
Мача асачи 9 25 олцакхи те хица
кхача асачи асачи асачи асачи
асачи асачи асачи асачи асачи
асачи асачи асачи асачи асачи
асачи асачи асачи асачи асачи
асачи асачи асачи асачи асачи
асачи асачи асачи асачи асачи
асачи асачи асачи асачи асачи
асачи асачи асачи асачи асачи
асачи асачи асачи асачи асачи

12

качулар. Чаша асачи 57 олцакхи
кхача асачи асачи асачи асачи
асачи асачи асачи асачи асачи
асачи асачи асачи асачи асачи
асачи асачи асачи асачи асачи
асачи асачи асачи асачи асачи
асачи асачи асачи асачи асачи
асачи асачи асачи асачи асачи
асачи асачи асачи асачи асачи
асачи асачи асачи асачи асачи
асачи асачи асачи асачи асачи

государств - итн.

ии...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...

...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...

ЭХ

Аңкы

Уаңтәи амш азы... <i>Е.В. Тодуа</i>	5
Аибашьра амға анылара (24.08.–30.12.1992)	12
Иҳалшоз зегь каҳпар акәын...(10.01.–25.09.1993) ...	220

**Аибашыра акорреспондент
Кәаста Габниа имшыңца**

**Дневник военного корреспондента
Константина Габниа
(на абхазском языке)**

Атыжьразы ишыақәырғәгәоуп Нартдырреи адәынтәи
афольклортцаареи рцентр аусзуоцәа реизараеы

Аредактор *Е.В. Тодуа*
Акорректорцәа: *Е.В. Тодуа, Н.С. Барцыц*
Атехникатә редактор *Е.В. Тодуа*
Асахьатыхоы *Р.Т. Габниа*
Компиутерла сикәиршәсит *А.Ш. Беренцыи*

Аформат 60x84 ¹/₃₂. Атираж 500.
Икацә.акь.бгь. 20.
Аҕацацка №